

PI 3821

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE “N. IORGĂ”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, Tomul XVI, 2005

Nr. 5-6
septembrie - decembrie

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGĂ“

COLEGIUL DE REDACȚIE

CORNELIA BODEA (*redactor șef*), IOAN SCURTU (*redactor șef adjunct*),
NAGY PIENARU (*redactor responsabil*), VENERA ACHIM (*redactor*)

„REVISTA ISTORICĂ“ apare de 6 ori pe an.

La revue „REVISTA ISTORICĂ“ paraît 6 fois l'an.

„REVISTA ISTORICĂ“ is published in six issues per year.

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor responsabil*)
VENERA ACHIM (*redactor*)
ALEXANDRU CIOCÎLTAN (*redactor*)
IOANA VOIA (*traducător*)
DOINA-RODICA ORGHIDAN (*tehnoredactor*)

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ“,
B-dul Aviatorilor, nr. 1, 011851 - București,
Tel. 212.88.90
E-mail: revistaistorica@hotmail.com
www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOMUL XVI, NR. 5 – 6
Septembrie – Decembrie 2005

S U M A R

MĂRI OCEANE FLUVII COMERȚ ȘI RIVALITĂȚI LA DUNĂRE ȘI MAREA NEAGRĂ

ALLA ALECSEEVNA IASCOVA. Nodul Marea Neagră: geopolitică și economie.....	5-10
DANILLA BUŞĂ, Internaționalizarea Dunării, rolul CED și drepturile riveranilor (1856-1914) ...	11-24
ILEANA CĂZAN. Luigi Ferdinando Marsili, diplomat, militar și cartograf în slujba împăratului I copold I	25-40
ADRIAN FURTĂCU, Campaniile militare ruse antiotomane din 1687 și 1689	41-50
ȘTEFAN ANDREIUSCU, Comerțul la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al XVI-lea: noi observații	51-58
VIRGIL CIOCÎLTAN, Preliminarii ale Primului Război al Strâmtorilor: înfrântarea genovezo-mamelucă (1287-1291)	59-92

REGIMUL TOTALITAR – PROPAGANDĂ ȘI PRIVILEGII

EUGEN DENIZE. Sistemul de îngrijiri medicale al conducerii partidului muncitoresc român la începutul anilor '50.....	93-98
CRISTIAN VASILE. Istoria teatrului românesc în primii ani de comunism	99-110

RĂZBOIUL ÎN RĂSĂRIT

CFAR MÂȚĂ, Acțiuni informative pe frontul de est	111-116
VIOREL ACIIM, Tiganii amenințați cu deportarea. Sprijinul țărănilor din Gorj (octombrie 1942).....	117-124

REFORME ȘI RESTRUCTURĂRI

ALEXANDRU MAMINA, Perspective intelectuale asupra modernizării societății românești: Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu	125-130
ANGELA COLIN, Reforme în Basarabia în primii ani de autonomie (1812-1818).....	131-144

„Revista istorică”, tom XVI, 2005, nr. 5 – 6. p. 1 – 199

RELAȚII INTERNAȚIONALE – STUDII DOCUMENTARE

RADU TUDORANCEA, Relațiile româno-elenne (toamna 1939-toamna 1940) 145-162

OPINII

OANA RIZESCU, „Nimic de glumă să nu vă pară!”: autoritatea domnească și pericolul derizunii 163-166

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, 6-7 iunie 2005 (*Nagy Pienaru*); Sesiunea științifică: „60 de ani de la sfârșitul celui de-al doilea Război mondial”, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, 16 mai 2005 (*Nagy Pienaru*); Simpozionul internațional: „Mize politice, economice și militare în Marea Neagră din Evul Mediu până astăzi”, 10-14 iunie 2005 (*Anca Popescu*); Conferințele „Cuvântul”: „Grupul de la Păltiniș: o situație în epocă”, București, 25 august 2005 (*Cristian Vasile*); Programul „Europa Centrală, țările române și spațiul pontic”. Lista comunicărilor din octombrie 2004-iulie 2005; Programul „Surse, instrumente de lucru și istorie socială”. Lista comunicărilor din ianuarie-septembrie 2005 167-174

NOTE ȘI RECENZII

***Pisma i bunaghi imperatora Piotra Velikogo*, vol. XIII/2, ed. N. F. DEMIDOVA, T. S. MAIKOVA, L. A. NIKIFOROV, E. P. PODIAPOLSKAIA, A. A. PREOBRAJENSKII, Izdatelstvo „Drevlchranilișce”, Moskva, 2003, 680 p. (*Adrian Tertecel*); ***Un susțet pentru Europa. Dimensiunea religioasă a unui proiect politic*, coord. Radu Carp, Edit. Fundației Anastasia, București, 2005, 370 p. (*Dorina Maria Năstase*); VIOREL ACHIM, CONSTANTIN IORDACHI (coord.), *România și Transnistria: problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, Edit. Curtea Veche, București, 2004, 376 p. (*Adriana Gheorghe*); IGOR ANDREEV, *Aleksei Mihailovici, Molodaia Gvardia*, Moskva, 2003, 640 p. (*Adrian Tertecel*); CAROL AL II-LEA REGELE ROMÂNIEI, *Însemnări zilnice*, vol. IV (8 septembrie 1940-19 mai 1941), Edit. „Scripta”, București, 2003, 366 p. (*Gelcu Sefendin Maksutovici*); MIHAI-AURELIAN CÂRUNTU, *Bucovina în al doilea război mondial*, Edit. Junimea, Iași, 2004, 484 p. (*Daniel Hrenciuc*); ADELIN GUYOT, PATRICK RESTELLINI, *Arta Nazistă. O artă de propagandă*, Edit. Corint, București, 2002, 244 p.+ il. (*Adrian-Silvan Ionescu*); MARIN IONIȚĂ, *Kiseleff 10. Fabrica de scriitori*, Edit. Paralela 45, Pitești, 2003, 270 p. (*Cristian Vasile*); TEODOSIE PETRESCU, ADRIAN RÂDULESCU, *Mitropolia Tomisului. Tradiție și actualitate*, Edit. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2004, 190 p.+ 1 hartă (*Alexandru Ciocîltan*); MICHELE RALLO, *Albania și Kosovo*, Edit. Sempre, București, 2004, 170 p. (*Gelcu Maksutovici*); OCTAVIAN ȚÂCU, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Edit. Prut Internațional, Chișinău, 2004, 272 p. (*Daniel Hrenciuc*); LILIA ZABOLOTNAIA, *Raporturile dinastice și rolul „Diplomației de mariaj” în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XV-lea*, Chișinău, 2004, 192 p + anexe (*Daniel Hrenciuc*) 175-199

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOMUL XVI, NOS. 5 – 6

September – December 2005

SUMMARY

SEAS OCEANS RIVERS TRADE AND RIVALRY AT THE DANUBE AND BLACK SEA

ALLA ALECSEEVNA IASCOVA, The Black Sea as a Nodal Area: Geopolitics and Economy.....	5-10
DANIELA BUŞĂ, Internationalization of the Danube, the Role of C.E.D. and the Rights of the Riparian Countries (1856-1914)	11-24
ILEANA CĂZAN, Luigi Ferdinando Marsili. A Diplomat, a Military Man, and a Cartographer in the Service of Emperor Leopold I	25-40
ADRIAN TERTECEL, The Russian Anti-Ottoman Military Campaigns of 1687 and 1689 ..	41-50
ȘTEFAN ANDREESCU, Trade at the Lower Danube at the End of the Sixteenth Century: New Points	51-58
VIRGIL CIOCĂLTAN, Preliminaries of the First War of the Straits: The Genoese Mameluk Clash (1287-1291).....	59-92

TOTALITAR SYSTEM – PROPAGANDA AND PRIVILEGES

EUGEN DENIZE, The System of Medical Care of the Romanian Workers' Party's Leadership at the Beginning of the Fifties.....	93-98
CRISTIAN VASILE, A History of Romanian Theater in the First Years of Communism.....	99-110

THE WAR IN THE EAST

CEZAR MÂȚĂ, Informative Missions on the East Front.....	111-116
VIOREL ACHIM, Gypsy Under Threat of Being Deported. Support Offered by Peasants from the Gorj Region (October 1942)	117-124

REFORMS AND REORGANIZATIONS

ALEXANDRU MAMINA, Intellectual Views Concerning Romanian Modernization: Ştefan Zeletin and Eugen Lovinescu	125-130
ANGELA COLIN, Reforms in Bassarabia in the First Years of Autonomy (1812-1818)	131-144

„Revista istorică”, tom XVI, 2005, nr. 5 – 6, p. 1 – 199

INTERNATIONAL RELATIONS – DOCUMENTARY STUDIES

RADU TUDORANCEA, Romanian-Greek Relations (Autumn of 1939 – Autumn of 1940) 145-162

OPINIOS

OANA RIZESCU, "It Shall be Taken in all Earnestness": the Princely Authority and the Danger of Falling Into Derision 163-166

SCIENTIFIC LIFE

Annual Session of Scientific Communications of the "N. Iorga" History Institute, 6-7 June 2005 (*Nagy Pienaru*); Scientific Session: "Sixty Years Since the End of World War Two," "N. Iorga" History Institute, 16 May 2005 (*Nagy Pienaru*); International Symposium: "Political, Economic and Military Issues at Stake in the Black Sea Region, from the Middle Ages Until Today," 10-14 July 2005 (*Anca Popescu*); The "Cuvântul" Conferences: "The Păltiniș Group: Characteristics of the Time", București, 25 August 2005 (*Cristian Vasile*); "Central Europe, the Romanian Principalities and the Pontic Space", list of papers, October 2004-July 2005; "Sources, Work Tools and Social History", list of papers, January-September 2005 167-174

NOTES AND REVIEWS

***Pisma i bumaghi imperatora Piotra Velikogo*, vol. XIII/2, ed. N. F. DEMIDOVA, T. S. MAIKOVA, L. A. NIKIFOROV, E. P. PODIAPOLSKAIA, A. A. PREOBRAJENSKI, Izdatelstvo "Drevlehranilișce", Moskva, 2003, 680 pp. (Adrian Tertecel); ***Un sușet pentru Europa. Dimensiunea religioasă a unui proiect politic* (The European Soul. The Religious Dimension of a Political Project), coord. Radu Carp, Edit. Fundației Anastasia, Bucarest, 2005, 370 pp. (Dorina Maria Năstase); VIOREL ACHIM, CONSTANTIN IORDACHI (coord.), *Romania și Transnistria: problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*. (Romania and Transnistria: the Holocaust Issue. Historical and Comparative Perspectives), Edit. Curtea Veche, Bucarest, 2004, 376 pp. (Adriana Gheorghe); IGOR ANDREEV, Aleksei Mihailovici, Molodaia Gvardiia, Moskva, 2003, 640 pp. (Adrian Tertecel); CAROL AL II-LEA REGELE ROMÂNIEI, *Însemnări zilnice* (Carol II, King of Romania, Daily Notes), vol. IV (8 septembrie 1940-19 mai 1941) (8 September 1940-19 May 1941), Edit. "Scripta", Bucarest, 2003, 366 pp. (Gelcu Sefendin Maksutovici); MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU, *Bucovina în al doilea război mondial* (Bucovina During World War Two), Edit. Junimea, Iași, 2004, 484 pp. (Daniel Hrenciuc); ADELIN GUYOT, PATRICK RESTELLINI, *Arta Nazistă. O artă de propagandă* (Nazi Art: Art Serving Propagandistic Purposes), Edit. Corint, Bucarest, 2002, 244 pp. + ill. (Adrian-Silvan Ionescu); MARIN IONIȚĂ, *Kiseleff 10. Fabrica de scriitori* (10 Kiseleff: The Factory of Writers), Edit. Paralela 45, Pitești, 2003, 270 pp. (Cristian Vasile); TEODOSIE PETRESCU, ADRIAN RĂDULESCU, *Mitropolia Tomisului. Tradiție și actualitate* (The Metropolitanate of Tomis. Tradition and Present Day Situation), Edit. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2004, 190 pp.+1 map (Alexandru Ciocâlni); MICHELE RALLO, *Albania și Kosovo* (Albania and Kossovo), Edit. Sempre, Bucarest, 2004, 170 pp. (Gelcu Maksutovici); OCTAVIAN TÂCU, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)* (The Bessarabian Question and the Soviet-Romanian Relations in the Interwar Period, 1919-1939), Edit. Prut Internațional, Chișinău, 2004, 272 pp. (Daniel Hrenciuc); LILIA ZABOLOTNAIA, *Raporturile dinastice și rolul „Diplomaciei de mariage” în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XV-lea* (Dynastic Relations and the Role of "Marriage Diplomacy" in the Moldavian-Polish Relations in the Second Half of the Fourteenth Century – Mid-Fifteenth Century), Chișinău, 2004, 192 pp. + appendages (Daniel Hrenciuc). 175-199

MĂRI OCEANE FLUVII COMERȚ ȘI RIVALITĂȚI LA DUNĂRE ȘI MAREA NEAGRĂ

NODUL MAREA NEAGRĂ: GEOPOLITICĂ ȘI ECONOMIE

IASCOVA ALLA ALECSEEVNA

Operațiunile militare de pe teritoriul Irakului au redus considerabil insecuritatea regională în spațiul Mediteranei – Mării Negre, corespondent (în conformitate) cu vechimea și importanța sudului, pe direcția Marca Caspică – Marea Neagră în sistemul priorităților naționale de securitate ale statelor din regiune.

Încă din a doua jumătate a anilor '90 prin eforturile țărilor riverane Mării Negre – între ele și Rusia – începe să se adopte un complex de măsuri pentru consolidarea încrederii și securității în bazinul Mării Negre. După lungi consultări preliminare care au durat aproximativ patru ani, cu runde de negocieri la care au participat șase state – Rusia, Bulgaria, Georgia, România, Turcia și Ucraina – s-a consimțit poziția comună privind extinderea măsurilor de încredere și securitate a forțelor militare marine din țările riverane. În aceste condiții s-a realizat schimbul militar regulat de informații marine; schimbul anual în planul activităților militarmarine; informarea despre cele două mari exerciții din an. Înțlegerea a fost consimțită prin semnarea la 25 aprilie 2002 a documentului de la Kiev. În prezent aceste măsuri sunt obligații cu caracter politic, și mulți comentatori internaționali sunt de acord că țările riverane Mării Negre au înfruntat bariera politico-psihologică, propagând măsurile de încredere și posibilitatea conlucrării în sfera internațională și politică militară¹. În lumina evenimentelor de pe teritoriul Irakului și în jurul posibilității sale de realizare, punerea de comun acord a politiciei țărilor riverane Mării Negre este de importanță deosebită.

Începutul cooperării între țările riverane Mării Negre a fost pus încă din 1990, când președintele Turcici, pe atunci Turgut Ozal, a lansat inițiativa creării unei „Zone de prosperitate și colaborare a Mării Negre”, cu participarea URSS, Turciei, României și Bulgariei. Atunci, foarte puțini își imaginau că prăbușirea regimurilor comuniste în estul Europei va da acestei inițiative o nouă și mult mai importantă dimensiune. Între timp, la începutul anilor '90 apropierea proceselor de redobândire a independenței și suveranității statelor riverane Mării Negre și, îndeosebi perspectiva transformării regiunii caucaziene în sursă mondială de resurse energetice a condus la crearea unui focar de interes ale comunității

¹ „Nezavisimaja gazeta”, 07.06.2002.

internaționale. În prezent este vehiculată ideea creării unei organizații regionale de colaborare mai stabile.

Acordul se extinde și asupra cercului de probleme, pe care țările membre ale acestei organizații trebuie să le decidă în comun, dar chiar până în ultima clipă, participanții comunității Mării Negre s-au abținut să treacă la discutarea și rezolvarea problemelor politice, temându-se să fie implicați în problematica multiplelor conflicte etno-politice din perimetru Mării Negre.

Caracterul economic al comunității a fost, de asemenea, chiar de la bun început determinat indispensabil de diferite căi de comunicație, extinderea cooperării practice pe aceste baze, nu numai la statele cu ieșire la Marea Neagră dar chiar la un cerc mult mai larg al statelor interesate. De asemenea se preconiza crearea unei zone „în care să se asigure la nivel maxim libera circulație a oamenilor, mărfurilor și capitalului”. Extinderea organizației în condițiile economiei de piață trebuia, în proiectul inițiatorilor ei, să se bazeze mai întâi de toate pe stabilirea legăturilor directe între structurile întreprinzătoare din țările riverane Mării Negre și regiunile lor separate, manifestând interesul realizării proiectelor comune concrete².

Ideea a căpătat caracter practic în iunie 1992, la întâlnirea de la Istanbul, unde șefii statelor și guvernelor din 11 țări (Azerbaidjan, Albania, Armenia, Bulgaria, Grecia, Georgia, Moldova, Rusia, România, Turcia și Ucraina) au semnat „Declarația Cooperării Economice a Mării Negre”.

Participanții la întâlnirea din Istanbul au căzut de acord în legătură cu necesitatea încurajării organizației în domeniile comerțului și producției, transportului, comunicațiilor, precum și în sfera agriculturii, turismului și ecologiei. Dar pașii concreți în aceste domenii erau frânați de insuficiența resurselor financiare. În Declarația de la Istanbul a fost subliniată necesitatea creării Băncii de Comerț și Dezvoltare a Mării Negre” (B.C.D.M.N.), dar demersurile în acest scop au început abia în februarie 1995, când U.E. a alocat 250 mii eurom pentru elaborarea business-planului băncii. Acordul privind crearea B.C.D.M.N., semnat și ratificat de toți participanții, a intrat în vigoare la 24 ianuarie 1997. Capitalul de statut al B.C.D.M.N. era de 1,35 miliarde dolari, din care partea Rusiei în fondul regulamentar reprezenta 16,5 % (Federația Rusă este unul dintre principaliii acționari ai Băncii).

Strategia generală de activitate a Comunității Economice a Mării Negre (C.E.M.N.), denumirea oficială a grupării regionale până în 1998 când a fost schimbată în Organizația de Colaborare Economică a Mării Negre – O.C.E.M.N. –, a fost elaborată în timpul *summit-urilor*, care au avut loc la București (iunie 1995), Moscova (octombrie 1996) și Yalta (iunie 1998). După adoptarea în mai 1999 a Chartei, O.C.E.M.N. a primit statutul de organizație regională internațională. Astăzi O.C.E.M.N. cuprinde un teritoriu cu o populație mai mare de 400 milioane oameni și o suprafață depășind suprafața sumară a țărilor U.E³.

² „Vnešneia torgovlea”, 1994, nr. 7-8, p. 3-4.

³ „Nezavisimaya gazeta”, 09.06.1998.

Totuși pe măsura dezvoltării grupării și a transformării ei în organizație regională internațională s-au multiplicat și dificultățile, legate de necesitatea soluționării nu doar a problemelor economice ci și a celor politice. De asemenea pe măsura extinderii ei a sporit numărul contradicțiilor între statele membre⁴. Problemele politice din Oriental Apropiat, Balcani și Caucaz sunt zilnic relatate ca *prime news* în buletinele informative internaționale. Acestea pun în evidență obstacolele pentru colaborarea regională din zona conflictelor politico-etnice și a războaielor locale din a doua jumătate a anilor '90, adăugându-se și contradicțiile legate de expansiunea monopolurilor internaționale și a țărilor occidentale în Caucaz și Balcani. Cu atât mai mult sfera geopolitică fundamentală de activitate a O.C.E.M.N. a devenit o zonă economică de colaborare și parteneriat dar și una de risc politic major.

Aceasta a stat la baza faptului că țările membre O.C.E.M.N. au recurs la crearea sistemului de consultări politice, care erau menite să favorizeze soluționarea contradicțiilor interstatale și regionale. Pentru discutarea și rezolvarea problemelor concrete de două ori pe an au loc întâlniri ale ministrilor afacerilor externe. Rezultatele concrete ale acestor întâlniri s-au materializat prin elaborarea unor documente internaționale a căror importanță a constituit baza de colaborare a O.C.E.M.N. cu U.E.

În anul 1993 a fost fondată Adunarea Parlamentară a C.E.M.N. reunind 70 de deputați din cele 11 țări membre aleși proporțional cu numărul populației din fiecare stat. Întrunirile parlamentarilor au loc regulat și se acordă o atenție deosebită discutării problemelor în planul colaborării politice.

Rolul conducător în organizație în direcția colaborării concrete și asigurării efective a măsurilor în cadrul O.C.E.M.N. revine de cele mai multe ori statului inițiator, Turcia. Astfel în mai 1998 la Istanbul, cu participarea primilor oameni în stat și a guvernelor statelor membre a avut loc conferința internațională „Istoria celor două mari” și „Răscrucea Lumii” dedicate problemelor extracției resurselor energetice în Marea Caspică și transportarea lor în Occident prin Marea Neagră. Observatorii internaționali au atras atenția că de la aceste întâlniri au lipsit reprezentanții Rusiei, care s-ar părea că nu ar fi trebuit să se îndepărteze de la discutarea și soluționarea acestor probleme⁵.

În același timp Rusia, îndeosebi regiunile sale sudice, sunt interesate evident în elaborarea condițiilor necesare pentru dezvoltarea colaborării în Marea Neagră. Ținuturile și regiunile din Rusia sudică puteau deveni subiecți mult mai activi în colaborarea internațională și să-și aducă aportul lor. De asemenea pentru ele este foarte importantă îmbunătățirea climatului politic în Marea Neagră și Caucazul Nordic, soluționarea conflictelor din regiune prin intermediul dialogului politic. Este caracteristic faptul că după reluarea operațiunilor militare în 1999 pe

⁴ Astăzi pe lângă cci 11 membri fondatori, 9 state au statutul de observator (Austria, Egipt, Israel, Italia, Polonia, Slovacia, Tunisia, Germania și Franța); cu cerere de intrare în O.C.E.M.N. s-au adresat 4 state (Iran, Macedonia, Iugoslavia, Uzbekistan) și alte 5 state pretind obținerea statutului de observator.

⁵ „Nezavisimaia gazeta”, 06.06.1998.

teritoriul Republicii Cecene, mai mulți șefi de state din republicile din Caucazul de Nord, într-un fel sau altul, s-au pronunțat pentru desfășurarea tratativelor politice. După aprecierile existente, conflictele nerezolvate din Caucaz pot deveni factori serioși de risc politic în Marea Neagră, împiedicând și torpilând afluxul investițiilor în regiunile sudice ale Rusiei.

Același lucru poate fi atribuit și unei alte zone de conflict nu mai puțin periculoasă – Balcanii. Neavând o legitimare întemeiată, operațiunile NATO în Iugoslavia s-au încheiat, după cum se știe, fără a-și atinge scopul propus. Prin urmare, situația creată în jurul regiunii Kosovo a generat noi conflicte armate. Astfel Balcanii rămân în continuare o zonă de risc politic ridicat, care îngrădește desigur desfășurarea formelor practice de colaborare în regiunea Mării Negre și a Mării Mediterane.

Posibilitatea integrării în cadrul O.C.E.M.N. are restricții cunoscute, deoarece în această structură regională intră țări diferite, cu interese economice și politice contradictorii⁶. Astfel, Turcia, pretendentă la rolul de mare putere regională, aspiră să utilizeze O.C.E.M.N. ca instrument de dominație în Transcaucasia și bazinele Mării Negre. Secretariatul permanent al O.C.E.M.N. care își are sediul la Istanbul, coordonează acțiunile sale cu majoritatea statelor interesate, astfel partea turcă încearcă să obțină sprijinul acestora prin intermediul Consiliului Ministrilor Afacerilor Externe, având acordul parlamentar de 2/3 din voturi.

Un exemplu concret de poziție neconstructivă a turcilor a fost adoptarea unilaterală în 1994, din partea Turciei, a Regulamentului privind navigația în zona Strâmtorilor ceea ce a adus daune substanțiale intereselor statelor riverane Mării Negre⁷. Prin acțiunile comune ale unor state membre ale O.C.E.M.N. (Grecia, Bulgaria și Rusia) au fost elaborate condițiile și în decembrie 2002 a fost adoptat proiectul construirii oleoductului din orașul bulgar Burgas până în portul grecesc Alexandropolis, menit să soluționeze problemele generate de tranziția tancurilor petroliere prin Strâmtori. Realizarea acestui proiect s-a făcut printr-un consorțiu în care au intrat campanii private din țările membre. Valoarea proiectului este estimată la circa 700 milioane euro⁸.

Fără îndoială că, pașii efectuați de Turcia în vederea îngrădirii regimului navigației au devenit instrumente în lupta concurențială pe calea transportării petrolului din Marea Caspică, fapt ce a devenit evident după semnarea la Istanbul în noiembrie 1999 a Acordului privind construcția oleoductului Baku-Djeihan.

Alt membru activ din organizația regională a statelor riverane Mării Negre a devenit în ultima vreme Ucraina. În discursul său din iunie 1998 de la *summit*-ul din Yalta, președintele Ucrainei Leonid Kucima, susținând ideea creării unei zone libere de comerț în C.E.M.N., a afirmat necesitatea creării în Marea Neagră a traseelor inelare paralele, sprijinind traseele alternative de transport a petrolului

⁶ „Segodnia”, 06.06.1998.

⁷ „Mejdunarodnaia jizni”, 1996, nr.4, p. 54-55.

⁸ ITAR-TASS, Pulis planetă, 02.12.2002.

caspic și a unor noi prospecțiuni petroliere. În perioada actuală pentru Ucraina sunt importante obținerea investițiilor și consolidarea pozițiilor cheie în Banca de Comerț și Dezvoltare a Mării Negre⁹.

Sunt de menționat și contribuțiile României în dezvoltarea comunitară. Pe parcursul ultimului deceniu aspectul politicii regionale a României a fost legat indispensabil de elaborarea unei strategii a politicii externe care viza pe primul plan intrarea în NATO și U.E. În momentul înăspririi situației internaționale din Balcani, Orientul Apropiat și Mijlociu poziția României ca stat membru ONU având o importantă poziție strategică în Marea Neagră a fost condiționată de aceste priorități, pe care le regăsim în numeroase declarații și documente oficiale.

Aportul României în dezvoltarea colaborării în regiunea Mării Negre a devenit important prin fondarea Universității Mării Negre (Black Sea University Foundation) cu centre la București și Constanța. Reprezentanții români manifestă un interes activ în structurile de diferite tipuri, create în cadrul O.C.E.M.N.

Nu putem să nu menționăm că practic contactul cu vecinii de la Marea Neagră – Ucraina și Rusia, inclusiv regiunile sale sudice, este încă insuficient deși acesta ar fi putut să soluționeze multe probleme reprezentând interese reciproce.

În ceea ce privește Rusia, direcțiile acțiunii ei în Marea Neagră au fost pline de rezerve, și nu putem să nu observăm că și în cazul în care partea rusă a intrat în cadrul O.C.E.M.N. cu propunerile valoroase pentru membrii acesteia, în mare parte ele au rămas în suspensie și nu au fost adoptate măsuri concrete.

Astfel în noiembrie 1999 Rusia a prezentat la *summit-ul* O.C.E.M.N. de la Istanbul proiectul creării „cercului energetic al Mării Negre”, a cărui realizare ar fi permis îmbunătățirea aprovisionării energetice a țărilor din bazinul Mării Negre¹⁰. În acest caz Rusia ar fi devenit principalul furnizor de energie electrică în toată regiunea și acest lucru nu putea fi decât pozitiv, atât din punct de vedere al poziției ei în Marea Neagră, cât și a perspectivelor în soluționarea conflictelor și dezbatelor politice. Cu toate acestea, problema rămâne deschisă. Prin acestea și alte exemple se poate urmări inconsecvența și pasivitatea procesului colaborării la Marea Neagră.

Și aici trebuie avut în vedere, ca și în cazul mai multor proiecte euroasiatice că acestea nu pot fi realizate fără participarea Rusiei, așa cum fără implicarea ei, O.C.E.M.N. nu poate funcționa pe deplin. În această ordine de idei aprecierile nu pot fi nicidcum proruse așa cum menționează politica americană și politologul Zb. Bjezinski: „Rusia, abia dacă mai trebuie amintit, rămâne actorul geostrategic cel mai important”, având „serioase alternative de alegere pe continentul euroasiatic”. Foarte multe depind de evoluția situației politice interne, și mai ales, de ceea ce va deveni Rusia: democrație europeană sau un iarăși imperiu euroasiatic. În orice caz, fără îndoială ea rămâne un actor important, după cum menționează Bjezinski¹¹.

⁹ „Nezavisimaia gazeta”, 09.06.1998.

¹⁰ Ibidem, 19.11.1999.

¹¹ Zb. Bjezinski, *Velikaia şahmatnaia dosca*, Moscova, 1998, p. 59.

Prin urmare nu trebuie luate în calculul acestei informații ca mărturii prietenești deoarece la granița sudică a Rusiei se duce o luptă și o concurență geopolitică evidentă. Cu toate acestea, recunoașterea rolului obiectiv și a locului Rusiei pe „marea tablă de șah” trebuie pusă în legătură cu constatarea potențialului nevalorificat.

În general, putem afirma că procesul integrării în O.C.E.M.N., chiar dacă este destul de lent, acumulează totuși noi forțe. După unele aprecieri, O.C.E.M.N. are șanse în viitorul apropiat să devină puncte de comunicație între Asia, Orientul Apropiat și Europa și de aceea importanța ei în secolul XXI poate să crească substanțial.

Rezervele colaborării la Marea Neagră sunt mari, mai ales în sfera economică, însă perspectivele imediate cât și cele îndepărtate sunt până la urmă incerte, depinzând în mare măsură de riscurile politice care mai persistă în regiune.

Traducere Svetlana Ciocîltan

THE BLACK SEA AS A NODAL AREA: GEOPOLITICS AND ECONOMY

Abstract

An approach is made to interstate economic and political cooperation in the Black Sea region after the Cold War. The common interests and points of disagreement of riparian countries are highlighted. The political risks and prospects of future collaboration are analyzed in terms of geopolitics.

INTERNAȚIONALIZAREA DUNĂRII, ROLUL C.E.D. ȘI DREPTURILE RIVERANILOR (1856-1914)

DANIELA BUŞĂ

Concept impus de revoluția franceză, internaționalizarea râurilor și fluviilor al căror parcurs navigabil străbătea teritoriile a două sau mai multe state, avea să prindă substanță și să devină realitate pentru cele mai multe dintre acestea la începutul secolului al XIX-lea. Luând ca bază tratatul cu privire la libertatea navegației și comerțului pe Rin, încheiat în mai 1814 de Marea Britanie, Franța, Prusia, Austria, Spania, Portugalia și Suedia, Congresul de la Viena din 1815 avea să extindă prevederile și asupra fluviilor Neckar, Main, Moselle, Escaut, să creeze cadrul pentru înlăturarea restricțiilor naționale și privilegiilor existente, să impună păstrarea neutralității apelor pe toată durata unui conflict și să statueze toate acestea într-un act internațional¹. Transpunerea în practică a acestor prevederi a fost făcută, de comun acord, de comisii ale statelor riverane. Acestea au rezolvat dispute, au oferit soluții, marea majoritate viabile și în spiritul deciziilor adoptate la Viena, acceptate de cei în cauză și, foarte important, au reușit să extindă prevederile și asupra altor fluvii care nu fuseseră menționate în tratat, în speranța ca internaționalizarea să câștige teren, să devină o realitate de necontestat. Cu excepția Dunării, sistemul a funcționat pentru toate arterele navigabile.

Numită de Napoleon „regele fluviilor”, Dunărea nu este un curs de apă obișnuit nu numai datorită lungimii parcursului, rețelei hidrografice, formei malurilor, importanței economice sau strategice, imprimate de teritoriile străbătute, dar și varietății de naționalități întâlnite în cale. Nu de puține ori în secolul al XIX-lea, zoncile traversate de apele fluviului, cu precădere în jumătatea lui inferioară, inclusiv delta, au fost marcate de instabilitate, conflicte armate sau de interesă între marile puteri, dar și între mici state riverane, de războiye de eliberare națională. Unele au fost de scurtă durată, altele s-au rezolvat într-o perioadă mai mare de timp, dar au fost și cazuri ce și-au găsit soluționarea abia în veacul al XX-lea. Printre acestea din urmă se numără și „chestiunea orientală”, definită de academicianul Andrei Oțetea drept o problemă de moștenire, ivită ca urmare a decadării Imperiului Otoman, și care nu a putut fi soluționată prin regimul compensațiilor datorită „imposibilității de a stabili părți echivalente între pretendenții la moștenire”².

¹ Articolul 109 al Tratatului de la Viena prevedea că navegația pe fluviile internaționale ....de-a lungul întregului curs ...va fi liberă și nu va fi interzis comerțul nimănui...”. Vezi și articolele 108-116 la D. Sturdza, *Recueil des documents relatifs à la liberté de navigations du Danube*, Berlin, 1904, p. 2-4.

² Andrei Oțetea, *Contribuții la chestiunea orientală*, în *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 93.

În secolul al XIX-lea, importanța comercială a Dunării a crescut considerabil, comerțul pe fluviu fiind „vital nu numai pentru economiile statelor riverane (care includeau, la acea vreme, nu mai puțin de patru mari puteri)”, dar și pentru unele dintre puterile industrializate neriverane, care își exportau pe această cale în sud-estul Europei produsele finite și importau în special cereale.⁴ Pe parcursul unui singur deceniu, 1830-1840, de pildă, „Dunărea devenise una dintre principalele artere de trafic din Europa Centrală spre Marea Neagră și Asia Mică”⁵.

Criza progresivă a Sublimei Porți determinase o permanentă și susținută rivalitate între marile puteri pentru dominația și controlul sud-estului Europei, pentru stăpânirea strâmtorilor Bosfor și Dardanele și pentru obținerea influenței asupra Constantinopolului. În aceste circumstanțe problema Dunării a constituit, alături de lupta de eliberare națională, esența problemei orientale. În cadrul acesteia, controlul asupra gurilor Dunării și reglementarea regimului de navigație pe cursul mijlociu și inferior al fluviului, în special în sectorul Porțile de Fier – vărsarea în mare, au deținut un rol însemnat, ilustrat de existența prevederilor asupra celor două aspecte în trei din marile tratate ale secolului al XIX-lea: Adrianopol, Paris și Berlin. Internaționalizarea Dunării a pendulat astfel între interesele și presiunile puterilor europene și principiul suveranității naționale, ultimul cu valențe sporite, statele riverane refuzând multă vreme să accepte altfel decât ca pe o proprietate exclusivă, porțiunea din fluviu ce le mărginea sau le traversa, fapt ce se regăsește în măsurile impuse pe acest parcurs, multe în disonanță cu dreptul internațional.

Deși Congresul de la Viena instituise reguli cu privire la libertatea navegației pe fluviile și râurile Europei, la sistemul uniform de încasare a taxelor, la obligațiile privind amenajarea și întreținerea instalațiilor portuare, Dunărea, așa cum am menționat, nu a intrat în discuție. În lipsa Porții, extinderea deciziilor de mai sus și asupra acestui mare fluviu al Europei nu era posibilă, cum nu era posibilă nici ignorarea lor. Ca atare, de la această dată, toate acordurile internaționale ce priveau sud-estul continentului aveau să cuprindă și mențiuni asupra libertății navegației pe Dunăre. Multă vreme ele au fost lipsite de acoperire, riveranii, fie mari puteri, fie țări ce aspirau la independență, având propriul mod de punere în practică a principiului.

³ Richard Charles Frucht, *War, Peace and Internationality: The Danube, 1789-1916*, în *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies from the Mid-Eighteenth Century to 1914*, Apostolos E. Vacalopoulos, Constantinos D. Svolopoulos, Bela K. Kiraly, Thessaloniki, 1988, p. 80.

⁴ În prima jumătate a secolului al XIX-lea cea mai mare parte a cerealelor de pe piața engleză era importată din sud-estul continentului, transportul fiind asigurat de companiile austriece ce dețineau o poziție priinordială pe Dunăre, mai cu seamă după răspândirea motorului cu abur. Vezi John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History 1550-1950*, Bloomington, 1982, p.56-58; Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politiciei orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 51-103.

⁵ Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, p. 133.

Acutizarea problemei orientale, crizele, ce alterna cu perioade de acalmie, au influențat regimul juridic al navegației pe Dunăre, evidențiind, în funcție de momente, evenimente și realități, atitudini diferite ale celor implicați. Diferendele, neînțelegerile, disputele, dar mai ales conflictele între puteri, cu atât mai mult dacă ele erau și riverane, ca și cele între micile state riverane s-au repercutat direct asupra regimului juridic al fluviului. Confruntarea armată oferea „oportunitatea internațională și dicta, în același timp, calea pe care internaționalizarea urma să fie implementată”, în vreme ce etapa dintre două războaie dădea răgazul pentru ca hotărârile să fie puse în practică⁶. De fiecare dată învingătorul a avut ultimul cuvânt.

Dacă în prima jumătate a veacului al XIX-lea manifestarea unora dintre probleme a fost la început, iar a altora se intuia numai, odată cu războiul Crimeei ele aveau să devină evidente. Până atunci problemele legate de Dunăre erau de însemnatate zonală și constituiau obiectul unor acte bilaterale între Imperiul Otoman, pe de o parte, și cele două rivale Rusia și Austria, pe de altă parte. În vreme ce, în primii ani ai secolului existența stăpânirii otomane asupra gurilor Dunării și statutul de lac turcesc al Mării Negre, se repercutau negativ asupra importanței comerțului pe fluviu, o dată cu războiul rusuo-turc din anii 1806-1812 s-au făcut simțite primele semne ale schimbării. Pacea de la București, prin prevederile ei, aducea în atenția Europei o porțiune a cărei însemnatate fusese până atunci ignorată, Delta Dunării, iar apariția Rusiei ca stat riveran, prin obținerea brațului Chilia, modifica balanța puterii în zonă. Același tratat instituia un regim de liberă circulație pentru „navele de comerț ale uneia și ale celeilalte părți ... pe tot cursul Dunării”, cu excepția bastimentelor de război, care nu puteau înainta mai departe de vărsarea Prutului⁷. Peste câțiva ani, în 1826, convenția de la Akkerman aducea completări și precizări tratatului din 1812 și confirma acordul rusuo-otoman de la Constantinopol din 1817 prin care și brațul Sulina era controlat de Rusia, întărind astfel poziția acesteia la gurile Dunării⁸.

Theoretic, Tratatul de la Adrianopol avea să modifice radical regimul navegației la Dunărea maritimă prin decretarea libertății navegației pe tot parcursul fluviului, pentru vasele comerciale, cele militare fiind obligate să respecte convenția de la Akkerman. Prevederea punea capăt poziției deținute de secole de Sublima Poartă la gurile Dunării, deschidea porturile Brăila și Galați circulației internaționale și evidenția saptul că delta constituia cheia de boltă a comerțului fluvial și maritim pe Dunăre. În același timp, prin intrarea în stăpânirea Rusiei a ultimul braț al Dunării, Sfântu Gheorghe, i se oferea nu numai posibilitatea de a

⁶ Richard Charles Frucht, *op. cit.*, p. 81. Pentru detalii privind modul în care războiul și pacea au influențat regimul juridic al Dunării în etapa cuprinsă între sfârșitul secolului al XVIII-lea și intrarea României în primul război mondial vezi întreg studiu în *loc. cit.*, p. 79-99.

⁷ Vezi textul art. 4 în Charles de Martens et Ferdinand de Cussy, *Recueil de traités, conventions et autres acts diplomatiques*, vol. II, Leipzig, 1845, p. 393.

⁸ Vezi textul convenției de la Akkerman în D.A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, București, 1900, p. 310-314.

decide măsuri în propriul avantaj, dar și o poziție privilegiată la gurile fluviului, fapt ce a constituit un acut semnal de alarmă pentru Austria, Marea Britanie și Franța, care își vedea pericolitate interesele economice în sectorul maritim al Dunării. Libertatea navegației rămânea astfel un articol de tratat fără acoperire⁹.

Problema Dunării și a internaționalizării ei avea să revină cu o acuitate sporită cu prilejul războiului Crimeei. Pentru prima dată, rolul fluviului și statutul lui juridic, atât în timp de pace cât și pe perioada conflictului, au devenit probleme ale Europei. În acest caz, soluția nu era simplă atâtă vreme cât necesita armonizarea intereselor particulare cu cele generale. Dacă până acum problema Dunării de Jos și a celei maritime era tranșată bilateral, războiul Crimeei a inaugurat seria actelor multilaterale. Astfel, la 8 august 1854 Austria, Marea Britanie și Franța hotărău să nu permită includerea de prevederi care să atingă internaționalizarea Dunării în înțelegeri ulterioare conflictului. În decembrie, același an, plenipotențiarii puterilor europene cereau Rusiei să accepte ca supravegherea și controlul navegației la gurile Dunării să fie făcut de cele cinci puteri europene.

Internaționalizarea Dunării și jurisdicția riveranilor au făcut obiectul discuțiilor conferinței preliminare de la Viena și a Tratatului de pace de la Paris. În capitala Franței, semnatarii au insistat pentru includerea în text a cinci articole care priveau în mod direct și special Dunărea. Racordarea fluviului la regimul juridic european este clar stipulată de articolul XV care prevedea că principiile desprinse din Actul Congresului de la Viena cu privire la navegația pe fluviile internaționale „vor fi aplicate în mod egal și Dunării ca și gurilor ei. Ele [n. n. puterile] declară că această dispoziție face parte din dreptul public al Europei și iau asta sub garanția lor”. Nici un obstacol, indiferent de natura lui, nu putea să împiedice sau să restricționeze libertatea de navegație. Cât privește dreptul statelor riverane acestea puteau elabora regulamente de carantină și poliție fluvială¹⁰. Se statuau astfel regulile după care urma să se desfășoare navegația pe Dunăre, ele neputând fi atinse sau încălcate printr-o dispoziție sau înțelegere ulterioară. Cele două organisme înființate, Comisia Europeană a Dunării (C.E.D.) și Comisia riveranilor¹¹, aveau sarcina, prima: timp de doi ani, atât cât era mandatată să funcționeze, să desemneze și să execute necesarul de lucrări pentru a înlesni și fluidiza circulația în aval de Isaccea și la gurile Dunării până la vărsarea în mare, să stabilească taxe pentru acoperirea cheltuielilor cerute de o astfel de întreprindere, să asigure ca „pavilioanele tuturor națiunilor să fie tratate pe picior de perfectă egalitate”; cea de-a doua, permanentă, să elaboreze, de comun acord, regulamentele de navegație,

⁹ Imperiul Otoman nu avea voie să dețină întăriri de-a lungul brațului Sf. Gheorghe, ceea ce nu era valabil și pentru Rusia în cazul brațului Chilia care avea și autoritatea asupra carantinei tuturor vaselor de la gurile Dunării.

¹⁰ D. A. Sturdza, *Recueil des documents*, p. 32.

¹¹ În componența Comisiei riveranilor intrau: Bavaria, Würtemburg, Austria, Imperiul Otoman. Cu acceptul Porții au fost admise Serbia, Țara Românească și Moldova, cărora li se recunoștea astfel calitatea de riverani.

poliție și carantină, să vegheze la aplicarea lor, să stabilească lucrările ce trebuiau efectuate și să preia prerogativele primei, substituindu-se ei, după ce aceasta își înceta existența¹².

Prin înființarea Comisiei europene, marile puteri nu au aplicat întocmai principiul respectării suveranității riveranilor, pe care tot ele îl decretaseră universal și obligatoriu în cazul celorlalte fluvii. Mai mult, se încalcă chiar articolul 113 al mult clamatului „Act final al Congresului de la Viena din 1815”, piatra de temelie a internaționalizării fluviilor Europei. Nici invocarea faptului că miciile state riverane nu dispuneau de fondurile necesare pentru întreținere și lucrări tehnice nu explică îndeajuns crearea Comisiei, de vreme ce astfel de întreprinderi nu puteau fi făcute în răstimpul a doi ani, cât era prevăzută existența ei. Mai degrabă, se încerca rezolvarea chestiunii printre un compromis între a răspunde unei realități de moment, generată de pierderea calității de stat riveran a Rusiei, de veleitățile Austriei de putere cu interes speciale și încercările ei, în acest sens, de a impune controlul asupra celei mai mari părți a Dunării, de importanța pe care o acorda Marea Britanie gurilor Dunării și, ceea ce este cel mai important, de necesitatea ca regimul ei juridic să fie același cu al celorlalte fluvii din Europa. Toate acestea, ca și alte prevederi ale tratatului, ce aduc clarificări asupra unor aspecte tangențiale Dunării și care țin de realitatea zonală, ne îndreptătesc să considerăm că la Paris internaționalizarea fluviului și jurisdicția pe porțiunea riveranilor au constituit de fapt problemele cele mai importante și mai dificile, cărora trebuia să li se găsească o rezolvare. Din păcate soluțiile oferite nu s-au putut implementa.

Statele riverane au continuat să aplique propriile reguli și regulamente pe porțiunea lor de apă. Prin numirea unui singur organism cu funcții specifice se poate spune că prevederile de la Paris au fost, în acest sens, superioare celor de la Viena, numai că în vreme ce acolo plenipotențiarii au reușit să dea Europei norme aplicabile, la Paris construcția nu a fost satisfăcătoare pentru toți. În loc să instituie unui regim legislativ, se lăsa la latitudinea fiecărui riveran să formuleze propriul set de legi, care, din păcate, era operabil numai pe parcursul său. Cât privește Comisia europeană, ea a rămas un organism internațional, care a căutat să-și perpetueze existența și să-și sporească puterea, deși majoritatea componentelor nu erau riverane. De altfel, interese și conjuncturi au favorizat un paradox, „două comisii cu destine diferite, absolut contrare intențiilor exprimate în actul care le-a creat Comisia Europeană a Dunării, prevăzută a avea o durată limitată, dar care a funcționat până în 1948 și Comisia riverană, care ar fi trebuit să fie permanentă, dar a avut o existență efemeră și deloc utilă”¹³.

Conferința de la Londra din 1871¹⁴, întrunită ca răspuns la decizia Rusiei de a renunța la prevederile Tratatului de la Paris privind neutralitatea Mării Negre,

¹² D. A. Sturdza, *op. cit.*, articolele 16 și 17, p. 30-33.

¹³ Carmen Atanasiu, *Problema navegației României la Dunăre și „Navegația Fluvială Română” (1919-1945)*, București, 2003, p. 30.

¹⁴ Pentru textul Tratatului de la Londra vezi Ministerul Afacerilor Străine. *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, București 1883, p. 410-412.

avea să aducă modificări și în ceea ce privește reglementarea navegației pe Dunăre prin prelungirea mandatului C.E.D. cu 12 ani, adică până în 1883¹⁵. Decizia a avut implicații asupra caracterului, diversității și utilității proiectelor de lucrări, a atribuțiilor funcționarilor Comisiei și a „extins ideea internaționalității dincolo de simpla ei înțelegere geografică la reprezentările și facilitățile unei agenții”¹⁶. În același timp, prin recunoașterea existenței Comisiei riveranilor și mai ales prin autorizarea statelor membre de a efectua lucrări pentru înlăturarea obstacolelor existente pe șenalul navigabil, decise de comun acord, și de a percepe taxe până la recuperarea investițiilor, articolul XV din Tratatul de la Paris primea consistență, iar riveranii întrevedeau primele roade ale eforturilor lor în direcția impunerii libertății de navegație pe Dunăre. În scurt timp, pentru micile state câștigurile s-au dovedit iluzorii.

Tratatul de la Berlin a consfințit juridic schimbările politico-teritoriale apărute în sud-estul Europei în urma războiului din 1877-1878. Problema reglementării navegației pe Dunăre și cea a strâmtorilor au continuat să rămână deschise și aceasta în pofida ponderii lor în chestiunea orientală. În capitala Germaniei, puterile europene au evitat orice clarificare și asupra statutului C.E.D., cum au evitat și discuțiile privind includerea comisiei într-o entitate mai mare cu atribuții asupra întregului fluviu, fapt ce denotă importanța deosebită pe care o acordau deltei. De altfel, articolele din tratat privesc numai sectorul Porțile de Fier –vărsarea în mare și nicidecum întregul parcurs navigabil al fluviului, asupra căruia nu se face nici un fel de referire. Explicația se găsește, potrivit istoricului Șerban Rădulescu Zoner, în maniera în care au fost conduse lucrările de cancelarul german, Otto von Bismarck, care a canalizat discuțiile spre „formulări cu un caracter mai mult general, evitând detaliile”, reușind astfel, „să preîntâmpine și în cazul Dunării un eventual conflict între Austro-Ungaria și Rusia sau între aceasta din urmă și Marea Britanie”¹⁷.

Născute din două puncte de vedere diferite, austro-ungar și rus¹⁸, cele șase articole ale Tratatului de la Berlin referitoare direct la Dunăre (52-57)¹⁹ se înscriu pe linia jumătăților de măsură, a compromisului între interesele marilor puteri și

¹⁵ La 12/24 aprilie 1883 urma să fie amortizat împrumutul contractat de C.E.D. și garantat de membrii ci. cu excepția Rusiei, destinat finanțării lucrărilor de fluidizare a circulației în sectorul maritim al Dunării.

¹⁶ Richard Ch. Frucht, *Dunărea noastră. Romania, the Great Powers and the Danube Question 1914-1921*, New-York, 1982, p. 19.

¹⁷ Șerban Rădulescu Zoner, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale 1878-1898*, Cluj-Napoca, 1982, p. 28.

¹⁸ Proiectul austro-ungar a fost propus de baronul Haymerle în ședința din 20 iunie/2 iulie 1878, iar cel rus două zile mai târziu de contele Șuvalov. Pentru detalii privind cele două proiecte vezi *Extrait du Protocole nr. 11 du 2 juillet și Extrait du Protocole nr. 12 du 4 juillet*, în Ministerul Afacerilor Străine, *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 441-445.

¹⁹ Vezi *Tratatul de la Berlin urmat de protocoalele Congresului*, București, 1878, articolele 52-57. Pentru textul original în franceză vezi *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931*, Paris, MCMXXXI, p. 426-427.

drepturile micilor riverani, constituind în același timp și o victorie pentru diplomația austro-ungară. Dubla monarhie obținea încrînțarea, în exclusivitate, a lucrărilor destinate înlăturării piedicilor din calea navegației în sectorul Porțile de Fier – cataracte și împoternicirea de a percepe taxe pentru recuperarea investițiilor (articoulul 57). În spiritul dreptului la liberă navegație, articoulul 52 prevedea demolarea tuturor fortărețelor de pe ambele maluri din sectorul Porțile de Fier – gurile Dunării. Pe acest segment nu era permisă nici navegația vaselor de război, cu excepția celor ușoare ale poliției fluviale, serviciului vamal și a staționarelor marilor puteri de la gurile fluviului, care aveau voie să urce până la Galați. Deși interdicția se referea și la transportul de trupe și armament, acesta nu era exclus, cum s-ar fi întâmplat în cazul neutralizării fluviului, propunere avansată la un moment dat în cursul dezbatelerilor de Austro-Ungaria și respinsă de Rusia. Cea din urmă avea să profite, nu o dată, de această carență din legislație.

Pe linia aplicării dreptului internațional se situează și cooptarea României în componența C.E.D., dar posibilitatea prelungirii mandatului Comisiei²⁰, lărgirea competenței și exercitarea ei „într-o completă independență față de autoritatea tutelară” (articoulul 53), ca și rolul atribuit, alături de Comisia riveranilor, în reglementarea navegației pe segmentul Porțile de Fier – Galați (articoulul 55), au încălcat tocmai invocatul drept. Comisia europeană dobândea un statut privilegiat, „extragal și extraterritorial”²¹.

Acste prevederi afectau suveranitatea micilor state riverane, în mod special a României, care deși beneficiara celui mai lung parcurs al fluviului își vedea îngrădite nu numai drepturile de stat suveran, ci și de riveran atât pe Dunărea inferioară cât și la gurile ci. Dar, ceea ce este mai grav, este faptul că la Berlin, prin acordul tacit al puterilor europene și contrar prevederilor Congresului de la Paris, se instituia secționarea parcursului Dunării: o parte aflată sub autoritatea Germaniei și Austro-Ungariei, care se întindea de la izvoare până la Porțile de Fier inclusiv asupra căreia nu exista nici o referire, problema ei fiind deja reglementată în spiritul dreptului internațional încă din 1856, alta maritimă, Galați – Sulina, pusă sub autoritatea C.E.D. și în sfârșit a treia între Porțile de Fier – Galați, rezultată în urma Congresului. Fiecare portiune își avea regimul ei, ceea ce contravenea dreptului internațional. În lipsa unui regim unitar, statutul de fluviu internațional era lipsit de consistență. Situația era singulară, fără precedent și nu poate fi justificată prin lungimea parcursului navigabil sau numărul de state străbătute de

²⁰ Articolul 54 lăsa la latitudinea puterilor europene să stabilească, de comun acord, la o dată ulterioară, prelungirea mandatului C.E.D. și modificațiile aduse în acest caz. Aceasta însemna că asupra unei decizii de importanță majoră pentru riverani aveau să se pronunțe și state neriverane, ceea ce nu se întâmplase în cazul altor fluvii din Europa.

²¹ Richard C. Frucht, *op. cit.*, p. 19. Articolul 47 al Tratatului de la Berlin întărea extralegalitatea C.E.D. prin rolul de arbitru prevăzut în cazul „partajului apelor și locurilor de pescuit”, ca urmare a delimitării hotarului dintre România și Rusia pe talvegul brațului Chilia. Vezi Ștefan Stanciu, *România și Comisia Europeană a Dunării. Diplomaticie. Suveranitate. Cooperare internațională*. Galați, 2002, p. 104.

fluviu, ci mai degrabă prin dorința unora dintre puteri de impune propria voință acolo unde interesele lor primau.

În afara articolelor cu referiri directe la statutul Dunării și libertatea navegației, Tratatul de la Berlin a cuprins și altele care, indirect, au avut o mare însemnatate pentru problema Dunării. Ele privesc noul statut internațional al unora dintre riverani, cazul României și Serbiei, cărora li s-a recunoscut independența, Principatul bulgar devenind autonom, modificările teritoriale în urma revenirii Dobrogei în componența României, dar și cele rezultate din reanexarea sudului Basarabiei de către Rusia și revenirea acesteia la statutul de riveran, poziție pierdută în intervalul 1856-1877.

Cantonată la Berlin în sfera generalului, problema Dunării și implementarea internaționalizării ei avea să facă însă obiectul mai multor reuniuni europene în perioada 1878-1883, ce au evidențiat o dată în plus interese economice și politice majore ale marilor puteri, dar și faptul că treile state riverane independente sau autonome începeau să-și facă simțită prezenta. Pentru acestea din urmă, libertatea de navegație pe Dunăre era legată de evoluția politică și dezvoltarea economică, de afirmarea suveranității. Pentru Principatul bulgar, problema Dunării a marcat debutul acțiunii de subminare a dependenței față de Poartă, de abordare a relațiilor internaționale într-o manieră nouă²².

Discuțiile cele mai ample, dificile și de durată au fost generate de reglementarea navegației în sectorul Porțile de Fier – Galați. După câteva reuniuni pregătitoare, în noiembrie 1879 reprezentanții C.E.D., întruniti într-o ședință plenară abia dacă au făcut vagi referiri la această problemă²³. În schimb, plenul comisiei a dezbatut pe larg problema modificărilor la „actul public” din 1865, prin care se reglementa navegația în sectorul maritim al Dunării. Conform proiectului francez, acceptat de Austro-Ungaria și Germania, nu se avea în vedere o modificare a vechiului document, ci o adaptare a lui la situația creată la gurile Dunării după Berlin. „Actul adițional la Actul public din 1865”²⁴, încheiat 28 decembrie 1879 și ratificat peste doi ani, aducea prejudicii statelor riverane, în special României, prin sporirea jurisdicției Comisiei Europene a Dunării și extinderea prerogativelor ei și asupra uscatului, prin numirea directă de Comisie, fără o minimă consultare cu autoritățile române, a inspectorului navegației și căpitanului portului Sulina (articulul 2) și prin „neutralitatea totală” de care beneficiau personalul, proprietățile și lucrările ei, în raport cu autoritatea teritorială (articulul 8). În sarcina celor doi

²² Pentru detalii privind Principatul bulgar și problema Dunării în perioada ce a urmat Congresului de la Berlin vezi Elena Stăteloava. *La Bulgarie et le problème danubien (1879-1883)*, în „Etudes historique”, t. VI, 1973, p. 100.

²³ Referitor la libertatea navegației pe Dunăre în sectorul Porțile de Fier-Galați s-a stabilit numai, în cmeiu articolului 55 al Tratatului de la Berlin, constituirea unui comitet alcătuit din trei membri cu misiunea de a prezenta un ante-proiect, bază de discuție a următoarei sesiuni. Franța și Marea Britanie au avut un rol important în alcătuirea comitetului, prima l-a propus, iar cca de-a doua i-a determinat componența, obținând acordul puterilor pentru excluderea riveranilor.

²⁴ Pentru textul Actului adițional vezi *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931*, p. 428-431.

funcționari intra, printre altele, și dreptul de a judeca și a da soluții, într-o primă instanță, în numele Comisiei, drept al puterii teritoriale până în 1878, respectiv al Imperiului Otoman. Aceasta constituie „o încălcare a codului de procedură civilă”²⁵, prin faptul că o singură instanță constata, instrumenta cauza, se pronunță asupra ei și veghea la aplicarea hotărârii. Prin sporirea rolului și atribuțiilor C.E.D., se reitera de fapt independența ei față de autoritatea teritorială și se întăreau privilegiile.

Ante-proiectul regulamentului de navigație, poliție și supraveghere între Porțile de Fier–Galați, întocmit de Austro-Ungaria, Germania și Italia²⁶, prezentat în sesiunea C.E.D. din primăvara 1880, părea, la o primă vedere, că venea în sprijinul internaționalizării Dunării. În realitate el „se îndepărta categoric de la prevederile expuse cu atâtă înțelepciune de cele două legislații publice în materie de navigație fluvială”²⁷, Congresul de la Viena și Tratatul de la Paris, și acorda dublei monarhii posibilitatea de a controla acest sector prin intermediul Comisiei Mixte de supraveghere a navegației, a cărei existență nu fusese prevăzută de Tratatul de la Berlin. Deși în componența ei intrau toate statele riverane de pe această porțiune, adică Austro-Ungaria, România, Serbia și Bulgaria, iar hotărârile se luau în majoritate, prima deținea o poziție dominantă prin președinția permanentă și votul preponderent în cazul parității opțiunilor. Totodată inspectorii și subinspectořii, însărcinați cu controlul navegației, ca și căpitanii porturilor, erau scoși de sub autoritatea teritorială și subordonăți Comisiei Mixte. Ea putea modifica regulamentele „după nevoi”, ceea ce însemna o încălcare a articolului 55 al Tratatului de la Berlin, prin care acest drept era atribuit numai celor ce le-au întocmit, respectiv C.E.D., asistată de delegați ai statelor riverane. O astfel de prevedere fi putut duce la măsuri menite a restrângere libertatea navegației pe fluviu. De altfel, nici unul dintre articolele proiectului nu garanta libertatea navegației pentru toate pavilioanele. Dacă avem în vedere și faptul că se propunea atribuirea micului cabotaj numai riveranilor, există dovada că libertatea navegației constituia încă un deziderat. Punerea în practică a ante-proiectului ar fi permis Austro-Ungariei să acționeze ca un adevărat stăpân între Porțile de Fier–Galați, îngădind drepturile riveranilor atât pe apă cât și pe uscat și impunând monopolul companiilor proprii de navegație. Miciile țări riverane își vedea prejudiciate nu numai interesele economice, dar încălcate și drepturile ce decurgeau din statutul de riveran.

Ante-proiectul nu a întrunit adeziunea marilor puteri, care reproșau Austro-Ungariei intenția de a-și impune controlul asupra segmentului Porțile de Fier–Galați din punct de vedere economic, strategic și politic. Compromis între punctul de vedere englez și austro-ungar, „proiectul Barrère” oferea reale avantaje Puterilor Centrale de care Viena a știut să profite. Ca și proiectul anterior și acesta însărcina

²⁵ Ștefan Stanciu, *op. cit.*, p. 109.

²⁶ Pentru textul ante-proiectului vezi *Extrait du Protocol nr.364 du 4 juin 1880*, în Ministerul Afacerilor Străine, *Cestiunea Dunării*, p. 586-591.

²⁷ Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București. 1970 , p. 78.

tot Comisia Mixtă²⁸ cu supravegherea și aplicarea regulamentului de navigație, poliție și control. Componența acesteia suferă modificări în sensul că pe lângă reprezentantul Austro-Ungariei și cei ai riveranilor era cooptat și unul din partea C.E.D., desemnat pe 6 luni în ordine alfabetică ceea ce oferea Austro-Ungariei o poziție privilegiată prin detinerea președinției și prin voturile Germaniei și ale Serbiei. Proiectul continua să atribuie C.E.D. un rol determinant, extinzându-i practic atribuțiile și asupra Dunării inferioare prin controlului ei asupra Comisiei Mixte²⁹ și dădea Austro-Ungariei o putere de decizie și influență asupra unui sector din fluviu situat în afara granițelor ei în detrimentul riveranilor reali. Urmarea a fost amânarea internaționalizării Dunării și perpetuarea de manifestări ale particularismului.

Refuzul României, ca și în cazul proiectului precedent, de a accepta crearea Comisiei Mixte, a coincis, aşa cum remarcă istoricul american Richard Ch. Frucht, cu debutul unei noi faze în problema Dunării ce „implica operațiuni de administrație internațională în interiorul unor state independente și suverane”³⁰. Acest lucru a fost facilitat de lipsa de unitate de vederi și de acțiune a micilor țari riverane. Astfel, contraproiectul propus de delegatul României la C.E.D., colonelul E. Pencovici³¹, având la bază prevederile tratatelor de la Viena, Paris și Berlin, încerca să repună în drepturi micii riverani prin încredințarea aplicării regulamentelor de navigație și poliție fluvială unei Comisii de supraveghere, alcătuită din delegați ai Bulgariei, Serbiei și României, cărora li se adăugau încă doi delegați, desemnați, în ordine alfabetică, dintre riveranii membrii C.E.D. și prin numirea subinspectorilor și a căpitanilor porturilor tot dintre aceștia. El nu a întrunit susținerea necesară din partea Serbiei și Bulgariei, în pofida demersurilor și promisiunilor Bucureștilor. În vreme ce Bulgaria și-a dat acordul la planul francez, condiționând adeziunea, între altele, de admiterea ei în C.E.D. și de o „repartiție mai rațională” a posturilor de inspectori și subinspectori, ceea ce se poate traduce prin acces mai facil pentru cetățenii bulgari³², de o susținere din partea Serbiei nici nu putea fi vorba, ea fiind „căștigată” de partea dublei monarhii prin actele de natură economică și politică din 1881³³.

²⁸ Austro-Ungaria a condiționat adeziunca la prelungirea mandatului C.E.D.. solicitată insistent de Marea Britanie, de înființarea Comisiei Mixte. Pentru detalii vezi Șerban Rădulescu-Zonc, *op. cit.*, p. 100, Paul Cernovodeanu, *Anglo-Roumanian Trade Relations between 1878-1900*, în „Revue Roumain d’Histoire”, t. 29, 1990, nr. 3-4, p. 251-253.

²⁹ Gheorghe Popescu, *Navigațiunea și transportul pe apă în România*, București, 1929. p. 16; Carmen Atanasiu, *op. cit.*, p. 32.

³⁰ Richard Ch. Frucht, *Dunărea noastră...*, p. 22.

³¹ Vezi protocolul nr. 23 din 27 mai 1882, în Ministerul Afacerilor Străine. *Cestiunea Dunării*. Contraproiectul prezentat de colonelul E. Pencovici a fost analizat de Paul Gogeanu, *op. cit.*, p. 109-111; I. Cârțană, I. Seftiu, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972. p. 82; Șerban Rădulescu-Zonc, *op. cit.*, p. 121-122.

³² Bulgaria acceptase încă din 1881 prezența Austro-Ungariei în Comisia Mixtă și președinția acesteia, dar ceruse în schimb ca subinspectorul parcursului bulgar să fie un cetățean al Principatului. Pentru detalii vezi Elena Stăteva, *op. cit.*, p. 197-199.

³³ Convenția comercială dintre Austro-Ungaria și Serbia, încheiată la 24 aprilie/6 mai 1881, urmată de tratatul de alianță dintre ele, semnat la 11/23 iunie, același an, au însemnat practic subordonarea economiei și politicii Tânărului stat independent de către puternicul ci vecin.

Desfășurată la Londra între 8 februarie – 10 martie 1883, conferința asupra Dunării a fost onorată de participarea comisarilor puterilor europene, membre C.E.D. și a ambasadorilor lor acreditați în capitala britanică, dar lipsită de cea efectivă la ședințe a țărilor riverane, îndreptățite să decidă în problemele de navigație la Dunărea de Jos. Acestora li s-a rezervat un tratament inacceptabil, mai precis România și Serbia au avut statut de invitat și drept de vot consultativ, în vreme ce Bulgaria era reprezentată de delegatul otoman. Numai delegatul sărb a acceptat situația și aceasta nu pentru că ar fi considerat-o echitabilă și în conformitate cu normele de drept internațional sau cu poziția țării sale de stat suveran, ci pentru că dispozițiile primite de la Viena au fost clare în acest sens. Pe această temă, în relațiile româno-sârbe a intervenit o perioadă de „răceală”, în primăvara anului 1883, București acuzând Belgradul de lipsă de fermitate în susținerea și apărarea drepturilor riveranilor³⁴.

În ciuda limitelor, a situației privilegiate ce se perpetua pentru unii neriverani, contrară principiilor libertății de navigație, Conferința de la Londra a adoptat cu mici modificări „proiectul Barrère”, a prelungit mandatul C.E.D. cu 21 de ani și, fără a consulta România, a extins jurisdicția Comisiei până la Brăila. Amendamentele aduse țăranului francez priveau interzicerea, pentru statele membre ale Comisiei Mixte, de a fi reprezentate în acest organism și în calitate de membre C.E.D. și numirea și remunerarea subinspectorilor de navigație de către autoritatea teritorială, de fapt singurele „concesii” făcute micilor riverani. Tratatul de la Londra³⁵, ultimul din seria actelor ce au avut ca obiect reglementarea regimului juridic al Dunării până la primul război mondial, a dat satisfacție Austro-Ungariei și a oferit o formulă de compromis în disputa dintre Petersburg și Londra prin scoaterea brațului Chilia de sub autoritatea C.E.D. Teoretic, ultimul aspect ar putea fi interpretat drept un câștig al riveranilor de vreme ce pe porțiunea ce alcătuia granița dintre România și Rusia, regulamentele de navigație și poliție fluvială, identice cu cele ale brațului Sulina, aflat sub autoritatea C.E.D., erau aplicate în exclusivitate de riverani. În realitate, ori de câte ori i s-a ivit ocazia Rusia nu a ezitat să folosească în propriul folos avantajul de riveran.

Tratatul de la Londra a constituit un exemplu de încălcare a suveranității micilor state riverane în aval de Porțile de Fier prin adoptarea deciziilor referitoare la acest sector în lipsa celor în cauză, de tratament inegal prin favorizarea unei mari puteri riverane, Rusia, în detrimentul uneia mici, România, la Dunărea maritimă, de ignorare a normelor de drept internațional. El rămânea inaplicabil în apele teritoriale ale României atâtă vreme cât guvernul de la București refuza să-l accepte în baza principiului de drept internațional conform căruia o convenție între două state nu poate

³⁴ Detaliu vezi la Miodrag Milin, *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă (secolul al XIX-lea)*, București, 1992, p. 132-133.

³⁵ Pentru Tratatul de la Londra vezi Ministerul Afacerilor Străine, *Cestiunea Dunării*, p. 869-886.

conferi drepturi și nici nu poate impune obligații unei a treia părți necontractante. Problema s-a rezolvat odată cu aderarea României la Tripla Alianță.

Pentru unii riverani, cum era România, o serie de permisibilități, facilități și privilegii au transformat C.E.D. din organismul menit să contribuie la instituirea regimului liberei circulații pe Dunăre într-un „simbol al dominației străine”³⁶ care limita suveranitatea. Aceasta nu înseamnă că micii riverani ar fi fost împotriva internaționalizării fluviului. În acceptul lor, aceasta implică consens între riverani, o gândire coerentă, dar și respectarea suveranității. Atunci când toate erau întrunite nu mai exista obstacol în calea liberei circulații pe fluviu. Fără consultarea, cooperarea și sprijinul riveranilor, internaționalizarea Dunării a continuat să fie o problemă pentru Europa.

Pentru puterile europene, C.E.D. a reprezentat un mijloc de salvagardare a intereselor economice și în același timp o garanție că nici una dintre ele nu-și putea impune supremația asupra gurilor Dunării. Conflictele de interese dintre ele au limitat internaționalizarea fluviului și „au imprimat construcției diplomatico-juridice, care determină regimul de navigație pe Dunăre un caracter hibrid, esențialmente netrainic, neviabil”³⁷. Atâtă vreme cât puterile europene nu s-au implicat efectiv în diferende sau conflicte zonale neutralitatea fluviului a fost respectată, încălcările înregistrate fiind puține și cu consecințe minime. Astfel în 1885 când scurtul conflict dintre Serbia și Bulgaria amenință să aducă prejudicii liberei circulații, România informă puterile europene de decizia de a nu interveni și cerea respectarea neutralității, încălcată de o baterie sărbă la gura Timocului. Totodată, guvernul de la București solicita cabinetului de la Viena să intervină pe lângă companiile austriece de navigație să nu transporte pe Dunăre trupe și muniții³⁸, iar celui de la Petersburg să intervină pe lângă companiile ruse de navigație să nu transporte pe Dunăre trupe și muniții, iar celui de la Petersburg să intervină pe lângă companiile austriece de navigație să nu transporte pe Dunăre trupe și muniții³⁹. Încălcări ale neutralității au fost semnalate și în timpul războaielor balcanice, dar fluviul a rămas deschis navigației internaționale.

În concluzie se poate afirma că în cele peste cinci decenii scurse de la Congresul de la Paris până la izbucnirea primului război mondial, internaționalizarea Dunării a continuat să fie mai degrabă un deziderat decât o realitate. Dacă războiul Crimeei a adus în atenția diplomației europene ideea internaționalizării Dunării, iar conflictul rus-romano-otoman din 1877-1878 a reconfirmat principiul, fără a prevede mecanismul prin care el devinea aplicabil, Tratatul de la Londra a accentuat diversitatea în detrimentul unității, condiție *sine qua non* pentru libertatea navigației pe un fluviu. În ajunul primului război mondial

³⁶ Richard Ch. Frucht, *Dunărea noasă* „ă, p. 23.

³⁷ L. Bărbulescu, Gh. Canja, V. Glaes „, Contribuții la studiul istoriei regimului de navigație internațional de navigație pe Dunăre, București, 1957, p. 224.

³⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond Paris, vol. 9, n. nr. 17302, București, 6/18 noiembrie 1885, Brătianu către baronul Mayr.

³⁹ H. Haynal. *Le droit du Danube international*, La Haye, 1929, p. 179-182.

pe Dunăre erau în vigoare nu mai puțin de nouă regimuri de navigație⁴⁰. Cu toate acestea eforturile în direcția internaționalizării reale a Dunării nu au fost abandonate, dar pașii au fost mici. Condiții radical diferite în comparație cu alte fluvii ale Europei, cazul Rinului, multiplele și uneori divergentele motivațiilor ale celor implicați, s-au repercutat asupra garanțiilor internaționale, care „pentru Dunăre nu au putut fi implementate cu același succes”⁴¹. În acest sens cel mai bun exemplu îl constituie delta, unde datorită diversității de interese s-au purtat discuții și s-au stabilit înțelegeri între puterile europene. Un lucru este clar, conceptul de internaționalizare se punea cu deosebită acuitate în perioada premergătoare conflictelor și în timpul acestora, când, în cazul Dunării, se evidenția „natura specifică”⁴² a lui, pacea oferind răgazul materializării acestuia.

INTERNATIONALIZATION OF THE DANUBE, THE ROLE OF C.E.D. AND THE RIGHTS OF THE RIPARIAN COUNTRIES (1856-1914)

Abstract

The internationalization of the European rivers whose navigable course crosses the territories of two or more states, as a concept imposed by the French Revolution, became reality after the Congress of Vienna of 1815. But not in the case of the Danube.

The role of the river and its legal statute in times of peace or war were for the first time made into an European issues during the Crimean War. Until then, the internationalization of the Danube had been of regional importance, and made the object of a number of bilateral agreements between the Ottoman Empire, on the one hand, and the two rivals, Russia and Austria, on the other hand. The Congress of Paris inaugurated the series of multilateral agreements.

⁴⁰ Cele nouă regimuri erau: german, de la punctul unde Dunărea devinea navigabilă până la granița germano-austriacă, austro-ungar, de aici până la locul unde Serbia devevea riverana, sărbesc, special, între cataracte-Porțile de Fier, aplicat de Ungaria, cel al sectorului Porțile de Fier – Brăila, elaborat de C.E.D. și aplicat de România, Serbia și Bulgaria, al C.E.D. la Dunărea maritimă și special pe brațul Chilia, aplicat de România și Rusia. Vezi L. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glascer, *op. cit.*, p. 226-227.

⁴¹ Richard Ch. Frucht, *War, Peace and Internationality: The Danube, 1789-1916*, p. 94.

⁴² *Ibidem*, p. 95.

In the five decades after the Congress of Paris and until the outbreak of World War One, the internationalization of the Danube continued to be a desideratum rather than reality. While the Crimean War brought into the focus of European diplomacy the idea of the internationalization of the Danube and the Russian-Romanian-Ottoman conflict of 1877-1878 reconfirmed the principle, without providing the mechanism of application, the Treaty in London laid focus on diversity rather on unity. On the eve of World War One, two navigation regimes instead of one were in use on the Danube. In the particular case of the Danube, it is before and during conflicts that the concept of internationalization gained prevalence.

LUIGI FERDINANDO MARSILI, DIPLOMAT, MILITAR ȘI CARTOGRAF ÎN SLUJBA ÎMPĂRATULUI LEOPOLD I

ILEANA CĂZAN

„După un lung război, funest pentru creștinii își și, pe care aceștia l-au câștigat, împăratul și Republica Veneției, de-o parte și Poarta, pe de altă parte, ajunseră să se gândească la pace și a apărut problema stabilirii granițelor între statele celor trei puteri, contele Marsili fu folosit de împărat într-un demers atât de important și în calitate de militar – care cunoștea ce este o frontieră sigură – și ca savant, bun cunoscător al vechilor posesiuni și ca abil negociator, care ar fi știut să pună în lumină dreptul [internațional]”¹. Acestea sunt cuvintele cu care eruditul francez Fontenelle prezintă rolul pe care l-a avut bolognezu Luigi Ferdinando Marsili (1658-1730) în negocierile de pace de la Carlowitz (1699), în calitate de plenipotențiar al împăratului Leopold I, în problema stabilirii noilor granițe între Imperiul habsburgic și cel otoman.

Marsili s-a născut în 1658 într-o veche familie din Bologna, originară din Modena și stabilită în noua sa patrie încă din 1249. Crescut în mediul erudit al orașului, a fost încurajat de tatăl său să își desăvârșească studiile, ceea ce Tânărul Luigi Ferdinando avea să facă cu multă plăcere, dedicându-se nu numai învățăturii, ci și călătoriilor științifice, pe care le-a început de la vîrstă de 15 ani². Prima călătorie în afara Italiei a făcut-o în 1677, când mânăt de curiozitate s-a alăturat ambasadorului Veneției la Înalta Poartă, Pietro de Civrano. Rezultatul călătoriei s-a materializat în prima lucrare științifică, *Osserazioni intorno al Bosforo Tracico, ovvero Canale di Constantinopoli* (Roma, 1681). Lucrarea a fost dedicată reginei Cristina, fiica regelui Suediei Gustav-Adolf, pe care o cunoscuse la Roma în 1680 și care arătase o afecțiune deosebită Tânărului cărturar³.

În aceeași perioadă începe și coalizarea *Ligii creștine*, care avea drept scop declarat alungarea turcilor din Europa. Nu era pentru prima dată când puterile creștine plănuiau o ascemenea acțiune, dar până la sfârșitul secolului al XVII-lea experiența arătase că proiectele de cruciadă târzie din secolul al XVI-lea și *ligile creștine*, care înclocuiseră treptat ideea de cruciadă, începând cu *Războiul cel Lung* (1593-1606), nu fuseseră decât formule de cancelarie, ce nu reușiseră să coalizeze forțe suficiente pentru ca Imperiul otoman să poată suferi o înfrângere decisivă. Nici măcar victoria creștinilor de la Lepanto (1571) nu avusese un efect radical în

¹ B. Fontenelle, *Eloge de M. Le Conte Marsigli*, în idem, *Oeuvres*, Paris, 1742, vol. VI, p. 465.

² Béla Iványi, *Luigi Ferdinando Marsili primo esploratore della Grande Pianura ungherese*, Bologna, 1931, p. 8.

³ *Ibidem*, p. 9.

confruntările cu colosul otoman, dar demontase mitul invincibilității Înaltei Porți. Criza internă din prima treime a secolului al XVII-lea avea să fie cea care a distrus pas cu pas puternicul eșafodaj otoman, atacând punctul forte al unei mașini de război perfecte: armata, finanțele și administrația⁴.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, în ciuda relativei relansări a Imperiului otoman, începută din 1656, sub conducerea marilor viziri din familia Köprülü, raportul de forțe s-a dovedit a fi favorabil coaliției creștine. Planurile utopice ale marelui vizir Kara Mustafa de a cucerî Viena, pentru a o transforma în capitala unui viitor stat otoman, au reușit să pună în alertă toate marile puteri europene, așa cum nu reușise, în trecut, nici una dintre pateticele chemări de coalizare a forțelor creștine în fața Semilunii. Franța însăși, rivală de secole a Habsburgilor și aliată tradițională a Imperiului otoman, a hotărât ca în fața pericolului stabilirii turcilor în inima Europei să participe la coaliția creștină. Polonia, o altă putere care în mod constant evitase conflictele majore cu otomanii încă din secolul al XV-lea, s-a văzut amenințată de pacea de la Anduškovo și avea să se alăture Habsburgilor. Intervenția regelui Jan Sobieski în 1683 a fost cu adevărat salvatoare. În acest climat Marsili a urmărit cum o simplă discuție politică s-a transformat într-o idee dominantă și apoi într-un plan concertat de acțiune.

În anul 1682 întreaga Italie avea să fie cuprinsă de o adevărată febră la aflarea vestii că războiul cu turcii este iminent și că Ungaria a „trădat” interesele creștinătății. Marsili însuși, care își dobândise deja faima de erudit, a considerat că a venit momentul să își desăvârșească și experiența militară și s-a alăturat, plin de entuziasm, imperialilor. Tânărul a fost primit personal în audiență de Leopold I și l-a impresionat pe acesta cu erudiția și pasiunea cu care vorbea despre cauza creștinătății. Ca urmare a fost înrolat în armata imperială, unde avea să parcurgă treptat treptele afirmării ierarhice. Și-a început cariera militară ca simplu mușchetar, sub comanda compatriotului său Enea Caprara⁵. Trece apoi în subordinea colonelului Milner, unde ajunge caporal și apoi sergent. Cantonat la Györ, l-a cunoscut pe János Eszterházy, care avea să îi stârnească curiozitatea pentru imensa pustă maghiară, necunoscută occidentalilor, la fel de puțin familiarizați și cu istoria și tradițiile ungurilor. În anul 1683 îl regăsim deja pe Marsili căpitan și i se încredințează prima misiune topografică, aceea de a face recunoașterea fluviului Ráb.

La 15 mai i se emite pașaportul militar permanent prin care a fost autorizat să exploreze oriunde în regiunea Ráb; la 16 mai Eszterházy emitea instrucțiuni pentru locuitorii și autoritățile din zona amintită, pentru ca Tânărul topograf să fie ajutat în misiunea sa cu tot ce ar fi avut nevoie (călăuze, mijloace de transport, provizii). În lunile mai și iunie a explorat regiunea Sopron – Sárvar – Árpás – Kórmenna – Szalónak⁶. Planurile ridicate de bolognez l-au impresionat prin

⁴ Ileana Căzan, *Turci otomani. Imperiul otoman și Europa de sud-est, de la origini până în anul 1918*, București, 2004, p. 98 și urm.

⁵ Béla Iványi, *op. cit.*, p. 10-12.

⁶ *Ibidem*, p. 14.

acuratețea lor pe președintele Consiliului de Război, aflat în vizită în tabăra de la Rábaköz. Acesta avea să îl recomande cabinetului de la Viena în vederea realizării planurilor liniei de apărare a Vienei și a regiunilor sud-estice ale Imperiului habsburgic.

Din 1683 până în 1686 Marsili a realizat planuri și hărți, ce aveau să joace un rol hotărâtor în obținerea victoriei de către Habsburgi în fața Budei. În anul 1684 a participat la asediul reușit al fortăreței Neuhäusel și a fost avansat la gradul de locotenent colonel⁷. Se pare că tot de numele lui Marsili se leagă și introducerea consumului de cafea la Viena, în anul 1685, când a revenit pentru scurt timp în capitala imperiului⁸.

Din 1686 cariera sa de topograf se va împleni cu un adevărat geniu militar, Marsili fiind cel care a organizat asediile reușite ale cetăților Esztergom, Visegrád, Ersckujvár și s-a evidențiat în soluția ingenioasă de a amplasa bateriile de artilerie în sănțurile de apărare ale cetăților sau în tranșee special săpate. La Szeged linia de asediu a fost amplasată dincolo de un val de pământ, urmat de tranșee, care urmăreau zidul nordic al fortăreței. Bateriile de artilerie au fost în acest caz protejate din spate de fluviul Tisa. Rezultatul acestui plan de asediu a fost un atac concentric spre unghiul de N-E al zidului de apărare, unde unul dintre turnuri era în ruină⁹.

După cucerirea Budei, sub strălucita comandă a eroului eliberării Ungariei, ducele Carol de Lorena¹⁰, Marsili a pornit spre Transilvania. Cu această ocazie începea explorarea cursului Dunării și al Tisei, care avea să se finalizeze în impresionata lucrare *Danubianis Operis Prodromus*. O ediție revăzută și mult mai amplă a văzut lumina tiparului în anul 1726, devenind lucrarea de cartografie de referință pentru cursul Dunării, pornind de la muntele Kahlenberg, amonte de Viena și până la vărsarea râului Jantra, la 40 km amonte de Giurgiu și Ruse¹¹.

În 1689 Marsili a ajuns colonel. Ca recunoaștere a meritelor sale, în 1693 a primit comanda regimentului condus până la moartea sa de generalul baron von Bech, primul comandant militar imperial al Budei¹². Regimentul se afla la Szeged, prilej pentru Marsili de a face noi planuri pentru resforțarea zonei. Împreună cu comandanțul cetății Szeged, baronul Huyr, învățătul bolognez a făcut un raport amănunțit pentru repararea fortăreței, aprobat de autoritatea imperială, care aloca suma de 3000 de florini pentru acest proiect. Lucrările aveau să se prelungească până în 1696, cheltuindu-se suma de 15.000 de florini. O nouă recunoaștere a meritelor lui Marsili vine în anul 1695, când a fost numit şambelan al împăratului¹³.

⁷ Luigi Ferdinando Marsili, *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a sua Mœsta Cesarea 1699-1701*, a cura di Raffaella Gherardi, f.l., f.a.. *Introduzione*, p. 27.

⁸ H. Benedikt, *Der erste Kafeschank Wiens und der Mann, der die Wiener Kaffee kochen lehrte*, în „Bustan”, 1964, nr. 4, p. 32-34.

⁹ Béla Iványi, *op. cit.*, p. 17.

¹⁰ André Lefèvre, *Un libérateur de la Hongrie. Charles V, duc de Lorraine*, în „Nouvelle Revue de Hongrie”, 1937, extras.

¹¹ Titlul complet al lucrării este *Danubius Pannonic-Mysicus Observationibus Geographicis, Astronomicis, Hydrographicis, Historicis, Physicis Perlustatus et in sex Thomos digestus*. Opera lui Marsili avea să fie apreciată de cele mai importante foruri academice europene.

¹² Luigi Ferdinando Marsili, *op. cit.*, p. 33.

¹³ *Ibidem*.

La pacea de la Carlowitz a luat parte în calitate de delegat austriac, iar după semnarea păcii a devenit șeful comisiei însărcinate cu fixarea pe teren a noilor granițe între cele două imperii, conform tratatului de la 26 ianuarie 1699. Între luniile martie 1699 și ianuarie 1701 comisia a marcat pe teren punctele de frontieră, stabilind drept punct final muntele Murariu, unde se întâlneau hotarele Banatului, Transilvanei și ale Țării Românești.

Între 1701 și 1704 Marsigli a ajuns general. A fost trimis cu armata pe Rin, unde a suferit o înfrângere rușinoasă în fața armatei franceze și ca urmare a fost degradat și scos din armată. S-a retras în orașul natal, Bologna, unde a încetat din viață în anul 1730. Ultimii ani de viață și i-a dedicat pasiunii sale din tinerețe, studiile de geografie, științe naturale, arheologie și valoroasa sa bibliotecă a fost cedată, după moarte, orașului Bologna, contribuind astfel la fondarea Academiei de Științe și Arte. În urma sa a rămas o operă prodigioasă, în care este inclus și unul dintre cele mai valoroase tratate militare dedicate sistemului militar al Imperiului otoman (*Stato militare dell' Imperio Otomano*, Amsterdam, 1732)¹⁴.

În peregrinările sale, în anul 1691 a fost primit la curtea lui Constantin Brâncoveanu, unde l-a cunoscut pe stolnicul Constantin Cantacuzino, cu care avea să păstreze relațiile prin corespondență până în 1694. Având în plan să realizeze un atlas monumental asupra Dunării, a cerut multe amănunte referitoare la istoria, relieful, flora și fauna, obiceiurile și așezările din Țara Românească¹⁵ și poate lui Marsili i-a datorat stolnicul ideea de a alcătui el însuși o hartă a Țării Românești.

În explorările sale geograful și cartograful bolognez a adunat date despre cursul fluviului Dunărea, despre afluenți, păsările și plantele caracteristice. A făcut aceleași observații și pentru Tisa, al cărei curs l-a desenat în 20 de planuri ce au rămas nepublicate și care se află la Biblioteca Marsiliană din Bologna. Aceste planuri sunt cu atât mai valoroase pentru geografia istorică a spațiului românesc pentru că în ele apar și afluenți ai Tisei, Mureșul, Bega și Timișul¹⁶.

Călătoriile de documentare au fost făcute având drept cartier general orașul Szeged, unde Marsili a poposit între 1686-1690, 1693-1697 și în anul 1700. Între aceste perioade învățatul italian s-a aflat pe cursul Dravei în anul 1687, an în care a participat la lupta de la muntele Harsány, iar toamna a realizat planurile pentru asediul cetății Eger, asediu terminat cu un succes militar pentru austrieci¹⁷. Cu această ocazie Marisli și-a arătat și talentul de negociator, participând activ la tratativele pentru predarea orașului, pentru simplu motiv că pașa de Eger l-a preferat pe Marsili, care vorbea limba turcă. Odată intrat în serviciul diplomatic, Marsili avea să fie folosit de împăratul Leopold I în multe misiuni. În 1688 a fost trimis la papa Inocențiu al X-lea cu raportul ultimei campanii imperiale și a revenit la Maraköz, pentru a inspecta domeniile Fiscului, aflate în zonă.

¹⁴ N. Docan, *Memoriu despre lucrările cartografice privitoare la răsboiul din 1787-1791*, în „Analele Academiei Române – Memoriile secțiunii istorice”, seria II, vol. 34, extras, p. 8.

¹⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, p. 405.

¹⁶ B. Iványi, *op. cit.*, p. 18.

¹⁷ *Ibidem*, p. 20.

În anul 1689 cartograful bolognez revine pe câmpul de luptă și la preocupările științifice, explorând regiunea croată de la granița cu Ungaria și o parte din Balcani. A avut însă și un rol activ în campanii, unde participă la proiectarea unor noi fortărețe și poduri. Ca rezultat al acestei activități a început cartografierea regiunilor croate, iar în toamna aceluiși an îl regăsim pe Marsili în Transilvania, în ținuturile secuiești, unde avea să proiecteze o zonă de fortificații pentru blocarea accesului dinspre principatele române¹⁸.

După un răgaz de un an la Viena (1690-1691) învățatul italian revine în activitatea diplomatică, având misiuni la Adrianopol și în sudul Ungariei¹⁹. În 1691 ambasadorul Angliei la Înalta Poartă l-a solicitat să se deplaseze la Ruse (Rusciuk) pentru a studia flotila otomană ce patrula pe Dunăre. Această nouă misiune avea să fie de un real folos pentru curtea de la Viena, deoarece Marsili a dezvoltat o doctrină politică și militară proprie, bazată pe folosirea datelor științifice exacte culese de savant și îmbinate cu necesitățile practice ale campaniilor militare, dar și cu interesele mai largi, legate de ideea absolutismului și mecantilismului habsburgic.

Cunoștințele sale de topograf, inginer și genist au fost folosite și în anii următori, când a fost însărcinat cu prospectarea zonei dintre Tisa și Mureș, pentru a studia posibilitatea construirii unor poduri, atât de necesare pentru o campanie antiotomană.

Probabil că cea mai importantă misiune a savantului bolognez a fost cea încredințată în 1699, când a participat la negocierile încheiate prin pacea de la Carlowitz, alături de Wolfgang Ottingen și contele Leopold Schlick. Funcția lui Marsili a fost cea de consilier al ambasadei extraordinare și de comisar cu problemele delimitării granițelor (*Grenzscheidungs Comissär*).

În timpul acestei misiuni geograful bolognez a întreținut cu împăratul Leopold I o corespondență regulată, materializată în câteva zeci de rapoarte amănunțite, reunite sub titlul *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a sua Maesta Cesarea 1699-1701*. În aceste rapoarte, ca și în alte opere teoretice care le-au precedat, Marsili își expune punct cu punct teoriile sale referitoare la premizele dezvoltării absolutismului habsburgic în general, iar în particular pe cele referitoare la condițiile concrete cerute de înglobarea Ungariei cisdanubiene și a Transilvaniei în posesiunile imperiale. Așa cum îl caracteriza savantul olandez Boerhave, Marsili a fost „un filozof nu numai în cabinetul său”, ci a mers pe urmele „lui Cyrus, Mithridate și Discoride, care celebri prin geniul militar, nu s-au distins mai puțin prin cunoașterea lucrurilor naturale”.

Savantul bolognez s-a alăturat marilor nume care s-au străduit la sfârșitul secolului al XVII-lea să pună bazele absolutismului habsburgic pe principii solide, ce prefigurează ideea de tehnocrație. Între aceștia se pot aminti generalul

¹⁸ *Passi di Transilvania delineati a penna*, planuri aflate în manuscris la Biblioteca Marsiliană din Bologna.

¹⁹ B. Iványi, *op. cit.*, p. 21.

Montecuccoli, prințul Eugeniu de Savoia, cardinalul Carafa, care, împreună cu Marsili, au fost reprezentanții cei mai de seamă ai acestui numite „partide militare” (*Militärpartei*). Principalul scop al acestei partide a fost recatolicizarea forțată a teritoriilor ungare și completa lor supunere față de Casa de Austria. Pentru acest scop partida militară s-a bazat pe instrumente de acțiune valide, care să îmbine arta războiului cu o știință politică empirică (pragmatică), obsedată de strângerea unor date cât mai complete statistice din domeniul istoriei, geografiei, cartografiei etc., care să ofere informații despre populația și teritoriul aflat în atenția autorităților vieneze.

Marsili a făcut o amplă dare de seamă referitoare la toate aceste date, în rapoartele trimise împăratului. Informațiile istorice l-au făcut să întreprindă o scurtă incursiune în trecutul ungurilor, prilej cu care le făcea un portret moral deloc măgulitor: „Ungurii sunt mândri, neliniștiți, volubili, de nemulțumit. Au moștenit această natură de la sciții și de la tătari, de unde își trag originile. Se adaugă o independență fără limite și prin aceasta s-au făcut, fără să își dea seama, sclavii nedreptăților celui care deține mai multă putere; astfel și-au divizat regatul, o parte dintre ei pentru a trăi sub protecția sultanului Soliman, avându-l conducător pe Ioan Zapolya, și în acest punct și-au pus capul în jug [...]. Oricine se apleacă asupra istoriei cu mai mult de două secole în urmă [...] se va mira să vadă o serie continuă de războaie externe și civile, de trădări și de revoluții, de confuzie și de superficialitate, care se întrepătrund [...]. Nicăieri nu vor exista suflete atât de neliniștite care, acum iubesc, acum urăsc, când sunt exalte, când sunt deprimate, voind și nevoind același lucru și care se învolburează în același timp în mii de contradicții”²⁰.

Judecata lui Marsili este doar într-o mică măsură obiectivă, fiind influențată de clișeele epocii, clișee vehiculate din 1530 și până după asediul Vienei din 1683. Primul a fost Paolo Giovio, care a lansat o aprigă ditirambă la adresa celor care, înfrânti rușinos la Mohács, și-au divizat regatul și l-au chemat pe sultanul Suleyman să arbitreze disputa dintre Zapolya și Ferdinand de Austria cu privire la moștenirea ungară. Apoi opinia publică occidentală a oscilat până în momentul în care principalele Emeric Thököly a hotărât să se pună în serviciul sultanului Murad al IV-lea pentru a unifica Ungaria cu ajutor otoman. Atunci întreaga Europă a percepuit Ungaria ca pe aliata turcilor și ca pe un „dușman al creștinilor”²¹.

Între 1666 și 1683 un alt italian, abatele de Burgio, a întreprins câteva călătorii în Europa centrală și în Imperiul otoman, prilej cu care găsim un portret colectiv al maghiarilor asemănător cu cel lăsat de Marsili, poate chiar creionat în culori mai sumbre: „În acest regat lipsesc oamenii de dreaptă credință și devoțiuțe. În cea mai mare parte sunt calvini, luterani, arieni (*sic*) și atei; sunt mândri de la natură, certăreți, turbulenți, instabili, avari, răzbunători, fără credință și mari hoți,

²⁰ Luigi Ferdinando Marsili, *op. cit.*, p. 18.

²¹ Bella Köpeczy, *Statrăsun und Christliche Solidarität*, Wien, 1983, p. 3-5.

perfizi și instabili față de propriile principii”²². Pentru a înțelege proasta părere pe care abatele o vehiculează este suficient să amintim că era vorba despre un călugăr catolic, ce a călătorit în teritoriile maghiare cisdanubiene, protestante, într-un moment în care nobilimea maghiară acuza fățiș pe împărat că prin pacea de la Vásvar (1664) trădase interesele națiunii. În același timp călugărul a fost și un apropiat al ambasadorului imperial, în suita căruia a călătorit.

Influențat de o asemenea judecată colectivă cu privire la lipsa de credință și la sufletul plin de contradicții al ungurilor, nu este de mirare că Marsili a propus împăratului Leopold I soluția unei păci militarizate, care ar fi fost urmată de dezvoltarea economică a teritoriilor nou înglobate pe baza „mercantilismului habsburgic”. Este vorba despre doctrina economică europeană a secolelor XVII-XVIII, care însă a avut o coloratură specifică în imperiul austriac. Reprezentanții acestui curent au fost la curtea de la Viena cancelarul Kinsky (ceh de origine), vicecancelarul Andreas Kaunitz, vicepreședintele Trezoreriei (*Hofkanzler*) Thomas von Starhemberg, consilierul imperial David Palm și, bineînțeles, prințul Eugeniu de Savoia. Pentru toți aceștia consolidarea puterii politice, economice și comerciale a Casei de Austria depindea de teritoriile central-europene, de nucleul (*Kernland*) posesiunilor patrimoniale. De aceea integrarea Ungariei cisdanubiene era o problemă majoră pentru dezvoltarea ulterioară și pentru prosperitatea imperiului.

În teritoriile habsburgice lipsea o burghezie autentică, orientată în sensul capitalist al dezvoltării economiei de piață și al inițiativei manufacturiere. În acest caz specific inițiativa a aparținut în primul rând autorităților imperiale, care au încercat printr-un sistem centralizat să orienteze economia imperiului în sensul progresului, pentru a face față acerbei concurențe engleze, olandeze și chiar franceze²³. „Bunurile ungare”, cum au fost numite proprietățile preluate după 1699 în zona controlată până atunci de turci, au devenit un punct de atracție, fiind oferite mai cu seamă așa numitei „nobiliimi întreprinzătoare”²⁴, care cu ajutorul statului se angaja să dezvolte o industrie locală.

Informațiile strânsse de militari în timpul campaniilor s-au dovedit a fi foarte utile pentru a dezvolta comerțul imperiului pe vreme de pace. Sub amenințarea concurenței anglo-franceze, marii generali ai armatei austriice și-au unit forțele pentru a crea și un sistem economic viabil în teritoriile nou cucerite. Eforturile lor au fost coroborate cu cele ale economiștilor Becher, Hörnigk și Schröder, care sunt teoreticienii mercantilismului habsburgic. Ei au imaginat o comunitate economică a teritoriilor patrimoniale (*Wirtschaftsgemeinschaft*). În acest scop ar fi fost nevoie însă de o adevărată *politie economică*, ce ar fi urmărit

²² Magda Jászay, *Un scrittore ligure osservatore del tramonto della dominazione turca in Ungheria*, în „Publicazioni dell’Istituto di scienze storiche”, Università di Genova, VII/1990, p. 310.

²³ Illeana Căzan, *Reprezentanțe diplomatice, strategii și comerț în politica orientală a Imperiului austriac*, în *Identitate și spirit european*, București, 2003, p. 313.

²⁴ Fr. Redlich, *The German Military Entrepreneur and his Work Force*, Wiesbaden, 1964-1965, vol. II, p. 57 și urm.

cu consecvență controlul sever al centralizării administrative și al organizării economiei, mai ales în teritoriile patrimoniale ale împăratului. Pentru aceasta dezvoltarea statisticii moderne ar fi fost indispensabilă, pentru că ar fi fost nevoie de tabele precise cu numărul de ateliere și de manufacturi, cu derularea mărfurilor, cu costurile de producție și ar fi fost, de asemenea, nevoie de îmbunătățirea forței de muncă prin calificarea superioară a celei autohtone și prin angajarea unor meșteri străini.

Acest proiect a aparținut lui Schröder și pe baza lui se vor înființa între 1678-1683 primele *ateliere model în arte și meserii*, prilej cu care se vor reorganiza manufacturile de lână și de mătase, de sticlă și de prelucrarea fierului. Toate acestea au funcționat în cartierul vienez Leopoldstat, în jurul străzii Tabor. Tot aici a mai fost înființată o farmacie, un laborator chimic și mai multe ateliere școală pentru pregătirea forței de muncă²⁵. Din păcate, această inițiativă a fost curmată brutal de asediul Vienei din 1683, în timpul căruia un incendiu a distrus întregul ansamblu. Pe moment proiectul dezvoltării unei economii austriice sănătoase, bazată pe intervenția directă a principelui și supravegheată strict, a fost abandonat și eșecurile ulterioare din secolul al XVIII-lea au demonstrat că statul nu a putut fi, în cel mai bun caz, decât un întreprinzător mediocru, dacă nu chiar falimentar²⁶.

În schimb, un alt proiect, de data aceasta a lui Becher, avea să dea roade în secolul următor și este meritul lui Marsili de a fi unul dintre primii care au încercat să dea o formă concretă acestui proiect. Este vorba despre dezvoltarea comerțului fluvial austriac. Becher vedea o rețea mai largă de căi fluviale, între Dunăre, Oder și Elba, prin care economia austriacă să se îndrepte spre ieșirea la mare (Marea Neagră sau Marea Baltică). În acest sistem Viena a fost văzută ca o placă turnată a comerțului între mărfurile orientale, venite din Levant, și cele occidentale, aduse mai ales de pe piața olandeză. Becher readucea în discuție vechiul proiect, niciodată pus în practică, al canalului dintre Dunăre și Rin. Ar fi fost însă imperios necesar să se constituie companii de navegație, după modelul englez sau olandez, și Becher a și dus tratative în Olanda pentru înființarea unei companii dunărene austro-olandze²⁷. Marsili a cunoscut toate aceste planuri și a împărtășit ideile meracantilismului austriac. În rapoartele trimise din Croația și mai ales din Transilvania, cu prilejul delimitării graniței austro-otomane, învățatul bolognez insistă asupra necesității dezvoltării comerțului dincolo de noile granițe, iar pentru acest nou tip de comerț în Levant Dunărea apărea ca artera de comunicație ideală. În plus, reorganizarea teritoriilor ungare nou încorporate, îmbinată cu dezvoltarea economică a regiunii, ar fi putut asigura pacea internă, ar fi dus la armonizarea intereselor împăratului cu cele locale. În felul acesta Ungaria ar fi putut deveni, după opinia lui Marsili, un model de bunăstare și de ordine imperială²⁸, ca să nu

²⁵ Luigi Ferdinando Marsili, *op. cit.*, p. 20.

²⁶ Heinrich Benedikt, *Die Monarchie des Hauses Österreich. Ein historisches Essay*, München, 1968, p. 37-39.

²⁷ Luigi Ferdinando Marsili, *op. cit.*, p. 23.

²⁸ *Ibidem*, p. 23.

mai vorbim de beneficiile aduse de fortificarea zonei care devenise un „zid solid de apărare în fața pericolului turc”.

Cu spiritul său practic, dominat de precizie și de dorința de fi cât mai bine informat din punct de vedere științific, Marsili a alcătuit încă din 1698, în ajunul păcii cu turci, proiectul unei rute comerciale între Imperiul habsburgic și cel otoman²⁹. După cum se vede din titlu, Marsili a luat în considerare o cale fluvială și una terestră, pentru a putea corela mai bine traficul de mărfuri și, în același timp, a pus problema „geloziei” pe care un atare tratat comercial ar naște-o în rândul marilor puteri occidentale (Franța, Anglia, Olanda), implicate de peste un secol și jumătate în schimburile economice cu Imperiul otoman și care obținuseră până la sfârșitul veacului al XVIII-lea cele mai diverse privilegii, ce le confereau o poziție de monopol³⁰. Tocmai de aceea Marsili credea că, odată cu trasarea noilor granițe ale Ungariei, se vor putea pune și bazele unui nou comerț între Asia și Europa, „cu siguranță spre binele tuturor supușilor, spre ușurarea populației și a fiscului” și care avea să aducă în imperiu „bogățiile regatelor vecine” și avea să servească „fericirii și consolidării Imperiului”³¹.

Planul lui Marsili a fost elaborat cu multă minuțiozitate și el avea ca punct final legarea piețelor de la Amsterdam și Londra de Marea Neagră, pe cursul Dunării. Se prevedea și o rețea adjacente de canale, care să prelungească noua rută comercială spre Rin și Elba. Rezultatul ar fi fost integrarea economiei austriece printre cele mai prospere din Europa vremii, știut fiind dintotdeauna că forța economică dă și puterea politică și militară a unui stat.

În scopul realizării proiectului de comerț dunărean, Marsili s-a luptat să obțină cea mai avantajoasă delimitare a frontierelor austro-otomane în timpul misiunii sale, ce a durat până în 1701. În anul 1700 a început concret munca în teren și în această perioadă a staționat la Arad. Până în 1701 ridicat planurile localităților Szeged, Arad, Becske, Csanád, Földvár, Illók (Ujlak), Kanisza, Caransebeș, Lipova, Lugoj, Pecica, Petervarad, și Timișoara³². Curiozitatea sa științifică nu l-a lăsat să treacă cu vederea masa imensă de informații noi, pe care le putea aduna din pusta maghiară și din Transilvania, regiuni rămase încă foarte puțin cunoscute occidentalilor. Așa se face că Marsili a cules material despre vechea scriere maghiară, despre costumele din Transilvania, dar și despre speciile de ciuperci și de pești. Savantul nu a lăsat nimic neanalizat: a luat mostre din apa Tisei și din mlaștinile din jur și a studiat temeinic ecosistemul dintre Dunăre și Tisa.

²⁹ *Progetto del possibile commercio fra ambedue gli Imperii diviso in tre parti: nella prima si tratta della sua erezione per le strade d'acqua, nella seconda per le strade di terra, nella terza delli capitoli correlativi da stabilirsi nella prossima pace fra gli Imperi medesimi cesareo ed ottomano, con una pendice delle gelosie che nasceranno in vari principi.* Proiectul nu a fost publicat și se află în Biblioteca marsiliană din Bologna (n. 58).

³⁰ Harald Heppner, *Austria și Principatele dunărene (1774-1812). O contribuție la politica sud-est europeană a Habsburgilor*, Cluj, 2000, p. 21-24.

³¹ Luigi Ferdinando Marsili, *op. cit.*, p. 25.

³² B. Iványi, *op. cit.*, p. 33-34.

Ca urmare a preocupărilor sale de inginer militar, cartograf și om politic a realizat până în 1703 o hartă a cursului Dunării, de la Kahlenberg la vărsarea râului Jantra, hartă completată de descrierea geografică, arheologică, hidrografică, zoologică și mineralologică a zonei. În 1703 Guillaume de l'Isle a desenat și el o hartă a Dunării, folosind schițele și măsurările lui Marsili și ale asistentului său, Johann Christian Müller³³. Impresionanta operă a lui Marsili a fost însoțită de 6 volume de text, care au văzut lumina tiparului mai devreme, ediția princeps apărând la Viena în 1698³⁴. Din păcate, ascensiunea carierei savantului bolognez a fost întreruptă în anul 1704, în urma înfrângerii suferite în fața armatelor franceze, în timpul războiului de succesiune la tronul spaniol. După unele informații, e posibil ca înfrângerea din 1704 să nu fi fost cu totul întâmplătoare, ceea ce ar explica și represaliile dure pe care le-a avut de suferit generalul. Din 1703 Marsili a întreținut relații amicale cu Francisc Rákoczy, cel care avea să conducă ultima mare revoltă maghiară împotriva Habsburgilor, *războiul curușilor*.

Căzut în dizgrație, Marsili, după cum am notat deja, s-a retras la Bologna și nu și-a putut publica monumentală operă decât în 1726, sub titlul *Pannonicomyssicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex Tomos digestus ab Aloysio Ferd. Com Marsili, Socio Regiarum Societatum Parisiensis, Londinensis, Monspeliensis, Hagae Comitatum et Amstelodami*. Lucrarea are format *in-folio* și conține numeroase planșe: a) O hartă generală a Dunării la scara 1: 850.000; b) O hartă a porțiunii Kahlenberg-Jantra; c) 18 planșe frumos gravate cu harta aceleiași porțiuni la scara 1: 100.000 (pl. 1-14 porțiunea Kahlenberg-Orșova, 14-18 porțiunea Orșova-Jantra); d) Volumele de text, publicate sub numele de *Danubialis operis Prodomus*, în 1698, la Viena, marchează apogeul carierei militare și politice a savantului bolognez și reprezintă un punct de cotitură atât pentru progresul cunoștințelor geografico-istorice asupra zonei, cât și pentru absolutismul habsburgic, care urma să își extindă zona de control și de influență cât mai adânc pe cursul Dunării, spre Marea Neagră. Volumul explicativ, cu un număr mai mic de pagini, este elocvent în acest sens. Foaia de titlu conține o vignetă cu alegoria Dunării, un bărbat pe jumătate culcat, ce ține sub un braț un butoi din care curge apă. Brațul celălalt, prinț cu lanțuri, se ridică spre un mănuchi de stuf. O pasăre de apă pare să rupă lanțurile, dedesubtul alegoriei apare inscripția *Evadam Danubium*. Alegoria făcea aluzie clară la stăpânirea otomană asupra cursului inferior al Dunării, ce urma a fi înlăturată fără efort, „lanțurile robiei fiind atât de slabe încât și o pasăre le putea rupe”.

Dedicăția arată că volumele au fost publicate imediat după victoria de la Carlowitz, chiar la sfârșitul anului 1698, și conține, cum era și firesc, o apologie a binefacerilor stăpânirii habsburgice. „Toate neamurile trebuie să se bucure de mareea victorie a împăratului nostru asupra turcilor, prin care a adus înapoi

³³ Heimold Heltzmanovski, *Die Entwicklung der Darstellung des Donaulaufers bis zum Eisernen Tor in der Kartographie Österreichs*, manuscris (teză de doctorat susținută la Universitatea din Viena, 1952), National Bibliothek Wien, Karten Sammlung, 809.802-c

³⁴ Aloysi Ferdinandi comit. Marsigli, *Danubialis operis Prodomus*, Viena, 1698.

libertatea creștinilor". În acele locuri aveau să renască cultura, comerțul, agricultura și se „vor respecta ruinele romane”³⁵.

Volumul I urma să însoțească o hartă generală a Dunării, la scara de 1:850.000 și 20 de hărți mai detaliate (1:100.000) asupra regiunii amintite (Kahlenberg-Jantra) și tratează aspectele geografice. Redă malurile Dunării, cursul acestui fluviu, după „busolă”, cataractele, vârtejurile, afluenții și locul exact unde se varsă aceștia. Sunt notate cu atenție provinciile și localitățile scăldate de apele Dunării, insulele acesteia. Nu sunt uitați nici locuitorii, cu istoria și limba pe care o vorbesc. Cu această ocazie Marsili notează că în Transilvania populația este formată mai ales din unguri, români și sași, care se deosebesc între ei prin limbă, port și credință, ca și prin statutul politic³⁶. Partea a doua a volumului I este dedicată observațiilor astronomice, pe baza cărora a stabilit latitudinea și longitudinea locurilor care aveau să fie fixate pe hartă.

Volumul al II-lea descrie arheologia zonei, oprindu-se îndelung asupra antichităților romane, pe care le găsea în abundență, în zona Porților de Fier. Marsili menționa că acest teritoriu a fost locuit de „daci și de traci”, la fel ca și Tara Românească și Transilvania, părți componente ale Daciei antice. El descrie podul lui Apollodor din Damasc, după fragmente din Dio Cassius. Harta urma să marcheze cu exactitate locurile unde s-au descoperit ruine romane, inscripții, monede, începând din Pannonia, până la Porțile de Fier, Orșova și Severin³⁷.

Partea a doua a volumului al II-lea trasează drumurile terestre ce legau odinioară Italia de Grecia, de Tracia, de Moesia, de Pannonia și de Dacia. Acestea erau după cum urmează: de la Marea Adriatică prin Illiria către Pannonia și Noricum. De la Brundissi la Dyrrachium, pe mare, apoi pe uscat, prin Salonic către Istanbul. Al treilea drum pleca pe râul Varvar prin Priștina, către Niș, pe valea Timokului până la podul lui Traian, de aici trecea în nordul Dunării, către Olt, spre Tara Românească sau prin Orșova spre Caransebeș – Ulpia Traiana – Alba Iulia³⁸.

Volumul al III-lea se ocupă de mineralogia zonei.

Volumul al IV-lea descrie peștii din Dunăre.

Volumul a V-lea descrie păsările acvatice.

Volumul al VI-lea conține adăugiri ulterioare elaborării lucrării.

În 1741 *Atlasul Dunării* a fost editat a doua oară de Bruzen de la Martiniere³⁹, iar în 1744 atlasul s-a tipărit din nou tot în ediție franceză⁴⁰, ceea ce

³⁵ *Ibidem*, f. A2.

³⁶ *Ibidem*, f. B2.

³⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 15-24.

³⁸ *Ibidem*, p. 26

³⁹ *La Hongrie et le Danube par M-r le comte de Marsigli en XXXI Cartes très fidèlement gravées d'après les dessins originaux et les plans levés sur les lieux par l'Auteur même... Avec une Préface sur l'excellence et l'usage de ces cartes Par M-r Bruzen dela Martinière. A la Haye, 1741*, 1 volum in folio

⁴⁰ *Description de la Danube depuis la Montagne de Kalenberg en Autriche, jusqu'au confluent de la rivière Jantra dans la Bulgarie... Traduite de Latin. A la Haye, chez Jean Swart, 1744*, 6 vol in-folio mare.

arată interesul deosebit pentru spațiul românesc puțin cunoscut în epocă, după cum mărturisea chiar și la sfârșitul secolului al XVIII-lea Iosif al II-lea (în 1773).

Lucrarea este o operă superioară nivelului obișnuit al epocii, deși mai există inexactități în ceea ce privește ridicările la nivel. Cursul Dunării de la Budapesta este ușor greșit, lățimea fluviului este mult prea mare și probabil că Marsili nu a cunoscut cursul Dunării de la Jantra până la vărsare. Inexactitățile sunt scuzabile pentru că Marsili a lucrat în timp de război, în teritorii inamice, puțin cunoscute din perioada anteroară și a dispus de puține ajutoare. De altfel, Dunărea și-a schimbat de mult ori cursul de atunci. Marsili a avut însă meritul de a determina pentru prima dată traseul a 431 km ai celei mai importante granițe naturale a spațiului românesc.

Valoarea observațiilor și a măsurătorilor sale au fost evidențiate de faptul că în anul 1709 asistentul său, Johan Christian Müller, desena o hartă a Ungariei folosind materialul lui Marsili, pe baza căruia intenționa să alcătuiască un *Atlas Austriacus*. După cum am arătat deja, lucrările cartografice ale lui Marsili nu au văzut lumina tiparului decât în 1726, aşadar harta lui Müller, publicată în 1716 și 1724⁴¹, a precedat opera monumentală a învățătului bolognez.

Marsili a fost una dintre cele mai active și mai febile minti ale epocii sale. Pentru orice problemă de importanță majoră pe care a luat-o în discuție s-a grăbit să elaboreze câte un proiect temeinic argumentat științific. Încă de la începutul carierei sale militare și politice a considerat necesar, ca un om de stat, să cunoască în amănunt detaliile geografice și istorice ale țărilor cu care se află în realții, fie de alianță, fie de război. Așa a luat naștere *Projetto per formare un Gabinetto utile ad un ministro di stat*.

După opinia lui Marsili, într-un asemenea cabinet urmau a se afla două hărți, a cerului și a pământului, două planisfere „dintre cele mai noi”, elaborate de Academia franceză. Ar fi fost necesare hărțile politice ale lumii, unde să fie marcate blazoanele suveranilor și numele familiilor domnitoare. Centrul de interes ar fi fost unul european, ceea ce ar putea părea astăzi superficial, dar Marsili considera că orice acțiune politică externă are la bază interese militare sau economice și pentru a le duce la îndeplinire hărțile sunt absolut necesare. De aceea pleda și pentru existența unor hărți de geografie fizică, în care să apară cu claritate posesiunile coloniale și rutele comerciale maritime, cu detalii specifice pentru curenții maritimi, adâncimi, porturi, distanțele între acestea, insule. Toate aveau ca scop ca să „formeze idei, alegeri, hotărâri, sfaturi despre starea actuală a lumii, atât despre religii, cât și despre comerț, precum și cu privire la raportul actual dintre state...”⁴².

Odată cu retragerea din viața politică și militară, dezamăgit de eșecul încercării sale de a fundamenta științific expansiunea Casei de Austria, Marsili s-a dedicat între 1703-1714 proiectului înființării unui institut de științe la Bologna, de

⁴¹ Heimhold Heltzmanovski, *op. cit.*, p. 47 și urm.

⁴² Luigi Ferdinando Marsili, *op. cit.*, p. 14

altfel singurul proiect pe care savantul l-a văzut pus în practică în timpul vieții. Cumeticulozitatea deja cunoscută, a elaborat planul acestui institut, care avea să graviteze în jurul unei biblioteci, ale cărei cărți au fost puse la dispoziție de însuși Marsili. Domeniile de interes aveau să fie „erudiția antică”, scrierile sfinte, dar și opere de medicină, de gramatică și lexicoane de tot felul.

Alături de aceste lucrări de cultură generală urmău a fi adunate lucrările de referință, cu un scop practic imediat. Acestea erau *Itinerarii*, care nu ar fi satisfăcut doar o curiozitate erudită, ci ar fi oferit și informații prețioase despre țări și popoare mai puțin cunoscute; urmău *cărțile politice*, care, spre surprinderea contemporanilor, nu reuneară opere ale gânditorilor celebri (Machiaveli, Bodin sau Thomas Hobbes), ci lucrări *moderne*, ale fondatorilor statisticii moderne, cum erau Hermann Conring sau Andreas Bosius. Pentru Marsili era mult mai importantă latura *administrativă* a politiciei interne a unui stat, decât cea *constituтивă*, teoretică și doctrinară. El a fost mai degrabă adeptul acelei *Polizeiliteratur* germane sau a lucrărilor olandezului Justus Lipsius, larg difuzate în teritoriile germane și care puneau accentul pe organizarea administrativă și militară a statului, ceea ce concordă cu teoria lui Marsili despre „noul Stat al puterii”, pe care savantul bolonez l-ar fi dorit în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea a fi Imperiul habsburgic. De aici convingerea că datele geografice și istorice, statisticile de tot felul sunt mult mai folositoare în guvernare și administrație decât teoriile politice sofisticate și îndelung elaborate, în care frumusețea demersului logic și erudiția nu oferă decât prea puține soluții practice problemelor concrete.

În ciuda carierei fulminante și a personalității respectate, chiar și după retragerea la Bologna Marsili a avut parte de multe întâmplări neplăcute în cursul anilor atât de tumultoși ai campaniilor din Ungaria. În timpul războiului din 1683 el a avut neșansa de a cădea prizonier la turci și a asistat la asediul Vienei în calitate de sclav. Cu această ocazie a intrat în posesia unui manuscris otoman, pe care avea să îl traducă și să îl publice ulterior⁴³. Astfel ghinionul său a fost o ocazie fericită pentru culegerea unor informații prețioase, care prezintă asediul Vienei văzut din tabăra otomană, cu toate consecințele nefaste, haosul și disperarea pe care campania eșuată din 1683 le-au adus pentru armata otomană, începând cu conducătorii ei. Este redat momentul arestării și condamnării la moarte a lui Kara Mustafa, decapitat la Belgrad. Furia sultanului a fost fără margini și manuscrisul otoman insistă pe măsurile excepționale luate de Mehmet al IV-lea împotriva multor comandanți militari, care și-au pierdut funcțiile, averea și chiar viața. Mai mult, mulți dintre slujitorii lui Kara Mustafa au fost arestați și supuși torturii, deși nu avuseseră o implicare directă în dezastrul militar început în 1683 și sfârșit în 1686, prin pierderea Budei.

⁴³ *Relazione dell'assedio di Vienna fidalmente dall'idiomo turco tradoto*, în *Scritti inediti de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 129-165; vezi și A. Veress, *Il conte Luigi Ferdinando Marsili e gli Ungheresi*, în „*Studii e memorie per la storia della Università di Bològna*”, vol. X, p. 97 și urm.

Prizonieratul otoman avea să dureze un an, dar după dezastrul armatei turce din 12 septembrie 1683 Marsili a fost dus la Buda, unde s-a bucurat de un tratament deosebit. El a putut vizita în voie toate colțurile cetății și a desenat planurile ce aveau să servească pentru organizarea asediului lansat de armata imperială împotriva Budei în 1686.

În iarna anului 1699, în timp ce se întorcea de la negocierile de pace cu otomanii, savantul a fost atacat „după miezul nopții, în timp ce dormeam în caleașca mea” – scria Marsili în *Autobiografie*. Contelesc a fost rănit grav, iar bucătarul său a fost omorât. În plus, tâlharii au furat toate bagajele, argintăria, până și stema familiei a fost luată. Paguba totală s-a ridicat la 5033 de florini⁴⁴. Învățatul bolognez a fost transportat la Buda, unde a fost îngrijit în casa unui medic. Trezoreria imperială a plătit în timp record suma de 400 de florini pentru cheltuielile curente necesitate de starea bolnavului, ceea ce arată grijă și considerația de care se bucura Marsili la Viena⁴⁵.

Autoritățile imperiale s-au considerat lezate și a fost ordonată imediat o anchetă pentru prinderea făptașilor. Pentru succesul acestui demers s-a recurs la o stratagemă: s-a promis iertarea aceluia dintre vinovați care și-ar trăda tovarășii, în plus acesta avea să primească și o recompensă substanțială⁴⁶. În ciuda promisiunii de recompensă, nimeni nu a colaborat cu anchetatorii maghiari, ei însăși acuzați, în final, de tergiversarea procedurilor și de încercarea de a mușamaliza cazul. Toate aceste fapte ne fac să credem că instalarea noii autorități habsburgice în teritoriile controlate de otomani până în 1686 nu a fost primită cu entuziasm nici de populație, nici de funcționarii maghiari.

În aprilie 1699 Marsili a revenit, indignat, pe lângă autoritățile vieneze și a cerut cu insistență să fie despăgubit pentru pierderea suferită, mai ales că aflase că magistratul imperial al comitatului Pesta prinseșe o parte din hoți, și interogase și îi lăsase în libertate, fără a recupera măcar sumele cerute ca despăgubire. Savantul l-a acuza direct pe vicecomitele de Pesta, baronul Söter, că a mușamalizat cazul și curtea de la Viena a deschis o nouă anchetă. De această dată pretențiile lui Marsili s-au mărit: 4421 de florini – daune personale; 339 de florini – daune pentru slujitorii săi, 273 de florini – daune pentru asasinarea bucătarului. Banii au fost ceruți direct de la autoritățile imperiale⁴⁷. Ca de obicei, Trezoreia nu a avut bani să plătească și pentru că Marsili era o persoană deosebit de apreciată chiar de către împărat s-au căutat alte soluții pentru despăgubirea sa.

În 1701, când Marsili ajunsese general, hoții au fost din nou prinși. Primul arestat a fost Endre Vilmány, prinț în comitatul Békés și asupra căruia s-au găsit vasele de argint cu blazonul familiei lui Marsili. De această dată făptașul și-a denunțat complicitii, inclusiv pe cel care îl ucise pe bucătar, care a fost judecat la Arad și condamnat la moarte; încercând să evadeze a fost rănit grav și a murit în scurt timp. Împăratul însuși s-a implicat în prinderea celorlați doi făptași, pentru ca

⁴⁴ Fragmentele din *Autobiografie* și corespondența legată de această întâmplare sunt redate de B. Iványi, *op. cit.*, p. 28 și urm.

⁴⁵ *Ibidem*, anexa de documente, *ordinul de plată* din 11 feb. 1699, p. 45.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 46-47, 48, 49 (*edictele imperiale* din februarie-martie 1699).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 30.

amplarea dată cazului să descurajeze orice tentative viitoare, și poate, credem noi, pentru a șterge imaginea de neputință a autorităților, cărora le-au trebuit aproape trei ani ca să prindă infractorii. La Viena se adunaseră date certe privind lipsa de interes sau de profesionalism cu care fusese condusă inițial ancheta. Toți cei care fuseseră arestați încă din 1699 fuseseră eliberați, iar celui vinovat de asasinat i se pretinsese o amendă ridicol de mică, drept „preț al săngelui”, după un vechi drept cutumiar, ce nu avea nimic de-a face cu procedurile penale ale unui stat modern. Judecătorul din Kecskemét, Pál Szentkiraly, și vicecomitele Ferenc Söter au fost pedepsiți exemplar. Primul a fost arestat, iar cel de al doilea a fost obligat să participe cu suma de 1500 de florini la plata despăgubirii cerute de Marsili. Restul de bani au fost recuperăți de la comunitățile din zonă care refuzaseră să coopereze cu autoritățile imperiale și îi ascunseseră pe hoți. Comitatul Pesta plătea 1500 de florini, regiunile Nagy Körös, Kecskemét și Tiszakürt contribuiau cu 750 de florini, 500 și respectiv 250 de florini; în total s-a adunat suma de 4500 de florini⁴⁸.

În concluzie, se poate spune că Luigi Ferdinando Marsili, după o ascensiune fulminantă în slujba împăratului Leopold I, a lăsat în urmă o activitate prodigioasă, care reflectă preocupările sale de savant, dar și spiritul practic al unui militar de carieră, interesat însă de bunăstarea economică a imperiului și pentru care absolutismul habsburgic a fost soluția politică ideală. Dizgrațiat din motive destul de obscure, în 1704, nu a abandonat viața activă, îmbinând pasiunea pentru științele pământului cu stăruința depusă pentru înființarea *Institutului de științe din Bologna*, ce a adăpostit de la început o prestigioasă bibliotecă, dăruită chiar de Marsili, bibliotecă ce îi poartă numele și care cuprinde încă manuscrise inedite, de o inestimabilă valoare pentru reconstituirea cunoștințelor geografice și evoluția militară a spațiului sud-est european la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

LUIGI FERDINANDO MARSILI. A DIPLOMAT, A MILITARY MAN, AND A CARTOGRAPHER IN THE SERVICE OF EMPEROR LEOPOLD I

Abstract

The missions undertaken for over a decade by Luigi Ferdinando Marsili in the service of Emperor Leopold I were inspired by two ideals: to study and travel as much as possible, serving scientific purposes; and, to serve the “cause of Christendom”, raised to an issue during the siege of Vienna in 1683 and the following campaigns, until the Peace of Carlowitz.

From 1682, when he enrolled in the Austrian army, and until 1704, Marsili climbed all the steps of the military hierarchy, from musketeer to general. Unfortunately, his career was stopped abruptly by his defeat in the clash with the

⁴⁸ Ibidem, p. 58-61, *Ordinul imperial pentru finalizarea anchetei*, 2 mai 1702.

French army and his falling into disgrace. Stripped of his rank and forced to leave the army, he returned to his native town, Bologna, where he died in 1730. He devoted the last years of his life to activities he had indulged in as a young man, the studying of geography, natural sciences, and archaeology. His vast library, donated after his death to the town of Bologna, lay the bases for the Academy of Sciences and Arts. The prestigious works he left behind him include one of the most valuable military treatises dedicated to the military system of the Ottoman Empire (*Stato militare dell' Imperio Otomano*, Amsterdam, 1732).

Marsili's military spirit was no less prestigious. Thus, he organized the successful sieges of the fortresses of Esztergom, Visegrád, and Ersckujvár, and thought out the ingenious solution to place artillery batteries in the defense ditches of the fortresses or in dugout trenches. After the conquest of Buda under the brilliant command of the heroic liberator of Hungary, Duke Charles of Lorraine, Marsili set out on a journey to Transylvania. On the occasion, he began the exploration of the course of the Danube and the Theis, which would result in the impressive writing *Danubianis Operis Prodromus*. A revised and considerably more ample edition came out of press in 1726, and became the fundamental cartographical work for the Danube course, from Mount Kahlenberg, upstream of Vienna, to the flowing point of the Jantra, 40 km upstream of Giurgiu and Ruse.

Marsili was employed by Emperor Leopold I in several diplomatic missions. In 1691, the English Ambassador to the Porte sent him out to Ruse (Rusciuk) to observe the Ottoman fleet patrolling on the Danube. This new mission proved extremely profitable to Vienna, since Marsili developed an original political and military doctrine, based on the employment of accurate scientific data collected by him, and combined with the specific requirements of military campaigns and the interests linked to the idea of Habsburg absolutism and mercantilism.

Marsili participated in the signing of the Peace of Karlovitz as an Austrian delegate. After signature, he became head of the commission entrusted with setting the borders between the two empires, according the treaty of 26 January 1699. In March 1699 – January 1701, the commission set the landmarks in the field, the final landmark being Mount Murariu, at the border of the Banat, Transylvania, and Wallachia.

Marsili's work is impressive. He was the first cartographer who drew a map based on scientific information on the middle course of the Danube. Moreover, he was the initiator of the project of commercial navigation on the Danube, and the opening of an artery towards the Levant, through the Danube Mouths and the Black Sea.

CAMPANIILE MILITARE RUSE ANTIOTOMANE DIN 1687 ȘI 1689

ADRIAN TERTECEL

Urcarea țarului Aleksei Mihailovici Romanov (1645-1676) pe tronul Rusiei¹, consolidarea acestui stat pe plan politico-administrativ, militar și economic², precum și evenimentele petrecute în Ucraina (care aparținuse până atunci Poloniei) în anii 1648-1654³, au avut un rol foarte important în evoluția relațiilor ruso-otomane. Rusia a început să pună în aplicare vechile sale planuri de expansiune spre Marea Neagră, Țările Române și Strâmtori⁴.

Conducătorii Rusiei (care considerau că Moscova era „a treia Romă”) intenționau să înființeze un imperiu panortodox sub conducerea țarului. În vederea îndeplinirii acestui scop, Rusia urma să simulă Imperiului otoman și Poloniei întinse teritorii (inclusiv bazinul Mării Negre și Țările Române). În final, respectivului imperiu panortodox trebuiau să-i fie alipite și teritoriile suedeze de pe litoralul estic al Mării Baltice (care, la un moment dat, aparținuseră Rusiei kievene sau Rusiei țariste)⁵.

Din această cauză, precum și din pricina foarte puternicei rezistențe a blocului otomano-crimeean în fața expansiunii rusești, în perioada 1654-1686 relațiile politice ruso-otomane au fost încordate. Au avut loc războiul rus-polono-crimeean din 1654-1667 și războiul rus-otoman din 1673-1681. De asemenea, s-au înregistrat două intervale de pace tensionată (1667-1672; 1681-1686). În perioada anterior menționată, Rusia a anexat regiunea Smolensk și regiunile centrale și estice ale Ucrainei de astăzi (care, până atunci, aparținuseră Poloniei). În același timp, prin forța armelor, ea a obligat Polonia și Imperiul otoman să recunoască oficial aceste anexiuni. Astfel, Rusia și-a creat o excelentă bază de pornire la atac pentru ocuparea și anexarea litoralului nordic al Mării Negre (stăpânit, începând din 1475, de Imperiul otoman, al cărui vasal devenise tot atunci Hanatul Crimei). Anii 1654-1686 au constituit, aşadar, prima etapă a expansiunii Rusiei spre Marea Neagră, Țările Române și Strâmtori⁶.

¹ Igor Andreev, *Aleksei Mihailovici*, Moskva, 2003, p. 58-72; Alfred Rambaud, *Histoire de la Russie*, Paris, 1884, p. 319-321.

² I. Andreev, *op. cit.*, p. 99-134; A. Rambaud, *op. cit.*, p. 321-322.

³ Vladimir Zamlianski, *Bogdan Hmelnitskii*, Moskva, 1989, p. 78-276; I. Andreev, *op. cit.*, p. 216-253; A. Rambaud, *op. cit.*, p. 323-325; *History of Poland*, ed. Stefan Kieniewicz, Warszawa, 1979, p. 206-214.

⁴ V. G. Cențova, *Vostocainaia țerkov i Rossiiia posle Pereiaslavskoi radi (1654-1658)*. *Dokumenti*, Moskva, 2004, p. 3-9; A. N. Kurat, *Turkiye ve Rusya*, Ankara, 1970, p. 4-10.

⁵ Vezi nota precedentă.

⁶ V. Zamlianski, *op. cit.*, p. 276-331; I. Andreev, *op. cit.*, p. 254-576; N. A. Smirnov, *Rossiya i Turciia v XVI-XVII vv.*, t. II, Moskva, 1946, p. 105-173; *Ocerki istorii SSSR. Period feodalizma. XVII v. (1618-1689)*, Moskva, 1955, p. 480-536; I.P. Tușin, *Russkoe moreplavanie na Kaspiiskom, Azovskom i Cernomorii moriah (XVII vek)*, Moskva, 1978, p. 135-149; G. A. Sanin, *Otnošenija Rossii i Ukrains s Kranskim hanstvom v sredine XVII v.*, Moskva, 1987; passim A. A. Gordcev, *Istoriia kazakov*, ccașt 2, Moskva, 1992, p. 202-243; *Rossiya i Cernomorskie proliv (XVIII-XX stoletiya)*, Moskva, 1999, p. 30-32; I. II. Uzunçarşıylý, *Osmanný Tarihi*, cilt III, bölüm I, 4. baský, Ankara, 1988, p. 422-433; A. Rambaud, *op. cit.*, p. 326-345; Peter Bartl, *Der Kosakenstaat und das Osmanische Reich im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, în „*Südost-Forschungen*”, Bd. XXXIII, 1974, p. 176-189; *History of Poland*, p. 214-222.

Folosind prilejul oferit de îndelungatul război dintre Imperiul otoman și Liga Sfântă (Imperiul habsburgic, Polonia, Venetia și Sf. Scaun) din anii 1683-1699, care a marcat intrarea Porții în declin ireversibil, Rusia s-a alăturat coaliției creștine în anul 1686. Astfel a început războiul ruso-otoman din 1686-1700⁷.

Aderarea Rusiei la Liga Sfântă s-a făcut, pe plan juridic, la 26 aprilie/6 mai 1686, prin semnarea la Moscova a tratatului rusu-polonez de „pace veșnică” și alianță antilotomană. Polonia recunoștea, pe vecie, stăpânirea Rusiei asupra regiunii Smolensk, a orașului Kiev, a regiunii Zaporozie (care, la vest de Pragurile Niprului, se întindea până la Bugul inferior) și a Ucrainei de la est de Nipru. La rândul său, Rusia se angaja să declare imediat război blocului otomano-tătar și să atace Hanatul Crimeii și provinciile otomane aflate la nord de Marea Neagră. De asemenea, se prevedea ca populația creștin-ortodoxă din estul Poloniei de atunci (adică din actuala Bielorusie și din jumătatea vestică a Ucrainei de astăzi) să nu fie asuprită, în nici un fel, de către romano-catolici și greco-catolici. Astfel, Rusia începea să-și asume rolul de protector al populației respective și să satelizeze treptat Polonia. Raportul de forțe între cele două state slave vecine era deja favorabil Rusiei⁸.

Mentionăm și faptul că, în anul 1685, Rusia, profitând de perioada de pace rusu-otomană 1681-1686, obținuse trecerea mitropoliei ortodoxe a Kievului în subordinea patriarhiei ortodoxe a Moscovei, scoțând-o astfel de sub controlul direct al patriarhiei ortodoxe de la Constantinopol. Era încă un pas spre constituirea unui imperiu panortodox condus de țarul Rusiei⁹.

Prin declanșarea războiului rusu-otoman din 1686-1700, a început a doua etapă a înaintării Rusiei spre Marea Neagră, Țările Române și Strâmtori. Alipirea la Rusia a unor teritorii otomane nord-pontice era doar o chestiune de timp.

În anii 1682-1689, pe tronul Rusiei se aflau, simultan, doi țari (ambii fiind fiți ai țarului Aleksei Mihailovici Romanov). Este vorba despre Ivan V (născut în 1666, bolnăvicios și handicapat psihic, a cărui mamă făcea parte din familia Miloslavskii) și fratele său Petru I, supranumit mai târziu Petru cel Mare (născut în 1672, a cărui mamă provine din familia Narăškin). Însă cei doi țari conduceau atunci Rusia doar formal. În realitate, în intervalul 1682-1689, Rusia a fost condusă de regenta Sofia Alekseevna Romanova (născută în 1657, soră după ambii părinți a țarului Ivan V), secundată de favoritul său cneazul Vasiliu Vasilievici Golitsin. Știind că, în 1688, la împlinirea vîrstei de 16 ani, Petru I ar fi putut pretinde că este

⁷ Despre războiul dintre Poartă și Liga Sfântă, I. H. Uzunçarılıy, *op. cit.*, p. 434-595; Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului otoman*, București, 2001, p. 210-213; Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 230-245. Pentru izbucnirea războiului rusu-otoman din 1686-1700, vezi nota următoare.

⁸ *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii*, t. II, St. Petersburg, 1830, p. 770-786; N. Ustrialov, *Istoria farstvovaniia Piotra Velikogo*, t. I, St. Petersburg, 1858, p. 152-153; *Ocerki istorii SSSR*, p. 535-536; Lindsey Hughes, *Tarevna Sofia*, St. Petersburg, 2001 (trad. din lb. engleză în lb. rusă: S.V. Lobacev), p. 244-245.

⁹ N. A. Smirnov, *op. cit.*, t. II, p. 168-170; *Ocerki istorii SSSR*, p. 536; A. A. Gordeev, *op. cit.*, p. 244; L. Hughes, *op. cit.*, p. 243-244.

major și deci că prințesa regentă trebuie înlăturată de la putere, cei doi conducători anterior menționați se străduiau să obțină rapid o mare victorie asupra blocului otomano-crimeean, fapt care le-ar fi întărît pozițiile în fruntea Rusiei¹⁰.

În anul 1686, au avut loc doar unele ciocniri armate (terestre și navale) între cazacii de pe Nipru și Don (supuși ai Rusiei) și militarii otomani și tătari aflați lângă granița rusuo-otomană, în regiunile nord-pontice¹¹.

În anul următor (1687), corăbiile militare otomane care au acționat în Marea Neagră au trebuit să înfrunte atât atacurile navale și terestre ale trupelor ruso-cazace asupra miciei cetăți otomane Gazi Kerman (de pe Niprul inferior), cât și operațiunile navale întreprinse în Marea de Azov de către un detașament de 800 de cazaci de pe Don cu 40 de săici. Cazacii au jefuit împrejurimile cetății otomane Temruk, însă la întoarcere au fost surprinși și nimiciți de către corăbiile militare ale Portii¹².

Dar cel mai important eveniment petrecut în 1687 pe frontul rusuo-otoman a fost marea campanie militară rusă împotriva blocului otomano-crimeean, având ca țintă Peninsula Crimeea. Acolo se aflau atât nucleul Hanatului Crimeei (stat tătar vasal Portii), cât și cel al *provinciei* (eyalet) otomane Caffa (*Kefe*). Scopul acestei campanii era recunoașterea prin luptă a drumului dintre Pragurile Niprului și Istrul Perekop (poarta de nord a Peninsulei Crimeea). De asemenea, se urmărea testarea liniei de fortificații otomano-tătare din Istrul Perekop și a capacitatei de luptă a trupelor Hanatului Crimeei și a trupelor otomane din regiunile nord-pontice. În sfârșit, se spera că această campanie militară rusă va împiedica trupele tătare să atace, în acel an, Rusia și Polonia sau să ajute trupele otomane în lupta acestora împotriva trupelor habsburgice¹³.

Se cuvine să menționăm și faptul că, în scopul lărgirii coaliției antiotomane, la începutul anului 1687, Rusia a trimis solii în Anglia, Olanda, Franța, Brandenburg, Danemarca și Suedia. Aceste solii nu au avut rezultatele scontate, dar au contribuit totuși la îmbunătățirea relațiilor Rusiei cu statele respective¹⁴.

Pregătirile pentru anterior menționata campanie militară rusă au început încă din septembrie 1686. Atunci s-a anunțat oficial că respectiva campanie va avea loc în primăvara anului 1687. În octombrie 1686, au fost numiți voievozii (*voevodî*), adică oamenii care urmau să comande corpurile de armată ruse participante la campanie. De asemenea, au fost stabilite locurile de concentrare pentru aceste corpuși. Comanda ansamblului campaniei și, simultan, a principalului corp de oaste a fost încredințată cneazului V. V. Golitân. Celelalte trei corpuși de

¹⁰ *Ocerki istorii SSSR*, p. 530-541; A. A. Gordcev, *op. cit.*, p. 238-246; N. N. Molceanov, *Diplomatia Piotra Velikogo*, Moskva, 1990, p. 24-41; L. Hughes, *op. cit.*, *passim*; A. Rambaud, *op. cit.*, p. 341-350.

¹¹ I. P. Tușin, *op. cit.*, p. 149-150.

¹² *Ibidem*, p. 150-151.

¹³ *Ocerki istorii SSSR*, p. 536-537; L. Hughes, *op. cit.*, p. 255.

¹⁴ *Ocerki istorii SSSR*, p. 537; L. Hughes, *op. cit.*, p. 247-250.

oaste urmău să fie comandate de cneazul V. D. Dolgorukov și de nobilii A. S. Šein și L. R. Nepliuev. Concentrarea trupelor ruse trebuia să aibă loc la nord de Poltava, în nord-estul Ucrainei de astăzi, în zona orașelor Sumî și Ahtârka. Au fost convocați 60.000 de ostași ruși (20.000 de infanteriști și 40.000 de călăreți). Aceștora urmău să li se alăture 40.000 de cazaci ucraineni comandați de hatmanul Ivan Samoilovici (1672-1687)¹⁵.

La 22 februarie/4 martie 1687, armata rusă era, în mare parte, concentrată în zonele stabilite. În acea zi, la Moscova, a avut loc o slujbă religioasă solemnă dedicată respectivei campanii militare. Însă trupele ruse și-au început deplasarea spre Crimeea abia la 2/12 mai 1687. În acea zi, acestea se aflau în localitatea Kolomak, la 60 km nord-est de Poltava¹⁶.

În următoarele șapte săptămâni, armata rusă a reușit să parcurgă doar aproximativ 300 km, ceea ce înseamnă 6 km pe zi. Explicațiile pentru această viteză de înaintare foarte scăzută sunt următoarele. Ostașii ruși înaintau, unii lângă alții, formând un dreptunghi uriaș (având lungimea de 2 km și lățimea de 1 km). În afara acestui dreptunghi, în avangardă, se aflau câteva regimenter de infanterie (strelîți și soldați). În centrul dreptunghiu lui, se găseau majoritatea infanteriștilor. Pe flancurile și în spatele dreptunghiu lui se aflau unitățile de cavalerie (trupele nobiliare), dintre care unele erau trimise, din când în când, în recunoaștere. Oastea rusă era încărcată cu numeroase bagaje. Fiecare militar transporta provizii pentru câteva luni. Numărul căruțelor era foarte mare. În uriașul convoi militar rusesc se aflau și câteva sute de tunuri. Pe măsura înaintării spre sud, apa potabilă devinea tot mai greu de găsit, ceea ce crea mari probleme oamenilor și sailorilor¹⁷.

În ziua de 13/23 iunie 1687, la sud de Pragurile Niprului, la est de acest fluviu, armata rusă a poposit pe malurile pârâului Konskie Vodî. Tătarii nu au apărut. Însă au devenit vizibile efectele acțiunilor acestora. Stepa ardea pe o distanță de câteva zeci de kilometri. Până la 16/26 iunie 1687, prin stepa incendiată, armata rusă a reușit să mai înainteze spre sud doar 15 km. În acea zi, o ploaie torrentială a stins incendiul. Însă iarba se făcuse scrum. Lipsa apei potabile și puținătatea hranei cauzau moartea unui număr tot mai mare de cai și de ostași. Înaintarea armatei ruse s-a oprit definitiv, în acea zi, pe malurile pârâului Kara Çakrak, la aproximativ 90 km nord de Istrul Perekop. În ziua următoare (17/27 iunie 1687), armata rusă a început retragerea spre nord. Astfel, dat fiind faptul că rușii nu au ajuns la Istrul Perekop și că au pierdut mulți oameni și cai fără a lupta efectiv cu inamicul, putem afirma că respectiva campanie militară rusă a fost un eșec¹⁸.

¹⁵ *Ocerki istorii SSSR*, p. 537; A. A. Gordeev, *op. cit.*, p. 243; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 32-33; L. Hughes, *op. cit.*, p. 251-252.

¹⁶ *Ocerki istorii SSSR*, p. 537; A.A. Gordeev, *op. cit.*, p. 244; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 33; L. Hughes, *op. cit.*, p. 253.

¹⁷ L. Hughes, *op. cit.*, p. 253-254.

¹⁸ *Ocerki istorii SSSR*, p. 538; L. Hughes, *op. cit.*, p. 254-255.

Totuși, nu trebuie să uităm că, în anul 1687, datorită acestei campanii, trupele tătare nu au putut ataca Rusia și Polonia. De asemenea, ele nu au izbutit să ajute trupele otomane, în Ungaria, împotriva trupelor habsburgice. Astfel, acestea din urmă au avut o misiune mai ușoară, zdrobind armata otomană în cea de-a doua bătălie de la Mohács¹⁹.

Eșecul campaniei militare ruse din 1687 trebuia, desigur, mascat. Însă mascarea nu putea fi deplină. De aceea, trebuia să fie găsit un țap ispășitor. Întrucât ofițerii cazacilor ucraineni erau nemulțumiți de hatmanul Ivan Samoilovici, cneazul V.V. Golițân l-a destituit pe acesta din funcția respectivă (22 iulie/1 august 1687). Pentru a justifica această măsură, V.V. Golițân l-a acuzat pe Ivan Samoilovici de trădare față de Rusia prin colaborare cu tătarii pentru a incendia stepa și a cauza astfel eșecul campaniei militare ruse. Țapul ispășitor fusese găsit și pedepsit. La 25 iulie/4 august 1687, cu acordul lui V. V. Golițân, în funcția de hatman al cazacilor ucraineni a fost ales Ivan Mazepa (1687-1708)²⁰. După 21 de ani, conducătorii ruși aveau să regrete amarnic alegerea și menținerea lui Mazepa în această funcție²¹.

În septembrie 1687, la Moscova, în aceeași încercare de a masca eșecul, regenta Sofia l-a întâmpinat pe V. V. Golițân ca pe un învingător. Ea i-a dăruit bani și obiecte de preț, precum și moșii locuite, în total, de peste 1500 de țărani șerbi²².

Anul 1688 a adus cu sine foarte puține acțiuni ofensive ale trupelor rusocazace. Se făceau pregătiri pentru efectuarea unei noi mari campanii militare ruse împotriva blocului otomano-crimeean, având ca țintă Peninsula Crimeea. Această campanie era programată pentru anul următor (1689). De aceea, în 1688, doar un mic număr de șăici ale cazacilor zaporojeni au atacat și jefuit împrejurimile cetăților otomane Gazi Kerman, Nusret Kerman și Oceakov. La rândul lor, cazaciile de pe Don au întreprins doar câteva mici atacuri în împrejurimile cetății otomane Azov. Pentru corăbile militare otomane care au acționat în Marea Neagră și în Marea de Azov, 1688 a fost, deci, un an relativ liniștit²³.

În schimb, în același an, trupele Hanatului Crimeii au prădat și pustițit întinse regiuni din Ucraina rusă și din Ucraina poloneză, amenințând Kievul. Istoricii ruși afirmă că, în anul respectiv, tătarii au capturat, în total, în Rusia și în Polonia, aproximativ 60.000 de oameni, precum și mari turme de vite²⁴. Menționăm și faptul că, în 1688, acționând contra Rusiei și Poloniei, tătarii nu i-au putut ajuta pe otomani pe frontul antihabsburgic. Astfel, trupele habsburgice au putut cucerii relativ ușor marea cetate otomană Belgrad²⁵.

¹⁹ I. H. Uzunçarşılı, *op. cit.*, I, p. 471-473; Mircea Soreanu, *Marii viziri Köprüili (1656-1710). Relații politice și militare între Țările Române și Imperiul otoman*, București, 2002, p. 190-191.

²⁰ A. A. Gordeev, *op. cit.*, p. 244; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 33-34; N. I. Kostomarov, *Mazepa*, Moskva, 1992 (reeditare), p. 22-23; L. Hughes, *op. cit.*, p. 255-256.

²¹ N. A. Smirnov, *Borba russkogo i ukraïnskogo narodov protiv agresiis sultanskoi Turcii v XVII-XVIII vv.*, în vol. *Vossoedinenie Ukrains' s Rossiei (1654-1954)*, *Sbornik statei*, Moskva, 1954, p. 375-376; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 244-270; N.I. Kostomarov, *op. cit.*, p. 178-319; A. Rambaud, *op. cit.*, p. 374-380.

²² L. Hughes, *op. cit.*, p. 257-259.

²³ I. P. Tușin, *op. cit.*, p. 151.

²⁴ A. A. Gordeev, *op. cit.*, p. 244-245; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 34.

²⁵ I. II. Uzunçarşılı, *op. cit.*, I, p. 511-515; Yılmaz Özturna, *Türkiye Tarihi*, cilt X, Istanbul, 1967, p. 111-112; Paul Cernovodeanu, *În vîltoarea primejdialor. Politica exterñă și diplomaia promovate de Constantin Brâncoveanu (1688-1714)*, București, 1997, p. 9.

Dintre pregătirile militare ruse făcute în 1688 pentru campania din anul următor, remarcăm construirea, pe malul stâng al Niprului, acolo unde râul Samara se varsă în acest fluviu, a cetății Novobogorodițkoe (azi, Dnepropetrovsk). În primele luni ale anului 1689, în apropiere, a fost clădită și cetatea Novoserghievskoe. Ambele cetăți trebuiau să fie puncte de sprijin pentru campania militară rusă din 1689, dar și pentru alte campanii militare ruse care urmau să aibă ca țintă Peninsula Crimeea sau cetățile otomane de pe Niprul inferior. În același timp, cele două noi cetăți rusești contribuiau la întărirea controlului Rusiei asupra turbulentilor cazaci de la Pragurile Niprului²⁶.

Menționăm că, în anul 1689, acțiunile de diversiune efectuate în Marea de Azov de către flotila cazacilor de pe Don au creat anumite probleme corăbiilor militare otomane care acționau în Marea Neagră. Aceste corăbii au trebuit să pătrundă în Marea de Azov și să lupte cu ambarcațiunile inamice. Astfel, în primăvara anului 1689, 1000 de cazaci de pe Don cu 45 de săici au ieșit pe Marea de Azov, iar apoi au atacat și prădat împrejurimile cetății otomane Temruk. În luna august a aceluiași an, un detașament de 700 de cazaci de pe Don cu 30 de săici a atacat și jefuit câteva localități din preajma cetății otomane anterior menționate. La întoarcerea spre fluviul Don, cazacii au scufundat două corăbii otomane²⁷.

În februarie 1689, majoritatea trupelor ruse destinate campaniei având ca țintă Peninsula Crimeea se concentraseră deja în regiunile nord-estice ale Ucrainei de astăzi. Au fost convocați 100.000 de ostași ruși, cărora urmau să li se adauge 40.000 de cazaci ucraineni conduși de hatmanul Ivan Mazepa. Precizăm că, în respectiva campanie, oastea rusă a avut 400 de tunuri (mici și mijlocii). Comandantul campaniei militare ruse din 1689 a fost tot cneazul V. V. Golițan (care, în același timp, conducea și principalul corp de oaste participant). Celelalte trei corpuși de oaste erau comandate de cneazul V. D. Dolgorukov și de nobilii A. S. Šein și B. P. Šeremetev (viitor feldmareșal și participant la campania de la Prut din 1711)²⁸.

Scopul campaniei militare ruse din 1689 era scoaterea Hanatului Crimeii de sub suzeranitatea Porții și din războiul purtat de aceasta contra Ligii Sfinte. Apoi, Hanatul Crimeii trebuia să devină un satelit al Rusiei, iar, în final, să fie anexat de către aceasta. În cazul scoaterii din luptă a Hanatului Crimeii, regenta Sofia și cneazul V.V. Golițan își propuneau ca, în anii 1690-1691, armata rusă să cucerească cetățile otomane Oceakov, Kılburun, Azov și Kerci, asigurând astfel accesul Rusiei la Marea Neagră. În linii mari, acest plan fusese conceput de țarul Aleksei Mihailovici Romanov în decembrie 1675 (cu o lună înainte de a deceda)²⁹.

În ziua de 20/30 aprilie 1689, pe malul stâng al Niprului, lângă cetatea Novobogorodițkoe, trupele ruse au făcut joncțiunea cu trupele cazacilor ucraineni

²⁶ *Ocerki istorii SSSR*, p. 538; I. P. Tușin, *op. cit.*, p. 151.

²⁷ N. A. Smirnov, *Borba russkogo i ukrainskogo narodov*, p. 372; I. P. Tușin, *op. cit.*, p. 151-152.

²⁸ *Ocerki istorii SSSR*, p. 540; A. A. Gordeev, *op. cit.*, p. 245; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 34; L. Hughes, *op. cit.*, p. 267.

²⁹ I. Andreev, *op. cit.*, p. 576; L. Hughes, *op. cit.*, p. 270-271.

și s-au aprovizionat cu alimente. V. V. Golițan dorea ca armata să ajungă repede la Istmul Perekop (unde spera să găsească alimente, furaje și apă potabilă), înainte de venirea verii și deci înainte ca tătarii să poată profita de această situație pentru a incendia stepa³⁰.

Așezată tot într-un dreptunghi uriaș, armata rusă a înaintat spre Istmul Perekop aproape la fel de lent ca în 1687. În ziua de 3/13 mai 1689, trupele lui V. V. Golițan au ajuns la pârâul Kara Çakrak, la aproximativ 90 km nord de Istmul Perekop. Aceasta fusese punctul terminus al campaniei din 1687. În zilele următoare, armata rusă a continuat înaintarea spre sud. La 15/25 mai 1687, tătarii au atacat în flancuri și în spate corpul de oaste rus comandat de A. S. Şein. Alte ciocniri armate ruso-tătare au avut loc în următoarele două zile. Aceste confruntări s-au încheiat cu victoria trupelor ruse, care au continuat înaintarea spre Istmul Perekop³¹.

La 20/30 mai 1689, armata rusă condusă de cneazul V. V. Golițan a ajuns în fața liniei fortificate otomano-tătare din Istmul Perekop. Pe o întindere de câțiva kilometri, stepa fusese incendiată de tătari. De asemenea, nu existau surse de apă potabilă. Armata rusă a început să piardă oameni și cai din pricina bolilor cauzate de lipsa apei potabile și a furajelor³².

Timp de două zile, prin intermediul unor soli, cneazul V.V. Golițan a negociat cu hanul Crimeii, Selim Giray I (1671-1678; 1684-1691; 1692-1699; 1702-1704). Cneazul a cerut ieșirea Hanatului Crimeii de sub suzeranitatea Portii și din războiul purtat de aceasta contra Ligii Sfinte. De asemenea, el a solicitat hanului să elibereze urgent toți prizonierii ruși și polonezi, precum și să renunțe la tributul pe care Rusia trebuia să-l plătească Hanatului Crimeii conform prevederilor tratatului de pace rusuo-otoman de la Bahçesaray (1681). La rândul său, hanul a cerut ca Rusia să încheie pace cu blocul otomano-crimeean pe baza anterior amintitului tratat de la Bahçesaray. Aceasta ar fi însemnat ca Rusia să reia plata tributului către Hanatul Crimeii (întreruptă în 1686) și să iasă din Liga Sfântă, denunțând, deci, și tratatul ruso-polonez din 1686. În aceste condiții, tratativele ruso-tătare au eşuat rapid³³.

În ziua de 21/31 mai 1689, a avut loc o întrunire a principalilor comandanți militari ruși. S-a hotărât ca armata rusă să înceapă imediat retragerea spre Pragurile Niprului. Această decizie a fost pusă în aplicare în zorii zilei următoare³⁴.

³⁰ *Ocerki istorii SSSR*, p. 540; A. A. Gordeev, *op. cit.*, p. 245; L. Hughes, *op. cit.*, p. 267.

³¹ *Ocerki istorii SSSR*. p. 540; L. Hughes, *op. cit.*, p. 267-268; N. Ustrialov, *op. cit.*, t. I, p. 369-371 (scrisori oficiale ale cneazului V.V. Golițan către regenta Sofia); Neuville, *Zapiski o Moskovii*, ed. A. S. Lavrova, Moskva, 1996, p. 145-146.

³² *Ocerki istorii SSSR*, p. 540; A. A. Gordeev, *op. cit.*, p. 245; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 34; L. Hughes, *op. cit.*, p. 268; N. Ustrialov, *op. cit.*, t. I, p. 372.

³³ *Ocerki istorii SSSR*, p. 540-541; N. N. Molceanov, *op.cit.*, p. 34-35; L. Hughes, *op. cit.*, p. 270-271; N. Ustrialov, *op. cit.*, t. I, p. 376; *Polnoe sobranie zakonov*, t. III, p. 19-20; Neuville, *op. cit.*, p. 149.

³⁴ *Ocerki istorii SSSR*, p. 541; N. N. Molceanov, *op.cit.*, p. 35; L. Hughes, *op. cit.*, p. 268-269.

Retragerea rusă a durat până la 11/21 iunie 1689. În acea zi, armata rusă a ajuns la cetatea Novobogorodițkoe. Campania militară rusă din 1689 se încheiașe. Pe drumul dintre Istrul Perekop și cetatea Novobogorodițkoe, armata rusă a fost atacată, în repetate rânduri, de trupele tătare din Bugeac și Yedisani, precum și de detașamente otomane de la Oceakov și Kılburun (dar și din cele patru mici cetăți otomane de pe Niprul inferior). Aceste atacuri, precum și foamea, setea și bolile au cauzat moartea multor ostași ruși. Martorul ocular elvețian Franz Lefort (ofițer aflat în slujba Rusiei, devenit, după câteva luni, un susținător al țarului Petru I și, deci, un adversar al regentei Sofia și al cneazului V.V. Golițan) scria că, în campania din 1689, armata rusă ar fi pierdut 35.000 de ostași (20.000 morți și 15.000 prizonieri). Din motivul anterior amintit, considerăm totuși că respectivele cifre ar trebui reduse la jumătate sau chiar la o treime³⁵.

Fără îndoială, dat fiind că nu și-a atins obiectivele și au fost pierduți relativ mulți oameni și cai, campania militară rusă din 1689 împotriva blocului otomano-crimeean a fost un eșec. Se cuvin însă menționate și două efecte pozitive (deși colaterale). Este vorba despre impactul psihologic asupra conducerilor tătari și otomani (întrucât, pentru prima oară, o mare armată rusă ajunsese la Istrul Perekop)³⁶, precum și despre diversiunea utilă pe care această campanie militară rusă a creat-o pentru trupele habsburgice care, nederanjate de tătari, au cucerit, în 1689, relativ ușor de la otomani Serbia și nord-vestul Bulgariei de astăzi³⁷.

În finalul acestui articol, considerăm că, în ceea ce privește campaniile militare ruse din 1687 și 1689 împotriva blocului otomano-crimeean și consecințele acestora, putem formula următoarele concluzii.

Pe termen scurt, eșecul celor două campanii militare sus-amintite este foarte clar. Obiectivele nu au fost atinse, iar pierderile înregistrate de trupele ruse au fost relativ mari. În septembrie 1689, țarul Petru I a înlăturat-o de la putere pe regenta Sofia³⁸. Din această cauză, în mod inevitabil, în anii 1690-1694, războiul ruso-otoman a fost, mai degrabă, un „război ciudat”³⁹.

³⁵ *Ocerki istorii SSSR*, p. 541; A. A. Gordeev, *op. cit.*, p. 245-246; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 35; L. Hughes, *op. cit.*, p. 269; N. Ustrialov, *op. cit.*, t. I, p. 380-381; *Polnoe sobranie zakonov*, t. III, p. 33; *Tagebuch des Generals Patrick Gordon*, ed. M. A. Obolenski, M. C. Posselt, Bd. II, Moskau-Leipzig, 1849, p. 258; M. C. Posselt, *Der General und Admiral Franz Lefort. Sein Leben und Seine Zeit*, Bd. I, Frankfurt, 1866, p. 371-375; J. L. Keep, *Soldiers of the Tsar. Army and Society in Russia (1462-1874)*, Oxford, 1985, p. 39.

³⁶ I. H. Uzunçarşılı, *op. cit.*, I, p. 581; Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Tarih*, ed. Ahmed Refik, cilt II, Istanbul, 1928, p. 440-441.

³⁷ I. H. Uzunçarşılı, *op. cit.*, I, p. 517-523; Yılmaz Öztuna, *op. cit.*, p. 115-119; Vahid Çabuk, *Köprülüiller*, Istanbul, 1988, p. 165-167; Destrard Sarı Mehmed Paşa, *Ziibde-i Vekayıât*, ed. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995, p. 307-339; Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 212; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 12-13; M. Soreanu, *op. cit.*, p. 204-206.

³⁸ S. F. Oreškova. *Russko-turetskie otnošenija v naceale XVIII v.*, Moskva, 1971, p. 26-27; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 38-41; A. N. Kurat, *Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917'ye kadar*, 4. baskı. Ankara, 1999, p. 251-252; L. Hughes, *op. cit.*, p. 277-301; A. Rambaud, *op. cit.*, p. 349-350.

³⁹ S. F. Oreškova, *op. cit.*, p. 27-28; I. P. Tuşin, *op. cit.*, p. 152-154; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 42-59; N. I. Kostomarov, *op. cit.*, p. 36-85; *Rossiia i Cernomorskie prolivâ*, p. 32-33; A. N. Kurat, *op. cit.*, p. 252-253.

Singurele efecte pozitive imediate ale celor două campanii militare ruse au fost sprijinul indirect acordat trupelor habsburgice în lupta acestora contra trupelor otomane în cadrul războiului dintre Poartă și Liga Sfântă, precum și impactul psihologic asupra conducătorilor tătari și otomani, dar și asupra românilor și popoarelor creștin-ortodoxe supuse Porții. Menționăm că, în 1688, atât Șerban Cantacuzino, cât și Constantin Brâncoveanu au apelat la ajutorul conducătorilor ruși împotriva blocului otomano-crimeean, dar și împotriva expansionismului habsburgic și a prozelitismului său romano-catolic⁴⁰.

Pe termen mediu și lung, consecințele campaniilor militare ruse din 1687 și 1689 au fost însă pozitive. Experiența dobândită de conducătorii ruși, cu acest prilej, în luptele din regiunile nord-pontice împotriva trupelor otomano-tătare a fost foarte utilă în anii și decenii care au urmat. Cele două campanii militare anterior amintite au reprezentat un moment important în expansiunea rusească spre sud și, totodată, o pildă și un îndemn, aducându-și partea lor de contribuție la câștigarea de către ruși a războaielor antiotomane din 1686-1700⁴¹ și 1735-1739⁴², precum și la triumful din 1774, când Rusia (care, între timp, învățase pe deplin cum să învingă dificultățile climatice și sanitare din regiunile nord-pontice) a obținut, în sfârșit, mult doritul acces la Marea Neagră (cu consecințele binecunoscute)⁴³.

⁴⁰ *Istoriceskie sviazi narodov SSSR i Rumâniî v XV-naceale XVIII v. Dokumentî i materialî v trioli tomah*, t. III (1673-1711), Moskva, 1970, p. 81-108; Gheorghe Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962, p. 114-115; Ion A. Ereția, *Tara Moldovei și Rusia. Relații politice în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, Chișinău, 1993, p. 137-138; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 22.

⁴¹ S. F. Oreškova, *op. cit.*, p. 26-33; I. P. Tušin, *op. cit.*, p. 150-158; N. N. Molceanov, *op. cit.*, p. 33-162; N. I. Kostomarov, *op. cit.*, p. 15-106; *Rossia i Cernomorskie prolivî*, p. 32-38; *Pisma i bunaghi imperatora Piotra Velikogo*, t. I, St. Petersburg, 1887, *passim*; M. M. Bogoslovskii, *Piotr I. Materialî dlia biografii*, t. I-V, Moskva, 1940-1948; A. N. Kurat, *Prut Seferi ve Barış*, cilt 1, Ankara, 1951, p. 38-48; idem, *Rusya Tarihi*, p. 237, 249-256.

⁴² A. Kociubinskii, *Graf Andrei Ivanovici Osterman i razdel Turcii. Iz istorii Vostocinogo voprosa. Voina 5-ii let (1735-1739)*, Odessa, 1899, *passim*; N. A. Smirnov, *Borba russkogo i ukrainskogo narodov*, p. 387-394; G. A. Nekrasov, *Rol Rossii v evropeiskoi mejdunarodnoi politike (1725-1739)*, Moskva, 1976, p. 244-305; Rumiana Mihneva, *Rossia i Osmanskaia imperiia v mejdunarodnih otnošeniih v serедине XVIII veka (1739-1756)*, Moskva, 1985, p. 28-70; *Rossia i Cernomorskie prolivî*, p. 45-49; A. N. Kurat, *Rusya Tarihi*, p. 275-277; A. Rambaud, *op. cit.*, p. 431-435; Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 229; Mustafa Ali Mehmet, *op. cit.*, p. 264-271; Paul Cernovodeanu, *Politica orientală engleză între 1733-1739. II. Anglia și războiul austro-ruso-turc (1736-1739)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XVIII, 2000, p. 95-107; vol. XIX, 2001, p. 155-168; vol. XX, 2002, p. 213-229.

⁴³ E. I. Drujinina, *Kiuciuk Kainardjiiskii mir 1774 g. Ego podgotovka i zakliucenie*, Moskva, 1955, *passim*; *Rossia i Cernomorskie prolivî*, p. 51-70; *Vek Ekaterinî II. Dela balkanske*, Moskva, 2000, p. 65-129; I. II. Uzunçarşılı, *op. cit.*, cilt IV, bölüm I, p. 365-427; A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, p. 289-291; A. Rambaud, *op. cit.*, p. 466-469; Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 230-231; Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I, Cambridge, 1976, p. 249-250; Andrei Oțetea, *Contribuție la chestiunea orientală*, în A. Oțetea, *Scriseri istorice alese*, ed. Fl. Constantiniu, Ş. Papacostea, Cluj-Napoca, 1980, p. 95-115; M. A. Mehmet, *op.cit.*, p. 283-290; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986, p. 160-206.

THE RUSSIAN ANTI-OTTOMAN MILITARY CAMPAIGNS OF 1687 AND 1689

Abstract

In 1673-1878 ten Russian-Ottoman clashes occurred. They were caused by the Russian expansion in the direction of the Black Sea, the Romanian Principalities and the Straits, as well as the resistance put up by the Porte. Among these clashes, the Russian-Ottoman war of 1686-1700 is of utmost importance. The Russian-Ottoman Peace Treaty of Istanbul (1700) sanctioned the victory of Russia in this war. Thus, Russia annexed an important section of the steppe lying north of the Black Sea (including the fortresses-ports of Azov and Taganrog). A Russian military fleet was posted in the Azov Sea. However, the strategically positioned Kerci Strait was still under the occupation by the Porte. As a consequence, the access of Russia to the Black Sea (Ottoman in its entirety) was blocked. Russia would obtain this much coveted access only 1774, through the Russian-Ottoman Peace Treaty of Küçük Kaynarca.

The paper deals with the outbreak of the Russian-Ottoman war of 1686-1700 and the Russian military campaigns of 1687 and 1689 against the Ottoman-Crimean bloc, with as a target the Crimean Peninsula. In 1686, Russia joined the Holy League in the war against the Ottoman Empire (1683-1699). Although unsuccessful, the two aforementioned Russian military campaigns were able to created diversion, and facilitated the victories of the Habsburgs over the Ottomans in 1687-1689. Moreover, by the accumulated experience, the example thus set, and the motivation provided, these military campaigns contributed to Russia's victory in the Ottoman wars of 1686-1700, 1735-1739, and 1768-1774 (with their well-known consequences).

COMERȚUL LA DUNĂREA DE JOS LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA: NOI OBSERVAȚII

ȘTEFAN ANDREESCU

În încheierea unui studiu despre chestiunea aprovigionării Istanbulului după izbucnirea răscoalei țărilor române, în anul 1594, am preluat și discutat un fragment din relația bailului venezian Simone Contarini, care vădea că nici după câțiva ani de la isprăvirea războiului „cel Lung”, adică în 1612, traficul comercial al Imperiului otoman cu Moscova și Polonia pe la Dunăre încă nu-și revenise cu totul. Căci, după cum mărturiseau însăși turcii, veniturile sultanului „dalla parte verso il Danubio restano in molto discapito, sendoché le scale e dazii in su quel gran fiume, che molto importanti vi si riscuotono, al dire de'turchi, per le merci che di Moscovia, di Polonia, e da tutte le altri parti inferiori venivano per tutto il paese ed in Constantinopoli, stante le guerre passate non sono ancora ben potuti ristradarsi”¹. Pentru mine, acele „parti inferiori” care participau la comerțul în lungul Dunării nu puteau fi decât Tara Românească, Moldova și Transilvania. Și desprindeam concluzia că și pe această cale, a vămuirii mărfurilor care „doar tranzitau prin sau erau exportate din cele trei state, se dovedește că aprovigionarea Istanbulului a suferit într-adevăr din plin în urma răscoalei izbucnite în 1594”².

Cam în aceeași vreme când pregăteam studiul cu pricina a fost publicat un izvor extrem de prețios cu privire la Imperiul otoman în ultimii ani ai secolului al XVI-lea: relația bailului Girolamo Capello, citită în Senatul venezian la 26 februarie 1600, care condensa observații făcute la fața locului în decursul celor câțiva ani petrecuți în capitala otomană³. În buna tradiție a diplomaților venețieni, Girolamo Capello a închinat o secțiune a relației sale veniturilor și cheltuielilor sultanului. Aici putem citi următoarele: „Parlando dunque dell'entrate de'tempi presenti, elle sono in diversi modi diminuite per la perdita principalmente nell'odierna guerra di tutti i dazii del Danubio, che importano più d'un millione d'oro, perché si sono quelle scale quasi tutte distrutte et abandonate per l'interruzione de'trafichi e de'negozi, non solo per le robbe e

¹ Vezi N. Barozzi și G. Berchet, *Le relazioni degli Stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneziani nel secolo Decimosettimo*, Turchia, Volume unico, parte I, Veneția, 1871 [pe copertă: 1873], p. 156.

² Ștefan Andreeșcu, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XVI-XVII)*, București, 2001, p. 219. Studiul a fost tipărit inițial în anul 1997, în seria nouă a „Revistei Iсторice”.

³ *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato. vol. XIV, Costantinopoli. Relazioni inedite (1512-1789)*, a cura di Maria Pia Pedani-Fabris, Padova, 1996, p. 395-474.

„Revista istorică”, tom XVI. 2005, nr. 5 – 6, p. 51 – 58

vettovaglie di tante sorti che venivano a quelle parti e per bisogno del paese e per Costantinopoli dalla Germania, Polonia, Transilvania, Bogdania e Vallacchia, e dalla Moscova ancora, ma di quelle che andavano in quelle provincie, oltre il danno de commercii di Costantinopoli e del manacamento che sentono per questo delle vettovaglie e cose necessarie all'uso di quella città, danno tanto importante, e che forse non si puo comprendere intieramente...”⁴.

În continuare, Capello vorbește, în chip separat, și de pierderea tributurilor pe care sultanul le culegea anual de la împăratul Rudolf II, din Țara Românească, Transilvania și Moldova. În total era o sumă ce se ridică la ”zechini cento e trent'un mila”, repartizată în chipul următor:

„dall'imperatore talari quarantacinque mila, sono zechini trenta mila;
dalla Vallacchia some settanta d'aspri, sono zechini sessanta mila;
dalla Transilvania zechini venticinque mila;
dalla Bogdania some trent'una e mezza d'aspri, sono zechini ventisei mila”⁵.

Nu am reprobus acesele ultime date decât spre a ilustra precizia informațiilor oferite de bailul venețian. Ceea ce ne interesează în cele de față sunt elementele cu privire la scădereea drastică, din pricina războiului, a comerțului la Dunărea de Jos.

Observ mai întâi că printre țările care participau la acest comerț se numărau, într-adevăr – alături de Polonia și Moscova –, Transilvania, Moldova și Țara Românească, dar și Germania. Și nu era vorba de prezente de dată recentă. Căci la mijlocul veacului, într-o descriere a călătoriei la Poartă a ambasadorului extraordinar al Serenissimei, Catharino Zen, era scoasă în evidență starea economică înfloritoare a Adrianopolelui, datorată tocmai apropiierii de Dunăre, dar și faptului că negustorii care soseau acolo de dincolo de fluviu nu erau obligați să plătească vamă, aşa cum se întâmpla la Istanbul. Iată textul cu pricina:

„Questa città <Adrianopol> e la più mercantile, che sia in tutta la Turchia, et si puo dir con verita, che è più mercantile di Costantinopoli, perche tutti li mercanti concorrono li a vendere mercantie, perchè non pagano niente per intrata in Adrinopoli nianche vendendo, se non christiani et giudei. Et qui concorrono ogni

⁴ *Ibidem*, p. 437-438.

⁵ *Ibidem*, p. 438. De fapt, o socoteală simplă ne duce la un total de 141.000 țechini și nu de 131.000. Nu este exclus ca diferența de 10.000 de țechini să provină de la consemnarea greșită a tributului plătit de Transilvania, care după 1575 a fost de 15.000 de țechini (Georg Müller, *Die Türkeneherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte (1541-1588)*, Sibiu, 1923, p. 13 și 15). Izvorul nostru confirmă din plin calculul lui Mihai Maxim în ceea ce privește haraciul Moldovei în ultimii ani ai secolului al XVI-lea: 26.000 galbeni (*Haraciul Moldovei și Țării Românești în ultimul sfert al veacului XVI*, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, t. XII, 1994, p. 28). A se vedea, bineînțeles, și studiul-standard al lui Mihai Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV-XIX*, în SMIM, t. II, 1957, p. 16-17, 33-37.

anno li mercanti di Moscovia, et Rossia, et di Pollonia, di Moldavia, di Vlaghia, di Ongaria, di tutte le terre habitate appresso il Danubio, et questi portano molta tella, molti coltelli, molto rame, molti zebelini, molte bulgarie, molto stagno lavorato, et scambiano qui dette mercantie con zambellotti, con mocaiari et tapeti, con sedi de colori, per la qual causa ci concorno anchora Turchi, che portano mercantie”⁶.

Într-adevăr, potrivit jurnalului polonului Erasm Otwinowski, care în 30 septembrie 1557 se pregătea să traverseze Dunărea la revenirea de la Istanbul, aici, la Oblucița, „orășel turcesc” unde era „vad și vama”, se percepea vamă „atât pentru cai cât și pentru mărfuri”. El sublinia, însă, că „a doua vamă e la Constantinopol și alta nicăieri”⁷. Se confirmă astfel una dintre susținerile din izvorul venețian mai sus citat. Dar, firește, mărturia cea mai prețioasă din același izvor este cea cu privire la locurile de proveniență ale negustorilor care soseau în chip regulat (*ogni anno*) la Adrianopol la mijlocul secolului al XVI-lea: din Rusia, Rutenia, Polonia, Moldova, Țara Românească și „Ongaria”, prin care trebuie să întelegem mai întâi Transilvania.

Poate părea de mirare faptul că izvoarele venețiene trecute în revistă menționează în chip constant că negoțul Imperiului otoman cu „Moscovia” se făcea tot pe la Dunăre, în loc de a utiliza vechea cale comercială, prin Crimeea și Azov⁸. S-a arătat, însă, în chip convingător că tradiționalele drumuri „tătărești”, care duceau din sudul Crimeii până la Moscova, au decăzut începând cu al doilea deceniu al secolului al XVI-lea, și asta din cauza destrămării alianței între hanii din Crimeea și marii cnezi de la Moscova, care a fost urmată de o stare de tensiune crescândă între cele două puteri⁹. Așa se face că în a doua jumătate a aceluiași veac itinerariul cel mai sigur și cel mai frecventat de către caravanele otomane – dar și cel mai lung! – pentru a răzbate până la Moscova trecea prin Adrianopol, traversa Dunărea la Isaccea, străbătea apoi Moldova și pătrundea în Polonia pe la Camenița.

⁶ Petar Matković, *Dva talijanska putosipa po balkanskom poluotoku iz XVI. wieka*, în „Starine” (Zagreb), t. X, 1878, p. 216. Cuvântul „bulgarie” indică un tip de piele, colorată în roșu sau nu, fabricată pe Volga, la Kazan, de către tătari (A. Bennigsen și Chantal Lemercier-Quelquejay, *Les marchands de la Cour ottomane et le commerce des fourrures moscovites dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, t. XI, 1970, 3, p. 367). Pentru mărfurile ce veneau la Moscova din Polonia în preajma mijlocului secolului al XVI-lea, vezi relația anonimă venețiană din 1557, publicată de S. Romanin în anexa volumului VI al sintezelor sale *Storia documentata di Venezia*, Veneția, 1857, p. 517.

⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, p. 120. Subl. n - Șt. A.

⁸ Pentru care vezi Alan W. Fisher, *Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Neue Folge, Bd. 21, 1973, Heft 2, p. 164-167.

⁹ G. Veinstein, *Marchands ottomans en Pologne-Lituanie et en Moscovie sous le règne de Soliman le Magnifique*, în „Cahiers du monde russe”, t. XXXV, 1994, nr. 4, p. 715-716.

Drumul continua prin pădurile Rusiei Albe și, prin Turov, Sluck și Minsk, ajungea în sfârșit la Smolensk și, apoi, la Moscova¹⁰.

După părerea mea, marea însemnatate a relației din 1600 a lui Girolamo Capello este aceea că, pentru prima oară, ne oferă o indicație asupra venitului anual obținut la Dunăre din vamă de către autoritățile otomane: „più d'un millione d'oro”. Specialiștii poloni, care au examinat îndeaproape chestiunea comerțului regatului de la miazañoapte cu Imperiul otoman în secolul al XVI-lea și în cele următoare, au putut stabili cu precizie mărfurile orientale importate în Polonia, variantele drumurilor pe care soseau aceste mărfuri până la Camenița sau Liov – principalele centre ale comerțului levantin al Poloniei –, însă nu au putut evalua deloc volumul acestui comerț. Acest fapt se datorează mai ales absenței din tratatele polono-otomane a unor indicații cu privire la tarifele vamale aplicate la trecerea Dunării. Iar indicațiile din alte izvoare sunt sărace și contradictorii¹¹. Tot ce s-a mai putut spune despre acest trafic, care a căpătat amploare în cursul veacului al XVI-lea, este că, probabil, el era pasiv de partea polonă, căci negustorii din Polonia care mergeau în Imperiul otoman duceau cu ei și sume de bani, în vreme ca negustorii otomani transportau aproape exclusiv mărfuri. Cu alte cuvinte, produsele de lux provenind din Imperiul otoman și Persia, „foarte la modă în Polonia în secolele XVI și XVII, provocau probabil un flux de bani către Imperiul otoman”¹².

Sub acest din urmă aspect cred că situația era aproximativ identică și în privința comerțului Transilvaniei cu Imperiul otoman. Un hrisov muntean, datat 6 octombrie 1587, întărea mănăstirii Glavaciog „jumătate din vama Prahovei, care trece de peste munte”. Ni se precizează chiar în act că era vorba doar de venitul obținut prin percepera vămii pentru mărfurile venite din Brașov: „cumpărătură din Brașov”. Iar acest venit, care fusese dăruit mănăstirii încă din vremea lui Vlad vodă Călugărul, adică de la sfârșitul secolului precedent, trebuia împărțit „pe din două”

¹⁰ A. Bennigsen și Chantal Lemercier – Quelquejay, *op. cit.*, p. 376-377. În 30 noiembrie 1612, negustorul bolognez Tommaso Alberti întâlnea în Dobrogea, nu departe de Măcin, „una grandissima carovana che andava a Costantinopoli, la quale veniva di Polonia” (Alberto Bacchi della Lega, *Viaggia a Costantinopoli di Tommaso Alberti (1609-1621)*, Bologna, 1889, p. 22-23). De bună seamă, în astfel de caravane se aflau și negustorii cu mărfuri aduse din „Moscovia”.

¹¹ Vezi mai ales Andrzej Dziubiński, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI-XVIII wieku*, Wrocław, 1998, p. 57. Vezi și Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islani. Tările române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, 1997, p. 260-262; Cvetana Georgieva, *Les rapports de commerce entre l'Empire ottoman et la Pologne et les terres bulgares au XVIe siècle*, în „Bulgarian Historical Review”, . VI, 1978, nr. 3, p. 38-51.

¹² Marian Malowist, *Les routes du commerce et les marchandises du Levant dans la vie de la Pologne au Bas Moyen Age et au début de l'Epoque Moderne*, în vol.: *Méditerranée et Océan Indien*, Travaux du Sixième Colloque International d'Histoire Maritime (Venise, 20-24 septembrie 1962), par les soins de Christiane Villain-Gandossi et de Manlio Cortelazzo, S.E.V.P.E.N., 1970, p. 173.

cu mănăstirea Snagov. Însă partea interesantă pentru noi din acest hrisov abia acum urmează. Iat-o „Iar de călugării se vor învoi de a lor voie cu schilerii Prahovei să amestece și vama de peste Dunăre, cât este cumpărătura turcească, cu vama din Brașov, iar călugării din mănăstire de la Glăvăciog și cea de la Snagov să aibă din toată vama a treia parte, iar vameșii două părți. Astfel am judecat și am dat și domnia mea”¹³. Așadar, mărfurile orientale sosite de peste Dunăre, care tranzitau Tara Românească în direcția Transilvaniei, produceau la vama Prahovei un venit mai mare decât cele din Brașov. Se poate deci conchide că și în raport cu Transilvania comerțul otoman era excedentar. Iar diferența dintre cele două fluxuri de mărfuri a fost, de bună seamă, acoperită cu bani lichizi, ca și în cazul Poloniei...

Izvoarele venetiene susțin că, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, veniturile obișnuite ale sultanului se ridicau în total, în fiecare an, până la suma impresionantă de „otto milioni d'oro”. Astă lăsând de o parte darurile pe care le primea și care erau evaluate la o sumă apropiată de cea abia pomenită¹⁴. Dacă luăm de bună estimarea veniturilor curente, atunci putem aprecia că pierderile înregistrate la Dunăre în ultimii ani ai secolului atingeau nivelul unei optimi din sumele care intrau anual în haznaua padisahului. Ceea ce nu este puțin deloc!

¹³ *Documente privind istoria României, B, Tara Românească*, vol. XVI-5, București, 1952, nr. 348, p. 331-332. Act semnalat de Lia Lehr, *Comerțul Tării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI și prima jumătate a secolului XVII*, în SMIM, t. IV, 1960, p. 289. Izvorul acesta nu a fost folosit de M. Dan și S. Goldenberg, *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle* în „*Revue des Études Sud-Est Européennes*”, t. V, 1967, nr. 1-2, p. 87-117.

¹⁴ În anul 1573, senatorul Costantino Garzoni vorbea de „otto milioni d'oro ogni anno”, dintre care două milioane ar fi provenit din vămi, cu precizarea prețioasă că atât pentru mărfurile exportate cât și pentru cele importate se percepea o taxă de 5% (E. Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Serie III-a, vol. I-o, Florența, 1840, p. 426). Ulterior, „intrările” în hazna - „cioè tesoro di fuora” – ar fi crescut până la „nove milioni d'oro e più all'anno”, aşa cum indică Lorenzo Bernardo în anul 1592. Această creștere s-ar fi datorat următoarelor cauze: „L'una per l'alterazione della moneta, perchè essendo accresciuto il valore dello zecchino vengono per necessità anco ad esser accresciuti li dazj. L'altra per li paesi nuovamente acquistati dalle parti di Persia, i quali per necessità hanno accresciuto le entrate, essendo quelli paesi fertilissimi per pascoli abbondantissimi, per sete, e per la miniera di olio di sasso; tutte cose, che rendono moltà utilità”. Si el încheia apreciind că veniturile sultanului, după părerea lui, atingeau chiar suma de zece milioane de monede de aur anual (*Ibidem*, vol. II, Florența, 1844, p. 347). În schimb, în anul 1609 bailul Ottaviano Bon semnală că veniturile curente scăzuseră până la vreo șase milioane de „sultanini”, din mai multe motive, printre care desigur războiul „cel Lung”, abia isprăvit (*Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, vol. XIV, p. 484-485). Oricum, în relația lui Girolamo Capello din 1600, fostul bail afirma că a auzit că venitul padisahului era de opt milioane și era de crezut că acesta recurgea chiar la haznaua „di dentro”, adică tezaurul personal, spre a face față cheltuielilor prezente, întrucât acest venit scăzuse și prin pierderea vămilor de la Dunăre (*Ibidem*, p. 437).

De fapt, nu ştim cu precizie câte „scale”, câte puncte de trecere cu vamă se găseau în lungul Dunării de Jos în momentul de care ne ocupăm. Există totuşi unele indicii. De pildă, în 5 mai 1595, când raporta de la Poartă vestea căderii Brăilei în mâinile creştinilor – socotită de turci o „împortantissima perdita”! –, bailul Marco Venier semnala că, pe temeiul spuselor unui grec, scăpat cu corabia lui din zonă, „începând de la Nicopol până la Marea Neagră, toate scalele de la Dunăre, în număr de 15 sau 20, au fost cucerite de munteni şi moldoveni, de o parte şi de celalătă a Dunării”¹⁵. Aceste 15 sau 20 de „scale” aduceau deci anual sultanului, din taxele vamale percepute, suma de „più d'un millione d'oro”...

Fragmentul reprodus din relația lui Girolamo Capello este prețios și dintr-un alt unghi de vedere: către final bailul arăta în plus că, pe lângă pierderea pricinuită hazaunei împărătești, întreruperea comerțului la Dunărea de Jos era resimțită la Istanbul și prin lipsa de provizii alimentare și de „lucruri necesare pentru uzul acelui oraș”. Iar aceasta era, sublinia Girolamo Capello, o „pagubă atât de însemnată și care, poate, nu se poate pricepe în întregime”. Iată prin urmare încă un izvor care se alătură celor cunoscute până acum spre a ne convinge de greaua lovitură primită de capitala imperială, sub aspectul aprovizionării cu produse alimentare esențiale, prin răscoala statelor tributare de la Dunăre, în primul rând a Țării Românești și a Moldovei, „cămări” ale Istanbulului¹⁶.

Merită chiar să mai semnalez aici încă un izvor care confirmă și el marea însemnatate dobândită de țările române, într-o epocă apropiată de cea care face subiectul celor de față, pentru aprovizionarea uriașului centru urban de pe țărmurile Bosforului. În relația bailului Giovanni Correr din anul 1578 era evocată pe larg, la un moment dat, foamea care lovise Imperiul otoman în răstimpul prezenței lui la Poartă. Pentru a ilustra mai bine dimensiunea fenomenului, bailul arăta că până și Constantinopolul, unde rezida însuși sultanul – „con quanta commodità che riceve da due mari, i quali o per un verso o per l'altro li conducono sempre infiniti navili d'ogni sorte” –, pătimea îngrozitor, încât unii locuitori „stăteau acolo opt sau zece zile fără să vadă sau să guste pâine”. Însă lipsurile nu se limitau numai la pâine, ci se extindeau și în privința peștelui și a cărnii. Și de acum voi cita: „Il pesce pareva che la natura et quei mari per all' hora lo negassero, che non ne compariva se non pochissimo, et per aggionta non bisognava disegnar sopra salami, perché quei luoghi di mar Maggiore che sogliono mandarne, astretti dalla medesima necessità,

¹⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoate la istoria românilor*, vol. IV-2, Bucureşti, 1884, nr. CLVI, p. 196. Vezi, sub acest aspect, și Bistra Țvetkova, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII-XIX)*. Studii, vol. I, Bucureşti, 1971, p. 107-138 (mai ales Anexa, p. 132-138).

¹⁶ Vezi discuția la Ştefan Andreeescu, *Din istoria Mării Negre*, p. 196-219.

se li ritenevano per sostentarsi: la carne, perché non ne veniva di Bogdania, et ciò per causa de Tartari, i quali l'anno inanti, che furono a correre nella Polonia, vi lasciarono'l signo con la distruttione d'infiniti animali, et di là suole esser fatta la provisione per il più delle carni che bisognava a Costantinopoli...”¹⁷. Așadar, după cum aflase Giovanni Correr, încă înainte de 1578 cea mai mare parte din necesarul de carne – desigur, cea de viață – pentru Istanbul provenea în chip obișnuit din Moldova. Nu altceva spunea de fapt sultanul Selim II, într-o scrisoare din 28 iulie 1574 trimisă hanului Crimeii: „Poporul vilaietului Bogdan <=Moldova> ne plătește haraci și majoritatea zaherelei Istanbulului bine păzit vine de acolo” (s. n. – Șt. A.)¹⁸.

Este vrednic de amintit, înainte de a încheia, că tot izvoarele venețiene sunt cele care, deocamdată, ne mai oferă încă un element care vădește intensitatea comerțului din zona gurilor Dunării la răscrucea veacurilor al XVI-lea – al XVII-lea. La 21 decembrie 1613, în Veneția se nota vestea că la Varșovia au început lucrările Dietei, iar aceasta a audiat un ceauș trimis de Iskender pașa. În esență, emisarul otoman cerea măsuri contra cazacilor, care, cu șeicile lor, prăduau corăbiile cu mărfuri „di Vallachia et Ungaria”. Aceste corăbii erau atacate la gurile Dunării, pe când se îndreptau spre Istanbul. Iar paguba pentru otomani se ridică, „da 3 anni in qua”, la „più di 5 millioni d'oro di valuta”¹⁹. Este limpede că în acest caz avem de-a face cu o estimare a valorii propriu-zise a mărfurilor care călătoreau pe mare și nu cu taxele vamale la punctele de trecere peste fluviu sau în porturi. Fie ea cât de arbitrară, estimarea cu pricina este totuși deosebit de grăitoare, mai ales dacă ținem seamă de măsurile luate ulterior de turci, adică de campaniile repetate anual, terestre și navale, în zona de mișănoapte a Mării Negre, cu scopul stăvilirii flagelului raidurilor căzăcești. Și care în final au dus chiar la războiul polono-otoman de la Hotin.

¹⁷ Actul este publicat în același volum masiv editat de Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, p. 230-231.

¹⁸ Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, fasc. I, *Izvoare documentare și juridice (sec. XV-XX)*, București, 1974, nr. 10, p. 49.

¹⁹ Vezi Ștefan Andreeșcu, *Din istoria Mării Negre*, p. 186-187.

TRADE AT THE LOWER DANUBE AT THE END OF THE SIXTEENTH CENTURY: NEW POINTS

Abstract

A recently published document, the account of 1600 of the Venetian Bailo Girolamo Capello, speaks of the dramatic drop in the revenues of the Sultan, also due to the loss of the customs duties levied at the Lower Danube. The related customs points were deserted and in decay owing to the “Long war” between the House of Austria and the Ottoman Porte. Quite interesting to note is that this revenue was of over one million gold pieces yearly, which attests to the intensity of the commercial traffic in this area, a crossing point – according to the same Girolamo Capello – for commodities from Germany, Poland, Russia, Transylvania, Moldavia, and Wallachia.

On the other hand, the stopping of the commercial traffic at the Lower Danube caused serious damage (with serious consequences) to the supplying of the capital of the Ottoman Empire with essential food products.

For the time being, Girolamo Capello’s account is the only document providing some indication, albeit approximate, on the value of trade at the Lower Danube at the end of sixteenth century.

PRELIMINARII ALE PRIMULUI RĂZBOI AL STRÂMTORILOR: ÎNFRUNTAREA GENOVEZO-MAMELUCĂ (1287-1291)

VIRGIL CIOCÎLTAN

În iarna 1287/88 soseau la Genova ambasadorii ilhanului Argun (1284-1291) în frunte cu prelatul nestorian Bar Sauma. Mulțimea și conducătorii republicii i-au întâmpinat cu mare căldură.¹

Această primire, urmată de îndelungata găzduire a solilor în oraș, depășea regulile obișnuite ale ospitalității. Interesul comunec de a consolida relațiile cu mongolii din Iran era evident. Sesizat ca atare de istorici, el a fost pus în seama dezvoltării vertiginoase a legăturilor comerciale și diplomatice ale celor două state în ultimii ani.² Fără a putea fi contrazisă în fond, explicarea primirii mesagerilor ilhanului la Genova doar ca expresie firească a intereselor raporturi bilaterale este

---

¹ Chabot, *Histoire*, p. 76: „Quand les Génois aprirerent qu'un envoyé du roi Argun arrivait, leur chef et tout le peuple sortirent au-devant de lui pour l'introduire avec l'honneur dans la ville”; referitor la această misiune și la altele similare trimise de Argun în Europa, vezi Soranzo, *Papato*, p. 247-296.

² Sinor, *Mongols*, p. 532-533: „The choise of this city for such a long stay has not, it seems, a wakened the curiosity of scholars, and yet it could be hardly have been fortuitous. Its explanatin lies in the close commnercial and diplomatic ties linking Genoa to the il-khans and in the fact that many Genoese were actualy in latters service”; cel dintâi indiciu documentar în acest sens datează din 1280, când genovezul Luchetto de Recco îl soma pe compatriotul său Lamba Doria să-i achite o datorie la Sivas sau la Tabriz (Brătianu, *Recherches*, p. 314-315); este însă de reținut că această primă mărturie nu probează existența genovezilor în Ilhanat: contractul încheiat la Genova precizează doar intenția celor doi de a merge la Tabriz; după o tăcere de mai bine de cinci ani izvoarele consemnează începând cu 1285 o adeverată explozie a prezenței cetătenilor republicii în Iran (vezi Petech, *Marchands*, p. 561-570; fără nici un suport documentar este însă observația autorului la p. 561: „Les nouvelles deviennent beaucoup plus fréquentes après 1282”); de altminteri, tăcerea surselor nu este întâmplătoare: abia după încetarea persecuțiilor anticreștine dezlașniate de ilhanul Ahmad Tăkudar în intervalul 1282-1284 (Spuler, *Mongolen*, p. 69), care cu siguranță i-a lovit și pe eventualii negustori italieni din Ilhanat, genovezii au putut întemeia o colonie sub oblăduirea lui Argun; acest suveran nu le-a ocrotit doar interesele comerciale, ci a făcut din ei principaliii agentii ai alianței cu Occidentul. al cărei promotor necondiționat a fost până la sfârșitul zilelor sale (Petech, *Marchands*, p. 563-564).

cu siguranță insuficientă. Nu a fost vorba de o simplă *capatio benevolentiae* menită să stimuleze bunăvoința suveranului mongol față de supușii republicii aflați cu treburi în Persia. Semnificația profundă și gravă a gestului a fost alta: locuitorii Genovei răspundeau fără echivoc chemării la luptă împotriva mamelucilor adresate de Argun puterilor occidentale.³ Deși sensul angajării alături de Ilhanat, care antrona obligatoriu schimbarea bazelor politicii orientale a republicii ligure, nu a scăpat neobservat,⁴ cauzele, înlănțuirea manifestărilor și urmările acestei inițiative nu au fost examineate niciodată sistematic. Studiul de față își propune să umple această lacună.

Înainte de a cerceta premisele și consecințele adeziunii genoveze la planul antimameluc al ilhanului Argun, se cuvine evaluată însemnatatea însăși a hotărârii. Nu începe îndoială că – aşa cum s-a remarcat – decizia din iarna 1287/88 echivala cu o reorientare a întregii politici levantine a comunei. Într-adevăr, o dată cu angrenarea în frontul antimameluc patronat de tătarii din Iran, Genova părăsea coaliția la care luase parte activ încă de la înființarea ei, petrecută cu peste un sfert de veac în urmă. Încadrată în alianța sultanatului egiptean cu Hoarda de Aur, care fusese plămădită între 1261-1263 din ostilitatea comună a celor două puteri față de Ilhanat, Genova a fost principala verigă care asigura cu flota ei legăturile diplomatice și comerciale între mameluci și tătarii din stepele nord-pontice.⁵

³ Nu începe îndoială că solii lui Argun au înfățișat și la Genova în iarna 1287/88 același mesaj cuprins în scrisoarea redactată la Tabriz în 18 mai 1285, adresată inițial papei, regelui Franței și lui Carol de Anjou (Lupprian, *Beziehungen*, p. 245-246); răspunsul papei Nicolae IV datează din 2 aprilie 1288 (*ibidem*, p. 247-248); propunerea de cooperare militară a ilhanului a fost cât se poate de concretă: *Vobis mitimus mesaticis supradictic et vos quod mixtis pasagium et prelium in terram Egipti, et siat modo nos de istis partibus et vos de vestris partibus estrengebimus in medium cum bonis hominibus, et mitatis nobis per bonum hominem, ubi vultis quod siat predictum factum. Saracenis de medio nostri levabimus, dominus siat et dominum papa et cam* (*ibidem*, p. 246); privitor la aceste contacte diplomatice, vezi Soranzo, *Papato*, p. 256-259, Brătianu, *Recherches*, p. 185-186, Spuler, *Mongolen*, p. 190-191, Papacostea, *Gênes*, p. 216-217.

⁴ Brătianu, *Mer Noire*, p. 256: „Il este clair qu'abandonnant l'ancienne orientation de sa politique, Gêne a pris maintenant fait et cause pour l'Empire de Tébrisz, au moment même où celui-ci nourrissait des projets hostiles à l'Egypte et recommençait la vieille guerre contre l'Empire voisin de la Horde d'Or”.

⁵ Sistemul de alianțe, inițiat de contactele diplomatice stabilite începând cu 1261 sau 1262 între sultanul din Egipt, al-Malik az-Zahir Baibars, și hanul tătarilor din Kâpceak, Berke, a fost lărgit treptat, astfel că la întrunirea de la Cairo, unde a fost finalizat în 1263, au participat alături de reprezentanții mameluci și ai Hoardei de Aur și delegați din Bizanț, din partea ex-sultanului selgiucid Izz ed-Din Kaikavuz, precum și un „fruntaș” (*muqaddam*) genovez; cea mai circumstanțiată prezentare a acestei reunii este furnizată de cronicarul mameluc Ibn 'Abd az-Zahir/Tiesenhausen, *Sbornik*, I, p. 49-52: din vasta literatură referitoare la geneza și la destinul acestei coaliții, vezi Schmid, *Beziehungen*; Zakirov, *Otnoshenija*; Vernadsky, *Zolotaja Orda*; Canard, *Traité*, Mansouri, *Recherches*; Ciocâltan, *Geneza*; Ciocâltan, *Mongoli*.

Asumându-și această funcție curând după ce porțile Mării Negre îi fuseseră deschise de privilegiul acordat de împăratul bizantin Mihail VIII Paleologul la Nymphaion în 1261, republica ligură își asigurase atât în comerțul desfășurat în bazinul Mediteranei orientale, cât și în cel pontic poziții hegemonice. Foloasele, în primul rând cele materiale, trase de pe urma acestei situații au fost, desigur, enorme. Pentru a nu le compromite, Genova nu s-a lăsat antrenată în nici una dintre numeroasele întreprinderi cruciate împotriva Egiptului și Siriei mameleuce. Indiferent dacă apelurile au venit din Iranul mongol sau din Europa creștină, ea nu și-a abandonat niciodată după 1261 aliatul musulman din Cairo.⁶

Care a fost cauza care i-a determinat pe genovezi să riște prin decizia crucială luată la cumpăna anilor 1287/88 pierderea pozițiilor atât de avantajoase deținute în Levant? Dimensiunea acestui risc sugerează anticipat gravitatea cauzei. Scrutând istoricul relațiilor Genovei cu Egiptul înainte de marea restructurare politică din 1261-1263, care a plasat comuna alături de sultanat într-un cadru ferm de asociere, se găsesc antecedentele acțiunii preconizate împotriva mameleucilor în 1287/88. Angajarea dârzhă a escadrelor și a războinicilor genovezi în confruntările militare ale cruciaților cu ayyubiții a avut o motivație precisă, anume înlăturarea barajului musulman în scopul participării nemijlocite la comerțul din Marea Roșie și din Oceanul Indian.⁷

Întrebarea capitală este: care a fost motivul reactivării acum a marelui vis?

⁶ Ehrenkreuz, *Implications*, p. 342: „Genoa's supremacy in the Black Sea, combined with Egypt's demand for slaves from the Crimea, put her in an extremely strong bargaining position. One may go so far as to state that in the second half of the thirteenth century the Genoese held the key to the survival of the Mamluk sultanate, a development which Genoa welcomed: and as long as her commercial leverage remained effective, she pursued a policy of cooperation with the masters of Egypt”; vezi de asemenea Caro, *Genua*, I, p. 104-113; Cessi, *Tregua*, p. 2; Brătianu, *Recherches*, p. 83 și urm.; Labib, *Handelsgeschichte*, p. 73, 103-104, 108; Labib, *Policy*, p. 68-75; Balard, *Romanie*, p. 45-68, 105-126; Papacostea, *Tana*, p. 201-205.

⁷ Ehrenkreuz, *Implications*, p. 339-340: „While deriving advantages from business arrangements with Christian and Muslim rulers in Syria and Egypt, Genoa was not indifferent to the idea of a Crusader conquest of Egypt. From a commercial vantage point, such an achievement would offer prospects of maximization of profits resulting from a European control of Egyptian transit routes. Judging by their involvement in anti-Egyptian Crusades, the Genoese must have been conscious of those implications. In 1218-19, they were among the troops besieging Damietta; after its surrender, they wasted no time in converging in numbers on that important Egyptian center. În 1249, Genoese transports carried the Crusaders of Louis IX to another successful assault against Damietta. In 1250, following the disastrous outcome of the French push to Cairo, Genoa's representatives, along with other Italian merchants, opposed vehemently the restitution of Damietta to the Muslims”.

S-a presupus că la originea impulsului Genovei de a-i „strivi” pe mameluci cu ajutorul mongolilor lui Argun s-a aflat conștiința propriei ei puteri. Un examen al evoluției raporturilor de forță în Mediterană și în Marea Neagră după 1261 pare să conducă necesar la această concluzie: surclasându-și rivalele maritime, Venetia și, mai ales, Pisa, republica ligure a fost ispitită să-și valorifice superioritatea față de sultanatul mameluc, care nu dispunea de flotă.⁸

Această viziune, convingătoare prin logica argumentării, omite însă fapte care schimbă nu numai date ale problemei, ci însăși esența ei. Entuziasmul cu care genovezii au îmbrățișat propunerea lui Argun nu exprima numai un optimism nemăsurat în puterea lor, ci și sentimentul colectiv al posibilei eliberări cu ajutorul ilhanului de sub o grea povară.

Comuna n-a înregistrat în Levant după 1261 doar un șir neîntrerupt de succese. Deși indirekte, loviturile recepționate în ultimii trei ani constituiau pe drept cuvânt motive de maximă îngrijorare, întrucât ele afectau cele două poziții-cheie ale Genovei în Mediterana orientală și în Marea Neagră: Ayas (Lajazzo) și Constantinopol. Nici una dintre așezările de pe coasta siriană în care au făcut negoț genovezii (Tyr, Gibelet, Beirut) nu a putut compensa paguba suferită începând cu 1258, când venețienii și pisani i-au alungat din Acre.⁹ Singurul port de pe țărmul Mediteranei răsăritene în care s-a dezvoltat și a prosperat cu adevărat o colonie genoveză în această perioadă a fost Ayas în Armenia Mică.¹⁰ Punct final al

⁸ Papacostea, *Gênes*, p. 215: „Libérée en 1282 par les Vénitians siciliennes de la crainte que lui avait inspiré les projets de restauration latine à Byzance, dont le protagoniste avait été Charlea d'Anjou, et ayant réduit à l'impuissance Pise, à laquelle elle avait infligé le désastre irréversible de 1284, sûre de sa force qui touchait à son apogée, Gênes s'attela à la tâche de réorganiser son commerce oriental afin de reprendre la place qu'elle y avait occupée avant son expulsion d'Acre en 1258 par les Vénitiens et les Pisans: La découverte de nouveaux itinéraires vers l'océan Indien et leur exploitation intensive étaient aux yeux des forces qui gouvernaient la République ligure le moyen le plus sûr de renverser la tendance qui avait prévalu depuis 1258 en Méditerranée orientale et de s'assurer la part du lion dans les échanges avec les Indes sinon même de les accaparer complètement. Tentative dont la réussite lui aurait permis à la fois de se passer de l'intermédiaire de l'Egypte, en concordance avec les exigences de la croisade, et surtout de porter un coup mortel à ses rivales méditerranéennes”; pentru vocația exclusiv continentală a puterii mameluce, vezi Ayalon, *Mamluks*, *passim*.

⁹ Brătianu, *Recherches*, p. 58; Lopez, *Genova*, p. 131-135; nici după aproape trei decenii, genovezii nu se resemnaseră cu această pagubă: „A Tiro ripara nel 1287 Rolando Ascherio, ammiraglio di una flotta di cinque galere ed un galeone, dopo avere abbandonato l'assedio di Accon contro i Pisani ed i Veneziani” (Pistarino, *Genova*, p. 113).

¹⁰ Desimoni, *Actes, passim*; un scurt istoric al prezenței genoveze în regatul armean din Cilicia *ibidem*, p. 434-437.

străvechiului Drum al Mătăsii,¹¹ orașul a cunoscut grație „păcii mongole” o înflorire economică fără precedent.¹²

Angrenată, aşadar, masiv în comerțul din Cilicia, Genova nu a putut rămâne indiferentă - și nu a rămas! - la vicisitudinile prin care trecea regatul armean: marea bătălie pentru Semiluna Roditoare, dezlănțuită între mongoli și mameluci la ’Ain Djalut în 1261,¹³ intrase în penultimul deceniu al secolului XIII într-o fază în care interesele republiei ligure erau nemijlocit periclitate.

¹¹ O definiție potrivită a acestei realități a dat Bautier, *Relations*, p. 286: „L'expression «route de la soie» est familière à chacun, même si la réalité est plus complexe. Plus que d'une route, il s'agit d'un grand axe de circulation, unissant par les steppes de l'Asie centrale la Chine au monde occidental et animant, grâce aux variantes possibles, une série de marchés d'importance variable selon les époques”; pentru mai multă precizie adăugăm că este vorba de variantele care au trecut prin Iran, nu de drumul care a legat ocazional Asia Centrală de Marea Neagră prin stepa din sudul Rusiei; dintre nenumăratele lucrări consacrate Drumului Mătăsii, semnalăm: Herrmann, *Seidenstrassen*; Henning, *Terrae*; Haussig, *Geschichte* (1); Haussig, *Geschichte* (2); Boulnois, *Route de la soie*; Wood, *Silk Road*; Foltz, *Religions*; Klimkeit, *Seidenstrasse*.

¹² Vezi capitolul, *Spese che si fanno ordonatamente a conducere mercadanția da Lalazo d'Erminia infino a Torissi per terra*, în Pegolotti/Evans, p. 28-29; vizibil impresionat de intensul trafic comercial din această așezare pe care vizitat-o în 1271, Marco Polo își amintea după un sfert de secol: *Il y a encore sur la mer une ville qui est appélée Layas, laquelle est de grand commerce. Car sachez que toute l'épicerie et les draps de soie et dorés de l'Euphrate, et toutes autres choses, se portent à cette ville. Et les marchands de Venise et de Gênes et de tous autres pays y viennent vendre leurs marchandises et acheter ce dont ils ont besoin. Et chacun de ceux qui veulent aller vers l'Euphrate, marchands ou autres, partent de cette ville* (Polo/Benedetto, p. 14); încă din 1257-1258 soseau prin Ayas la Genova mari cantități de mătase chinezescă (*seta catuya*), de unde o parte era reexportată în alte orașe din Apus (Petecli, *Marchands*, p. 550-551; Bautier, *Relations*, p. 290-91, Papacostea, *Gênes*, p. 215); în cadrul comentariului, devenit clasic, al izvoarelor privitoare la Drumul Mătăsii în timpul stăpânirii mongole întocmit de Heyd, *Histoire*, II, p. 64-253, sunt cuprinse în subcapitolul intitulat sugestiv *La Petite-Arménie, considéré comme vestibule de l'Asie centrale* constatări concludente în acest sens despre orașul portuar din Cilicia; o abordare comprehensivă, care ține seama de sursele și interpretările care au îmbogățit istoriografia domeniului după apariția monografiei lui W. Heyd, la Bautier, *Relations, passim* (vezi în special considerațiile referitoare la ruta Ayas-Tabriz prin Asia Mică, p. 280-282); Mikaelian, *Istoriya*, care nu mi-a fost accesibil, subliniază rațiunile comerciale care au cimentat începând cu 1244 relațiile regilor armeni cu suzeranii mongoli, anume buna funcționare, în interes reciproc, a Drumului Mătăsii (*apud* Canard, *Royaume*, p. 218, nota 6).

¹³ Pentru prima etapă în evoluția conflictului ilhanido-mameluc, vezi Jackson, *Dissolution*, p. 220-244; Thorau, *Baibars, passim*; Thorau, *Sultan*, p. 91-105; Khawaiter, *Baibars*, p. 20-23, 51-76, iar pentru ansamblul infruntărilor Amitai-Preiss, *Mongols, passim*.

Fixată de primii doi suverani mongoli din Persia, Hülagü (1261-1265) și Abaga (1265-1282), ca prioritate politică a Ilhanatului, ofensiva antimamelucă, mereu și zadarnic reiterată, a cunoscut în 1281 unul dintre cele mai săngheroase și - judecat în lumina consecințelor politice pe care le-a antrenat - unul dintre cele mai însemnate episoade.¹⁴ Gândită ca o încheiștare decisivă, în vederea căreia Abaga a mobilizat toate forțele disponibile,¹⁵ lupta dată lângă Homs s-a încheiat dezastroso pentru mongoli, care au fost siliți să evacueze precipitat și în dezordine Siria¹⁶. Acest deznodământ nu a grăbit doar sfârșitul ilhanului, mort la 1 aprilie 1282 fie de „inimă rea”,¹⁷ fie otrăvit de adversarii săi,¹⁸ ci a pus sub semnul întrebării însuși fundamentalul politicii externe a Ilhanatului.

Desiluzia provocată de înfrângerea din 1281 a risipit orice speranță legată de putința zdrobirii cu mijloace militare a sultanatului egiptean. Această stare de spirit „defetistă” s-a manifestat în interiorul statului mongol printr-o puternică reacție de respingere a politicii de agresiune împotriva mamelucilor, politică cu care Ilhanatul se identificase în cele două decenii de existență. Exponentul acestui curent a fost Ahmad Täkudar, fratele suveranului defunct. Ales ilhan în 1282, el a întruchipat formula alternativă. Rupând cu tradiția precursorilor săi, care s-au sprijinit și i-au favorizat pe supușii lor creștini în detrimentul populației musulmane majoritare, iar în politica antimamelucă au promovat din răsputeri alianța cu Occidentul catolic¹⁹, Ahmad – închinător lui Allah, după cum îl arată și numele adoptat – a jucat à fond cartea islamică.

---

¹⁴ Vezi la Spuler, *Mongolen*, p. 54-55, resorturile adânci, de natură geopolitică, care au determinat tendințele expansive ale Ilhanatului în această direcție, comune cu ale oricărui stat național iranian din câte s-au perindat pe acest teritoriu în decursul timpului; aceeași fatalitate a dictat permanent și eșecurile neistovitelor eforturi – inclusiv ale tătarilor – de cucerire a Semilunei Roditoare.

¹⁵ Armata, care a pătruns în Siria sub comanda lui Möngke Temür, fratele ilhanului, numără 50.000 de tătari și 30.000 de georgieni, armeni, greci și latini (Soranzo, *Papato*, p. 242).

¹⁶ Spuler, *Mongolen*, p. 67, Soranzo, *Papato*, p. 241-244.

¹⁷ Spuler, *Mongolen*, p. 69: „Unter dem Eindruck der Niederlage <...> im Säuferwahn”.

¹⁸ Soranzo, *Papato*, p. 247.

¹⁹ Vezi capitolele *Die Verbindungen der Mongolen zum Abendlande* și *Die Stellung der Mongolen zum Islam* în Spuler, *Mongolen*, p. 185-192, 195-203 și în Soranzo, *Papato*, p. 215-246.

Persecuțiile declanșate împotriva creștinilor²⁰ nu au vizat numai consolidarea poziției interne a „sultanului mongol”²¹; ele au fost concepute din capul locului și pentru uz extern. Curând după înscăunare, în septembrie 1282, el a trimis o solie sultanului mameluc Qala'un cu scopul de a-l convinge tocmai de sinceritatea conversiunii sale la islam. Zelul depus în folosul comunității musulmane constituia în pledoaria sa principalul argument pentru instaurarea unor relații noi, de prietenie, între cele două state, măcinate până atunci de nestinsa lor dușmănie.²² Propunerea a fost primită cu răceală. Sultanul egiptean a salutat bunele intenții ale omologului său din Iran, dar a precizat că aşteaptă fapte concludente, între altele, eliberarea statului musulman al selgiucizilor din Asia Mică de sub jugul mongol.²³ Nici cele mai bune intenții nu erau însă suficiente pentru îndeplinirea acestui sacrificiu în conjunctura dată.²⁴

Eșuată politic, inițiativa lui Ahmad Tākudar a purtat roade într-un singur domeniu: comercial. Propunerea adresată sultanului din Cairo de a-i urma exemplul, anume de a deschise pentru „negustori, care sunt temelia împărățiilor”,

²⁰ Edificatoare între alte mărturii este relatarea amănunțită a vexațiunilor la care a fost supus patriarhul nestorian Mar Jabalah III (Chabot, *Histoire*, p. 45 și urm.)

²¹ Petru a sublinia calitatea de protector al musulmanilor, Ahmed Tākudar s-a intitulat „sultan”, un termen prin excelență islamic; noua direcție politică, semnificată în acest mod, înseamna abandonarea formală a tradiției instaurate de precursorii săi, care s-au străduit să-și legitimeze autoritatea ca *il-khani*, adică ca „hani supuși” față de Kubilai, marele han din China (Maqrizi/Quatremère, II/1, p. 57; Soranzo, *Papato*, p. 250); această proclamație de independență pare să confirme zvonurile care circulau în mediile nestoriene, potrivit cărora Ahmad intenționa să-i ucidă pe toți păstratorii „legii” mongole din familia sa pentru a deveni prin această necesară purificarea calif în Bagdad funcție care i-ar fi asigurat conducerea întregii ecumenii islamică (Chabot, *Histoire*, p. 50); deși planul este logic – succesul său i-ar fi acordat întărirea față de sultanul din Cairo -, nu poate fi probat dacă imaginația sa politică a lucrat atât de dezvoltat.

²² Scrisoarea înregistrată în cronică lui Maqrizi/Quatremère, II/1, p. 160-162 (text arab), p. 187-189 (traducere franceză).

²³ Scrisoarea de răspuns a sultanului Qala'un *ibidem*, p. 162-66, 192-200; vezi Soranzo, *Papato*, p. 250-253; Spuler, *Mongolen*, p. 69-70.

²⁴ Prințul mongol Kongurtai, guvernator al sultanatului selgiucid, era unul dintre oponenții cei mai de seamă a noului curs politic: el se afla în stare de rebeliune față de șeful statului (Spuler, *Mongolen*, p. 70-71); în pretenția sultanului Qala'un este transparentă nu numai grija față de soarta coreligionarilor săi din Asia Mică, ci, mai ales, intenția de a promova interesele expansive ale statului mameluc în această regiune: precursorul său, Baibars, intrat în 1277 cu armata în Anatolia, a fost primit de populația musulmană ca eliberator (Thorau, *Sultan*, p. 281-290); desprinderea sultanatului selgiucid din orbita Ilhanatului ar fi deschis, aşadar, larg calea instaurării hegemoniei mameleuce în Asia Mică.

drumurile Siriei și Egiptului, aşa cum procedase el însuși cu cele aflate în stăpânirea sa,²⁵ a fost acceptată fără rețineri, deoarece venea în întâmpinarea intereselor statului mameluc.²⁶ Vechile rute din nordul Irakului, paralizate timp de două decenii de conflictul ilhanido-mameluc, s-au animat din nou, aducând rapid prosperitate centrelor comerciale care le deserveau.²⁷ Drenarea unei părți a marelui negoț est-vest pe aceste căi sudice a produs inevitabil o descongestionare a Drumului Mătăsii. Primul păgubit de acest transfer a fost, firește, regele armean din Cilicia, ale cărui venituri obținute din exploatarea comerțului de tranzit s-au diminuat proporțional.

²⁵ Bar Hebreus/Budge, I, p. 467; Mufaddal/Blochet, II, p. 506: „Nous avons rendu toute la liberté de transit aux marchands, sur lesquels repose la prospérité des empires”; traducerea franceză atenuează rostul negustorilor, marcat în originalul arab de sensul cuvântului *'imara*, care înseamnă „Gebäude, Bau, Grundstück” (Wehr, *Wörterbuch*, p. 578); mai apropiată de înțelesul primar este interpretarea lui Spuler, *Mongolen*, p. 357, care redă importanța excepțională atribuită de Ahmad Tākudar agenților comerciali ca piloni ai statului prin secvența „Grundlage des Reiches”.

²⁶ Ilisch, *Geschichte*, p. 59: „Das wichtigste, unmittelbar wirksume Ergebnis war der Befehl des Mamlukensultans an die Statthalter von ar-Rahba, al-Bira und 'Ayn-Tab und an die Grenztruppen, auch ihrerseits die Strassen an den Grenzen dem Verkehr zu öffnen”; semnificația acestor inițiativă este dezvoltată în toată amploarea ei de mărturii contemporane lor, precum Sanudo, *Liber*, p. 7: *Item si peteretur, quare soldanus Babyloniae toties percurrit provinciam Armeniae <...>, respondeo: propter tria. Primum est ut auferendo magnum cursum mercationum de Armenia in terram propriam ipsum trahat <...>*; assertiunea venetianului este confirmată din tabăra adversă de cronicarul egiptean Ibn ad-Davadari, care amintește planul, eşuat, al înaltului demnitar mameluc Karim ad-Din de a contracara eforturile oamenilor de afaceri din Apus, consacrata boicotării negoțului cu Egiptul și concentrării traficul comercial în Levant doar pe căile spre Asia Centrală; soluția avansată la Cairo prevedea dezvoltarea portului Latakia din Siria astfel, încât să devină la fel de important ca Alexandria și să paralizeze în consecință Ayas, marele centru comercial din Armenia (Labib, *Handelsgeschichte*, p. 67).

²⁷ Ilisch, *Geschichte*, p. 58-59: „Die Öffnung der Strassen war von ausserordentlicher Bedeutung. Von den vier wichtigsten Strassen aus dem Ilhanat nach Syrien führten zwei über Mardin: Die grosse Ost-West-Verbindung von Aleppo über al-Bira und Harran nach Nasibin und Mawsil und die Hubur-Strasse von Mardin über Qarqisiya oder Ruqqa nach Damaskus. Beide Strassen waren, wie aus dem Untergang der an ihnen gelegenen Städte zu entnehmen ist, wirksam gesperrt. Ebenso dürfte die dritte Strasse, die am Euphrat entlangführende Verbindung vom Iraq nach Aleppo, unterbrochen gewesen sein. Gewöhnlich offen geblieben war lediglich die Verbindung von Aleppo durch das Königreich Armenien und das rum-salguqische Sultanat. Die nur wenige Jahre später entstandene Charakterisierung Mardins durch Marco Polo als Textilproduktions- und Handelsstadt mag ermessen lassen, wie bedeutsam diese Entwicklung für den Artuqidstaat war”.

O consecință incomparabil mai nefastă, provocată de aceeași politică islamofilă a „sultanului” Ahmad Täkudar, a fost izolarea politică a Armeniei Mici, lăsată singură în fața marelui și neîmpăcatului ei dușman de la miazăzi²⁸. Desființarea protectoratului mongol, care hrănise permanent spiritul de rezistență al regatului creștin împotriva invadatorilor musulmani, a fost de fapt o invitație indirectă, adresată sultanului Qala'un, de a înfăptui marea aspirație a precursorului său Baibars, anume instituirea controlului mameluc asupra segmentului final al Drumului Mătăsii.²⁹

Nici momentul, nici ținta principală a noii invazii mameluce în Armenia Mică nu au fost întâmplătoare. Profitând de neutralitatea mongolă, trupele sultanului au îndrăznit pentru prima dată, în 1283, să se aventureze până la îndepărțatul Ayas, pe care l-au jefuit cumplit.³⁰ Acțiunile întreprinse de mameluci împotriva armenilor în următorii doi ani dovedesc că această expediție nu a fost o simplă incursiune de pradă, ci o operațiune pregătităre în vederea supunerii regatului. Ostașii sultanului au ocupat astfel în 1284 Tina, poziție strategică de primă însemnatate la frontieră comună,³¹ de unde au exercitat o presiune intensă asupra statului creștin din Cilicia, slăbit de luptele din 1283 și lipsit de rezemul, încă moral, al suzeranului mongol. Rezultatul acestei evoluții a fost cel scontat la Cairo. Regele Leon III a făcut în 1285 act de supunere față de sultanul Qala'un, semnând un tratat deosebit de oneros, valabil timp de un deceniu: numai tributul anual se ridică la impresionanta sumă de un milion de dirheimi.³² Pe lângă reglementări privitoare la comerț, la regimul prizonierilor etc., acordul cuprindea o

²⁸ Vezi Canard, *Royaume, passim*.

²⁹ Între obiectivele de frunte ale invaziei conduse de sultanul Baibars în 1275 în Armenia Mică, Canard, *Royaume*, p. 242-243 enumera și „la maîtrise d'une route vers l'Anatolie centrale”, care nu poate fi alta decât Drumul Mătăsil (vezi Heyd, *Histoire*, II, p. 112 și urm.); țelul maximal al sultanului egiptean în această zonă este dezvăluit de campania consecutivă (1277) în Asia Mică, considerată de Spuler, *Mongolen*, p. 66 ca „Versuch, die Mongolen gänzlich vom Westen und vom Meere abzuschließen”.

³⁰ Canard, *Royaume*, p. 246: „Aussi une armée partit-elle d'Alep en 682/1283, entra en territoire arménien en mai de cette année-là, marcha sur Ayas, attaqua les éléments qui en défendaient l'approche, les repoussa vers le port et les y bloqua; les Mamelouks pillèrent alors complètement la ville”; la înapoiere, năvălitorii au prădat tot ce au întâlnit în cale.

³¹ *Ibidem*, p. 247.

³² Textul arab al tratatului și traducerea franceză, împreună cu introducerea redactată de șeful cancelariei mameluce, Ibn 'Abd az-Zahir, au fost publicate în Maqrizi/Quatremère, II/1, p. 166-171, 201-202; o traducere revizuită și comentarii la Canard, *Royaume*, p. 247-258.

clauză, menită să îl pună la adăpost de „mâna puterii superioare a tătarilor”,³³ Tutelă ilhanidă protectoare era, aşadar, înlocuită în Armenia Mică cu apăsătorul control мамелук.

Noul stăpân al porțiunii terminale a Drumului Mătăsii n-a tras numai imense foloase materiale de pe urma acestei mutații;³⁴ ea îl punea și în posesia unei pârghii extrem de eficace în războiul atât de profund motivat economic cu adversarii săi din Iran și din Occident. Tentativa de a bloca în eventualitatea reluării ostilităților această arteră a marelui comerț est-vest, rivală prin excelență a rutei indiene, care străbătea cu enorme beneficii pentru vîstieria sultană teritoriul egiptean, era în firea lucrurilor. Participanta de frunte la traficul de mărfuri realizat în acest vestibul al Drumului Mătăsii, Genova nu putea să nu perceapă cu adâncă îngrijorarea suita de evenimente care a schimbat între 1283-1285 statutul politic al Armeniei Mici. Umbra amenințătoare a sultanului din Cairo, care se aşternuse peste comerțul din Cilicia, acoperea și interesele republicii ligure. Situația era cu atât mai neliniștită, cu cât, concomitent cu Ayas, fusese serios avariat și al doilea pilon de susținere al intereselor genoveze în Levant: Constantinopolul.

Genova și-a luat o adevărată revanșă pentru umilința suferită din partea eternei ei rivale la Acra în 1258 trei ani mai târziu. Privilegiul acordat republicii ligure de împăratul Bizanțului, Mihail VIII Paleologul, în martie 1261 la Nymphaion a compensat larg pierderea suferită pe țârmul Mediteranei orientale, întrucât acest act a consacrat înlocuirea supremăției pe care o deținea din 1204 Veneția în Marea Neagră cu cea genoveză.³⁵

Reținută de speranța unei reveniri în forță la Constantinopol cu ajutorul aliaților ei occidentali, Serenissima a refuzat mai bine de două decenii să accepte un compromis solid și durabil cu Bizanțul. Abia după ce Vecerniile Siciliene au spulberat în 1282 nădejdea unei *restitutio in integrum*, venețienii au devenit flexibili și au semnat în 1285 un tratat cu Andronic II.³⁶ Garantând libera circulație în Marea Neagră a vaselor care navigau sub pavilionul Sfântului Marcu,³⁷ împăratul bizantin, erijat în arbitru al disputelor veneto-genoveze, anula esența privilegiului din 1261. Lipsită de acest suport legal, Genova se vedea silită să-și

³³ Canard, *Royaume*, p. 257.

³⁴ *Ibidem*, p. 249: „Ibn 'Abd az-Zahir ajoute que cela enrichit le trésor et que le traité fut avantageux pour l'Égypte”.

³⁵ Pentru doctrina politicei pontice a Genovei, prin care republica a încercat să-și apere regimul de privilegiu obținut în 1261, vezi Papacostea, *Tana, passim*.

³⁶ Editat în Tafel/Thomas, *Urkunden*, III, p. 322-39.

³⁷ Laiou, *Constantinople*, p. 66-67; Thiriet, *Romanie*, p. 54.

apere cu arma în mâna pozițiile pontice împotriva puternicei ei rivale. De rezultatul războiului, devenit inevitabil în 1285, atârna soarta genovezilor în Marea Neagră³⁸.

Un bilanț al evenimentelor petrecute în 1285 în Armenia Mică și la Constantinopol înfățișează acest an ca pe unul dintre cele mai sumbre din istoria Genovei. Completându-se reciproc, tratatele armeano-mameluc și veneto-bizantin întruchipau un pericol mortal pentru ansamblul intereselor republicii ligure legate de comerțul practicat pe marile rute mongole. Cu pozițiile periclitate atât în Cilicia, cât și în Marea Neagră, viitorul participării Genovei la negoțul transcontinental pe de o parte prin Ilhanat, iar pe de alta prin Hoarda de Aur, se arăta în fatidicul an 1285 cu totul incert. Pentru a preîntâmpina ce este mai rău, comuna trebuia neapărat să acționeze, întrucât timpul curgea de acum înainte în defavoarea ei. Doar ampolarea acestui pericol poate explica convenabil riscul uriaș pe care și l-au asumat factorii de conducere ai republicii când au decis să înfrunte Egiptul. Dogele și consilierii săi au fost cu siguranță conștienți că o nereușită a întreprinderii antimameluce va declanșa neîndoelnic represaliile sultanului, catastrofale pentru întregul comerț levantin al comunei.

Prin urmare, nu sentimentul exuberant al propriei ei forțe a stat – aşa cum s-a presupus – la originea hotărârii Genovei de a ataca barajul mameluc, care îi interzicea de atâta vreme și cu atâta pagubă participarea directă la negoțul din Oceanul Indian, ci grava amenințare care plana din 1285 asupra contactelor ei din Cilicia și din Marea Neagră cu drumurile mongole. Se poate spune că, făcând din nevoie virtute, genovezii au fost constrânși să încerce, în pofida tuturor riscurilor, înfăptuirea marelui lor vis. Oricât de presantă ar fi fost situația, Genova nu a putut întoarce armele împotriva aliatului și partenerului ei comercial din Egipt fără ca în prealabil să asigure sorți de izbândă acestei periculoase întreprinderi. Necessarele condiții s-au ivit aproape simultan în iarna 1287/88. Cea dintâi a fost revenirea politiciei externe a Ilhanatului pe făgașul ei tradițional după experimentul complet falimentar al lui Ahmad Täkudar. Ieșit învingător din înfruntarea cu partida islamică discreditată, Argun, fiul lui Abaga,³⁹ a inaugurat în 1284 o domnie care a rămas fidelă până la sfârșitul ei în 1291 principiului originar: ostilitatea constantă față de mameluci, identificați cu musulmanii în general, a avut drept contrabalans favorizarea nelimitată a

³⁸ Papacostea, *Gênes*, p. 226 și urm.

³⁹ Spuler, *Mongolen*, p. 70-72.

creștinilor și alianța necondiționată cu Occidentul.⁴⁰ Repetatele sale solii, prin care s-a străduit să mobilizeze forțele apusene la lupta comună,⁴¹ nu au avut însă efectul scontat: marcat de eșecurile din anii precedenți, elanul cruciat tocmai se stingea la curțile Angliei și Franței, iar papa însuși își limita răspunsul adresat ilhanului la chestiuni spirituale.⁴²

Hotărârea republicii ligure de a da curs convocării sosite din Persia se află în contrast izbitor nu numai cu scepticismul paralizant al Europei catolice din acei ani,⁴³ ci și cu propria ei prudentă, care o ținuse departe după 1261 de toate acțiunile îndreptate sub semnul crucii împotriva musulmanilor din Orientul Apropiat. Este sigur, deci, că mesajul transmis de călugărul Bar Sauma n-a trezit la Genova o vocație cruciată întârziată; cetățenii comunei, consecvenți cu ei însiși, au primit propunerea lui Argun cu însusiletere deosebită, întrucât ea le oferea șansa salvagardării propriilor lor interese în Levant, atât de greu ipotecate de adversitatea destinului în 1285.

Pentru a contribui eficient la zdrobirea mamelucilor în cooperare cu tătarii din Iran, Genova trebuia să-și valorifice cât mai plenar cu putință superioritatea navală. O premisă indispensabilă ca puternica ei flotă să poată îndeplini misiunile de luptă încredințate constă în asigurarea unei baze de operațiuni adecvată în Mădărașul oriental. Perspectiva de a dobândi un astfel de punct de sprijin s-a deschis tot în iarna 1287/88. Posibilitatea îndeplinirii acestei a doua condiții a consolidat împreună cu angajamentul ilhanului speranța în victoria comună și a precipitat decizia Genovei de a se măsura cu puterea mamelucă.

⁴⁰ Mărturia autorului anonim al istoriei patriarhului Mar Jabalah III este concludentă în privința programului politic al lui Argun: „Ce prince aimait les chrétiens de tout son coeur et il songeait à pénétrer dans les régions de la Palestine et de la Syrie pour les soumettre et s'en emparer; mais ils se disait: «si les rois occidentaux qui sont chrétiens ne me viennent en aide, je ne pourrai accomplir mon dessein»” (Chabot, *Histoire*, p. 53); neconitenitele dificultăți interne și epuizantul conflict cu Hoarda de Aur l-au împiedicat însă să se angajeze potrivit dorințelor împotriva sultanatului din Egipt (Spuler, *Mongolen*, p. 70-75); în ciuda ineficienței în plan militar, politica sa a avut drept urmare una dintre cele mai profunde restructurări a comerțului euro-asiatic, care a pus bazele unui sistem viabil aproximativ o jumătate de secol; partenerul cu care a conlucrat ilhanul pentru realizarea acestei opere a fost Genova.

⁴¹ Prima ambasadă, din care a făcut parte și bancherul genovez Tommaso degli Anfusi, se pregătea să părăsească Iranul în 1285; abundenta bibliografie privitoare la aceste contacte citată de Spuler, *Mongolen*, p. 190-191 este completată ou lucrări recente de Papacostea, *Gênes*, p. 216-217.

⁴² Soranzo, *Papato*, p. 266 și urm.

⁴³ Caro, *Genua*, II, p. 120: „Der alte Eifer für die Kreuzzugsidée hatte seine Stärke eingebüßt”.

Operațiunea Tripoli

Moștenirea lui Bohemond VII, principe de Antiohia și conte de Tripoli, a revenit în urma decesului său în octombrie 1287 surorii sale Luciana. Tripolitanii au refuzat însă să recunoască drepturile succesorale ale noii stăpâne, au proclamat orașul comună liberă și au solicitat în apărarea ei protecția Sfintei Fecioare și a Genovei. Onoarea de a asigura independența cetății de peste mare a revenit celebrului amiral Benedetto Zaccaria, biruitorul pisanilor la Meloria în 1284. El a părăsit metropola la 10 iunie 1288 înzestrat doar cu două galere, dar cu o plenipotență pe care republica nu o mai acordase niciodată vreunui reprezentant al ei.⁴⁴

Acest semn inconfundabil al importanței extraordinare acordată la Genova misiunii lui Benedetto Zaccaria⁴⁵ dovedește că ea a fost concepută ca element central în cadrul planului antimameluc propus de Argun.⁴⁶ Felul cum a procedat apoi energeticul amiral risipește orice dubiu privitor la intenția de a face din Tripoli pivotul acțiunii navale: pentru a-l subordona complet acestui interes strategic, orașul a fost pur și simplu încorporat republiei ligure.⁴⁷ Cei avizați și vizitați au înțeles îndată scopul acestei măsuri ieșite din comun: ea a avut rostul să pună la dispoziția escadrelor genoveze o bază de operațiuni, din care să poată intercepta liniile de comunicație maritimă ale Egiptului.⁴⁸ Blocada – idee fundamentală în strategia cruciată, rămasă însă mereu fără efecte notabile din cauza refuzului sau al

⁴⁴ Amiralul purta titlul oficial de *vicarius communis Janue citra mare* și dispunea de *potestas plenaria sine ullo tractatu* (Doria/Imperiale di Sant'Angelo, p. 89-90); cele mai circumstanțiate analize ale acestei misiuni la Caro, *Genua* II, p. 120-133 (*Benedictus Zacharias und der Fall von Tripolis*) și la Lopez, *Genova*, p. 131-160 (*La sfida all'Egitto*).

⁴⁵ Martorul cel mai important, cronicarul genovez Iacopo Doria, s-a străduit din răsputeri să minimalizeze însemnatatea acestei întreprinderi, atitudine explicată convingător de Lopez, *Genova*, p. 137 prin „l'invidia dei D'Oria per l'uomo la cui fama eclissava quella di suo fratello Oberto”.

⁴⁶ Vezi Papacostea, *Gênes*, p. 218, nota 21: „Il résulte avec évidence <...> que l'expédition <...> de B. Zaccaria à Tripoli avait été conçue <...> en rapport direct avec les projets de coopération avec l'Ilkhanat”.

⁴⁷ Caro, *Genua*, II, p. 125-26 a evidențiat caracterul cu totul neobișnuit al acestei măsuri; vezi de asemenea Lopez, *Genova*, p. 137-138 și Papaostea, *Gênes*, p. 218.

⁴⁸ Unul dintre cronicarii regatului cipriot a reținut exact această semnificație, deconspirată sultanului: *Il avint ainsi, quant les Jenevés furent venus a Triple, car vos avez oy, II persons monterent d'Alixandre au soudan <...> et parlerent au soudan, et il mostrerent comme Triple par elle sans les Jenevés armereit ligierement de X a XII leins, et ores que Jenevés l'ont a lor main, ils en armieront XXX car Jeneveus de toutes pars veront a Triple et s'ils ont Triple, ils seront seignors de ses aigues et convera que siaus quy veront en Alyssandre seront a lor mercy, allant et venant, et dedans le port, la quel choze tourne a grand péril des marchands, quy huzent en vostre royaume* (Raynaud, *Gestes*, p. 234); vezi Caro, *Genua*, II, p. 127 și urm.; Prawer, *Histoire*, II, p. 534-35; Papacostea, *Gênes*, p. 218.

participării limitate a puterilor navale italiene la aplicarea ei⁴⁹ – prindea acum pe litoralul sirian un contur, într-adevăr, amenințător.⁵⁰

Cât de hotărâți erau genovezii să epuizeze pe această cale sultanatul mameluc, dependent în mod covârșitor de comerțul de tranzit,⁵¹ rezultă tot atât de clar și din pașii următori ai plenipotențiarului comunei în Orient. Cadența accelerată și coeziunea inițiativelor diplomatice ale lui Benedetto Zaccaria după rezolvarea convenabilă a cazului Tripoli în august 1288 dezvăluie existența unui proiect amplu, gândit să asigure un control riguros al traficului comercial în tot bazinul răsăritean al Mediteranei orientale. Oricât de valoros, un singur punct pare să fi fost insuficient în viziunea amiralului pentru realizarea ambicioșului plan. Din acest motiv, el s-a străduit să creeze un triunghi strategic impermeabil. Regatele Ciprului și Armeniei Mici erau predestinate geografic și politic să participe la întreprinderea antimamelucă inițiată și condusă de genovezi.

Primul element care a lărgit cadrul „operațiunii Tripoli” a fost tratatul încheiat în septembrie 1288 cu Henric II, regele Ciprului. El statua o alianță ofensivă și defensivă care nu excepta pe nici un amic al uneia sau al alteia dintre părțile contractante.⁵² „Vicarul comunei” nu a ezitat, deci, să subordoneze ansamblul relațiilor Genovei cu alte state programului de combatere a sultanului din Cairo. Benedetto Zaccaria a repurtat același succes în următoarea etapă a

⁴⁹ Heidelberger, *Kreuzzugsversuche, passim*.

⁵⁰ Caro, *Genua*, II, p. 127: „Der ausschließliche Besitz von Tripolis würde die Genuesen befähigt haben, mittelst Flotten, die sie daselbst aufstellten, das Südostbecken des Mittelmeeres zu beherrschen, sie hätten die nach Alexandria fahrenden Schiffe abfangen, also den Handelsverkehr mit Aegypten beliebig unterbrechen beziehungsweise nach Tripolis ablenken können”; faptul că mamelucii nu dispuneau de forțe navele (vezi Ayalon, *Mamluks*) întărește aserțunea istoricului german.

⁵¹ Între nenumărate indicii în acest sens este deosebit de edificatoare constatarea lui Marino Sanudo: *Per magnam vero commoditatem nauigii siue dextrum, quam vel quod habent Saraceni, maior pars speciariae & aliorum mercimoniorum, quae ab India conducuntur ad Occidens, ad diuersis locis, tantum de thelloneo quod tertium valoris omnium specierum aerarium suum intrat, propter quod thesaurizant, praeter immensam utilitatem quam mercatores & populi sui exinde consequuntur* (Sanudo, *Liber*, p. 23); de îndată ce sursa acestui venit a secat o dată cu deschiderea și cu consolidarea unei noi legături maritime între Europa și Asia prin circumnavigarea Africii de către portughezi la sfârșitul secolului XV și la începutul celui următor, puterea mamelucă și-a topit și a permis sultanului otoman Selim I să cucerească fără dificultăți Siria și Egiptul în 1516-1517 (vezi în acest sens Lewis, *What went wrong?*, p. 14).

⁵² Doria/Imperiale di Sant’Angelo, p. 91: *In dicta conventione exceptati non erant reges et principes, cum quibus conventiones antea habebamus*; vezi Caro, *Genua*, II, p. 127-128, Lopez, *Genova*, p. 142-143.

turneului său diplomatic. În urma intervenției sale în Armenia Mică, regele Leon III a acordat genovezilor în decembrie 1288 un privilegiu comercial deosebit de avantajos datorită tarifelor vamale reduse⁵³. Decesul acestui suveran în februarie următor l-a determinat pe amiral să revină în Cilicia pentru confirmarea actului. Hethum II pare să fi fost încă mai generos decât înaintașul său.⁵⁴ Deși mărturiile scrise consemnează doar reglementări de natură comercială, cele două vizite ale lui Benedetto Zaccaria în Armenia Mică nu puteau să evite în circumstanțele date negocierile politice. Chiar dacă aceste tratative nu s-au concretizat într-un acord formal, consecințele lor au fost – contrar presupunerilor⁵⁵ – capitale. Cum era de așteptat, armenii l-au primit pe prestigiosul emisar al Genovei ca pe un izbăvitor din robia mamelucă. Semnele de neconfundat ale adeziunii lor la războiul preconizat de genovezi au fost sistarea, cel mai târziu în 1289, a tributului datorat, conform tratatului din 1285, sultanului din Egipt și reluarea legăturilor tradiționale de vasalitate față de Ilhanat.⁵⁶ A fost în toată puterea cuvântului o restaurație a statutului internațional al regatului armean săvârșită sub egida Genovei.

Benedetto Zaccaria a reușit astfel să atingă prin turul de forță din anii 1288-1289 obiectivul primordial – anume promovarea intereselor comerciale ale comunei legate de Drumul Mătăsii –, tel care stătuse la originea gravei decizii a republiei ligure de a risca conflictul cu mamelucii. Concesiile consimțite de Leon III și de Hethum II sunt concludente în acest sens. Ele nu asigurau negustorilor

⁵³ Originalul armean publicat împreună cu traducerile latină și franceză de Ed. Dulaquier în *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, I, p. 745-754; comentarii istorice la Desimoni, *Actes*, p. 435; Brătianu, *Recherches*, p. 161; Caro, *Genua*, p. 127-128; Lopez, *Genova*, p. 144-145; Papacostea, *Gênes*, p. 220.

⁵⁴ Textul privilegiului – dacă a existat! – nu s-a păstrat; Doria/Imperiale di Sant'Angelo, p. 94-95 sugerează însă o astfel de lărgire când afirmă că *Benedictus <...> colloquio habito cum rege Antonio* [= Hethum II], <...> *Antonius impetravit etiam quod homines Januae possent ascendere in Turchiam cum ballis et mercibus pro satis minori pretio quam solvere soliti erant*.

⁵⁵ Lopez, *Genova*, p. 144 a conchis că Leon III a refuzat să semneze din acest motiv un tratat asemănător cu cel încheiat de amiralul genovez cu regele Ciprului.

⁵⁶ Succesorul lui Qala'un, sultanul al-Malik al-Ashraf Halil (1290-1293), l-a trimis după căderea Acrei (1291) lui Hethum II o scrisoare redactată în termeni cât se poate de duri și de amenințători: *Et post desolationem civitatis Achon* [= Acra] *et civitatis Tyri, nulla remansit terra cuius montes non humilia venit in potentia [mea], excepta tua terra; sed cum civitas Assisi [= Ayas] capta fuit, vinculis ferreis te constrinxit. Et nihil ab hujusmodi malo te potuit liberare, nisi personaliter venias cum tributo duo annorum, quod Tartaris mittebas qui te graverunt et errare fecerunt* (Cotton/Luard, p. 219); adevărății instigatori ai insurgenței armene, genovezii, n-au fost nominalizați, întrucât în 1291 relațiile lor de prietenie cu mamelucii fuseseră restabilite încă din anul precedent.

genovezi doar un regim vamal preferențial, ci și dreptul de a merge pe drumurile Asiei Mici spre Iranul ilhanid, transformat după înscăunarea lui Argun (1284) într-o veritabilă Țară a Făgăduinței pentru acești oameni de afaceri. Larghețea excepțională a celor doi regi armeni nu se explică doar ca un act de recunoștință față de salvatori. Ea a fost și o poliță de asigurare a restaurației politice împotriva previzibilei furii recuperatoare a sultanului frustrat.⁵⁷ Spre Genova, devenită alături de Ilhanat garantă a „libertății” regatului din Cilicia, s-au îndreptat de acum înainte în chip firesc nădejdile armenilor.

Dispunea însă comuna de mijloacele necesare pentru a proteja în continuare acest mic stat creștin – care ocrotea la rându-i mari interese ale republicii – împotriva dezlănțuirii puterii mameluce? Examinată din această perspectivă, „operațiunea Tripoli” dă un răspuns afirmativ. Nici cel mai consistent reproș, anume că genovezii s-au lansat în acțiune fără să poată miza ferm pe acoperirea militară a tătarilor din Persia, nu este un temei pentru a fi considerată o „aventură”. Proiectul strategic, conceput și înfăptuit pentru a aduce sub controlul Genovei și al aliaților ei din Mediterana orientală liniile de comunicație maritimă ale sultanatului mameluc, era perfect realizabil fără participarea mongolilor: factorul de inițiativă în realizarea vechii idei de blocare a Egiptului și a Siriei dinspre mare⁵⁸ era pentru prima dată în istoria cruciadelor o putere maritimă.

Obiectivul imediat, minimal a fost în situația dată, anume până la declanșarea ofensivei tătare, incontestabil rațional și realist: blocada navală fusese concepută de Benedetto Zaccaria ca antidot împotriva agresiunii sultanului pe continent împotriva Armeniei Mici. Se instituia astfel un echilibru al puterilor care îl plasa pe dogele Genovei într-o poziție convenabilă pentru a negocia cu suveranul din Cairo viitorul Alexandriei, cel mai faimos port al Mediteranei răsăritene, în schimbul libertății Ayasului din Cilicia. Cea mai convingătoare dovadă a valabilității proiectului lui Benedetto Zaccaria⁵⁹ a fost furnizată de reacția

⁵⁷ Marino Sanudo a pus în evidență motivația economică a atacurilor reiterate ale mamelucilor în Armenia.

⁵⁸ Acest leitmotiv, care revine, într-adevăr, obsesiv în diversele proiecte de combatere a Egiptului, nu a fost condiționat obligatoriu de acțiunile antimameluce ale ilhanilor, deși, firește, strategii cruciadei au subliniat neconitenit importanța decisivă a participării mongole la zdrobirea sultanatului egiptean și au pledat în consecință.

⁵⁹ Sugestiv pentru maniera de a gândi și de a acționa a acestei ilustre personalități este portretul schițat de Caro, *Genua*, II, p. 122-123: „Es liegt etwas abenteuerliches in seinem Wesen, die nie ermüdende Tatkraft artet fast in unstäte Rastlosigkeit aus; aber ein roher Kriegsmann, der nur durch persönliche Tapferkeit sich hervortat, war er nicht. <...> In der Denkschrift über den Angriff auf England, welche er einmal für König Philipp VI. von Frankreich entwarf, fehlte weder die Berechnung der Kosten, noch mangelte es an genauen Angaben über die Resultate, welche bei der Aufwendung der in Betracht gezogenen Mittel voraussichtlich zu erreichen wären”.

sultanului. Informat despre intențiile secrete ale amiralului curând după debarcarea sa la Tripoli, stăpânul din Cairo a sesizat toată gravitatea pericolul, chiar înainte ca primii pași spre realizarea sa să fi fost făcuți. Faptul că dintre toate așezările cruciaților de pe coasta siriană a fost ales ca obiectiv portul în care aruncaseră ancora cele două galere ale „vicarului comunei” este concludent. Asediat de trupele mameleuce în martie 1289, Tripoli a fost cucerit în urma unui atac furibund la 26 aprilie.⁶⁰ Distrugerea capului de pod genovez în Orientul Apropiat părea să anunțe sfârșitul sfidării Egiptului, dar temerarul amiral s-a grăbit să-și anunțe prietenii și dușmanii că, în ciuda loviturii primite, războiul continuă. Prima sa grijă a fost să-i salveze pe supraviețuitorii dezastrului și să-i îmbărbăteze pe creștinii din Cipru, Tyr și Acra.⁶¹ Cu toate că fusese zguduit de şocul suferit de genovezi pe țărmul Siriei, regele Henric II, adăpostit de poziția sa insulară, a rămas fidel tratatului încheiat cu Benedetto Zaccaria mai mult decât Genova însăși. Mai neașteptată pentru amiral trebuie să fi fost atitudinea lui Hethum II: deși Armenia Mică era expusă represaliilor sultanului, suveranul ei nu a ezitat să-și manifeste în continuare, fără ezitări, atașamentul față de cauza comună. Generosul privilegiu acordat în aceste circumstanțe negustorilor genovezi a fost cel mai important trofeu obținut de plenipotențiarul republicii în Levant. El a avut menirea să-i convingă pe compatrioții săi, deconcertați după cele întâmplate la Tripoli, că esențialul misiunii sale nu fusese ratat: garanții regale asigurau accesul supușilor republicii spre Drumul Mătăsii.

Strădania de a diminua prejudiciul cauzat de pierderea bazei navale din Siria explică probabil și următoarea inițiativă a amiralului. Pe când naviga spre casă în dreptul țărmului sudic al Asiei Mici a întâlnit un vas egiptean lângă Candelor, pe care l-a atacat și l-a capturat, iar pe pasagerii musulmani supraviețuitori i-a luat prizonieri.⁶² Judecată în conjunctura dată, această acțiune nu pare să fi fost o revârsare de mânie oarbă,⁶³ ci o întreprindere premeditată. Caracterul ei brutal și spectaculos a avut menirea de a-i asigura o audiență cât mai largă. Executorul plenipotențiar al republicii ligure în Levant anunța pe această cale pe toți cei interesați că Genova nu a capitulat și că ea are în continuare voința și puterea necesare pentru a înfrunta și de acum înainte sultanatul mameleuc.

⁶⁰ Caro, *Genua*, II, p. 129-130; Lopez, *Genova*, p. 148-149.

⁶¹ Deși tentat mereu să-l denigreze, Iacopo Doria a consegnat: *Benedictus vero <...> depositis hominibus in Cipro et Tiro, et Acconem perrexit, ut confortaret homines dictorum locorum* (Doria/Imperiale di Sant' Angelo, p. 94-95).

⁶² Faptul este relatat concordant de Doria/Pertz, p. 324 și de Ibn 'Abd az-Zahir (Holt, *Qalawun*, p. 101); referitor la acțiunile lui Benedetto Zaccaria după căderea Tripolisului, vezi în special Caro, *Genua*, II, p. 130-133 și Lopez, *Genova*, p. 151-154).

⁶³ Lopez, *Genova*, p. 153 l-a calificat „atto impulsivo”.

Paradoxal, adresantul principal al mesajului belicos nu era nici regele Armeniei, nici cel al Ciprului și nici suveranul din Cairo,⁶⁴ ci conducerea statului genovez. Benedetto Zaccaria avea toate motivele să se temă că senatul ar putea aprecia altfel decât el însuși, anume ca un eșec, rezultatul misiunii sale în Orient. Consecințele acestei evaluări erau și ele lesne de anticipat: republika se resemna cu înfrângerea, îl desărcina pe amiral și încerca să refacă legăturile cu Egiptul. Atacul asupra vasului musulman fusese, aşadar, gândit să creeze un fapt împlinit, ireparabil în relațiile genovezo-mameluce — modalitate prin care Benedetto Zaccaria își închipuia, desigur, că își poate ține mobilizați compatrioții în războiul cu sultanul. Într-adevăr, incidentul de la Candelor a avut cel puțin în tabăra adversă efectul scontat de amiral: el a distrus pacea genovezilor cu mamelucii, care făcuse față decenii de-a rândul tuturor vicisitudinilor. Socotind că este vorba de o declarație de război oficială, sultanul a dispus arestarea imediată a tuturor negustorilor genovezi aflați în porturile Egiptului și ale Siriei.⁶⁵

Starea de război cu statul mameluc a avut urmări multiple și a perturbat grav întregul comerț levantin al republiei. Alungați din Alexandria, emporiul oriental fără egal, negustorii genovezi nu numai că pierdeau posibilitatea de a se aproviziona cu produse din bazinul Oceanului Indian în cantități îndestulătoare și la prețuri competitive;⁶⁶ ei pierdeau *ipso facto* și poziția extrem de avantajoasă pe care o dețineau ca principali agenți ai schimbului de mărfuri dintre Egipt și riveranii Mării Negre. Nici măcar dependența vitală a statului mameluc de importul de sclavi din stepele nord-pontice,⁶⁷ efectuat aproape exclusiv cu vase genoveze, nu-i îndreptătea pe cetățenii comunei să spere în moderația sultanului. Tocmai pentru a demonstra că nu va ceda șantajului, curtea din Cairo s-a grăbit să dovedească adversarilor că nu sunt indispensabili ca agenți comerciali în relația Egiptului cu Hoarda de Aur: privilegiul acordat în noiembrie 1288 venețienilor⁶⁸ a fost urmat după căderea cetății Tripoli de un nou acord pe termen lung⁶⁹. Aceste

⁶⁴ Ecoul reconfortant al acțiunii lui Benedetto Zaccaria la Candelor în cele două regate aliate poate fi doar presupus; mânia stârnită în Egipt este în schimb documentată (Holt, *Qalawun*, p. 101).

⁶⁵ Doria/Pertz, p. 324 și Holt, *Qalawun*, p. 101.

⁶⁶ Vezi mai sus nota 27 și Labib, *Marchands*, p. 210 care subliniază preponderența acestui centru comercial.

⁶⁷ Labib, *Handelsgeschichte*, p. 73.

⁶⁸ Caro, *Genua*, II, p. 129 nota 5.

⁶⁹ Tafel/Thomas, *Urkunden*, III, p. 356: *Item eodem anno [MIILXXXIX] de mense Maij Soldanus Babiloniae cepit Tripolitanam urbem <...>; et eodem anno inter Christianos et Saracenos treugua per decennium confirmata est;* autorul notișei, venețianul Andrea Dandolo, se referă cu siguranță, chiar dacă nu exclusiv, la compatrioții săi, în nici un caz la genovezi, întrucât primul acord realizat de aceștia din urmă cu mamelucii a fost semnat abia în mai 1290.

inițiative diplomatice ale mamelucilor aminteau în chip izbitor de favorurile obținute de *Serenissima* în detrimentul Genovei din partea împăratului bizantin în 1285. Dacă se are în vedere faptul că oastea sultană va anula curând și avantajele dobândite de amiralul Zaccaria în Armenia Mică, este evident că întreaga rețea comercială a Genovei pe țârmul Mediteranei orientale era pe punctul de a fi distrusă.

Prevăzând dezastrul, locuitorii metropolei ligure au fost pe drept cuvânt stupefiați când au luat cunoștință de atacul pirateresc al amiralului și i-au considerat în consecință pe robii musulmani aduși la Genova ca pradă de război un fruct otrăvit. Puși în fața faptului împlinit, guvernul și societatea genoveză s-au văzut confruntați cu o dilemă într-adevăr sfâșietoare.

Proiectul Bagdad-Aden

Pentru a ieși din impasul în care îi împinsese desfășurarea ultimelor evenimente, genovezii aveau o alternativă, ai cărei termeni păreau să se excludă reciproc: fie să urmeze linia războinică antimamelucă, trasată de Benedetto Zaccaria, până la victoria finală, direcție în care se putea miza pe asistența Ilhanatului, fie; dimpotrivă, să se caute împăcarea cu sultanul. Genovezii au ales în cele din urmă o a treia soluție.

Foarte sărăcăcioasa documentație disponibilă pentru a clarifica politica externă a Genovei după revenirea lui Benedetto Zaccaria în patrie i-a făcut pe exegeti să conchidă că incidentul de la Candelor nu a fost numai episodul de vârf al acțiunii antimameluce a comunei ligure, ci și epilogul ei. Spre această încheiere logică conduc depozițiile coroborate ale martorilor-cheie ai efectului produs în capitala ligură de şocanta întâmplare petrecută pe țârmul sudic al Anatoliei: Iacopo Doria, cronicarul „de serviciu” al comunei, relatează astfel că evenimentul a provocat durerea unanimă a locuitorilor Genovei.⁷⁰ Depoziția concordantă a șefului cancelariei mamelucre, Ibn 'Abd az-Zahir, este mai completă. El precizează că amiralul, devenit corsar, a fost dezavuat de guvernul republicii și că solii trimiși în Egipt cu oamenii și cu bunurile captureate la Candelor s-au străduit pentru a atenua intransigența stăpânului său să-l convingă de sinceritatea acestei disocieri oficiale.⁷¹

⁷⁰ *Ibidem*: <...> *de quo homines Janue unanimiter doluerunt*; vezi Caro, *Genua*, II, p. 132 și Lopez, *Genova*, p. 153; istoricul italian a scăpat din vedere caracterul deliberat politic al faptei concetețeanului său din secolul XIII, faptă pe care o osândește în spiritul cronicarului menționat.

⁷¹ Holt, *Qalawun*, p. 101: „Benito Zaccaria <...> became a corsair <...>. [The Genoese] disavowed him, and took the merchants and chattels from him. They sent envoys to our lord the sultan, dissociating themselves from this action. <...> The envoys <...> asked for the drawing-up of a truce forthwith. Our lord hesitated considerably, and made his rejection very clear to them, while they implored and besought him”.

Eforturile persuasive ale diplomaților genovezi conduși de Alberto Spinola la curtea sultanală au fost cu siguranță intense; sinceritatea lor însă – mai mult decât îndoiește. Cel dintâi indiciu al duplicității guvernului Genovei în tratativele cu Egiptul este furnizat de atitudinea adoptată față de amiral, care se făcuse vinovat, dacă nu de abuz, măcar de o interpretare foarte liberă a mandatului său în Orient. Măsurile luate împotriva controversatului erou n-au fost nicidecum cele înfaționate curții din Cairo: din rațiuni de stat explicabile și-a pierdut funcția, dar nu libertatea și, probabil, nici respectul concetătenilor.⁷² Faptul că durerea genovezilor nu a fost nici atât de „unanimă”, cum a pretins Iacopo Doria, nici pocăința atât de ireproșabilă, cum credea Ibn 'Abd az-Zahir, ieșe și mai clar în relief din perspectiva unor informații care atestă indubitatibil că ideea luptei cu mamelucii avea încă partizani înflăcărăți. Deși cunoscute de multă vreme, aceste știri nu au fost integrate în contextul lor politic firesc. Este motivul sfârșitului, prematur istoriografic, al capitolului consacrat sfidării Egiptului.

Atât elementele comune, de continuitate, cât și cele deosebite între primul episod, marcat de figura proeminență, rinascențială a amiralului Zaccaria, și cel de al doilea sunt cuprinse în următoarea narativă a unui autor iacobit⁷³: „<...> anumiți frânci, vreo două sute de oameni, au coborât pe apa Tigrului la Mosul din porunca regelui regilor, ca și când ar fi vrut să meargă la Bagdad să construiască vase și să coboare la Basra și de acolo să meargă pe marea Pântos să-i atace pe egipteni. Alți frânci, vreo șapte sute, au mers pe uscat; ei au rămas în Bagdad toată iarna, până când și-au îndeplinit treaba. Există povești despre frâncii din Bagdad vrednice de a fi amintite, dar, pentru a nu tulbura ordinea relatării noastre, vom reveni mai încolo la planul nostru și vom pomeni aceste povești mai târziu”⁷⁴. Din păcate, acest cunoșător al dedesubturilor afacerii, nu s-a ținut de cuvânt. Regretul

⁷² Vezi Lopez, *Genova*, p. 153-154.

⁷³ Fragmentul se află în adausul la cronografia lui Bar Hebraeus și a fost redactat de un anume Iosif curând după moartea marelui învățat, survenită în 1286 (Bar Hebraeus/Budge, p. VIII).

⁷⁴ Bar Hebraeus/Budge, p. 486: „<...> certain Franks, about two hundred men, came down the Tigris by water to Mâwsil by the command of the King of Kings, as if they where going to Bâbil (Baghdâd) to construct ships there and go down to Bôsrâ (al-Basrah), and from there by the Sea of Pântos (Sea of Sûf?) to attack the Egyptians. And others of the Franks, about seven hundred men, went by land; and they remained in Baghdâd the whole winter — until their plan (or, object) was fulfilled. Now there exist stories about the Franks in Baghdâd which a worthy of remembrance, but in order that the sequence of our narrative may not be disturbend (or, become confused) we will return forthwith to our plan, and we will make mention of these stories later”; din context reiese că iarna a fost 1289/90, și că marea Pântos, care trimite printr-o confuzie la *Pontos Euxinos*, nu poate fi decât Golful Persic; „regele regilor” este ilhanul Argun.

este cu atât mai mare, cu cât zvonurile care circulau în legătură cu întreprinderea genoveză din Irak au un punct de sprijin în chiar textul său: „ca și când ar fi vrut să meargă” lăsa să se înțeleagă că a fost vorba de o stratagemă. Concluzia relatării contrazice însă afirmația: după ce au muncit toată iarna 1289/90 în Bagdad, treaba constructorilor „a fost îndeplinită”. Arhiepiscopul de Sultanieh, Guillaume Adam, confirmă aserțiunea din urmă, precizând chiar numărul navelor lansate la apă: două.⁷⁵ Mai interesantă pentru dezlegarea enigmei sugerată de izvorul siriac este însă cauza invocată de ierarhul catolic deținut în Iran pentru a explica sistarea bruscă a misiunii care avea drept scop întreruperea traficului de mărfuri între India și Egipt: membrii corpului expeditionar și-au adus, chipurile, dintr-o dată aminte că sunt de fapt rivali, guelfi și ghibelini, și s-au măcelărit între ei.⁷⁶ Autorul iacobit al primei relatări nu era, desigur, familiarizat ca Guillaume Adam, umblat prin Italia, cu această metehană generală a locuitorilor peninsulei și nici cu partidele care se războiau la Genova... El nu putea, deci, produce un astfel de argument pentru a lămuri finalul intempestiv din senin al preparativelor din Bagdad. În lipsa unei motivații mai convingătoare – mulțimea rumorilor pe care le evocă arată că problema a stârnit chiar la fața locului mari nedumeriri și controverse –, martorul din Orient a dat o explicație logică deznodământului neașteptat: el a crezut, probabil ca mulți alții, că a fost vorba din capul locului de o simulărie, aranjată de Argun cu complicii săi genovezi. Prezumția că la Bagdad s-a pus la cale o simplă diversiune antimamelucă nu este însă întemeiată. Nu numai costul operației, la care au participat nouă sute de oameni, dă de gândit; mai de neînțeles ar fi rostul acestei manevre costisitoare, care nu avea cum să-l impresioneze pe adversarul din Cairo. Se cuvine, aşadar, admis că obiectivul vizat de Argun și de genovezi a fost pur și simplu să taie legătura maritimă menționată. Deși motivația eșecului furnizată de înaltul prelat catolic din Iran este plauzibilă,

⁷⁵ Memoriul, pe care l-a adresat curiei papale, a fost redactat în 1332 (Adam/Kohler, p. 527, nota a).

⁷⁶ Iată înlănțuirea faptelor în versiunea arhiepiscopului (*ibidem*, p. 551): <...> *tempore Argoni imperatoris Tartarorum, Januenses, favente eodem imperatore, imo pocius faciente, incepérint hoc negotium attemptare, facientes tantummodo duas galeas in Baldaco, ut per Eufratem [corect: Tigru], qui este unus de fluviis Paradisi, in mare Indicum cum dictis galeis descenderent, et sic, applicantes ad passum de quo loquor, ipsum clauderent, ne de cetero merces aliqua portari possent de India in Egiptum; quod, procul dubio, perfecissent, nisi eos ille divisionis et parcialitatis spiritus invasisset qui consuevit Ytalicos perturbare. Dicentes enim isti se esse Gebellinos et illi Guelfos, mutuo se occidentes, subito ad nichilum sunt redacti; trecătoarea Eden, la care se referă, este Strâmtoarea Adenului, adică Bab el-Mandeb (în arabă Bab al-Mandab).*

dovadă că istorici de prestigiu de mai târziu au acceptat-o *tale quale*,⁷⁷ ea naște totuși o nedumerire majoră: cum a fost posibil ca cei nouă sute de genovezi intrați în serviciul lui Argun să muncească toată iarna cot la cot, fără să le pese cătuși de puțin că sunt guelfi și ghibelini, pentru ca apoi să se încaiere din același considerent? Pentru ca spiritul fracționist să ajungă la asemenea formă paroxistică de manifestare trebuie să fi survenit în primăvara anului 1290 un motiv nou și grav, capabil să declanșeze explozia. Un indiciu privitor la cauza reală a săngeroasei înclăstări îl oferă modul ei „organizat” de desfășurare. Cele două tabere, care s-au înfruntat atât de violent la Bagdad, reproduceau în miniatură nu numai arhicunoscutul model de acasă, ci și marea dilemă politică, lăsată moștenire de Benedetto Zaccaria. Indiferent dacă a fost o manifestare „acoperită” a guvernului Genovei, cum pare mai probabil, sau doar o inițiativă privată,⁷⁸ atât geneza, cât și eșecul „operațiunii Bagdad-Aden” se cer neapărat raportate la acest cadru conjunctural, în plină mișcare.

Aria de răspândire geografică și persistența în timp a ecoului acestei întreprinderi genovezo-ilhanide dovedesc că ea a fost la vremea ei o afacere, într-adevăr, răsunătoare. Iată și mărturia aluzivă în acest sens a lui Marco Polo, care a trecut prin Oceanul Indian și prin Persia în 1294-1295: „Si să știți că sultanul Adenului are foarte mari [venituri] din taxe și din dreptul de trecere de la vasele care se duc și vin cu tot felul de mărfuri din India în țara sa. <...> se spune că este unul dintre cei mai bogăți oameni din lume. Si vă spun că atunci când sultanul Babilonului a mers împotriva Acrei și a luat-o, sultanul din Aden i-a trimis în ajutor 3.000 de oameni călări și 40.000 de cămile, ceea ce a fost spre marele câștig al sarazinilor și spre marea pagubă a creștinilor. Si el a făcut asta mai degrabă pentru că îi ura pe creștini, decât din dragoste față de sultanul Babilonului, pentru că ei tare se urau”⁷⁹. Numai genovezii, care atentaseră la sursa colosalei sale

⁷⁷ Richard, *Navigations*, p. 359-360; Kedar, *Segurano-Sakran*, p. 75; Papacostea, *Gênes*, p. 219; Bautier, *Relations*, p. 279: „Cet échec se place dans le cadre de l'habilet mercenariat militaire, pratiqué à l'occasion de bien des guerres”.

⁷⁸ Materialul documentar pe care l-am examinat pentru a clarifica această problemă este neconcludent; după cum este însă știut, hotarul dintre domeniul public și cel privat a fost la Genova extrem de fluid (vezi Lopez, *Venise, passim*).

⁷⁹ Polo/Benedetto, p. 212-213: *Et sachez que le soudan d'Aden a de très grands droits et grands péages des nefs qui vont et viennent de l'Inde en sa terre, avec toutes sortes de marchandises. <...> on dit qu'il este un des plus riches seigneurs du monde. Et je vous dis que quand le soudande Babylone alla contre la cité d'Acre et la prit, le soudan d'Aden lui envoya en aide trente mille hommes à cheval et bien quarante mille chameaux, ce qui fut un grand profit pour les Sarrasins et un très grand dommage pour les Chrétiens. Et il fit cela plus pour la haine qu'il avait contre les Chrétiens que par amour pour le soudan de Babylone, car ils s'entre-haïssent fort; „sultanul Babilonului” este sultanul mameluc.*

bogății, puteau fi creștini atât de urâți⁸⁰ și numai spaima insuflată de pregătirile lor la Bagdad în iarna 1289/90 poate explica generozitatea cu care l-a ajutat – călcându-și pe inimă! – pe suveranul mameluc în 1291.

Deși nu există nici o dovedire directă, este cu desăvârșire exclus ca vestea despre această nouă primejdie, care creștea pe malul Tigrului din pricina acelorași genovezi ca o prelungire a celei abia lichidate pe țârmul sirian, să nu fi ajuns și la „sultanul Babilonului”, adresantul propriu-zis al loviturii plănuite. Dimensiunea, ineditul, locul și canalele de scurgere a informației au fost neajunsuri fatale pentru păstrarea secretului față de egipteni. Este lesne de imaginat cât de intens trebuie să fi stârnit curiozitatea localnicilor apariția pentru prima oară în orașul lor a unui grup atât de numeros de frânci și cât de suspectă activitatea pe care au desfășurat-o timp de mai multe luni în sănțierul naval. Bagdadul, convenabil din punct de vedere strategic, era total neadecvat ca loc de taină. Fosta capitală a califatului nu putea fi potrivită nu numai datorită apropierii de frontieră mamelucă; mult mai periculos era faptul că locuitorii musulmani și-au manifestat în forme violente ostilitatea față de mercenarii creștini ai lui Argun și, desigur, și față de întreprinderea lor comună.⁸¹ Sultanul dispunea astfel, pe lângă spionii plătiți, de o armată de informatori voluntari, aflați în contact nemijlocit cu „obiectivul”.

Prin urmare, „proiectul Bagdad-Aden” a intrat cel mai târziu la sfârșitul iernii 1289/90 ca problemă capitală în contenciosul genovezo-mameluc. El nu putea fi înțeles la Cairo altfel decât ca o recidivă a „operațiunii Tripoli”. Schimbăță era doar zona, nu scopul: încercarea de a controla legăturile maritime ale sultanului, eșuată în Mediterană, era transferată în Oceanul Indian. Pericolul care se profila pentru mameluci în primăvara anului 1290 era, într-un fel, mai grav decât cel precedent, deoarece, spre deosebire de Tripoli, bazele irakiene, din care genovezi urmau să-și valorifice superioritatea navală, se aflau în afara razei de acțiune, exclusiv terestră, a trupelor mamelucre. Ceea ce, probabil, sultanul n-ar fi reușit să înfăptuiască acum cu puterea armelor i-a fost dat să obțină cu mijloacele diplomației.

Există suficiente temeiuri pentru a da crezare lui Ibn 'Abd az-Zahir când susține că ambasadorii Genovei „l-au implorat” pe suveranul mameluc să facă pace: pierderile suferite de negustorii republicii în cele câteva luni de când galerele lor nu mai aveau dreptul să ancoreze în porturile Egiptului și ale Siriei au fost cu siguranță catastrofale. Înaltul demnitar afirmă, de altminteri, că și vistieria

⁸⁰ Nici o corabie creștină nu plutea încă pe apele Golfului Persic, ale Oceanului Indian sau ale Mării Roșii.

⁸¹ Marile tulburări provocate în rândul populației musulmane din Bagdad de un genovez, care a pângărit în iarna 1298/90 o moschee, sunt menționate de Ioan de Winterthur (vezi Richard, *Navigations*, p. 359-360).

sultanatului nu a rămas neafectată de intreruperea comerțului cu genovezii și că al-Malik al-Mansur Qala'un s-a lăsat înduplecăt, după lungi ezitări, de considerente economice.⁸² Dacă acest din urmă argument avansat de Ibn 'Abd az-Zahir nu poate fi contestat, în schimb îi este categoric imputabilă o omisiune crucială, după toate aparențele voită.

Deși prin funcția de șef al cancelariei, autorul notei explicative a genezei tratatului încheiat în 13 mai 1290⁸³ era optim plasat pentru a cunoaște toate dedesubturile negocierilor lungi și anevoieioase, el a trecut sub tăcere tocmai condiția fundamentală, politică și militară în același timp, pretinsă de sultan pentru satisfacerea doleanțelor Genovei. Această omisiune este explicabilă prin tendința sa manifestă de a înfățișa acordul ca pe un act unilateral de clemență din partea stăpânului său și nu ca pe un armistițiu, cum a fost de fapt. Cu toate că acest aspect a fost remarcat,⁸⁴ istoricii au trecut cu vederea concesia de căpătăi acceptată de negociatorii genovezi conduși de Alberto Spinola. Ea nu figurează în preambulul lui Ibn 'Abd az-Zahir, dar se află la loc de frunte în textul tratatului, îndată după uzualele garanții de securitate pentru negustorii comunei în teritoriile mameluce: genovezii se angajau să nu atace vase pe mare, indiferent unde s-ar afla sultanul cu oastea, în Siria sau în altă parte.⁸⁵ „Stilul, foarte barbar”,⁸⁶ nu alterează deloc înțelesul acestei prevederi: Genova nu dezlegă numai mâinile sultanului pe continent, ci și le legă și pe ale ei pe mare! Cele câteva cuvinte ale stipulației stângaci formulată consemnează adevărul sfârșit al sfidării Egiptului. Există

⁸² Holt, *Qalawun*, p. 101: După ce s-au disociat în termeni categorici de acțiunea „piratului” Benedetto Zaccaria, „the envoys <...> asked for the drawing-up of a truce forthwith. Our lord the sultan hesitated considerably, and made his rejection very clear to them, while they implored and besought him. In the end, for the sake of the prosperity of the ports, and the large sums accruing to the custom-house from them, the following truce was written for them <...>”.

⁸³ Versiunea latină la Belgrano, *Trattato*, p. 167-175, iar traducerea engleză a preambului și a anexelor documentare redactate de Ibn 'Abd Az-Zahir la Holt, *Qalawun*, p. 105-108.

⁸⁴ Holt, *Qalawun*, p. 104: „The Latin text of Qalawun's instrument <...> bears the marks of a bilateral treaty <...>”.

⁸⁵ Belgrano, *Trattato*, p. 168: *Et precepit dominus soldanus quod pro suo itu in exercitu in Siria vel in alia parte, nec per suo messaticos vel mercatores nauigantes vel per aliquam aliam causam, non possit detineri vel impediri aliqua nauis nec galea, nec alia ligna ullomodo non possint esse detenti.*

⁸⁶ Observația lui Sylvestre de Sacy, primul editor al documentului în 1827, este valabilă pentru întregul text (Holt, *Qalawun*, p. 101); Pistarino, *Genova*, p. 144 înălătură orice îndoială în privința sensului: clauza stabilea „che il commercio marittimo non dovesse subire interruzione alcuna se il sultano fosse in campo aperto contro la Siria”.

mărturii clare că încă de semnarea tratatului din 13 mai 1290, adică din timpul tratativelor, negociațiorii mameluci nu s-au mulțumit cu dezavuarea lui Benedetto Zaccaria și cu restituirea captivilor musulmani și au cerut dovezi suplimentare, mai concrete, de bună credință. Pentru a obține pacea cu mamelucii, de care depindea redeschiderea piețelor din Egipt și din Siria, împăterniciții comunei au acceptat să prezinte angajamente concrete de neutralitate.

Total inofensivă în aparență, prima clauză a tratatului dădea asigurări că negoțiatorii genovezi vor fi în siguranță „în toate teritoriile domnului sultan, pe care le are sau pe care le va dobândi pe mare sau pe uscat”⁸⁷. Primind ca această binefacere să fie fixată în scris, Alberto Spinola și tovarășii săi au dat cu anticipație binecuvântarea republicii pentru viitoarele cuceriri ale sultanului. Prin această dezangajare formală, Genova nu a pecetluit doar soarta ultimelor poziții ale cruciaților pe țărul Mediteranei orientale, ci a dat și lovitura de grație operei lui Benedetto Zaccaria: dârza aliată, Armenia Mică, era livrată fără rezerve poftelor sultanului. Curând după căderea Acrei, regele Hethum II a considerat pe bună dreptate că situația țării sale este desperată.⁸⁸ La fel de necruțător a fost amputat și segmentul cipriot al sistemului politic și strategic încheiat de amiral: guvernul Genovei a refuzat să ratifice acordul ofensiv și defensiv încheiat de „vicarul comunei” cu Henric II.⁸⁹ Nu poate mira că regele nu i-a iertat pe genovezi de această trădare.⁹⁰ Reclamată imperativ de rigorile acestei politici a fost și a treia jertfă consumată în primăvara anului 1290. Prin abandonarea „proiectului Bagdag-Aden”, Genova se dispensa de ultima armă, greu, dacă nu imposibil de contracararat de cei împotriva căror era îndreptată. Oricât de dureros, acest sacrificiu a fost inevitabil. Chiar dacă prin absurd sultanul nu ar fi știut de preparativele de pe Tigrul și ar fi semnat tratatul, cel mai vag atentat la libera circulație în apele Oceanului Indian ar fi năruit înțelegerea: porturile Egiptului și ale Siriei s-ar fi închis din nou pentru genovezi.

Ordinul de sistare a lucrărilor în plină și promițătoare desfășurare trebuie să fi produs printre execuțanții proiectului cea mai cruntă stupoare, întrucât perspectiva din care erau judecate rațiunile superioare ale statului era cu totul alta în Irak decât la Genova. Strivind mari interese legate de reușita planului, dispoziția

⁸⁷ Belgrano, *Trattato*, p. 167-168: <...> in omnibus terris domini soldani quas habet nec (sic) de cetero acquisierit in mari et in terra.

⁸⁸ Vezi scrisoarea adresată la 15 iunie 1291 regelui englez Eduard I în Cotton/Luard, p. 219-23.

⁸⁹ În mai 1292 a fost apoi denunțat formal; vezi: Doria/Pertz, p. 322; Caro, *Genua*, II, p. 127, 131; Pistarino, *Genova*, p. 114.

⁹⁰ Doria/Pertz, p. 322: *Et ex hoc dictus rex postea Januenses male tenuit et minus honoravit*

venită de la centru nu putea să nu provoace la fața locului dezamăgire, controverse și rezistență. Din acest motiv, disputa acerbă, care a sfâșiat în acești ani societatea genoveză, a avut la Bagdad un caracter mai acut decât în metropola ligură: linia politică dominantă de acasă a ieșit biruitoare în capitala irakiană doar cu prețul unui săngheros război civil.

Acest epilog al tentativei de a bloca fluxul comercial în Oceanul Indian și în Marea Roșie completa eșecul similar din Mediterană: apele care încunjurau Egiptul erau libere, conform dorinței sultanului. Veritabil bilanț al înfrântării genovezo-mameluce, tratatul încheiat în mai 1290 a consacrat de o parte explicit victoria statului egiptean pe mare și pe uscat, iar de alta în mod implicit, dar nu mai puțin categoric, înfrângerea republicii ligure. Genova, care reaționase atât de hotărât față de pericolul extinderii barajului mameluc în Armenia Mică, respectiv al jugulării Drumului Mătăsii în 1289, se resemna să recunoască în anul următor că acest obiectiv primordial – pentru atingerea căruia a riscat soarta întregului ei comerț levantin – fusese ratat. Oamenii comunei păreau să-și fi epuizat atât resursele morale, cât și posibilitățile practice de a rezolva favorabil problema obsedantă a zăgazului musulman din Orient. Măsura în care apatia înlocuise fervoarea stârnită de ambasada lui Bar Sauma este dată de primirea făcută unuia dintre cei mai zeloși promotori ai alianței genovezo-ilhanide, Buscarello Ghizolfi, aducător al unui mesaj identic de chemare la luptă împotriva mamelucilor. Acest simbol viu al cooperării genovezilor cu mongolii din Iran, care își declinase cu mândrie la curțile din Paris și Londra dubla calitate de „cetățean al Genovei” și de „ambasador al lui Argun, ilustrul domn al tătarilor”, a fost tratat în orașul de baștină cu răceală absolută și a plecat spre Persia în compania unui sol... englez.⁹¹

Un test interesant dovedește că această atitudine nu a fost rezultatul unei depresiuni de moment, ci politica fermă a statului genovez, cristalizată după zbuciumății ani 1289-1290. Victoria dobândită de ilhanul Ghazan în 1300 asupra mamelucilor în Siria a renăscut în capitala ligură speranțe și chiar inițiative eroice, de înalt simț civic. Adeptele cele mai active ale acestui curent au fost doamnele din înalta societate care și-au oferit bijuteriile pentru finanțarea unei expediții peste mare. Guvernul Genovei nu s-a lăsat convins de aceste jertfe patriotice și nu a mai sacrificat bunele relații cu Egiptul, ceea ce a făcut ca această ultimă tresărire antimamelucă, numită probabil fără intenții ironice „cruciada femeilor”, să avorteze.⁹² Deși sugerează resemnarea, această atitudine nu a însemnat nici pe departe un abandon general al vocației maritime și comerciale a comunei: de îndată

⁹¹ „Atti della Società Ligure di Storia Patria” 4, 1866, p. CCIV; Desimoni, *Conti*, p. 20 și urm.; Petech, *Marchands*, p. 563: Sir Geoffrey de Langele (Langley?); Sinor, *Mongols*, p. 534-535; Papacostea, *Gênes*, p. 217.

⁹² Lopez, *Genova*, p. 245; Papacostea, *Gênes*, p. 218 nota 21 și p. 233.

ce au pierdut speranța de a traversa bine păzita Semilună Roditoare, cetățenii republicii au căutat soluții alternative⁹³. Pentru a ajunge la îndepărtele surse de îmbogățire trebuia neapărat ocolit semicercul format de țărmul Mediteranei orientale, închis străinilor de sultanul din Cairo. Rămâneau două variante: fie prin Oceanul Indian, fie prin Marea Neagră. Mânați de același spirit întreprinzător, care îi făcuse vestiți,⁹⁴ genovezii le-au încercat pe amândouă – cu rezultate complet diferite.

Prima tentativă cunoscută de descoperire a unui drum spre Indii datează din 1291 și aparține fraților Ugolino și Vadino Vivaldi, rude apropiate ale amiralului Zaccaria. Anul și legătura de familie sunt semnificative pentru conexiunea cauzală între această întreprindere și epilogul înfruntării genovezo-mameluce. Deși cele două galere pornite să prospeteze noi orizonturi au fost înghițite fără urmă de imensitatea Oceanului Atlantic, ele sunt embleme ale vigorii unei colectivități umane care îl va produce peste două veacuri pe Cristofor Columb.⁹⁵ O serie de avantaje recomandau din capul locului circumnavigarea barajului mameluc prin Marea Neagră. Ele au fost fructificate din plin prin conlucrarea ilhanilor cu genovezii timp de o jumătate de veac.⁹⁶ Conflictul dintre repubica ligură și sultanatul mameluc, respectiv soluționarea lui au avut însă urmări imediate asupra ansamblului raporturilor de forțe din bazinul Mediteranei și, pe cale de consecințe, din Marea Neagră. Genova a fost acuzată – probabil pe bună dreptate – că a contribuit la pierderea Acrei, ultima poziție cruciată din Orient, cucerită de sultanul din Cairo în 1291.⁹⁷ Această aşezare portuară cu rost

⁹³ Sanudo, *Liber*, p. 23 a remarcat în următorii termeni această caracteristică a negustorului: *Nam quando mercimonia constinguntur vel impendiuntur taliter quod conduci nequeant per vnam viam, mercatores ad utilitatem suam vigilantes, cogitant, perquirunt & inveniunt viam aliam, per quam illa conducunt ad locum ipsum.*

⁹⁴ Deși îi detesta, Adam/Kohler, p. 552 a recunoscut genovezilor că <...> *in mare ceteris gentibus probiores et magis exercitati existunt, <...> ad circumeundum et videndum ceteras mundi partes, facilius se exponuunt; nec retrahit eos amor proprie patrie, nec retardat, vel eciam quia magis avidi sunt ad lucrum.*

⁹⁵ Cele mai importante surse referitoare la această expediție au fost adunate de Henning, *Terra*, III, p. 119-132 și de Lopez, *Luci*, p. 104-112 (cap. *I Vivaldi e le Indie*); vezi Papacostea, *Gênes*, p. 219.

⁹⁶ Vezi Ciociltan, *Mongolii*, p. 86, 104-129.

⁹⁷ Dacă depoziția în acest sens a venețianului Marino Sanudo (Papacostea, *Gênes*, p. 230, nota 68) poate fi suspectată ca părtinitoare, în schimb declarația similară a cronicarului arab din solda mamelucilor, Ibn al-Furat (Ehrrenkreuz, *Implications*, p. 342), este de admis ca atare, întrucât autorul ei nu a avut nici un motiv să deformeze realitatea; un specialist modern, Caro, *Genua II*, p. 133, a conchis tranșant: „Somit gab Genua die letzten Besitzungen in Syrien dem Untergange Preis”.

strategic și comercial de primă însemnatate era un bastion al Serenissimei, de unde venețienii și pisanii îi alungaseră în 1258 pe genovezi. Petrecută la câteva luni după încheierea acordului genovezo-mameluc din mai 1290, căderea Acrei – chiar dacă nu a fost rezultatul unei convențe între semnatarii tratatului din anul precedent și o implicare genoveză directă nu poate fi dovedită – a fost neîndoelnic înrâurită de dezangajarea totală a comunei din înclăstarea cu sultanatul și a satisfăcut deopotrivă interesele celor două state: în timp ce suveranul din Egipt reușea, în sfârșit, să lichideze ultimul cap de pod al Apusului creștin în Orientul Apropiat, Genova își lua o revanșă târzie pentru suferințele și pagubele provocate de neistovita ei rivală în 1258.

Succesul genovez se va dovedi însă curând contraproductiv: Veneția, rămasă fără un punct de reazem pe litoralul Mediteranei orientale, va fi silită să caute o compensație în Marea Neagră – domeniul a cărui utilizare și exploatare comercială Genova nu înțelegea în nici un chip să le împartă cu adversara ei. Cunoscută istoriografic ca Primul Război al Strâmtorilor, inevitabilă ciocnire de interes veneto-genoveze pentru controlul bazinului pontic, desfășurată cu sorti schimbători în ultimul deceniu al secolului XIII, a avut, aşadar, ca premişă majoră înfruntarea și pacea dintre genovezi și mameluci din intervalul 1287-1290.

DIE GENUESISCHE-MAMLUKISCHE KONFRONTATION (1287-1290) ALS VORSPIEL DES ERSTEN MEERENGENDRIEGES

Zusammenfassung

Der letzte Versuch Genuas im 13. Jahrhundert, sich einen direkten Zugang über Ägypten zum Roten Meer und zum Indischen Ozean zu sichern, fand in den Jahren 1287-1290 statt. Der Admiral Benedetto Zaccaria wurde als Bevollmächtigter der ligurischen Republik beauftragt, das mamlukische Sultanat anhand einer Handelsblockade in die Knie zu zwingen. Das Vorhaben schien auch ohne den Einsatz der wichtigsten Bündnispartnern der Kommune, nämlich der Mongolen aus dem Iran, durchführbar, denn dem genuesischen Befehlshaber war es in Kürze gelungen, unentbehrliche Alliierte und somit Stützpunkte für sein Geschwader auf Zypern, in Kleinarmenien und in Tripolis zu gewinnen. Angesichts der Unmündigkeit seiner Reitkräfte zur See nahm der Sultan die Bedrohung ernst und erstürmte erfolgreich Tripolis. Dieser Gegenschlag führte rasch zum Scheitern des genuesischen Unternehmens im östlichen Mittelmeerraum.

Damit war aber der Krieg noch nicht zu Ende. Ein neuer Versuch, die Seeverbindungen des Mamlukenstaates in der Meerenge von Bab al-Mandabi zu unterbrechen, misslang ebenfalls.

Die bedingungslose Kapitulation Genuas, die in Kairo 1290 im Vertrag mit dem Sultan festgehalten wurde, hatte ein Jahr später als folgenschwere Wirkung die Eroberung von Akkon, der letzte Brückenkopf der Kreuzfahrer und der abendländischen Kaufleute im Nahen Osten, den die Mamluken endgültig ihrem Staat einverleibten.

Nach dem Verlust ihrer Hochburg Akkon sahen sich die Venezianer gezwungen, einen Ersatz zu finden, um von der Beteiligung am Levantehandel nicht ganz ausgeschlossen zu werden. Der von den genuesischen Erzfeinden streng bewachte Schwarzmeerbecken war das einzige Gebiet, in dem die Serenissima ihre Bedürfnisse hätte befriedigen können.

Der unvermeidliche Zusammenstoß der zwei italienischen Seemächte, der mit wechselhaftem Schicksal im letzten Jahrzehnt des 13. Jahrhunderts erfolgte, ist in die Fachliteratur als der Erste Meerengenkrieg eingegangen. Er ist m. E. als unmittelbare Folge der genuesisch-mamlukischen Konfrontation in der Zeitspanne 1287-1290 anzusehen.

Abrevieri bibliografice

Adam/Kohler= Guillelmus Adae, *De modo Sarracenos extirpandi*, éd. par C. Kohler, Paris 1906 (Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens, II: 521-555).

Amitai-Preiss, Mongols= R. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks. The Mamluk-Ilkhanid war*, Cambridge 1995.

Ayalon, Mamluks= D. Ayalon, *The Mamluks and naval power. A phase of the struggle between Islam and Christian Europe*, în vol. *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*, I, Yerushalaym 1965.

Balard, Romanie= M. Balard, *La Romanie génoise (XIIe - debut du XVe siècle)*, I-II, Rome 1978.

Bar Hebraeus/Budge= E. A. W. Budge, *The Chronographz of Gregory Abu 'l-Faraj (1225-1286), the son of Aaron, the Hebrew Physician, Commonly Known as Bar Hebraeus, Being the First Part of His Political History of the World*. Translated from the Syriac with an Historical Introduction. Volume I: English Translation, London 1932 (ed. Anastatică: Amsterdam 1976).

Bautier, Relations= H.-R. Bautier, *Les relations économiques des Occidentaux avec les pays d'Orient au Moyen Âge. Points de vue et documents*, în vol. *Société et*

- compagnies de commerce en Orient et dans l'océan Indien. Actes du huitième colloque d'histoire maritime (Beyrouth — 5-10 septembre 1966) présentés par M. Mollat, Paris 1970: 263-331.*
- Belgrano, *Trattato*= L. T. Belgrano, *Trattato del sultano d'Egitto col Comune di Genova nel MCCLXXX, „Atti della Società Ligure di Storia Patria”* 19, 1888: 161-176.
- Boulnois, *Route de la soie*= L. Boulnois, *Route de la soie: dieux, guerriers, marchands*, Genève 2001.
- Brătianu, *Mer Noire*= G. Brătianu, *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München 1969.
- Brătianu, *Recherches* = G. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIe siècle*, Paris 1929.
- Canard, *Royaume*= M. Canard, *Le royaume d'Arménie-Cilicie et les Mamelouks jusqu'au traité de 1285, „Revue des études arméniennes”* 4, 1967: 217-259.
- Canard, *Traité*= M. Canard, *Un traité entre Byzance et l'Égypte au XIIIe siècle et les relations diplomatiques de Michel VIII Paléologue avec les sultans mamlûks Baybars et Qala'un*, în vol. *Mélanges Gaudefroy-Demombynes*, Le Caire 1934-1935: 197-224.
- Caro, *Genua*= G. Caro, *Genua und die Mächte am Mittelmeer, 1257-1311. Ein Beitrag zur Geschichte des XIII. Jahrhunderts*, I-II, Halle, 1895, 1899.
- Cessi, *Tregua*= R. Cessi, *La tregua fra Venezia a Genova nella seconda metà del sec. XIII, „Archivio Veneto-tridentino”* 4, 1923: 1-55.
- Chabot, *Histoire*= *Histoire de Mar Jabalaha III, pariarche des Nestoriens (1281-1317), et du moine Rabban Cauma, ambassadeur du roi Argoun en Occident (1287)*. Traduite du syriaque et annotée par J.-B. Chabot, Paris 1895.
- Ciocîltan, *Geneza*= V. Ciocîltan, *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, 28, 1991: 81-101.
- Ciocîltan, *Mongolii*= V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția Cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București 1998.
- Cotton/Luard= Bartholomaei de Cotton monachi Norwicensis *Historia Anglicana* (A. D. 449-1298), ed. H. R. Luard, London 1859.
- Desimoni, *Actes*= C. Desimoni, *Actes passés en 1271, 1274 et 1279 à Ayas (Petite Arménie) et à Beyrouth par devant des notaires génois*, „Archives de l'Orient latin” 1, 1881: 434-534.

- Desimoni, *Conti*= C. Desimoni, *I conti dell'ambasciata al chan di Persia nel MCCXCII*, Genova 1879 (extras din „Atti della Società Ligure di Storia Patria” 13, 1877-1884, fasc. 3).
- Doria/Imperiale di Sant'Angelo= Iacobi Aurie *Annales ann. MCCLXXX-MCCXCIII*, în *Annali genovesi di Caffaro e dei suoi continuatori*, a cura di C. Imperiale di Sant'Angelo, V, Roma 1929.
- Doria/Pertz= Iacobi Aurie *Annales genuenses*, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1863 (MGH SS, XVIII).
- Ehrenkreuz, *Implications*= A. S. Ehrenkreuz, *Strategic Implications of the Slave Trade between Genoa and Maniluc Egypt in the Second Half of the Thirteenth Century*, în vol. *The Islamic Middle East, 700-1900: Studies in Economic and Social History*, edited by A. L. Udovitch, Princeton, New Jersey 1981: 335-345.
- Foltz, *Religions*= R. C. Foltz, *Religions of the Silk Road. Overland Trade and Cultural Exchange from Antiquity to the Fifteenth Century*, New York 1999.
- Haussig, *Geschichte* (2)= H. W. Haussig, *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in islamischer Zeit*, Darmstadt 1988.
- Haussig, *Geschichte* (1)= H. W. Haussig, *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in vorislamischer Zeit*, Darmstadt 1983.
- Heidelberger, *Kreuzzugsversuche*= W. Heidelberger, *Kreuzzugsversuche um die Wende des 13. Jahrhunderts*, Leipzig 1911.
- Henning, *Terrae*= R. Henning, *Terrae incognitae. Eine Zusammenstellung und kritische Bewertung der wichtigsten vorkolumbianischen Entdeckungsreisen an Hand der darüber vorliegenden Originalberichte*, III: (1200-1415), Leiden 1953.
- Herrmann, *Seidenstrassen*= A. Herrmann, *Die alten Seidenstrassen zwischen China und Syrien, Beiträge zur alten Geographie Asiens*, I. Abteilung, Berlin 1910.
- Heyd, *Histoire*= W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, I-II, Leipzig 1936.
- Holt, *Qalawun* = P. M. Holt, *Qalawun's Treaty with Genoa in 1290*, „Der Islam” 57, 1980: 101-108.
- Ilisch, *Geschichte*= L. Ilisch, *Geschichte der Artuqidenherrschaft zwischen Mamluken und Mongolen, 1260-1410 AD*, Münster 1984.
- Jackson, *Dissolution*= P. Jackson, *The Dissolution of the Mongol Empire*, „Central Asiatic Journal” 22, 1978: 186-243.
- Kedar, *Segurano-Sakran*= B. Z. Kedar, *Segurano-Sakran; un mercante genovese al servizio dei sultani mamaluchi c. 1303-1322*, în vol. *Fatti e idee di storia economica nei secoli XII-XX. Studi dedicati a Franco Borlandi*, Bologna 1977.

- Khowaiter, *Baibars*= Abdul-Aziz Khowaiter, *Baibars the First: His Endeavours and Achievements*, London 1978.
- Klimkeit, *Seidenstrasse*= H.-J. Klimkeit: *Die Seidenstrasse: Handelsweg und Kulturbrücke zwischen Morgen- und Abendland*, Köln 1988.
- Labib, *Handelsgeschichte*= S. Y. Labib, *Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517)*, Wiesbaden 1965.
- Labib, *Marchands*= S. Y. Labib, *Les marchands Karinis en Orient et sur l'océan Indien*, în vol. *Sociétés et compagnies de commerce en Orient et dans l'océan Indien. Actes du huitième Colloque international d'histoire maritime (Beyrouth — 5-10 septembre 1966)* présentés par M. Mollat, Paris 1970: 209-214.
- Labib, *Policy*= S. Y. Labib, *Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages*, în vol. *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of the Islam to the Present Day*. Edited by M. A. Cook, London 1970: 63-77.
- Laiou, *Constantinople*= A. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge (Mass.) 1972.
- Lewis, *What Went Wrong?*= B. Lewis, *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, London 2002.
- Lopez, *Genova*= R. S. Lopez, *Genova marinara nel Duecento. Benedetto Zaccaria, anniraglio e mercante*, Milano 1933.
- Lopez, *Luci*= R. S. Lopez, *Nuove luci sugli italiani in Estremo Oriente prima di Colombo*, în idem, *Su e giù per la storia di Genova*, Genova 1975: 83-136.
- Lopez, *Venise*= R. S. Lopez, *Venise et Gênes: deux styles, une réussite*, în idem, *Su e giù per la storia di Genova*, Genova 1975: 35-42.
- Lupprian, *Beziehungen*= K.-E. Lupprian, *Die Beziehungen der Päpste zu islamischen und mongolischen Herrschern im 13. Jahrhundert*, Città del Vaticano 1981.
- Mansouri, *Recherches*= M. T. Mansouri, *Recherches sur les relations entre Byzance et l'Egypte (1259-1453), d'après les sources arabes*, Toulouse 1987.
- Maqrizi/Quatremère= *Histoire des Sultans Manlouks de l'Egypte écrite en arabe par Taki-eddin-Ahmed-Makrizi, traduite en français et accompagnée de notes philologiques, historiques, géographiques* par M. Quatremère, 4 părți în 2 volume, Paris 1845.
- Mikaelian, *Istorija*= V. A. Mikaelian, *Istorija kilikijskogo armjanskogo qosudarstva*, Erevan 1952.
- Mufaddal/Blochet= Mufazzal Ibn Abil-Fazail, *Histoire des sultans mamlouks*. Texte arabe publié et traduit en français par E. Blochet, I-II, Paris 1919, 1928 (publicat inițial în „Patrologia orientalis”, XII, p. 343-550, XIV, p. 373-672, XX, p. 1-270).

- Papacostea, *Gênes* = ř. Papacostea, *Gênes, Venise, et la mer Noire à la fin du XIIIe siècle*, „Revue roumaine d'histoire” 29, 1990, 3-4: 211-236.
- Papacostea, *Tana*= S. Papacostea, «*Quod non iretur ad Tanam*». *Un aspect fondamental de la politique génoise dans la mer Noire au XIVe siècle*, „Revue des études sud-es européennes” 17, 1974, 2: 201-217.
- Pegolotti/Evans= Francesco Balducci Pegolotti, *La practica della mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge (Mass.) 1936.
- Petech, *Marchands* = L. Petech, *Les marchands italiens dans l'Empire mongol*, „Journal asiatique” 250, 1962, 2: 549-574.
- Pistarino, *Genova*= G. Pistarino, *Genova e il Vicino Oriente nell'epoca del Regno latino di Gerusalemme*, în vol. I *comuni italiani nel Regno crociato di Gerusalemme. Atti del Colloquio „The Italian Communes in the Crusading Kingdom of Jerusalem” (Jerusalem, May - May 28, 1984)* a cura di Gabriela Airaldi e B. Z. Kedar, Genova 1984: 57-141.
- Polo/Benedetto= Marco Polo, *Il Milione*. Prima edizione integrale a cura di Luigi Foscolo Benedetto, Firenze 1928.
- Prawer, *Histoire* = J. Prawer, *Histoire du Royaume de Jérusalem*, II, Paris 1970.
- Raynaud, *Gestes*= *Les Gestes des Chypriotes. Recueil de Chroniques françaises écrites en Orient aux XIIIe et XIVe siècles (Philippe de Navarre et Gérard de Nerval)*, ed. G. Raynaud, Genève 1887.
- Richard, *Navigations* = J. Richard, *Les navigations des Occidentaux sur l'océan Indien et la mer Caspienne (XIIe-XVe siècle)*, in: *Sociétés et compagnies de commerce en Orient et dans l'océan Indien. Actes du huitième Colloque international d'histoire maritime (Beyrouth 5-10 septembre 1966)* présentés par M. Mollat, Paris 1970, p. 353-369.
- Sanudo, *Liber*= *Liber secretorum fidelium crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione*. Cuius auctor Marinus Sanuts dictus Torsellus. Primum in Bongartii opere *Gesta Dei per Francos* intitulato editum Hanoviae MDCXI (ediție anastatică: Jerusalem 1972).
- Schmid, *Beziehungen*= Margarete Pia Schmid, *Die diplomatischen Beziehungen zwischen Konstantinopel und Kairo zu Beginn des 14. Jahrhunderts im Rahmen der Auseinandersetzung Byzanz-Islam*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität zu München f. a. (text dactylografiat).
- Sinor, *Mongols*= D. Sinor, *The Mongols and Western Europe > A History of the Crusades*, III: *The Fourteenth and Fifteenth centuries*. Edited by H.W. Hazard, Wisconsin 1975.

- Soranzo, *Papato* = G. Soranzo, *Il papato, l'Europa cristiana e i Tartari. Un secolo di penetrazione occidentale in Asia*, Milano 1930.
- Spuler, *Mongolen*= B. Spuler, *Die Mongolen in Iran. Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit 1220-1350*, Leiden 1985.
- Tafel/Thomas, *Urkunden*= G. L. Tafel und G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, III: (1156-1299), Wien 1857.
- Thiriet, *Romanie*= F. Thiriet, *La Romanie vénitienne. Le developement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)*, Paris 1959.
- Thorau, *Baibars*= P. Thorau, *The Battle of 'Ayn Jalut: A Reexamination*, în vol. *Crusade and Settlement. Papers read at the First Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East and presented to R. C. Smail*. Edited by P. W. Edbury, Cardiff 1985: 236-241.
- Thorau, *Sultan*= P. Thorau, *Sultan Baibars von Ägypten. Ein Beitrag zur Geschichte des Vorderen Orients im 13. Jahrhundert*, Wiesbaden 1987.
- Tiesenhausen, *Sbornik*= W. Tiesenhausen, *Sbornik materialov otnosjaščihja k istorij Zolotoj Ordy*, I, Sanktpeterburg 1884.
- Vernadsky, *Zolotaja Orda* = G. Vernadsky, *Zolotaja Orda, Egipet i Vizantija v nih vzaimootnosenijan v carstvovanije Mihaila Paleologa*, „Seminarium Kondakovianum“ 1, 1927: 73-84.
- Wehr, *Wörterbuch* = H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*, Leipzig 1958.
- Wood, *Silk Road*= Fr. Wood, *The Silk Road: two thousand years in the heart of Asia*, London 2003.
- Zakirov, *Otnošenija*= S. Zakirov, *Diplomatičeskie otnošenija Zolotoj Ordy s Egiptom (XIII-XIV vv.)*, Moskva 1966.

REGIMUL TOTALITAR – PROPAGANDĂ ȘI PRIVILEGII

SISTEMUL DE ÎNGRIJIRI MEDICALE AL CONDUCERII PARTIDULUI MUNCITOARESC ROMÂN LA ÎNCEPUTUL ANILOR '50

EUGEN DENIZE

Preluând puterea în România, cu ajutorul nemijlocit al armatelor sovietice, comuniștii au promis populației foarte mult, dar au realizat foarte puțin. După modelul stăpânitor de la Moscova, ei au introdus în țara noastră un sistem economic centralizat și o planificare sufocantă, au depozitat pe țărani de pământ și întreaga societate de orice fel de bunuri, cu excepția celor de strictă necesitate personală, au lichidat fără milă drepturile și libertățile cetățenesci, și-au exterminat adversarii, fizici și psihologic, dând dovedă de o cruzime nemaiîntâlnită de-a lungul istoriei noastre. Întreaga societate a fost transformată într-un mare lagăr de concentrare de unde nu se mai "pleca", ci se "fugea". Aparatul represiv a fost dezvoltat și înzestrat cu puteri discreționare, neavând a da socoteală nimănui, cu excepția conducerii superioare de partid. Societatea românească, deși mai alfabetizată, a devenit o societate abrutizată, lipsită de autentice valori morale, dominată de frică, terorizată, bolnavă de "sindromul urmăririi", de arestările făcute în miez de noapte pentru niște vinovății de nimeni știute. Zdrobind coloana vertebrală a societății românești, comuniștii au promis o modernizare economică rapidă și eficientă. Dacă ea a fost cu adevărat rapidă, nu a fost însă și eficientă, deoarece avea la bază o populație terorizată și obligată să nu gândească, lipsită de o alimentație la standardele europene ale vremii, de un nivel de trai corespunzător cu ceea ce se întâmpla în Europa, inclusiv de o sănătate bună.

Una din principalele promisiuni ale comuniștilor atunci când au preluat puterea a fost și aceea privind asigurarea gratuității actului medical, deși ei știau bine că nu dispun de fonduri suficiente pentru a acoperi această mare povară economică. A rezultat o oarecare creștere a nivelului de sănătate al populației, eradicarea unora dintre bolile sociale cu care se confrunta țara noastră, dar aceasta numai în măsura în care se asigura capacitatea productivă a forței de muncă. În general, datorită rămânerii în urmă din punct de vedere economic, s-a pus accentul pe aspectele cantitative ale actului sanitar, și mult mai puțin pe cele calitative. Corpul medical și-a pierdut statutul și importanța socială, activitatea depusă de el fiind considerată "neproductivă", medicii fiind arestați și hăituiți fără milă pentru orice atenție materială pe care pacienții o considerau firească, știind foarte bine cum înțelegea statul totalitar comunist să-i răsplătească pentru munca pe care o depuneau în folosul întregii societăți. Dacă în România interbelică accesul la actul medical de calitate era uneori condiționat de situația economică a pacientului, dar teoretic speranțe erau pentru toată lumea, în România comunistă accesul la actul medical de calitate a fost permis sau interzis ca o măsură administrativă. Numai anumiți aleși, cei mai buni fi ai poporului, evident comuniștii, aveau asigurat accesul la un act medical mai bun, care pentru ceilalți locuitori ai țării era inaccesibil. Dar și în acest caz erau comuniști mai egali decât ceilalți, comuniști care ocupau funcții de conducere și, tocmai din această cauză, puteau spera, pentru ei și pentru anumiți membri ai familiilor lor, să beneficieze de consultul unor medici mai

buni, să aibă acces la medicamente care nu se puteau cumpăra în farmaciile obișnuite, să fie internați în clinici și spitale speciale, în care aveau să fie îngrijiti cu mai multă atenție, să beneficieze chiar de îngrijiri medicale în străinătate, evident, numai în Uniunea Sovietică sau în alte țări din imperiul sovietic și numai cei care făceau într-adevăr parte din noua "elită".

Odată venit la putere, Partidul Comunist și-a dezvoltat un impresionant aparat birocratic, aparat care se ocupa de toate aspectele vieții membrilor nomenclaturii, inclusiv de sănătatea lor, care trebuia să fie mereu bună pentru ca ei să se bucure din plin de plăcerile vieții oferite de deținerea absolută a puterii, dar și să fie în permanență gata să se lupte cu fiorosul "dușman de clasă". Reglementările privitoare la felul în care trebuiau să-și îngrijească sănătatea liderii comuniști și membrii aparatului de partid au apărut imediat după ce ei s-au instalat confortabil în fotoliile puterii, simultan cu cele care priveau în ce case au dreptul să locuiască, de preferință cele mai elegante vile ale Bucureștiului sau ale altor orașe din țară confiscate cu sălbăticie de la proprietarii lor de drept, cum să se alimenteze, în nici un caz pe cartelă ca toți ceilalți locuitori ai țării, cum să călătorească, cum să-și facă educația și aşa mai departe. Cercetând arhivele Partidului Comunist Român nu am putut găsi primele reglementări în acest sens, ci doar unele ulterioare, datând din 24 februarie 1950 și din 26 aprilie 1954. Prima dintre acestea se referă numai la conducerea superioară a partidului, la numele grele ale acestei conduceri, la membrii Biroului Politic și ai Secretariatului, pe când cea de-a doua îi are în vedere pe membrii Comitetului Central, aparatul central de partid, conducerile regionale, raionale, orașenești, ale organizațiilor de masă conduse de partid, conducerile presei centrale și locale de partid, membrii corpului diplomatic din țările comuniste aliate, consilierii sovietici și familiile acestora. Evident, sănătatea membrilor simpli de partid era mai puțin importantă și nu necesita adoptarea unor hotărâri speciale care să fie discutate de conducerea superioară.

La 24 februarie 1950 Secretariatul Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român a luat în discuție, printre alte lucruri, și problema organizării unui sistem de sănătate pentru cei mai importanți conducători comuniști. În cadrul ședinței din această zi a fost prezentat și aprobat un referat pe această temă¹. Referatul începea prin a arăta că problema îngrijirii și asigurării sănătății membrilor din conducerea partidului avea două aspecte, și anume: unul preventiv, care privea pe acei conducători cu boli cronice sau care aveau predispoziție la îmbolnăvire, și unul curativ propriu-zis. În vederea asigurării îngrijirii sănătății conducătorilor partidului se spunea că fusese format un colectiv de medici "verificați de Direcția Cadre a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român"², colectiv al căruia fiecare membru purta răspunderea îngrijirii medicale a unui anumit grup de lideri comuniști³. În continuare se preciza că: "Pentru ca această misiune să fie dusă în cele mai bune condițiuni, este necesar să se creeze condițiile obiective atât din punct de vedere medical, cât și din punct de vedere al securității"⁴. Aceste condiții erau amintite imediat și ele constau din următoarele: a) medicii care erau repartizați pentru îngrijirea unui anumit conducător comunist urmău să aibă intrare liberă în casa acestuia; b) orice fel de îmbolnăvire trebuia să fie anunțată serviciului medical al Comitetului Central sau direct medicului însărcinat cu îngrijirea conducătorului respectiv; c) orice consultație sau consult realizat de un alt medic decât cel al Comitetului Central nu se putea realiza decât prin și în prezența acestuia din urmă; d) medicamentele prescrise trebuiau procurate numai prin serviciul medical al Comitetului Central sau prin farmacia spitalului Elias

¹ Referat prezentat în cadrul Ședinței Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din ziua de 24 februarie 1950, în Arhivele Militare Române, fond microfisme, rola ASI-207, cadrele 72-73.

² Ibidem, c. 72.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

și în nici un caz nu trebuiau să fie luate de la farmaciile din oraș; e) analizele și examenele de laborator puteau fi făcute numai la spitalul Elias. În anumite cazuri, pentru examene de specialitate care nu puteau fi efectuate în spitalul Comitetului Central, acestea puteau fi făcute în altă unitate sanitatără, dar numai în prezența medicului repartizat de Comitetul Central; f) din punct de vedere medical, conducătorii comuniști urmău a fi controlați o dată la șase luni, când trebuiau să fie supuși unui control medical general. Acest control trebuia să fie făcut și familiilor conducătorilor respectivi, precum și celor ce locuiau în aceeași casă; g) tratamentele curente se făceau sub controlul direct al medicului responsabil trimis de Comitetul Central; h) în anumite cazuri, care necesitau măsuri speciale, cum ar fi limitarea orelor de muncă, concediu medical, regimuri alimentare și aşa mai departe, prescripțiile respective urmău a fi puse în practică de ceea ce referatul numea "tovarășii noștri"⁵. Conducătorii cei mai de seamă ai partidului erau repartizați doar la patru medici după cum urmează: Gheorghe Gheorghui-Dej, Iosif Chișinevschi, Alexandru Moghioroș, Leonte Răutu, Dumitru Petrescu și Ion Vințe la medicul *Bercu*, Ana Pauker, Teohari Georgescu, Miron Constantincscu, Pintilie Bodnarenco și Gheorghe Apostol la medicul *Kaffé*, Vasile Luca, Vasile Vaida, Emil Bodnăraș, Lothar Rădăceanu, Petre Borilă și Avram Bunaciu la medicul *Kahana*, Gheorghe Vasilichi, Chivu Stoica, Alexandru Drăghici, Leontin Sălăjan, Gheorghe Florescu și Constantin Pârvulescu la medicul *Brill*⁶. În acest fel, conducerea superioară de partid și membrii familiilor sale se puteau bucura de cele mai bune medicamente și tratamente, de cea mai bună asistență medicală cu putință existență în momentul respectiv în țară. Evident, ne îndoim că cei patru doctori amintiți mai sus, care răspundeau cu capul pentru sănătatea conducătorilor de partid, erau cei mai buni din România acelei vremi, dar, în orice caz, erau printre cei mai fideli partidului, printre cei mai siguri din punct de vedere politic și, probabil, și foarte buni profesioniști. Oricum, sub stricta lor supraveghere, conducătorii partidului puteau consulta cei mai buni specialiști din țară, puteau urma tratamentele cele mai adecvate, aveau garanția că le este asigurată medicamentația cea mai bună cu putință. În afară de toate aceste avantaje, unul despre care nu se pomenește nimic în referat era și acela că liderii comuniști români puteau beneficia, cu aprobarea Secretariatului și a Biroului Politic, de îngrijire medicală peste hotare, în special în Uniunea Sovietică, dar și în alte țări ale imperiului communist, Cehoslovacia fiind una dintre destinațiile cele mai căutate.

Grijă "părintească" a partidului nu s-a oprit însă numai la conducerea sa superioară, ci a coborât și spre păturile inferioare, spre aparatul de partid, spre cei care își câștigau existența prin indoctrinarea maselor, prin încercarea de a le rupe de trecutul lor, de tradițiile și de sistemul de valori perene ale poporului nostru. Toți aceștia trebuiau și ei să fie "răsplătiți" în vreun fel oarecare pentru munca lor neobosită depusă în slujba distrugerii poporului român, și una dintre posibilele răsplăți era, în mod neîndoianic, crearea unor privilegii medicale, mai mici decât cele ale conducerii superioare de partid, dar incomparabil mai mari decât cele de care se bucura simplul cetățean, înnobilat de partid cu titulatura de "constructor al socialismului". Privilegiile medicale ale aparatului de partid au fost și ele reglementate în cadrul unei ședințe a Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, desfășurată la 26 aprilie 1954, deci după moartea lui Stalin.

Referatul⁷ prezentat și aprobat în cadrul acestei ședințe propunea o reglementare precisă a drepturilor diferitelor categorii de salariați în unitățile medicale conduse de Direcția Treburilor Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român. În primul rând erau stabilite

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, c. 73.

⁷ Referat prezentat în cadrul Ședinței Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din ziua de 26 aprilie 1954, în ibidem, fond microfilme, rola AS1-208, cadrele 12-15.

categoriile de salariați care aveau dreptul, sau mai bine zis privilegiul, de a se trata în aceste unități și anume: 1) membrii Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român cu familiile lor; 2) lucrătorii din aparatul Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român cu familiile lor, adică soț, soție, copii, precum și părinții activistului dacă locuiesc împreună cu el și nu au nici o altă sursă de subsistență; 3) lucrătorii din organele și aparatul comitetelor regionale, orașenești și raionale de partid, personalul redacțional al ziarelor regionale de partid asimilat lucrătorilor din aparatul de partid, cât și conducerea, personalul didactic și elevii școlilor regionale de partid, trimiși în unitățile medicale conduse de Direcția Treburilor Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român de comitetele regionale de partid; 4) personalul redacțional al ziarului "Scânteia" și al revistei "Lupta de clasă", al ediției românești a ziarului "Pentru pace trainică, pentru democrație populară", al publicației "Carnetul agitatorului", directorul, directorii adjuncți și șefii de redacție ai Editurii de stat pentru literatură politică, redactorii șefi ai principalelor publicații; 5) salariații unităților medicale și de odihnă din Regiunea București; 6) personalul de deservire al aparatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român cu familia și salariații cooperativei 2 (alimentație, vestimentație etc. pentru conducerea superioară de partid) fără familiile lor; 7) conducerea, personalul didactic și studenții școlilor superioare de partid cu familiile lor; 8) președintele, vice-președintele și secretarul Prezidiului Marii Adunări Naționale, împreună cu familiile lor; 9) miniștrii, locuitorii de miniștri și asimilații lor cu familiile lor; 10) conducătorii misiunilor diplomatice ale republicilor prietene, cu familiile lor; 11) consilierii sovietici și tovarășii sovietici, îndrumați de policlinica proprie, cu familiile lor; 12) redactorii străini ai ziarului "Pentru pace trainică, pentru democrație populară"; 13) conducerile centrale ale organizațiilor de masă, membrii biroului și șefii de secții ai Comitetului Central al Uniunii Tineretului Muncitoresc, președintele, vice-președintele, secretarii și șefii de secții ai Consiliului General A.R.L.U.S., cu familiile lor; 14) oaspeții Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român; 15) președinții comitetelor executive ale sfaturilor populare regionale și al capitalei; 16) eroii muncii socialiste, cu familiile lor; 17) oameni ai științei, culturii și artei, deputați ai Marii Adunări Naționale și membri ai Corpului Diplomatic, numai pe baza indicațiilor conducerii partidului; 18) oaspeți ai guvernului Republicii Populare Române, numai pe baza indicațiilor conducerii partidului. Pentru membrii de familie ai lucrătorilor de partid, prevăzuți cu dreptul de a fi îngrijiți în unitățile medicale conduse de Direcția Treburilor Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, spitalizarea putea să se facă numai în limita posibilităților în unitățile proprii, aceștia urmând a fi ajutați să se interneze în unitățile Ministerului Sănătății⁸.

După această înșiruire a categoriilor privilegiate, din punct de vedere medical, ale regimului comunist, referatul aducea în discuție diferitele forme de asistență de care puteau să beneficieze aceste categorii. Astfel, categoriile cuprinse la punctele 1, 2, 4, 5, 6, și 7 aveau dreptul la asistență medicală cu caracter curativo-profilactic în unitățile medicale speciale ale partidului cum ar fi Polyclinica 10, Spitalul 12 (Elias), sanatoriul TBC de la Predeal, precum și la sanatoriile balneare de la Olănești și Slănic Moldova⁹. Categoriile cuprinse la punctele 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 și 18 aveau dreptul numai la formele curative de asistență medicală din unitățile: Polyclinica 10, Spitalul 12 (Elias), sanatoriul TBC de la Predeal și sanatoriile balneare de la Olănești și Slănic Moldova¹⁰. În continuare, referatul arată că Sanatoriul 12 A de la Otopeni funcționa cu o capacitate redusă, necorespunzătoare mijloacelor tehnice și materiale de care dispunea. Pentru a remedia această situație se propunea mărirea capacitatei de utilizare a

⁸ Ibidem, c. 12-13.

⁹ Ibidem, c. 13.

¹⁰ Ibidem, c. 14.

acestei unități la aproximativ 50-60 de paturi prin construirea a trei rezerve noi, menținerea grupului de rezerve speciale în forma existentă și internarea aici a unor noi categorii de boli, cum ar fi bolile interne, convalescenții și nevrozele¹¹. Se propuneau, de asemenea, anumite amenajări corespunzătoare caracterului de spital. Astfel, utilizarea de fizioterapie și gimnastică medicală urma să se facă atât pentru bolnavii internați, cât și pentru conducătorii partidului care aveau prescrise ascemenea tratamente¹². Pentru utilizarea capacității crescute se propunea lărgirea cadrului celor care aveau dreptul de a fi îngrijiți în această unitate sanitată, față de cei prevăzuți în hotărârile precedente din 18 ianuarie și 31 octombrie 1952 (pe care, din păcate, nu am putut să le găsim în arhive – n.n.), cu următoarele categorii: toți lucrătorii cu muncă politică din aparatul Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, primii secretari și secretarii comitetelor regionale, orașenești și raionale de partid, președinții colegiilor și șefii secțiilor comitetelor regionale de partid, locuitorii de miniștri și cei asimilați cu această funcție, directorii școlilor de partid, președinții sfaturilor populare regionale, primii secretari ai comitetelor regionale UTM, redactorii șefi ai ziarelor de partid, conducătorii misiunilor diplomatice ale republiecilor prietene¹³. Cu această lărgire a cadrului de “recrutare” a bolnavilor (recruitați, probabil, în concepția autorului referatului, la fel ca și spionii și delatorii de care se folosea regimul), utilizarea capacității acestei unități medicale trebuia să crească de la 12-15 paturi pe zi până la 25-30 de paturi pe zi¹⁴. În acest fel se crea posibilitatea de descongestionare a secției de boli interne a Spitalului 12 (Elias)¹⁵, bineînțeles, pentru ca acolo să poată fi îngrijiți mai bine și mai în liniste liderii cei mari ai partidului.

Referatul aprobat de Secretariat punea și problema reducerii cheltuielilor suportate de partid în cadrul unităților sale medicale. Astfel, cei care aveau dreptul la asistență gratuită în unitățile medicale ale partidului erau cei din categoriile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 13, 14, 15 și 16¹⁶. Ceilalți treabuiau să plătească cota parte alocată de partid peste cota suportată de Ministerul Sănătății. Gratuitatea pentru aceste categorii se putea acorda numai în cazuri cu totul speciale¹⁷. Pentru reducerea cheltuielilor suportate de partid cu îngrijirea sănătății membrilor aparatului său, ai activului, se mai propunea reducerea cotei plătite de partid pe zi la alocația de hrană. În acest fel, la sanatoriul Otopeni era prevăzută o reducere de la 21 la 14,10 lei pe zi, la Spitalul 12 (Elias) de la 4,20 la 4 lei pe zi, la sanatoriul TBC de la Predeal de la 8,75 la 6,10 lei pe zi, la sanatoriul Olănești de la 21 la 9,10 lei pe zi, iar la sanatoriul Slănic Moldova de la 8,75 la 6,10 lei pe zi¹⁸. Odată cu aceste reduceri, obligațiile materiale ale categoriilor care nu aveau dreptul la gratuitate în unitățile sanitare ale partidului se reduceau și ele în felul următor: la sanatoriul 12 de la Otopeni – 20 de lei pe zi, la Spitalul 12 (Elias) – 10 lei pe zi, la sanatoriul TBC de la Predeal – 11 lei pe zi, la sanatoriul de la Slănic Moldova – 10 lei pe zi, iar la sanatoriul de la Olănești – 17 lei pe zi¹⁹. Pentru reducerea cheltuielilor se mai arăta că toate consultațiile ținute în aceste unități cu medici din afara sistemului de sănătate al partidului, aduși la cererea bolnavilor, urmău a fi plătite integral de pacienții respectivi²⁰.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, c. 14-15.

¹⁴ Ibidem, c. 15.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, c. 16.

Din toate cele spuse până aici se poate constata faptul că, de departe de promisiunile făcute în legătură cu deplina egalitate de şanse a membrilor societăţii, comuniştii români au creat un sistem de privilegii într-unul dintre cele mai sensibile domenii ale existenţei umane, acela al sănătăţii. Era vorba de un dublu cerc de privilegii. Primul îi cuprindea pe membrii de rând ai aparatului şi ai activului de partid, iar cel de-al doilea numai pe cei mai importanţi conducători comunişti, membri în Secretariat, în Biroul Politic sau în Biroul Organizatoric. Pentru aceştia totul era posibil şi permis, lumea în care trăiau era cu totul alta decât cea de zi cu zi a românului obișnuit, privilegiile care îi înconjurau erau de neatins pentru simplii cetăteni ai ţării, astfel încât, în loc de modernizarea rapidă promisă, s-a realizat o societate închisă, bazată pe privilegii oferite nu de proprietate, ci de deținerea unor anumite funcții în stat și, mai ales, în partid, o societate cu destul de pronunțate trăsături de feudalism timpuriu.

ISTORIA TEATRULUI ROMÂNESC ÎN PRIMII ANI DE COMUNISM

CRISTIAN VASILE

În condițiile în care cultura română s-a aflat în perioada 1948-1953 sub semnul cenzurii, fiind o anexă a propagandei politice, s-a dezvoltat concepția „artistului de stat”¹. În acest studiu am încercat, în principal cu ajutorul unor documente aparținând fostei arhive a CC al PMR, să surprindem o epocă dramatică din istoria teatrului românesc, tocmai perioada în care s-a pus cel mai acut problema reeducării vechiului artist, cel care animase scena și lumea teatrului „burghez”, în sensul înșușirii interpretării pieselor în manieră realist-socialistă.

Încă din vara anului 1947, într-un context politic intern și internațional tensionat, repertoriul teatrelor – în care se regăseau și multe piese anglo-saxone – a fost modificat chiar prin intervenții directe ale guvernului care, la scurt timp, va promova o lege foarte restrictivă privind regimul spectacolelor publice, act normativ ce consacra politizarea vieții teatrale. Amestecul ideologicului în selectarea repertoziilor și în conținutul pieselor este evidentă mai ales începând din anul 1948, iar această realitate reiese și din lectura documentelor emanate de la Direcția (Secția) de Propagandă și Agitație a CC al PMR, instituție patronată de Iosif Chișinevski, principalul ideolog și propagandist al Partidului Comunist până în anul 1957², cel în jurul căruia aveau să graviteze alte personaje sinistre precum Leonte Răutu, Mihai Roller și Nicolae Moraru. De altfel, aceleași surse îl indică pe cel din urmă – „esteticianul” Nicolae Moraru –, ca fiind unul dintre zbirii Partidului Comunist în probleme de artă dramatică³. Același N. Moraru a prezidat în iunie 1952 un tribunal ad – hoc care a judecat în stil jdanovist conținutul piesei *Caragiale în vremea lui* de Camil Petrescu, un „proces” comentat de profesorul clujean Ion Vartic într-o carte-document⁴.

Interzicerea piesei „Arsenic și dantelă veche”. Libertatea de creație în domeniul vieții teatrale a fost periclitată în mod serios încă de la jumătatea anului 1947. În contextul respingerii de către URSS și noli săl sateliți a Planului Marshall, „tovărășii de drum” ai comuniștilor țineau să-și exprime loialitatea față de „îngărul anti-imperialist” care se prefigura. Chiar Gheorghe Tătărescu abdica de la ideile formulate în cunoscutul său Memorandum din 24 mai 1947. În acest context, aparent din rațiuni estetice, în guvernul procomunist s-au ridicat voici care cereau interzicerea unui spectacol de teatru care se bucura din plin de aprecierea publicului bucureștean – comedia *Arsenic și dantelă veche*, piesă scrisă de Joseph Kesselring și reprezentată pe scena Teatrului Comediei.

¹ Adrian Marino, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în România. Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi*, Iași, 2001, p. 155.

² Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, 2005, p. 295.

³ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 37/1948, f. 3 și urm.

⁴ *Procesul „tovărășului Camil”*. Teatru documentar în stare naturală, Cluj, 1998.

În şedinţa Consiliului de Miniştri din 4 iulie 1947, Petru Groza relata colegilor săi de cabinet experienţa neplăcută prin care trecuse cu o zi înainte, împreună cu familia sa, la „Teatrul doamnei Sturdza Bulandra”: „cortina s-a ridicat şi am văzut că acolo se reprezentă o piesă cu un nebun şi cu o ladă pe care, când nebunul o deschide, găseşte (...) înuntru un cadavru. Un subiect isticic, fără nici un rost. Aşa încât vă mărturisesc că, ne mai putând suporta până la sfârşit, am plecat. Am auzit că, în total, au fost 24 de cadavre. Iată cu ce-si pierd o scară actori de talent şi atâta lume la o piesă care n-are nici o morală şi nici o tendinţă, un simplu roman poliţist, care dacă merge pentru oameni bolnavi, *fiind o piesă americană, nu poate merge sub regimul nostru* (s. n.). Eu mă întreb: nu trebuie dirijată această activitate? Este scandalos ca sub un regim democratic, care aduce atâtea jertfe pentru teatru, să se poată reprezenta astfel de piese, în care să se epuizeze talente remarcabile, numai ca să se conformeze dorinţelor unui public isticic, care nu se ştie încadra – este outsider – în regimul de astăzi”⁵.

În opinia lui Petru Groza se impunea o revizuire a repertoariilor, dar şi „reeducarea” publicului: „De aceea noi vom căuta să dăm un alt conținut acestui cadru şi un alt material acestor actori de talent, ca să putem face astfel o altă educaţie publicului. Vom folosi subvenţiile şi cheltuielile noastre cu teatrele ca să facem o educaţie potrivită poporului muncitor dormic de recreaţie. Mă gândesc la străinii care trec prin Bucureşti. Ce idee îşi fac ei când văd reprezentându-se în capitala noastră astfel de piese? Rog pe domnul ministrul al Artelor să binevoiască să revizuiască repertoariile teatrelor. Să se joace pe toate scenele piese cu tendinţe sănătoase; să se eliminate piesele poliţiste care contribuie la cultivarea isticalelor unei anumite societăţi. Vreau să facem să se constate că şi pe această chestiune suntem vigilenţi”⁶.

Ion Pas nu a avut obiecţii majore la rechizitorul lui Petru Groza, astfel că piesa a fost interzisă. De altfel, ministrul Artelor declarase în Parlament că este nevoie de un Consiliu care să vegheze asupra repertoariului teatral „ca nu cumva să fie jucate lucrări care, deşi îndeplineşte toate condiţiunile de ordin artistic, nu îndeplineşte totuşi anumite considerente de oportunitate, considerente pe care noi, cu obligaţiile noastre şi în spiritul nostru, socotim că trebuie să le respectăm”⁷.

Lucrurile apar într-o cu totul altă lumină în relatarea Luciei Sturdza Bulandra. Mareia actriţă istoriseşte în memoriile sale povestea montării acestei piese, comandată de Dina Cocea la Londra: „A fost un mare succes, împărţit cu Marieta Rareş, Marcel Angheluş, Costache Antoniu... Piesa, la prima vedere, părea o simplă farsă, dar în fond era o puternică satiră. (...) Totuşi, când, la redeschiderea stagiuului (în toamna anului 1947, n. n.), piesa urma să fie reluată, autorităţile respective de pe acea vreme s-au opus din pricina cadavrelor ce erau aduse în scenă şi care în realitate erau nişte păpuşi de cărpă. Degeaba spune dictonul: *ridendo castigat mores* – căci publicul rădea în hohote de personajele negative de pe scenă – argumentul n-a fost luat în consideraţie! Şi eu am rămas din nou fără angajament, rostogolindu-mi iarăşi stâncă, aidoma legendarului Sisif...”⁸

Montarea piesei exprima tendinţa de racordare a teatrului românesc la manifestările din arta teatrală şi cinematografică din Occident. Una din intenţiile piesei era să denunţe patologii

⁵ ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri - Stenograme (1944–1959), dosarul nr. 7/1947, f. 26.

⁶ Ibidem, f. 26–27.

⁷ „Monitorul Oficial”, partea a III-a, Desbateri Parlamentare, nr. 36, joi 14 septembrie 1947, p. 961.

⁸ Lucia Sturdza Bulandra, *Amintiri... Amintiri...*, Bucureşti, 1960, p. 120–121.

ale vieții moderne, precum sacrificarea unor vieți pentru experiențe nebunești. Referința la nebunia nazistă era străvezie⁹; probabil cenzorii se temeau că publicul va identifica și o altă aluzie: aluzia la experimentul totalitar comunist. Interzicerea piesei *Arsenic și dantelă veche* în toamna anului 1947 a lăsat mai mulți actori fără angajamente, dar, mult mai important, anunța cenzura severă care va apăsa asupra repertoziilor teatrelor.

Dacă repertoriul teatrelor din perioada 1948–1953 ar fi fost cruceat de violența luptei de clasă, de prost gust și de isterie antiburgheză și antioccidentală, pleoaria lui Petru Groza pentru o cenzură a bunului simț ar fi fost convingătoare și de bună credință. În realitate, după 1948, statutul de dinainte al teatrelor, de adevărate școli pentru formarea gustului public, a fost pus serios în discuție, iar arta dramatică autohtonă a avut de suferit. Nici chiar în perioada interbelică teatrele, în particular postul de director al unui teatru, nu erau cu totul în afara influenței politicii de partid. Totuși, emanciparea de sub această servitute era foarte posibilă¹⁰. În plus, prevederile legii teatrelor din 1937 încurajau această îcpădare de presiuni politice. Tocmai din acest motiv, în vara anului 1947, PCR și partenerii săi din coaliția guvernamentală au inițiat schimbarca cadrului legislativ privitor la regimul spectacolelor.

La numai două săptămâni de la intervenția lui Petru Groza, Parlamentul „democrat” a adoptat legea pentru organizarea Teatrelor, Operelor și Filarmonicilor de stat, precum și pentru regimul spectacolelor publice. Dincolo de unele argumente ridicolе aduse pentru schimbarea legii din 1937, au existat câteva motive oficiale: 1. Legea interbelică „nu mai corespunde noilor concepții de organizare a manifestațiilor artistice”; 2. Necesitatea înființării unui Consiliu superior al Literaturii și Creației Muzicale, care nu exista în precedentul act normativ. Acest Consiliu era conceput ca un înalt for artistic de îndrumare și control asupra tuturor manifestațiilor artistice care oferă garanția că va exista o unitate de concepție în viața teatrală și muzicală¹¹. Se dorea, chipurile, îndreptarca acelor spectacole care au suferit de multe ori scăderi din punct de vedere artistic. În pleoaria sa pentru instituirea acestui Consiliu, Elena Teodorescu, raportor al proiectului de lege, preciza: „Faptul ca acest for superior va controla orice repertoriu atât al reprezentățiilor artistice de stat, cât și al celor particulare înălțătură primejdia de a se strecu, așa cum se întâmplă uneori, anumite idei retrograde, anumite nuanțe șovine, fasciste, care îmbracau haina nevinovată a unci piese de teatru sau a unui oarecare festival artistic”¹².

După cum bine s-a remarcat în istoriografia română, acest Consiliu nu era altceva decât o altă îrcăptă a cenzurii¹³; de altfel, în toamna anului 1947, multe teatre au fost nevoie să-și amâne stagiunea tocmai din cauza presiunilor politice¹⁴. Peste doar câteva luni, la începutul anului 1948, controlul efectiv asupra scenei românești se exercita atât de către Ministerul Artelor, prin Direcția Generală a Teatrelor, cât și de către organele Partidului Comunist, care

⁹ Ioan Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică. Teatrul românesc în perioada 1940-1950*, vol. VIII, București, 1981, p. 432.

¹⁰ Idem. *Istoria Teatrului Național din București 1877-1937*, București, f. a, p. 111.

¹¹ „Monitorul Oficial”, partea III-a, Desbateri Parlamentare, nr. 36, joi 4 septembrie 1947, ședința de miercuri 18 iunie 1947, p. 885.

¹² Ibidem.

¹³ Marian Petcu, *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*, Iași, 1999, p. 164.

¹⁴ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 37/1948, f. 5; ședința Biroului Secției Centrale de Educație Politică din 4 februarie 1948.

invocau demagogic necesitatea implicării „maselor” muncitorești în discutarea problemelor dramaturgiei românești și a repertoriului.

Învățământul superior teatral. La fel de importantă pentru noul regim era și reformarea în sens comunist a învățământului superior teatral. La ședința Biroului Secției Centrale de Educație Politică din 4 februarie 1948, unde s-a discutat Raportul Comitetului de Artă și Cultură, Nicolae Moraru, unul dintre locoteneniile lui Iosif Chișinevschi, semnala faptul că problema învățământului artistic este una esențială și continua cu un rechizitoriu îndreptat în principal împotriva Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică din București (fostul Conservator Regal): „Examenele din anul trecut și [de] anul acesta ne-au arătat ce pot învăța generațiile noi în aceste Conservatorii, unde se declamă din Octavian Goga etc. (...) Ce poate să dea acest Conservatoriu cu [V.] Maximilian, Mița [Maria] Filotti, Alice Cocea, care predau după metoda «Artă pentru Artă»?”¹⁵ Autonomia esteticului era o formulă pe care ideologii comuniști o detestau, dar asaltul declanșat pentru a „reforma” Conservatorul mai avea și alte motive. Mai mulți profesori, între ei: Alice Voinescu și Mihail Jora, imediat după 30 decembrie 1947, și-au manifestat public sentimentele monarhice, criticând instaurarea Republicii.

În consecință, măsurile autorităților comuniste nu s-au limitat la simpla îmbare de denumire a instituției de învățământ – care din Conservator *Regal* devinea Conservator *de Stat* –, ci au vizat epurarea cadrelor didactice „recalcitrante”. Potrivit *Jurnalului* Alicei Voinescu au fost demisi 8 profesori¹⁶. În locul Alicei Voinescu, la catedra de Istorie a literaturii dramatice a fost adus scriitorul comunist Marcel Breslașu, favoritul Direcției de Propagandă și Agitație. Dincolo de gravitatea unui act administrativ cum a fost măsura comprimării unor profesori, la fel de tristă a fost și dezbinarea care a însoțit acest act abuziv. Deși erau pe lista neagră întocmită de Nicolae Moraru, Maria Filotti și V. Maximilian au reușit să se salveze, cel puțin pe moment, însă prețul plătit a fost mare. Alice Voinescu consemna la 7 februarie 1948 următoarele în legătură cu disputa sa cu Maria Filotti, transformată în adversară pentru bani și pentru a-și păstra postul de profesoară: „Foarte prețioasă experiență: cazul Maria [Filotti]. Sunt uimită cât rol joacă banii în viața unor oameni cărora aceștia nu le lipsesc. Nu știu dacă la Maximilian nu e mai ales ambiția de a-și păstra catedra, în toate cazurile, cum arată scrisoarea de angajament, el are dreptate. M-a decepționat adânc Maria Filotti, o lipsă totală de direcție intimă, toate gesturile determinante de interesul momentan. Cum e posibil să nu aibă o ținută măcar superficială? M-a întristat foarte adânc. M-am războit cu ea din respect uman, ceilalți au lăsat-o ca pe o pestiferată, singură. Ce deosebire între ea, obsedată de bani, și Marioara Voiculescu!”¹⁷ Cu puțin timp în urmă, Marioara Voiculescu fusese concediată de la Teatrul Național de proaspătul director, Zaharia Stancu, omul Partidului Comunist¹⁸.

Ca o amară ironie, peste numai un an jumătate, Teatrul particular „Maria Filotti” sucomba din cauza lipsei banilor. Apelul Mariei Filotti din 1949, adresat premierului Petru

¹⁵ Ibidem, f. 3.

¹⁶ Alice Voinescu. *Jurnal*. București, 1997, p. 510.

¹⁷ Ibidem. p. 511.

¹⁸ Marioara Voiculescu. *Jurnal. Memorii*, ed. Florica Ichim și Oana Borș, București, Fundația, 2003, p. 154. Până la publicarea jurnalului marii actrițe, în istoriografie s-a susținut, chipurile, că Marioara Voiculescu, suferind de cord, s-ar fi retras de pe scenă; vezi Ioan Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, p. 477.

Groza de a interveni pentru subvenționarea teatrului și pentru înlăturarea poverii fiscale dovedindu-se inutile¹⁹.

Măsura cea mai importantă în plan instituțional a fost desprinderea învățământului superior teatral de Conservatorul de Muzică, prin înființarea în 1948 a Institutului de Teatru, denumit ulterior Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică „I. L. Caragiale”. Programa de studii a fost schimbată și, în acest context, profilul Teatrologie a dispărut pentru un timp²⁰. La secțiunea Arta actorului era privilegiată metoda Stanislavski; de altfel, aşa-numitele cercuri profesionale Stanislavski au proliferat în instituțiile de spectacol românești după 1948.

Însă în condițiile în care actorii și regizorii, chiar cei trimiși în URSS, erau încă legați de vechea școală „burgheză” de teatru și aveau numeroase „lipsuri” (interese pecuniare semnificative, ocolirea directivelor Partidului Comunist privind arta dramatică²¹), scopul învățământului teatral era formarea unei noi generații de slujitori ai Thaliei, devotați „noului spirit politic” impus de PMR la nivelul repertoziilor și al direcției de scenă. Întrucât „reeducarea” tinerilor atrași de mirajul scenei era dificilă, pe parcursul deceniului săse, periodic, Secția de Propagandă și Agitație și Ministerul Artelor organizau cicluri de conferințe cu teme ideologice și de teorie a artei dramatice. La aceste conferințe erau convocați atât actorii consacrați, cât și cei care abia absolviseră Institutul de Teatru. Obiectivul mărturisit al organizatorilor era să înlesnească assimilarea interpretării în manieră realist-socialistă a pieselor²². Atunci când unii actori de prestigiu manifestau reticență, erau mustrați și „prelucrați” de reprezentanții Secției de Propagandă și Agitație care insistau că, în teatru, aprofundarea principiilor marxism-leninismului facilitează realizarea de progrese artistice.

Controlul comunista asupra repertoziilor. Același Nicolae Moraru raporta la începutul lui februarie 1948 câteva succese obținute în lupta pentru subordonarea politică a teatrului românesc: „s-a introdus dezbaterea pieselor, înainte ca ele să fie puse în repertoriu, în repetiție. Se strâng oamenii și discută [pe] larg împreună. La aceste discuții iau parte chiar muncitorii din teatru”²³. În plus, Comitetul de Artă, în fruntea căruia se afla tot Nicolae Moraru, și-a creat comisii specializate, între care „comisia de îndrumare a artei pe linia de stat”, înființată în ianuarie 1948, care controla Direcția Generală a Teatrelor, Opera de Stat, Direcția Generală a Muzicii. Comisia era compusă din Aurel Ion Maican, Dinu Negreanu, Egizio Massini, Z. Bârsan, Constantin Bugeanu și Barbu Zaharescu²⁴. În raportul înaintat lui Iosif Chișinevschi în februarie 1948, N. Moraru aprecia că „cea mai pozitivă activitate” s-a desfășurat la Teatrul Național din București, condus de Zaharia Stancu. Totuși – continua Moraru – „ne-au scăpat și unele piese care puteau să lipsească. Dar, mai ales, ceea ce azi constituie o serioasă îngrijorare la Teatrul Național nu este atât piesele (sic!) care se joacă, ci îndeosebi felul în care se pun în scenă, adică direcția de scenă. (...) Trebuie să spun că la Teatrul Național lipsește spiritul de

¹⁹ Vezi Marin Radu Mocanu, *Cazarma scriitorilor. (Documente)*, București, 1998, p. 233–237.

²⁰ Marian Popescu, *Teatrul la Universitate*, în „Ziarul de duminică”, nr. 43 (173), vineri 31 octombrie 2003, p. 6.

²¹ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 37/1948, f. 3 și f. 6.

²² Ciclu de conferințe pentru actori, în „Adevărul”, anul 65, nr. 18 039, sămbătă 31 martie 1951, p. 3.

²³ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 37/1948, f. 2.

²⁴ Ibidem.

autocritică între regizori și actori. După cum i-am trage de un elastic, se întind, ca după aceea să se întoarcă în vechea poziție...”²⁵.

Pe lângă presiunea factorului politico-ideologic, Teatrul Național din București se confrunta cu o problemă specifică: lipsa unei clădiri proprii după bombardarea vechiului sediu de pe Calea Victoriei la 24 august 1944. Guvernul instalat la 6 martie 1945 și autoritățile comuniste au tergiversat rezolvarea problemei, iar astăzi unii specialiști în construcții și arhitecți apreciază că vechea clădire bombardată ar fi putut fi refăcută. Încă din 1948 reprezentanții Ministerului Artelor au cerut sprijinul sovieticilor pentru construirea unei noi clădiri a Teatrului, dar ajutorul „marii prietene de la răsărit” a întârziat. Într-o notă din 1950 a ministrului Artelor, Eduard Mezincescu, către Iosif Chișinevschi se preciza că „problema specialiștilor pentru Teatrul Național a figurat și în lista pe care a înaintat-o delegația economică română condusă de tov. Bârlădeanu, cu prilejul tratativelor pentru încheierea noului acord economic cu URSS”²⁶.

Dincolo de sprijinul tehnic al URSS pentru construirea Teatrului Național din București, în 1948 esențială pentru Direcția de Propagandă și Agitație era implementarea modelului sovietic la nivelul direcției de scenă. Spre exemplu, Nicolae Moraru era nemulțumit chiar și de prestația unor „tovărăși regizori care au studiat în URSS”, mai cu seamă Dinu Negreanu și Mihail Raicu, dar alterna eșecurile cu „realizările”: „Totuși, avem câteva succese: repertoriile sunt verificate de noi; scapă fără îndoială destule lucruri, dar în mare măsură nu mai este ca altădată (...); am putut opri turneele în țară, am [ză]găzuit o serie de ansambluri dăunătoare și, în genere, se observă o înăbușire a sectorului privat. (...) Teatrele private sunt azi falimentare. De mult au venit să se roage să le preluăm. Dar îi lăsăm să fiarbă în zeama lor, să moară de la sine. Pe de altă parte, trebuie să spun că la Direcționea Generală a Teatrelor nu am luat taurul de coarne. Mai există o mentalitate. Nu se prelucreză piesele aşa cum ar trebui. Se schimbă numai câteva fraze, aşa cum au făcut la [piesa] *Aici a dormit Washington*. În adevăr nu este altceva decât o schimbare superficială. Cum s-ar spune: oricât s-ar sulemenii, cocota tot cocotă rămâne”²⁷.

Acomodarea unor oameni de teatru cu regimul comunist. În primii ani postbelici, din instinct de supraviețuire și/sau din alte motive, unii actori și regizori s-au încadrat în Partidul Comunist și în formațiunile-satelit ale acestuia. Imediat după 23 august 1944, regizorul Victor Iliu a publicat articole conformiste în presa de partid, iar Ion Iancovescu, actor celebru, dar și fost patron de companie teatrală, a aderat la linia politică oficială, încercând din această poziție să se apropie de unii miniștri și lideri comuniști pentru a preveni imixtiuni grosolane în viața teatrală. (A rămas celebră în „folclorul” bucureștean o replică de-a lui dată unui politruc care-i trasa o obligație pe linie de partid: „Mă, eu m-am înscris la voi, în partid, de lichea ce sunt, nu de tâmpit!”²⁸) Succesul acestei strategii de captare a bunăvoiinței unor factori de decizie a fost discutabil, în condițiile în care destinele teatrului românesc se aflau în bună parte în mâinile unor personaje nefaste precum: Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu, Nicolae Moraru – întruchipări ale dogmatismului stalinist. Ultimul dintre ei, vorbind despre intensificarea controlului asupra conținutului pieselor de teatru, preciza că: „În ultima vreme am luat un curs activ. Nu se mai

²⁵ Ibidem, f. 3.

²⁶ Ibidem, fond CC al PCR - Cancelarie, dosarul nr. 165/1950, f. 62.

²⁷ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 37/1948, f. 4.

²⁸ Cf. Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat*, București, 2000, p. 82.

admitе totul. Așа, la «Alhambra», la «Savoy». Am avut ceva [probleme] cu Iancovescu, care a venit să intervină la un tov. ministru. Ne-a părut rău, dar a trebuit să interzicem. Au fost oprite o serie de spectacole, mai ales turnee²⁹.

Nu numai Ion Iancovescu a ales calea acomodării – și alți foști patroni de teatre particulare au ajuns la un compromis cu puterea comunistă, iar cazul cel mai semnificativ este cel al Luciei Sturdza Bulandra, acuzată de aceeași delicată Alice Voinescu de lichenism („vechea lichea care își vinde sufletul pentru bani”³⁰). Cu origini boierești și patroană a unei companii particulare de teatru, în anii 1930, Lucia Sturdza Bulandra a devenit în toamna anului 1947 directoare a unui Teatru „comunist” – Teatrul Municipal³¹. Alice Voinescu a fost o profesoră remarcabilă de artă dramatică și un caracter ireproșabil, astfel că a sfârșit în închisoare și domiciliu obligatoriu. Lucia Sturdza Bulandra a fost o actriță de geniu³², însă cu o moralitate discutabilă și, în consecință, s-a bucurat de toate onorurile chiar și în plin regim stalinist³³.

Este posibil ca nu doar banii să fi contat atunci când Lucia Sturdza Bulandra a optat pentru cooperare cu regimul comunist. Probabil mai ales după interzicerea piesei *Arsenic și dantelă veche*, Lucia Sturdza Bulandra a devenit conștientă că viitorul teatrului particular și independent este pecetluit și că amestecul ideologicului în selecția repertoriului va fi inevitabil. Se punea problema de a se salva ce mai era de salvat: atât talentul unor monștri sacri ai scenei românești (L. S. Bulandra însăși, Jules Cazaban, Beate Fredanov, Clody Bertola, Liviu Ciulei și.a.m.d.), talent care nu trebuia irosit, cât și câteva piese onorabile din repertoriul românesc și occidental.

Chiar și cu actori celebri în fruntea teatrelor, repertoriul a fost populat covârșitor cu piese sovietice sau scrise de autori români în stilul realist-socialist. În anii 1948–1949 s-a realizat chiar o uniformizare a repertoriului la nivel național: spre exemplu, spectacolul *Minerii*, de Mihail Davidoglu, deschide stagiunea 1949–1950 atât la Teatrul Național din Iași, cât și la Teatrele de Stat din orașele Cluj, Constanța, Reșița și Ploiești³⁴. De asemenea, piesa de teatru *Cumpăna*, de Lucia Demetrius, era reprezentată în premieră la București (Teatrul Municipal), la Teatrele de Stat din Arad, Sibiu, Brașov, Bacău. Brăila și la Teatrul Maghiar din Sfântu-Gheorghe. *Cumpăna* a fost una din primele opere dramatice care reflectă naționalizarea din 11 iunie 1948. La Teatrul Municipal piesa a avut 72 de reprezentații și 8461 de spectatori, fapt care o îndreptătea pe directoarea Lucia Sturdza Bulandra să o considere un succes. Pentru comparație, este semnificativ să precizăm că spectacolul *Câinele grădinărului*, de Lope de Vega, montat pe scena acelaiași teatru, a rezistat timp de 289 de reprezentații cu... 114 942 spectatori³⁵.

²⁹ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 37/1948, f. 4.

³⁰ Alice Voinescu, *op. cit.*, p. 551.

³¹ În memorile sale, cunoscuta actriță amintește de greutățile pe care le-a avut în toamna lui 1947 în alcătuirea echipei de actori: „Pentru compunerea noii trupe, întâmpinam rezistența unora dintre solicitanți, care refuzau, temându-se, la vremea aceea, să facă parte dintr-un teatru «comunist»”: Lucia Sturdza Bulandra, *op. cit.*, p. 126.

³² Illeana Berlogea, *Teatrul românesc în secolul XX*, București, 2000, p. 28–30.

³³ Marin Radu Mocanu, *Cenzura comunistă (documente)*, București, 2001, p. 25.

³⁴ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 99/1949, f. 30.

³⁵ Lucia Sturdza Bulandra, *op. cit.*, p. 385.

Celelalte piese realist-socialiste de la Teatrul Municipal au „beneficiat” de un boicot și mai semnificativ, ceea ce reflectă preferințele publicului și capacitatea sa de discernământ între dramaturgia adevărată și piesa cu conținut ideologic. Tocmai din acest motiv, la vîrful PMR s-a pus problema schimbării compozitiei sociale a publicului, a spectatorilor de teatru și cinema. La ședința Secretariatului CC al PMR din 17 noiembrie 1948, Teohari Georgescu a ridicat problema spectacolelor de la sala ARO, care „a fost supraaglomerată și populată mai mult cu mica-burghezie”. Cu aceeași ocazie, ministrul de Interne aprecia că „ar trebui luate măsuri [ca] să vie mai mulți muncitori la aceste spectacole”. În consecință, Secretariatul i-a dat ca sarcină lui Iosif Chișinevschi să ia măsuri ca la spectacole să se dea bilete cu prioritate muncitorilor³⁶.

Autoritățile au adoptat și măsuri mult mai importante pentru atragerea spre teatru a categoriilor sociale neburgheze³⁷, considerate defavorizate. De asemenea, numărul sălilor de teatru a crescut – într-un raport privind „realizările în dezvoltarea culturală pe anii 1949–1953” erau enumerate amenajări și construcții în cazul mai multor instituții de spectacol: Teatrul Muzical din București (1200 de locuri), Teatrul Sindicatelor (750 de locuri), Teatrul de Stat din Constanța (700 de locuri), Teatrul Național–Comedia din București etc³⁸. Fără îndoială, înființarea Teatrului Poporului a fost o inițiativă politică menită să accentueze ruptura cu trecutul burghez și să întărească funcția „de luptă socială”, „de pregătire pentru venirea unei societăți noi” a teatrului românesc. Trebuie spus însă că în componența trupelor acestui teatru³⁹ au intrat și tineri actori de mare talent, care s-au și remarcat pe scenă timp de decenii (Ernest Maftei este doar un exemplu⁴⁰).

Recuperarea lui Caragiale. O modalitate brutală de a îndepărta publicul „mic-burghez” și „reaționar” din sălile de spectacol ar fi fost suprimarea completă a repertoriului occidental și a celui românesc problematic pentru ideologia comunistă. Însă teatrul lui I. L. Caragiale, privit la început cu o oarecare mefiență de către teoreticienii oficiali ai artei dramatice⁴¹, a fost repede reabilitat și recuperat. Vorbind despre ce poate fi selectat ca pozitiv din moștenirea dramaturgiei burgheze, Sorin Toma remarcă, la numai o lună după ce îl atacase într-un mod incalificabil pe Tudor Arghezi, că: „Am observat la unii tov[arăși] neîncredere prea mare. Se pot da exemple elocvente. Caragiale. Reacțiunea a fost contra lui, noi suntem contra. Nu ne dăm seama de valoarea lui. Să jucăm piesele lui. Cred [că] este o greșeală că l-am înmormântat pe Caragiale”⁴².

Imediat, slujbașii Direcției de Propagandă și Agitație și ai cenzurii și-au însușit indicația lui Sorin Toma, membru influent al CC al PMR, și constatau în rapoartele lor că, întradevăr, o piesă caragialiană precum *O noapte furtunoasă* „scoate în evidență personajele reprezentative pentru epoca și clasa socială căreia îi aparțin. Prin folosirea comicului și a

³⁶ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosarul nr. 57/1948, f. 6.

³⁷ Mihai Vasiliu, *Istoria teatrului românesc*, București, 1995, p. 46.

³⁸ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosarul nr. 46/1953, vol. II, f. 85.

³⁹ În ianuarie 1948, Teatrul Poporului se compunea din 5 trupe regionale, cu sediile în București, Iași, Cluj, Timișoara și Brașov; „Monitorul Oficial”, Partea I–B, anul CXVI, nr. 2, vineri 2 ianuarie 1948, p. 14.

⁴⁰ Vezi ibidem, Partea I–A, anul CXVI, nr. 11, miercuri 14 ianuarie 1948.

⁴¹ Florin Mihăilescu, *De la proletcultism la postmodernism (O retrospectivă critică a ideologiei literare postbelice)*, Constanța, 2002, p. 85 și urm.

⁴² ANIC, fond CC al PCR - Secția Propaganda și Agitație, dosarul nr. 37/1948, f. 35.

limbajului epocii respective, ea pune în valoare satira socială la adresa putregaiului burghez”⁴³. Evident, nu a fost vorba nici un moment în anii „obsedantului deceniu” de o reală reconsiderare critică a dramaturgiei clasice românești, ci de încadrarea în dogma stalinistă, căci în plină eră jdanovistă se admitea totuși că în perioada capitalistă s-a dezvoltat o artă realistă care a intrat în permanență, într-o formă sau alta, în contradicție cu interesele aşa-ziselor clase dominante.

În scrierile sovietice despre artă, ca și în cele autohtone de inspirație jdanovistă, se menționa că marii artiști din mediul claselor „exploataatoare” care tind spre o reflectare realistă, veridică a realității, în creația lor intră în contradicție cu ideile și interesele claselor lor. Mai mult, o parte din acești artiști trec pe poziția claselor înaintate, asuprile și, în consecință, exploatarea peste decenii, în sens comunist, a operei lor, este cât se poate de legitimă. Nu numai scrierile lui I. L. Caragiale au fost instrumentalizate în acest mod perfid, ci chiar viața lui propriu-zisă, care ar fi fost „agitată și amară” din cauza umilințelor „la care îl supuneau dușmanii poporului”. Ca o răsplătită peste timp, conducerea PMR a decis în anul 1949 ca I. L. Caragiale să fie numit membru de onoare post-mortem al Academiei RPR și, în paralel, s-a grăbit să-l omagieze în mai multe lucrări, prin condeiul ideologilor comuniști din domeniul criticii literare.

Unul din criticii oficiali cei mai importanți care a argumentat „științific” necesitatea recuperării lui Caragiale, chiar în principala revistă teoretică a CC al PMR, a fost Ion Vitner. Acesta din urmă, pornind de la unele conflicte reale ale dramaturgului cu guvernările liberali și conservatori, răstălmăcea sensul întregii creații caragliene⁴⁴. I. Vitner scrisă chiar în ajunul sărbătoririi centenarului lui Caragiale, iar dezvoltarea argumentației sale pleca de la ideea, obsesivă pentru propaganda comunistă, că, sub regimul burghezo-moșieresc, poporul nu a putut cunoaște opera lui Eminescu, Caragiale și Creangă – sau a avut acces la variante alterate ale operelor lor –, deoarece clasele exploataatoare au denaturat tâlcul profund social al scrierilor clasice. Singura deficiență – „limită”, cum o numea Vitner – care i se găsea lui Caragiale era aceea că „n-a văzut în clasa muncitoare acea forță destinată să măture de pe scena istoriei pe toți trahanachii, farfurizii, dandanachii și căjavencii. Opera lui n-a putut să depășească limitele realismului critic. (...) Pana lui este o armă puternică atâtă vreme cât are misiunea de a lovi în dușman. Această misiune și-o îndeplinește admirabil, lovind cu sete, cu ură în toată pestrița și odioasa adunătură a dușmanilor poporului, a assasinilor lui. Dar pana lui devine șovăielnică atunci când trebuie să arate poporului drumul de urmat, când trebuie să indice o soluție”⁴⁵.

La fel ca și centenarul Mihai Eminescu, celebrat în 1950, și aniversarea lui I. L. Caragiale a fost stricată de puternica tentă ideologică imprimată manifestărilor omagiale. În plus, deși teatrele au primit după 1948 acordul cenzurii de a monta piesele lui Caragiale – a excelat Naționalul bucureștean cu spectacolele în regia lui Sică Alexandrescu –, la vizionări „monitorizarea” interpretării actoricești era uneori draconică: sensul politic care se degaja din replici trebuia să fie cel trasat de „teoreticienii literari” și „teatrologii” aflați în serviciul conducerii PMR. Astfel, deși referentul piesei *O noapte furtunoasă*, montată pe scena sălii Comedia a Teatrului Național din București, elogia spectacolul – „un succes în reconsiderarea

⁴³ Ibidem, dosarul nr. 99/1949, f. 31–32.

⁴⁴ I. Vitner, *Centenarul nașterii lui I. L. Caragiale*, în „Lupta de clasă”, seria a V-a, anul XXXII, nr. 1, Ianuarie 1952, p. 67–88.

⁴⁵ Ibidem, p. 73, 79.

critică a operei lui Caragiale” – , nu uita să remarcă absența unei note critice mai accentuate în actul *O seară la Union*, precum și lipsurile actorului Radu Beligan în interpretarea rolului Rică Venturiano (reputatului artist î se reproșă că „nu prea dă atenție replicilor, care de fapt au un conținut adânc satiric, tocmai din cauza rapidității cu care exprimă aceste replici”⁴⁶).

Instituirea teatrului realist-socialist. Universul kafkian. Sărbatorirea centenarului Caragiale, precum și a centenarului Teatrului Național din București⁴⁷ lăsa totuși impresia unei continuități, chiar dacă precară, cu vechea artă dramatică românească. Regimul comunist i-a recuperat parțial și pe dramaturgii interbelici, chiar dacă unii erau încă în viață: Mihail Sebastian, Camil Petrescu, Tudor Mușatescu, Victor Estimiu, Alexandru Kirișescu, Mircea Ștefănescu, George Ciprian (George Constantinescu). Nu toți dintre autori dramatici în viață, care s-au consacrat în interbelic, au acceptat să scrie piese cu conținut realist–socialist. În schimb, au existat scriitori afirmați încă din 1945 în alte genuri literare care, după 1948, la imboldul Partidului Comunist au scris teatru. Un fenomen foarte interesant s-a petrecut cu Horia Lovinescu și Lucia Demetrius, ambii provenind din familii respectabile, cu un trecut aparent inutilizabil după 1948, în perspectiva afirmării literare. Coincidență sau nu, amândoi erau legați de Eugen Lovinescu și au lucrat împreună la Direcția Presei din cadrul Ministerului de Externe (o perioadă scurtă chiar în subordinea lui Mihail Sebastian) și apoi a Ministerului Artelor. În cazul lor s-a produs o tragică „reducere”, căci atât Lucia Demetrius, cât și Horia Lovinescu au sfârșit prin a-și critica virulent chiar propriul mediu familial⁴⁸. Era și o victorie simbolică asupra lumii și esteticii burgheze reprezentată de Eugen Lovinescu, unchiul dramaturgului realist–socialist, în condițiile în care în Occident se afirma prin activitatea literară anticomunistă un alt Lovinescu: Monica, fiica marelui critic.

Delimitarea de trecut a lui Horia Lovinescu s-a accentuat o dată cu scrierea *Citadelei sfârâmate*, piesă centrală a primului deceniu comunista, în care dramaturgul surprinde existența unei familii burgheze, răvășită de convulsiile lăuntrice, cu câțiva ani încă din instaurarea regimului comunist⁴⁹. Piesa lucea ca model chiar familia Lovinescu de la Fălticeni, iar peste ani, când cei doi veri s-au întâlnit la Paris, Monica Lovinescu l-a întrebat pe dramaturg: „«Ascultă, Horia, cum de ti-a venit ideea să-ți descrii familia din perspectiva realismului socialist?»”. Tot Monica Lovinescu i-a înregistrat și răspunsul: „Aveam de ales între pușcărie – fusese legionar – și colaborarea cu ei, și de pușcărie n-aveam chef. Mi-am scris piesa după un editorial din «Scânteia», pe care l-am pus în scenă. Asta a fost *Citadela sfârâmată*”⁵⁰.

Până să se exileze definitiv, Monica Lovinescu semnase cronică dramatică în presa bucureșteană. La sfârșitul lui 1947 și la începutul lui 1948 se înregistrau ultimele pâlpâiri ale cronicilor dramatice scrise în stil viu și liber. Unii dintre cei care semnau aceste rubrici în

⁴⁶ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 99/1949, f. 32.

⁴⁷ Ibidem, fond CC al PCR - Cancelarie, dosarul nr. 161/1952, f. 301–305.

⁴⁸ Vezi Alexandru Baciu, *Din amintirile unui secretar de redacție. Pagini de jurnal 1943–1978*, București, 1997, p. 42; Ioan Stanomir, *Rătăcirile tinărului Lovinescu*, în vol. *În căutarea comunismului pierdut*, ed. Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, Pitești, București, Brașov, Cluj – Napoca, 2001, p. 65.

⁴⁹ Dumitru Micu, Nicolae Manolescu, *Literatura română de azi 1944–1964. Poezia, proza, dramaturgia*, București, 1965, p. 313.

⁵⁰ Apud Doina Jela, *Această dragoste care ne leagă. Reconstituirea unui asasinat*, București, 1998, p. 242.

publicații consacrate au preferat să se retragă atunci când au apărut tăieturile și adăugirile cenzurii. În ziarul „Adevărul” s-a strecurat însă, la începutul anului 1948, o corespondență din Paris de la Monica Lovinescu, în care se insera și un interviu cu marea actriță româno-franceză Maria (Marioara) Ventura, societară a *Comediei* din Paris. „Pe scena din Marigny – scria Monica Lovinescu – , Jean-Louis Barrault, ca un vraci, prinde în pânza de păianjen a gestului publicul parizian. În piesa lui Kafka, *Procesul*, Jean-Louis Barrault traduce, mai ales prin gest și expresie, neliniștea, marca neliniște care a pus stăpânire pe noi în acest mijloc de veac”⁵¹.

Este de mirare că cenzura nu s-a sesizat în cazul acestui articol. Oricum, „Adevărul” nu a supraviețuit „obsedantului deceniu”, fiind suprimat în 1951, cu o explicație oficială ridicolă și neconvincătoare. România se afla atunci, în 1948, mai mult decât Franța, în plin univers kafkian, un univers al friciei în care, precum în *Procesul*, condamnatul nu știa exact pentru ce este judecat. Actorii, la fel ca alte categorii de intelectuali, au trăit sentimente asemănătoare cu ale lui Josef K.. Chiar dacă nu au sfârșit cu un cuțit în inimă, decât poate doar metaforic, unii actori au fost arestați: dintr-un referat în legătură cu unele probleme de la Teatrul Național, datat 25 noiembrie 1949, aflăm că artiștii Ion Ulmeni și Titus Lapteș erau reținuți de organele de securitate pentru cercetări⁵².

De asemenea, un alt actor al Teatrului Național din București, Ion Ilie, era semnalat în același referat ca având atitudini ostile față de regimul comunist. Înținând cont de aceste defecțiuni, documentul propunea ca în cazul actorilor nemembrii de partid să se facă și o verificare din punct de vedere politic. În plus, se preconiza și organizarea unui cerc de studii cu probleme de estetică marxistă și de marxism-leninism, la care să fie antrenați toți actorii de la Teatrul Național⁵³. Astfel, teatrul românesc a fost repede invadat și parazitat de politic, deoarece, pe lângă aceste „cercuri”, începând din 1948 toate instituțiile de spectacol au fost împânzite cu organizații de bază ale PMR și cu comitete sindicale care nu aveau altă menire decât accea de a facilita controlul ideologic și de a ridica nivelul politic al actorilor și regizorilor.

Acest control a continuat să se manifeste și în scurta perioadă de timidă destindere, intervenită după moartea lui Stalin, căci într-un Memorandum adresat forurilor superioare ale PMR în 1955, Mihai Ralea nota: „Organele de conducere din Minister, cât și unele din Teatrul dovedesc incompetență. (...) Elementele care erau considerate drept mediocrități, revin în viața teatrelor în calitate de inspectori ai Ministerului, fac vizionări, hotărâsc soarta pieselor, apreciază jocul actorilor exclusiv după gustul și priceperea lor, care nu sunt întotdeauna de o calitate superioară”⁵⁴.

Mari actori crău nevoiți să participe la ședințele biroului organizației de bază din teatru și să asculte lungi și aberante critici. Astfel, dintr-o informare asupra felului cum au decurs alegerile de partid la Teatrul Municipal, datată 1 decembrie 1953, aflăm că atât Beate Fredanov, cât și Jules Cazaban, doi dintre pilonii teatrului, au fost acuzați de indisciplină și „rupere de colectivul actoricesc”⁵⁵. „Tov. Jules Cazaban – nota documentul – a fost aspru criticat pentru

⁵¹ Monica Lovinescu, *Scurt interview cu Marioara Ventura. Marea actriță despre problemele teatrului*, în „Adevărul”, anul 62, nr. 17 056, vineri 9 ianuarie 1948, p. 2.

⁵² ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 99/1949, f. 47.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, dosarul nr. 76/1955, f. 39-40.

⁵⁵ Ibidem, dosarul nr. 103/1953, f. 18.

lipsea de activitate în direcția teatrului și în cadrul organizației de bază. S-a arătat că tov. Cazaban menține o atmosferă de indisiplină în rândul tinerilor actori prin diferite «glume» ce le debitează în timpul repetițiilor și că manifestă tendința de a refuza să joace cu regulatitate în piesele în care a fost distribuit". Uneori însă actorii criticați ripostau, cum a făcut-o și Beate Fredanov. Criticată pentru că a folosit metode de intimidare față de actorii care s-au delimitat de direcționarea teatrului în urmă cu câteva luni, Beate Fredanov, „pentru a intimida organizația de bază, a afirmat că se va duce la conducerea Partidului ca să rezolve problemele ce o frământă”⁵⁶.

Datorită unor actori și regizori remarcabili, teatrul a rămas până în 1989 și un loc de refugiu atât pentru o elită culturală, cât și pentru oameni simpli. Asaltați de propagandă și ideologie, difuzată din plin prin presă, radio și televiziune, mulți români au preferat să evadeze dintr-un univers sufocant cu ajutorul lecturilor și al spectacolelor de teatru neatinse de politic sau presărate cu timide aluzii critice la adresa regimului.

Totuși, mai ales în primul deceniu comunist, a scăzut dramatic numărul spectacolelor fără mesaj politic favorabil sistemului totalitar. Acceptând sau fiind constrânsi să accepte roluri în penibile piese de teatru care înfățișau lupta de clasă, demascau dușmanii regimului sau proslăveau realizările aduse de comunism, mari actori ai scenei românești au ajuns în ipostaze umilitoare. În plus, epurările care s-au produs în teatre și în facultățile cu profil artistic în rândurile actorilor, regizorilor și profesorilor de artă dramatică au adăugat la vechile rivalități noi tensiuni și profunde dezbinări.

⁵⁶ Ibidem, f. 18–19.

RĂZBOIUL ÎN RĂSĂRIT

ACȚIUNI INFORMATIVE PE FRONTUL DE EST

CEZAR MÂȚĂ

Cu toate că s-au editat foarte multe documente în colecții și au apărut nenumărate lucrări având ca temă problematica celui de-al doilea război mondial, participarea românească este prezentată și astăzi de unele istoriografii – îndeosebi de cea rusă, dar și cele occidentale – controversat, conjunctural și adeseori incriminant, cel puțin până la 23 august 1944.

La prima vedere două considerente s-ar identifica. Fie că realitățile timpului în care a fost implicată țara noastră, din varii motive, mai ales cel politic, au fost occultate, fie că documentele ce fac referire la aspectele participării nu au fost făcute public. Puse în circuit ar nuanța sau ar clarifica cu certitudine acele aspecte al prezenței României în război.

Angrenarea prin stepa rusă, dincolo de Nistru până la Stalingrad, a Armatei române alături de Wehrmacht este unul din subiectele sensibile în acest sens care, în perioada comunistă era tabu, mulți suferind în gulagurile și prizonieratul sovietic.

În răsărit România s-a luptat pe două fronturi: cel propriu zis al campaniilor militare¹ și cel al „frontului invizibil” sau al informațiilor². La sfârșitul războiului, din păcate, din ambele România a ieșit înfrântă ceea ce i-a afectat dramatic evoluția sa postbelică, în condițiile instaurării dominației sovietice în estul și centrul Europei.

Spectaculoase și de interes major sunt acțiunile purtate pe acest front secret care au susținut pe cele ale confruntărilor militare. Înainte de a fi declanșată campania antsovietică (22 iunie 1941), pentru a nu se apela, cum se procedeaază pe tip de pace, la rezidenții externi sau la agenții informatori din Europa³ în acest sens a fost organizat în cadrul Serviciului Special de Informații un Eșalon Mobil.

Acesta trebuia să acționeze pe lângă Marele Cartier General –suprema structură militară de pe front – împreună cu organul său informativ, Secția a II-a informații-

¹ Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Românii la Stalingrad. Viziune românească asupra tragediei din cotelul Donului și Stepa Calmucă*, București, 1992; Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu, *Românii în Crimeea (1941-1944)*, București, 1995; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în Secolul XX (1918-1948)*, București, 1999; Al. Duțu, Petre Otu(coord.), *Pe ţărmul Nord Pontic (17 iulie 1941-4 iulie 1942)*, București, 1999; Al. Duțu (coord.), *Golgota estului*, București, 2000; Al. Duțu, *Între Wehrmacht și Armata roșie. Relațiile de comandament româno-germane și româno-sovietice (1941-1945)*, București, 2000.

² Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, București, 1999; Florin Pintilie, *Serviciul Special de Informații din România*, vol. I-II, 2003; Cristian Troncotă, *Glorie și tragedii. Momente din istoria serviciilor de informații și contrainformații pe Frontul de Est (1941-1944)*; Cristian Troncotă, Alin Spănu, *Documente S. S. I. privind spațiul sovietic. 22 august 1939-23 august 1944*, București, 2004; Gheorghe Buzatu (coord.), *Arhivele secrete și secretele arhivelor*, vol. I-II, București, 2005.

³ Cristian Troncotă, Alin Spănu, *op. cit.*, p. 29.

contrainformații. De altfel, o dublură a celei din Marele Stat Major PS (partea sedentară) care se găsea la București. Scopul acestui organism consta în a culege și prelucra informații strict militare, dar și de ordin politic și economic despre inamic, recte sovietici, necesare comandamentelor românești de pe front și din spatele lui.

La conducerea acestui Eșalon Mobil a fost numit colonelul Ion Lissievici care, în același timp era și șeful Secției Informații din SSI. Cel numit a elaborat, în perioada premergătoare (20 mai-21 iunie 1941)⁴, și planul de organizare și de mobilizare al noului organism.

Datorită acțiunilor a căror pondere vizau pe cele militare, Eșalonul Mobil era investit să asigure informativ și contrainformativ spatele frontului, propriu trupelor române, prin grupele Agenturei sale (organul operativ din teren), culegând informații și date ce erau prelucrate de eșaloanele centrale de la comandamentele marilor unități române. Pentru frontul inamic și spatele lui în adâncime a fost repartizată o grupă specială, sub comanda locotenentului colonel Vasile Palius, care conspirativ era numită „Vulturul”.

Deseori acțiunile informative desfășurate de aceste structuri, mai ales grupa specială, erau mai mult decât spectaculoase. Un exemplu este cazul situației din Cotul Donului. Eșalonul Mobil semnală (20 septembrie 1942), cu destul timp înainte de a fi declanșată contra – ofensiva sovietică, masive concentrări de blindate și de Mari Unități în capul de pod cel deținea pestic cunoscutul fluviu Armata roșie, în zona cotului rămas celebru în memoria colectivă a românilor.

A fost precizată și data când trebuia să pornească atacul – 25 octombrie 1942. În virtutea colaborării informative, transmise Comandamentului German al Grupului de Armată Sud, acesta le-a considerat ca „netemeinice” și „alarmiste”⁵. Amânată pentru că nu se realizase concentrarea de forțe la parametri doriti de Comandamentul sovietic, Eșalonul Mobil informează între 25-30 octombrie 1942 Marele Cartier General român că ofensiva sovietică era preconizată a fi declanșată cel puțin pentru prima decadă a lunii noiembrie. Se revine cu o altă notă informativă la 2 noiembrie 1942, că va începe contraofensiva pe 7 noiembrie 1942, ziua aniversării revoluției bolșevice. Abia nota din 15 noiembrie 1942 venind cu precizările că rolul principal îl vor avea aviația și mariile unități de blindate, deja pregătite, și că dispozitivul ofensivei sovietice este practic „realizat”, iar declanșarea era condiționată de starea vremii și de „completarea informațiilor lor asupra dispozitivul forțelor române și a posibilităților de reacție”⁶.

Eșalonul Mobil era într-o permanentă cooperare cu serviciul de informații al armatei germane ce activa pe Frontul de Est. De multe ori acestea nu luau în seamă informații utile aduse de partenerii lor români. Chiar în cazul iminentei „lovituri” ce o pregăteau sovieticii în Cotul Donului, comandamentul german contrazice datele informațiilor române, argumentând că era imposibil pentru sovietici să concentreze forțe în zonă „într-o măsură importantă” și într-un timp așa de scurt⁷.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, p. 31; Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond PCM - Cabinet Militar, dosar nr. 94/1942, f. 186.

⁶ Cristian Troncotă, Alin Spănu, *op. cit.*.

⁷ Ibidem.

Neîncrederea germanilor în informațiile române este confirmată și în alte dăți din această campanie, cum ar fi surpriza Comandamentului german față de apariția tancului sovietic de 52 de tone⁸.

Aceste suspiciuni au determinat ca Eșalonul Mobil să-și ia măsuri de precauție care să vizeze nu numai partea adversă dar și aliatul german după tragedia armatei române din Cotul Donului, Stalingrad și Stepa Calmucă.

Începând cu sfârșitul lui decembrie 1942 și ianuarie 1943, acțiunile informative le-a extins Eșalonul Mobil și asupra mișcărilor Armatei germane, moralului ei în condițiile Frontului de răsărit, diferențele dintre politic și militari etc. În acest sens prezintăm, în anexă, un raport întocmit de col. Victor Siminel care a activat și pe timpul campaniei din răsărit ca șef al Secției a IV-a Contraspionaj al SSI-ului. Respectivul raport a fost întocmit în martie 1945 când Armata română participa în campania antihitleristă, iar serviciile de informații ale noului aliat, temutul NKVD, a pornit asupra SSI-ului și a cadrelor sale, în special cele care au acționat pe Frontul de răsărit, o aprigă „vânătoare de vrăjitoare”.

ANEXĂ

Ministerul de Război
Serviciul de Informații

6 03 1945

Am onoarea a înșătișa mai jos unul din aspectele activității fostei Agenturi a Frontului de Est.

În cadrul activității sale informative desfășurate pe Frontul de Răsărit de către fosta Agcntură a Frontului de Est și Serviciului Special de Informații, menționata subdiviziune a serviciului a considerat de datoria sa să documenteze Centrala Serviciului, printre altele și asupra situației și a unor stări de lucruri constatate la trupele aliate, pe acea vreme, și în special la acele germane.

În acest scop Eșalonul Operațional al Agenturii Frontului de Est:

- pe de o parte a intrat, pe front în legătură cu unitățile militare germane;
- iar pe de altă parte, a recomandat, la unele din organele sale din subordine, de cca mai multă încredere, să observe, cu toată discreția, *activitățile foștilor noștri aliați*;

Trebuie subliniat, de la început că această activitate nu a putut fi desfășurată decât cu cea mai mare conspirativitate și nu era cunoscută decât de către anumite elemente din conducerea diferitelor Centre informative ale Serviciului.

Aceasta pentru faptul că o serie de ordine scrise sau verbale interziceau cu desăvârsire culegerea informațiilor asupra trupelor germane iar pătrunderea organelor Serviciului din interiorul dispozitivului de luptă sau a Comandamentelor de Mari Unități germane era împiedicată și colaborarea în linia I a refuzată.

O serie de măsuri de precauție au trebuit să fie luate, în consecință de la început, pentru a nu se descoperi această latură a activității organelor Serviciului, care ar fi putut avea de consecință paralizarea oricărei acțiuni generale informative.

⁸ Ibidem, p. 37.

Este, pe de altă parte de știut, că tot din motive de precauție de astă dată pe plan invers Comandamentul German din Est nu permitea dislocarea organelor Serviciului Special decât în zonele unde se află deplasată vreo Mare Unitate română.

În ciuda acestor greutăți, fosta Agentură a Frontului de Est din primul moment al activității sale, pe front, a căutat și a reușit să culeagă informații și date documentare necesare pentru a informa obiectiv Centrala Serviciului asupra:

- stării de spirit din Armata germană;

- stării de spirit a populației din teritoriile ocupate de Armata germană și a consecințelor funeste pe care le provoca „politica germană în est”(luarea la muncă obligatorie în Germania a populației civile ruse, politica economică greșită constând în secarea tuturor resurselor alimentare, lipsa de orice preocupare pentru revitalizarea populației civile cu minimul necesar pentru hrană, politica de represiune etc.);

- situația trupelor de „voluntari” constituite de Germani din localnici ruși de diferite naționalități (așa zisă armata Generalului Vlasov, etc.)

  - asupra politicii generale a Germanilor în Est;

  - asupra efectivelor germanilor din Est;

  - asupra indicilor de dezacord între elementele din Armata operativă germană și partidul național socialist.

Din anul 1942 (mai) Agentura Frontului de Est a reușit să pătrundă mai adânc în dispozitivul german și urmărind mai îndeaproape trupele și comandanțele germane în luptele din Crimeea, Ucraina, Don și Caucaz, a semnalat Serviciului o serie de indici sau de sapte de pe front cât și din spatele frontului, care ulterior se verificau prin stări reale de situații nefaste sau insucces.

Din Crimeea s-au indicat Serviciului semne de oboscală ale unor elemente din Armata Germană și s-au raportat documentat, concret și foarte amănunțit greutățile ce se vor întâmpina în viitor prin înaintarea spre Caucaz și Volga, subliniindu-se că angajarea Armatei Române mai departe spre Est cerea o deosebită atenționare, condiții și răspunderi.

Lucrările sintetice: Caucazul, asupra situației la Don și Volga, precum și lucrări documentare asupra potențialului industriei de război și tăriei partidului comunist, au prezentat, în acest sens, realitatea.

Dat fiind caracterul acestor note și lucrări, redactarea și trimiterea lor a obligat luarea unor măsuri stricte de precauție și anume:

Notele erau trimise în plicuri sigilate fie direct Șefului Serviciului Special de Informații, fie Șefului Secției a I-a Informații, sub formă de note sau scrisori, în care se arată, în amănunțime, situația generală.

Alte note purtând număr de înregistrare se trimiteau direct Șefului Secției a I-a Informații.

Note de caracterul celor de mai jos s-au trimis în tot timpul și erau centralizate:

- la Frontul de Est (Cpt. Russu Victor) și apoi

- la Secția Contra - Informații (Lt.col. Borcescu)

La Secția Contra - Informații erau centralizate în special lucrările informative în care se descriau și se citeau cazurile precise relative la incidentele și actele comise de trupele germane, pe teritoriul român, în timpul retragerii.

Dovada acestei activități o constituie:

- Arhiva fostei Agenturi a Frontului de Est, unde un dosar special este intitulat „Dosar informații trupe amice”;
- Apoi o serie de note aflate în diferite dosare ale aceleiași arhive;
- Dările de seamă periodice redactate de Șefii de Centre și Subcentre Informativе în care se trata, pe larg, situația trupelor germane, a relațiilor româno - germane și se reporta în mod obiectiv, Serviciului cele constatare de către organele exterioare.

Totodată organele Serviciului (Agentura Frontului de Est) din contactul cu organele germane militare au reușit să afle și să culeagă date, considerate strict secrete, pe care centralizându-le au redactat lucrări foarte utile Serviciului și care au fost chiar, ulterior, comunicate Comandamentului Armatei Roșii din România (cităm lucrarea asupra „Organizării Serviciului de Informații german de pe Frontul de Est cu aprobarea specială asupra serviciului de Contra - Informații).

Pentru aducerea la îndeplinire a acestor însărcinări, pe care Agentura Frontului de Est singură și din proprie inițiativă și le-a asumat, s-au luat măsuri pentru trimiterea unor organe ale Serviciului Special de Informații și în alte regiuni decât acela în care se aflau dislocate trupele române, în care scop s-a recurs la diferite mijloace de camuflare și la o adevărată echilibristică, pentru derutarea organelor germane, care supravegheau de aproape activitatea organelor Serviciului Special de Informații.

Astfel, sub diferite pretexte s-au trimis din anul 1941, în diferite regiuni din Ucraina, elemente camuflate care au urmărit situația la Germani de pe fronturile de la Nipru, Doneț, Don, etc. sau sub pretextul urmăririi unor dezertori români s-au trimis organe camuflate în jandarmi în regiunea Stalino (1943) și împrejurimi pentru a se documenta și informa Serviciul asupra situației trupelor germane.

Cu titlu de exemplificare a celor mai sus afirmate se citează următoarele note raportate Serviciului cu Specificarea dosarului în care se află:

- 1/. Tot dosarul „Informații trupe amice”
- 2/. Dosarul dislocări personal, vol. Fila 306 și urm.
- 3/. Dosar Informații, fila 204, 247
- 4/. Dosar Informații, vol. IV, fila 44, 45, 149, 255, 378, 445, 474, 478, 517(verso), 594, 600, 606 și următoarele, 647, 674;
- 5/. Dosar Informații, vol. V, pag. 38, 46, 220, 234, 238, 278;
- 6/. Dosar Informații vol. VI, fila 2, 202;
- 7/. Dosar Contra - Informații, vol. I, fila 103, 130 și următoarele, 161, 181 și următoarele, 194, 229, 234, 247, 297 și următoarele, 237, 334, 361, 557;
- 8/. Dosar Contra - Informații vol. II, fila 78, 137, 158, 164, 167, 169;
- 9/. Dosar Centrul 1 Cernăuți, fila 18 și următoarele, 135, 147, etc., etc., etc.

În concluzie, fără a avea nici o dispoziție scrisă din partea serviciului care de altfel nici nu putea fi dată în acest mod Agentura Frontului de Est a considerat din proprie inițiativă, de datorie să informeze direct conducerea Serviciului și a Secției I-a asupra unor anumite stări de

lucruri observate la trupele germane, atrăgând în mod special atenție asupra moralului, în scădere progresivă a trupelor germane din Est, precum și asupra politicii și atitudinii, cu totul funeste în consecințe, pe care Comandantul Superior German o adoptase față de populația civilă din U.R.S.S.

Din documentele prezentate de Agentura Frontului de Est s-a ilustrat realitatea faptelor în multe comportamente, care au putut să contribuie la stabilirea unor concluzii generale.

Colonel ss, Victor Siminel

Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații, dosar 5/1944, filele 2 – 6.

ȚIGANI AMENINȚAȚI CU DEPORTAREA. SPRIJINUL ȚĂRANILOR DIN GORJ (OCTOMBRIE 1942)

VIOREL ACHIM

Studierea problematicii complexe a deportării țiganilor în Transnistria¹ permite evidențierea atitudinii pe care populația românească a avut-o față de acest act al guvernului Antonescu.

Este un aspect pe care îl considerăm important, mai ales din perspectiva interesului ce există de multă vreme în istoriografia occidentală pentru reliefarea momentelor de solidaritate cu evreii și cu celealte grupe de populație victime ale politicilor naziste de discriminare și, în unele cazuri, de genocid, dar și a preocupării apărute în ultimii ani de a reconstituia perspectiva populației locale asupra evenimentelor. În acele vremuri nu au lipsit persoane care i-au ajutat pe evrei ori și-au manifestat solidaritatea cu ei, după cum la fel de adevărat este că în numeroase locuri în estul Europei națisită și-au pus în aplicare politica de genocid cu participarea populației civile locale². Pentru istoric este esențial să cunoască împrejurările sociale în care s-au produs acele evenimente tragice, inclusiv colaborarea populației locale.

Fără a insista asupra subiectului deportării țiganilor, menționăm că în anul 1942 guvernul condus de mareșalul Ion Antonescu a deportat în teritoriul sovietic dintre Nistru și Bug o parte dintre țiganii din România. Au fost deportați țiganii din două mari categorii: 1) Țiganii nomazi au fost deportați cu toții, fără excepție, în luniile iunie – august 1942. În total au fost deportați 11.441 nomazi (bărbați, femei și copii). 2) Dintre țiganii stabili au fost deportate, în cursul unei operațiuni speciale desfășurată în a doua decadă a lunii septembrie 1942, 13.176 persoane. Aceștia erau țiganii pe care autoritățile îi considerau „periculoși pentru ordinea publică”, adică cei care suferiseră condamnări, cei care trăiau din furt, fără ocupație și lipsiți de mijloace de existență, împreună cu familiile lor. Familiile țiganilor mobilizați și țiganii mobilizabili cu familiile lor rămâneau însă pe loc, chiar dacă figurau în categoria celor considerați periculoși. Țiganilor menționați li s-au adăugat alte câteva sute de țigani deportați ulterior, fie dintre cei care s-au sustras celor două mari operațiuni de deportare amintite, fie dintre cei eliberați din închisori, fie dintre cei pe care autoritățile i-au trecut mai târziu pe lista „îndezirabililor”, astfel încât numărul total al deportațiilor a depășit cu ceea ceva 25.000³.

În ce privește atitudinea populației românești față de deportarea țiganilor, aceasta apare în zeci de documente contemporane, aflate în diferite fonduri de arhivă, mai cu seamă în

¹ Viorici Achim, *Țiganii din România în timpul celui de-al doilea război mondial*, în „Revista istorică”, t. VIII, 1997, nr. 1–2, p. 53–59; idem, *Țiganii în istoria României*, București, 1998, p. 133–152; Dumitru Șandru, *Deportarea țiganilor în Transnistria 1942*, în „Arhivele Totalitarismului”, t. V, 1997, nr. 4 (17), p. 23–30; Radu Ioanid, *Ebreii sub regimul Antonescu*, București, 1997, p. 310–323; Michelle Kelso, *Gypsy Deportations from Romania to Transnistria 1942–44*, în *The Gypsies During the Second World War*, vol. 2, *In the Shadow of the Swastika*, ed. Donald Kenrick, Hartfield, 1999, p. 95–129.

² Între lucrările care se referă la această problemă, Martin Dean, *Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Bielorussia and Ukraine, 1941–44*, New York, 1999.

³ V. Achim, *Țiganii în istoria României*, p. 139 și urm.

cele create chiar de instituțiile de stat care au inițiat și pus în practică politica față de țigani și au organizat deportările în Transnistria: Președinția Consiliului de Miniștri, Ministerul Afacerilor Interne, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Direcția Generală a Poliției. Documentele reflectă opinia existentă în epocă în legătură cu deportarea țiganilor.

Au existat și câteva cazuri în care semnatarul și-a exprimat acordul cu măsura guvernului. Un astfel de exemplu este cel al unui ofițer în retragere din Târgu Jiu, căpitan N. Dogaru, care, la 22 iunie 1942, „în numele populației”, a cerut să se ia măsuri împotriva țiganilor din cartierele Obreja I și Obreja II. Soluția pe care potențul o propune în cazul țiganilor din cartierele amintite este, fie „colonizarea” (deportarea) în Transnistria – care începuse în întreaga țară la 1 iunie și era în curs de desfășurare –, fie strângerea la un loc a tuturor țiganilor din județ, într-o comună oarecare și formarea unui sat exclusiv țigănesc⁴.

Mult mai numeroase au fost însă situațiile în care oamenii de toate condițiile sociale și-au exprimat dezacordul față de măsurile luate împotriva țiganilor. Există în acest sens scrisori și memorii adresate Președinției Consiliului de Miniștri, mareșalului Ion Antonescu direct, regelui, reginei-mame, Ministerului de Interne, Marelui Stat Major etc.

Au existat proteste venite din partea unor personalități politice sau culturale. Așa a fost scrisoarea pe care Constantin I.C. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal, a adresat-o la 16 septembrie 1942 mareșalului Ion Antonescu; aici expulzarea țiganilor este considerată un act nejustificat și crud și se cere să se pună capăt acestor persecuții care ne aruncă cu câteva secole înapoi în istorie⁵. Marele muzician George Enescu a intervenit în persoană la mareșalul Antonescu pentru țiganii muzicanți, „afirmând că pleacă și el în caz de-i duce muzicanții la Bug”⁶.

Dar cele mai multe astfel de luări de atitudine au venit din partea oamenilor de rând, în primul rând din partea locuitorilor satelor, dar și din unele orașe, unde agricultura era practicată de mulți locuitori și unde raporturile sociale nu erau diferite de cele din lumea rurală. Există scrisori și memorii, unele purtând zeci de semnături, redactate uneori în numele întregii comunități, care fie cer să nu fie deportați țiganii din satul respectiv, fie cer readucerea celor deja deportați în locurile de baștină.

Argumentele invocate de săteni se referă, pe de o parte, la condiția acestor țigani de membri ai comunității rurale (sau urbane) respective, ducând o viață obișnuită și necreând probleme, iar pe de altă parte, la rolul pe care țiganii îl aveau în economia așezării. Țiganii în cauză erau meșteșugari, chiar singurii din localitate, și – cum se spune în aceste memorii – bunul mers al economiei depindea de munca lor. Și administrația locală a intervenit în favoarea țiganilor. Primăriile au dat certificate de bună purtare țiganilor care se simțeau amenințați și doreau să se pună astfel la adăpost, iar în unele locuri primăriile au intervenit pentru exceptarea țiganilor de la (o eventuală) deportare.

Exemplul de acest fel sunt relativ numeroase și provin din toate regiunile țării. Amintim membrul pe care un grup de locuitori din comuna Balta Verde, satul Popoveni, județul Dolj, precum și din alte comune și din orașul Craiova l-au adresat în octombrie 1942 mareșalului Ion Antonescu, în care au cerut ca Ilie Dincă, din Craiova, de meserie fierar,

⁴ Arhivele Naționale Iсторice Centrale (în continuare ANIC), fond Direcția Generală a Poliției (DGP), dosar 188/1942, f. 203.

⁵ Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust*, vol. IV, Jerusalem, 1985, p. 225. Fruntași Partidului Național Tânăresc și-au exprimat solidaritatea cu protestul liderului liberal; ANIC, fond DGP, dosar 190/1942, f. 124.

⁶ ANIC, fond DGP, dosar 194/1942, f. 4.

nu fie trimis în Transnistria⁷; sau intervenția la Președinția Consiliului de Miniștri a mai multor locuitori din Craiova, la sfârșitul lui septembrie 1942, pentru concetășeanul lor Ștefan Gâdea, de meserie tinichigiu, ca să nu fie trimis în Transnistria⁸; sau, în octombrie 1942, intervenția la mareșalul Antonescu a locuitorilor din orașul Zimnicea, în număr de 127, „din toate categoriile sociale, dar în majoritate plugari”, în favoarea meseriașilor din oraș (lemnari și fierari), care „numai ca origină îndepărtată mai pot fi socotiți țigani”, ca să nu fie deportați⁹.

Cele mai multe intervenții – aşa cum indică și exemplele date – au avut loc în toamna lui 1942, după încheierea operațiunii de deportare a țiganilor sedentari „periculoși”. Atunci, mai precis în ultima decadă a lunii septembrie, la ordinul autoritățile centrale s-a făcut un recensământ al țiganilor rămași. Scopul era acela de a avea o evidență a țiganilor, dar și de a detecta persoanele care puteau fi luate în considerare pentru o eventuală nouă operațiune de deportare. A intervenit însă hotărârea Președinției Consiliului de Miniștri din 13 octombrie 1942, de sistare a deportărilor în Transnistria¹⁰. Acest „recensământ cu caracter statistic”, cum era numit, a provocat panică în rândul țiganilor, care au crezut că scopul lui era deportarea. Ei au asaltat autoritățile centrale, dar și pe cele locale, cu cereri de a fi ștersi de pe respectivele liste și de a fi exceptați de la deportare.

În acele împrejurări, când exista echipa că deportările vor continua, în multe locuri sătenii și autoritățile comunale au căutat să prevină acest lucru. Ei au intervenit în sprijinul țiganilor, cerând scutirea acestora de la o eventuală nouă operațiune de deportare.

Din județul Gorj cunoaștem două demersuri de acest fel: memoriile înaintate mareșalului Ion Antonescu de locuitorii din comuna Dobrița¹¹ și de locuitorii din comuna Roșia Amaradia¹². Documentele respective, în original, se află în fondul Președinția Consiliului de Miniștri de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, într-un dosar care conține petițiile în legătură cu deportarea țiganilor sosite pe adresa Conducătorului Statului în septembrie și octombrie 1942. Cele două memorii nu sunt datate, dar cum au intrat la registratura Președinției Consiliului de Miniștri la 8 și respectiv 10 octombrie, înseamnă că ele au fost scrise la începutul lunii octombrie 1942.

Cele două memorii reprezintă intervenții ale sătenilor în favoarea țiganilor din cele două comune. În ambele documente se cere ca țiganii din comună să nu fie deportați¹³. Dacă linem seama de numărul mare al celor care și-au pus semnăturile pe cele două memorii – membrul din Dobrița este semnat de 163 locuitori (bărbați), iar cel din Roșia Amaradia de 31 –, înseamnă că avem de-a face cu acte ale întregii comunități sătești. Învățătorul și – putem bănuia – celelalte notabilități ale comunei sunt prezente pe lista de semnături.

În județul Gorj deportarea țiganilor nu a avut nimic deosebit, dacă ar fi să comparăm cu restul țării. Din acest județ au fost deportați în cursul celor două operațiuni din vara și din

⁷ Ibidem, dosar 190/1942, f. 65.

⁸ Ibidem, dosar 189/1942, f. 257.

⁹ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (PCM), dosar 202/1942, f. 234–235.

¹⁰ V. Achim, *Țiganii în istoria României*, p. 143.

¹¹ ANIC, fond PCM, dosar 202/1942, f. 216–217. Documentul este publicat în Anexe, Doc. I. Comuna Dobrița cuprindea satele Dobrița și Suseni. Azi, Dobrița este sat în comuna Runcu, județul Gorj.

¹² ANIC, fond PCM, dosar 202/1942, f. 219. Documentul este publicat în Anexe, Doc. II. Comuna Roșia Amaradia cuprindea satele Roșia-de-Jos, Roșia-de-Sus, Rugetu și Șitoia. Azi, Roșia de Amaradia este sat și comună în județul Gorj.

¹³ Observăm că nu este folosit termenul „deportare”, ci se vorbește de mutarea în Transnistria (memoriul din Dobrița) sau de transportarea țiganilor în altă parte „pentru colonizare” (memoriul din Roșia Amaradia).

toamna anului 1942, 381 țigani (259 nomazi și 122 sedentari), care, raportați la 3.355 – numărul de țigani înregistrați în Gorj la recensământul din 1930¹⁴ – însemnă cam 11% din totalul populației țigănești din județ. La recensământul țiganilor-problemă efectuat de jandarmerie și poliție la 25 mai 1942, în județul Gorj au fost înregistrate 2.251 persoane: 259 țigani nomazi și 1.992 țigani stabili (sedentari)¹⁵. Nomazii din Gorj au fost deportați cu toții în cadrul operațiunii din iunie – august 1942. În ce privește țiganii stabili, au fost selectați pentru deportare țiganii considerați „periculoși” din categoria „nemobilizabili”, în total 229 persoane: 69 de pe teritoriul rural și 160 de pe teritoriul urban¹⁶. Până la urmă, dintre acestea au fost deportate 122 persoane: 62 din satele județului¹⁷ și 60 din orașul Târgu-Jiu¹⁸. Îmbarcarea în trenurile de evacuare a avut loc la 13 septembrie 1942. Din comuna Dobrița nu a fost deportat nici un țigan, iar din comuna Roșia Amaradia a fost deportată o singură femeie, în vîrstă de 40 de ani, din satul Roșia-de-Sus, care suferise o condamnare pentru furt¹⁹.

Revenind la memoriile sătenilor din Dobrița și Roșia Amaradia, observăm că argumentele pe care aceștia le aduc în sprijinul cererii lor erau menite să arate că în cazul respectivilor țigani nu pot fi aplicate criteriile după care s-au făcut deportările din vară și din septembrie 1942. Memoriile afirmă că țiganii pentru care se intervine au domiciliul stabil în sat – nu sunt deci nomazi –, au case și gospodării la fel ca ceilalți locuitori, nu au suferit condamnări, practică o meserie din care își câștigă existența. Memoriul din Dobrița enumerează toate aceste calități, care ele singure erau de natură să asigure faptul că respectivele persoane nu puteau fi deportate: „Pe lângă meseria lor, ei mai au și ceva pământ pe care îl muncesc la una cu noi ceilalți muncitori de pământ și și-au înjghebat câte o gospodărie proprie fiecare, iar gospodăriile lor sunt tot așa de bine îngrijite ca ale celorlați locuitori. Toți acești țigani n-au suferit nici o condamnare și își văd în mod cinstit de meseria lor.”

Argumentul principal pe care îl invocă cele două memori este acela că satul are nevoie de acești țigani. Țiganii din Dobrița erau fierari, singurii din sat și membrul spune că „noi toți [locuitorii satului – n.V.A.] avem nevoie de lucrul lor [al țiganilor – n.V.A.] pentru potcovitul vitelor, reparatul carălor și pregătirea instrumentelor de muncă, lucrări ce de multe ori nu le pot îndeplini nici când sunt toți trei în comună”. Ceilalți doi țigani menționați în memoriu erau unul fierar – dar e menționat doar într-o completare la sfârșitul memoriului –, iar celălalt meșter de fântâni. La Roșia Amaradia cei șase țigani (rudari) trecuți și ei cu numele se îndeletniceau tot cu fierăria. Cum rezultă din textul memoriului, țărani din această comună efectuau în contul muncii de folos obștesc („prestație”, „corvezii”) transportul lemnului din pădurile învecinate și până la gara Cărbunești, deci pe o distanță de 30-35 de kilometri. Satul era situat într-o zonă muntoasă cu multe păduri și avea acest specific economic. Beneficiara lemnului trasportat de țărani cu carele lor era armata. Condițiile în care se efectua acest transport nu erau ușoare, carele având nevoie de reparații dese. De reparațiile necesare se ocupau rudarii satului, care erau și singurii meșteșugari de aici. Sătenii afirmă că

¹⁴ Conform studiului cu privire la numărul țiganilor din România întocmit de Institutul Central de Statistică în 1942; ANIC, fond PCM, dosar 42/1942, Anexa 7, „Repartiția populației țigănești în 1930 pe provincii, județe, orașe și plăși”.

¹⁵ ANIC, fond Inspectorat Regionale de Jandarmi (IRJ), dosar 258, f. 30-32; Ibidem, dosar 260, f. 85-87.

¹⁶ ANIC, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (IGJ), dosar 126/1942, f. 14-16; Ibidem, dosar 201/1942, f. 2-4.

¹⁷ Lista acestor persoane, în ANIC, fond IGJ, dosar 127/1942, f. 58-60.

¹⁸ Lista acestor persoane, în ANIC, fond IGJ, dosar 126/1942, f. 351-352.

¹⁹ Ibidem, dosar 127/1942, f. 59 (la poziția 59).

fără munca acestor oameni ei nu pot să-și îndeplinească obligațiile pe care le aveau față de stat. Rudarii cu meșteșugul lor deserveau nu numai această comună, dar și alte comune învecinate.

Plecarea țiganilor ar fi afectat, în ambele cazuri, bunul mers al economiei așezării, fie că e vorba de agricultură, fie de transportul pe care îl făceau țărani din comuna Roșia Amaradia. În plus, doi țigani din Dobrița era „mobilizați în serviciul armatei”, iar un al treilea era mobilizat pe loc pentru lucru. Despre un altul se spune că era „mobilizat de la începutul războiului”, ceea ce înseamnă probabil mobilizarea la o unitate militară. În cazul ruderilor din Roșia Amaradia se cere ca ei să nu fie deportați, dar se propune și alternativa de a fi „mobilizați pe loc pentru lucru”, ceea ce însemna tot rămânerea în localitatea de domiciliu.

Cele două memorii arată o solidarizare a țăraniilor din respectivele așezări cu țiganii amenințați cu deportarea, dar aici se vede și rolul economic important pe care îl aveau țiganii meșteșugari.

Aceste documente au și o valoare mai generală. Limbajul și argumentația prezente aici sunt identice sau asemănătoare cu cele din alte documente ce conțin intervenții în favoarea țiganilor făcute în toamna anului 1942, încât putem afirma că raporturile economice și sociale dintre țărani și țigani pe care le exprimă cele două memorii erau în general valabile pentru satul românesc de la începutul anilor '40 ai secolului XX.

Imaginea țăraniilor despre țigani și locul acestora în comunitatea rurală românească – așa cum apar în materialele de felul celor de care ne ocupăm – vin să confirmie constatările la care ajunsese să unele cercetări sociologice întreprinse în perioada interbelică. S-a constatat atunci că în sate – unde trăia marca majoritate a țiganilor – țiganii (mulți dintre ei meșteșugari, alții agricultori) erau o parte a comunității rurale și îndeplineau aici o funcție economică și socială specifică. Dincolo de distincțiile care se făceau la nivelul comunității rurale între români și țigani și de unele bariere sociale, ca și de prejudecățile țărănuilui român cu privire la țigan, raporturile între cele două populații erau bune. Țiganii s-au aflat într-o relație oarecum specială cu populația românească. Ei erau văzuți mai mult ca o categorie socială aflată în curs de integrare și asimilare lingvistică și etnică²⁰.

Deportarea țiganilor, executată de autorități în vara și la începutul toamnei anului 1942, a survenit într-un moment când, la nivelul omului de rând, țiganii în ansamblu nu erau percepți ca o problemă. Aceasta explică de ce măsurile luate de autoritățile antonesciene împotriva țiganilor nu s-au bucurat de sprijinul populației. Dacă, datorită izolării în care trăiau, țiganii nomazi nu au prezentat nici un fel de atenție, țiganii sedentari s-au bucurat chiar de gesturi de solidarizare din partea consătenilor și a concitadinilor lor români.

Cele două documente de care ne-am ocupat, deși privesc o situație locală, credem că pot fi considerate reprezentative pentru poziția populației rurale românești față de o măsură etnică și rasială pe care a luat-o guvernul Antonescu.

²⁰ Pentru situația țiganilor în România în perioada interbelică, V. Achim, *Țiganii în istoria României*, p. 120–132.

ANEXE

I.

<1942 octombrie ante 8²¹>. Locuitorii din comuna Dobrița, județul Gorj, către mareșalul Ion Antonescu. Cer ca cele cinci familii de rudari din comună să nu fie deportate în Transnistria. Rudarii sunt meșteșugarii satului.

Domnule Mareșal,

Subsemnații locuitori din comuna Dobrița, jud. Gorj, vă rugăm să binevoiți și îngăduiți ca cele trei familii de țigani din această comună să nu fie mutate în Transnistria, fiindcă dacă ei ar fi luati, am rămâne fără nici un fierar în comună. Familiiile acestea sunt ale următorilor: Ion Pițigoi, Gheorghe Pițigoi și Enache Lătărețu. Toți trei sunt meșteri fierari.

Pe lângă meseria lor, ei mai au și ceva pământ pe care îl muncesc la una cu noi ceilalți muncitori de pământ și și-au înjghebat câte o gospodărie proprie fiecare, iar gospodăriile lor sunt tot așa de bine îngrijite ca ale celorlalți locuitori.

Toți acești țigani n-au suferit nici o condamnare și își văd în mod cinstit de meseria lor. Doi dintre ei: Ion Pițigoi și Gheorghe Pițigoi sunt mobilizați în serviciul armatei, iar Enache Lătărețu este mobilizat pe loc pentru lucru.

Cum în comuna noastră nu există decât acești trei meșteri fierari și cum noi toți avem nevoie de lucrul lor pentru potcovitul vitelor, reparatul carălor și pregătirea instrumentelor de muncă, lucrări ce de multe ori nu le pot îndeplini nici când sunt toți trei în comună, Vă rugăm, Domnule Mareșal – părintele țărănilor –, să dispuneți a nu fi mutați acești țigani din comuna noastră.

Primiți, Vă rugăm, asigurarea respectului și nețarmuritului nostru devotament,

ss. (indescifrabil) / ss. (indescifrabil) / ss. D. Pupăză, Subinspector școlar / ss. N. Dănilescu / ss. Pr. [...]²² / ss. V. Sândescu, învățător, Dirекторul Școlii / ss. N. Popescu ss. P. Minciună / ss. D. Cocolea ss. Gh. V. Lascu / + Const. Iosif Sârbu / ss. Ion I. Popa ss. Ion N. Popa / ss. I. Sârbu ss. Ion G. Popa / + D-tru M. Popa / ss. Isuf Ilie ss. I. Drăgan / ss. Ion Ș. Purece / ss. (indescifrabil) / ss. Ioan Minciună / ss. Ion Selin Pisc / ss. Gh. I. Costea / ss. C-tin C. L. Apostu / ss. C-tin D. Lise / ss. Mucenic Ion / ss. Matei C. Ciurilă / ss. Ion Ciurilă / ss. D-tru Răgan / ss. Ion Filipescu / ss. Sârbu Ion / ss. Cicu Radu / ss. Constantin Cicu / ss. Vasile Puianu / ss. Ion V. Cărciug / ss. Ion Cocolea / ss. Andrei A. Golea / ss. Ion Isuf / ss. N. Ciurilă / ss. Simion Cicu, invalid de răsboi / ss. Sârbu Ion / ss. Ilie Golea / ss. Ion [...]²³ / ss. D. E. Grecu / ss. I. I. St. Simereac / ss. C-tin C. Cârciu / ss. V. Cârciu / ss. (indescifrabil) / ss. D-tru C. Popa / ss. Nicolae I. Dinoiu / ss. Nicol Popa / ss. Ion S. D. Golea / ss. Simion [...]²⁴ / ss. Ion Fântânaru / ss. Nicolae Rădoescu / ss. Dumitru I. Vlăduț / ss. M. Fântânaru / ss. C-tin Vladuță / ss. Ion N. R. Apostol / ss. Gh. Gh. Rădoescu / ss. Tarhat C. Ion / ss. C[o]nstantin T. Tarhat / ss. Ion M. Apostol / ss. D. D. Apostol / ss. Păntilimon M. Isuf / ss. Vasile I. Golea / ss. Vasile I. Purece / ss. Ion C. Popa / ss. Ion C. Cârciu / + C-tin Popa / ss. C-tin Merinei / ss. Vasili

²¹ Data intrării la Președinția Consiliului de Miniștri (ștampilă pe document).

²² Indescifrabil.

²³ Indescifrabil.

²⁴ Indescifrabil.

Golea / ss. Ion P. Popa / ss. Nicolae Golea / ss. I. [...]²⁵ / ss. Ion C. Apostol / ss. Gh. N. Popa / ss. Vasile V. Simerca / ss. C. Sârlea / ss. Gh. Matian / ss. Ion I. Mateani / ss. Gh. Apostu / ss. Const. Apostol / ss. Spiridon Ion Sârbu / ss. Vasile Al. Cârciu / ss. Ion Gh. Simerca / ss. Dumitru Simerea / ss. Ion A. Simerca / ss. Constantin M. Simerea / ss. Grigore M. Simerea / ss. Dumitru V. Pisc / ss. Gheorghe Sionescu / ss. Staicu M. Rădoescu / ss. Ion V. Băin / ss. C-tin N. Popa / ss. C. I. C[...]²⁶ / ss. M. M. Cârciu / ss. T. N. Popa / ss Achim C. Pisc / ss. C-tin Raduescu / ss. C-tin C. Raduescu / ss. Dumitru M. Rădoescu / ss. Vasile I. Căprărița / ss. R. [...]²⁷ / ss. I. Dumitrescu / ss. Const. Poppescu Dicu / ss. Dumitru V. Purece / ss. Ionel [...]²⁸ / ss. Câ[r]ciu Ghiorghe / ss. Gh. Golea / ss. Roman D. Drăgan / ss. C-tin Merfu / ss. Gr. I. [...]²⁹ / ss. Staicu Sârbu / ss. Minci[u]nă Ion / ss. cantor Grigore Pisc / ss. Vasile Isuf / ss. Pantelimon Isuf / ss. V. V. Purece / ss. Radu M. Sârbu / ss. Ion D. Fâcea / ss. Ion Gr. Pisc / ss. C. C. Săvu[l]escu / ss. C. M. Minciună / ss. Vasile Săvulescu / ss. Const. Petean / ss. Toma Petean / ss. Pătru Ciufailă / ss. Const. Cicu / ss. Gheorghe Săvulescu / ss. Vasile Apostol / + C-tin Sârbu / ss. Ion I. Sârbu / ss. Sârbu Const. / ss. Vasile Birău / ss. Cicu Nicolae / ss. V. Banci / ss. C. C. Dănescu / ss. D-tru Gr. Stancu / ss. Const. N. Banci / ss. Ion N. Timișan / ss. [...]³⁰ Antoniu / ss. Nic. Lăpădat / ss. Vasile C. Gârlea / ss. D-tru C. Anghel / ss. Simion I. Apostol / ss. P. I. Puianu / ss. C-tin L. Minciună / ss. Avram G. Bârbosu / ss. [...]³¹ D. T. / ss. Const. C. Cicu / ss. Alex. M. Crăciun / ss. Const. Șofre / ss. C-tin D. Purece / ss. Ilie Gr. Dinoiu / ss. D. C. Vlăduț / ss. Costantin Dinoiu / ss. C-tin Șt. Vădran / ss. Vasile Papină / ss. D. Ilie / ss. Ion Cătană / ss. Gh. Simescu / ss. Stancu C. Apostol

D-Sale

D-lui Mareșal Ion Antonescu – București

<Pe marginie>: Din eroare nu s-au trecut familiile: Vasile Piper, meșter fierar, mobilizat de la începutul războiului, și Matei Pițigoi, meșter de fântâni, care îndeplinesc aceleași condiții pentru a rămâne și pentru care Vă rugăm cu toată căldura.

(Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 202/1942, f. 216 217)

²⁵ Indescifrabil.

²⁶ Indescifrabil

²⁷ Indescifrabil.

²⁸ Indescifrabil.

²⁹ Indescifrabil

³⁰ Indescifrabil.

³¹ Indescifrabil

II.

<1942 octombrie ante 10³²>. Locuitorii din comuna Amaradia, județul Gorj, către mareșalul Ion Antonescu. Cer ca rudarii din comună să nu fie duși în altă parte, ci să fie lăsați pe loc. Rudarii cu meșteșugul lor deservesc această comună, dar și alte comune învecinate.

Domnule Mareșal,

Subsemnații locuitori din comuna Roșia Amaradia, jud. Gorj, vă aducem la cunoștință următoarele:

În comuna noastră și [în comuncle] învecinătate se găsesc patru păduri în exploatare, a[le] căror lemne sunt destinate aprovizionării armatei. Cum noi suntem mereu în corvezi, cu carăle pentru transportul lemnelor la gara Cărbunești – distanță 30–35 Km. – și cum locurile sunt foarte accidentate, carăle se ruinează numai la 2–3 transporturi, având nevoie sic de roate noi, fie de obedal, fie de făcut din nou, noi nu avem în comună alți meșteșugari decât niște rudari, care efectuează aceste lucrări.

În urma ordinelor superioare, acești rudari ar fi transportați în altă parte pentru colonizare. În lipsa lor n-am mai putea efectua chirilele, pe care le execută și ei, și cum o parte din ei au proprietăți și domicilii proprii;

Vă rugăm respectuos, Domnule Mareșal, a binevoi și da ordin a lăsa pe loc la domiciliul lor și chiar a fi mobilizați pe loc pentru lucru pe următoarii rudari, care au pământ și case în această comună:

1. Ion Mitală	6. Constantin Mitală.
2. Marin Duroi	
3. Pârvu Crăciun	
4. Ion Turbatu	
5. Ion Rusu	

Așteptăm cu încredere că și rugămintea noastră, [a] celor de acasă, care înțelegem să luptăm pentru izbânda celor de pe front, va fi înțeleasă și aprobată.

De acești maistori nu are nevoie numai singura comună a noastră, ci 3–4 comune din împrejurimi.

Să trăiți, Domnule Mareșal.

ss. Ion P. Ionescu, învățător / ss. Ion Hălăgan / ss. I. T. Drăgan / ss. Florea T. Drăgan / ss. C. Stoiean / ss. Mihai Stănilescu / ss. C. Godescu / ss. N. Uță / + Nicolae Citeanu / ss. S. Drăgan / + Alisandru Pătrulescu / + Ghi. Scălei / + D-tru Scălei / + Ion Grecu / + Tudor Pavel / + Alesie Bumbari / + Ghiorghe Albeanu / + Gh. Bumbari / ss. Victor Bancu / ss. N. Bancu / + Nicolai Vatroi / + Vasile Vatroi / + Aurel Polivan / + Vasile Vatroi / + Ștefan Babină / ss. Grigorie Sanda / ss. Co[n]stantin Ștefănuță / ss. I. Culaila

D-Sale

Domnului Mareșal Ion Antonescu, Conducătorul Statului Român, București

(Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 202/1942, f. 219.)

³² Data intrării la Președinția Consiliului de Miniștri (stampilă pe document).

REFORME ȘI RESTRUCTURĂRI

PERSPECTIVE INTELECTUALE ASUPRA MODERNIZĂRII SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI: ȘTEFAN ZELETIN ȘI EUGEN LOVINESCU

ALEXANDRU MAMINA

Din primele decenii ale secolului al XIX-lea și până după primul război mondial procesul concret de transformare revoluționară a societății românești a fost însoțit de o reflecție teoretică asupra acestei transformări. De pe poziții diferite și în cestiuni diferite, personalități precum Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, Radu Rosetti, Nicolae Iorga, Constantin Dobrogăeanu-Gherea, Ștefan Zeletin, Eugen Lovinescu etc. au făcut un efort de abstractizare, prin care să explice, să evaluateze ori chiar să orienteze evoluțiile materiale. În acest fel, explicit sau implicit, pro sau contra, ei au ajuns să formuleze o poziție asupra modernității – aşa cum se preciza aceasta în societatea românească.

Interpretările lui Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu, favorabile modernizării, au dobândit astfel o dublă importanță, atât ca analize istorice, cât și ca fenomen intelectual: ele au exprimat sintetic reperele culturale ale modernității. *Burghezia română*, respectiv *Istoria civilizației române moderne*, deși au apărut în secolul al XX-lea, au fost produsul tardiv și pe deplin coagulat al gândirii secolului al XIX-lea, care a impus trăsăturile definitorii ale culturii moderne. Înțelegerea substratului ideatic al viziunilor lui Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu este de natură să releve integrarea societății românești în modernitate, inclusiv la nivel intelectual.

În concepția lui Ștefan Zeletin, revoluționarea economică, socială și politică burgheză a societății românești a fost rezultatul acțiunii integratoare a capitalismului occidental. Asemenea lui Werner Sombart, Ștefan Zeletin considera că „dezvoltarea burgheziei începe pretutindeni în momentul când o țară intră sub influența unei țări cu capitalism înaintat. Prin această pășire în sferea influenței capitaliste, țara înapoiată este invadată de produse industriale și este silită să producă în chip intensiv, spre a avea materii brute îndcajuns, cu care să plătească obiectele manufacтурale ce-i curg fără încetare din afară. Aceasta o face în cele din urmă să-și modifice și ea producția în chip capitalist. [...] Se înțelege deci că România nu putea să facă abatere de la regula generală și de fapt nici nu face; dezvoltarea burgheziei române începe tot în momentul când țara noastră cade sub influența capitalismului străin”¹.

Această capitalul străin – în particular a celui anglo-francez – a influențat atât evoluția statutului juridic internațional al principatelor române, cât și sistemul lor economico-social și politic intern. Pe de o parte, doritoare să controleze comerțul la Dunărea de Jos, Marca Britanie și Franța au înălțat protectoratul Rusiei asupra Moldovei și Țării Românești (1856) și au acceptat unirea acestora (1859)². Pe de altă parte, pătrunderea produselor occidentale și dezvoltarea schimburilor au

¹ Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1991, p. 53-54.

² Ibidem, p. 60-64.

determinat dislocarea vechii clase boierești agricole, din care s-a desprins o grupare comercială. Această grupare, interesată în desființarea privilegiilor feudale, și-a însușit ideologia liberală și s-a transformat în clasă revoluționară. Ea a condus procesul de transformare structurală a societății românești, de revoluția de la 1848 până la formarea și organizarea statului național – rezultatul ultim al acțiunii de uniformizare și unificare a capitalismului³. Rezumativ, viziunea lui Ștefan Zeletin asupra modernizării societății românești este cuprinsă în aserțiunea următoare: „*Era burgheză în România nu ia ființă sub influența ideilor liberale aduse din Apus*; pricina ei stă mult mai adânc, în revoluționarea economiei noastre naționale”⁴.

Acest determinism economic a putut crea impresia că Ștefan Zeletin a fost un adept al materialismului istoric – idee cel puțin discutabilă. Fără îndoială că în concepția lui se pot identifica anumite influențe marxiste, ca urmare a lecturilor din Karl Marx, Werner Sombart și Rudolf Hilferding, dar aceste influențe se referă cu precădere la utilizarea anumitor termeni – clasă socială, lege economică – și la asimilarea unor concluzii marxiste privind strict evoluția economiei capitaliste, fără alte implicații ideologice⁵. În analiza lui Ștefan Zeletin nu se regăsesc însă conceptele fundamentale ale gândirii economice și filosofice marxiste: modul de producție și lupta de clasă ca motor al întregii istorii.

Astfel, Ștefan Zeletin a considerat transformarea capitalistă a societății românești ca un rezultat al acțiunii comerțului internațional și al nevoii modernizării aparatului de circulație, și nu ca un efect al dialecticii factorilor și relațiilor de producție interne⁶. În viziunea lui, comerțul ca atare era un factor de transformare socială în sens capitalist, eficient în sine, nu numai ca parte integrantă a unui sistem social-economic dat; în această optică, relațiile de producție nu mai erau – ca în marxism – cadrul ordonator (factor prim), ci produsul schimburilor (factor secund). La fel de nemarxistă a fost și considerarea capitalismului industrial ca o continuare neorganică, autoimpusă, a capitalismului comercial, din nevoie conjuncturală de a rezista concurenței produselor străine⁷. Altfel spus, industria apărea ca subsecvență comerțului – idee contrară analizei marxiste, care privilegia în procesul economic etapa producției, și nu etapa schimbului. În acest sens, Ștefan Zeletin tindea să se apropie, oarecum, mai degrabă de școala utilitatii finale.

Totodată, Ștefan Zeletin nu a interpretat instituția statului burghez ca pe o consacratare juridică a unor relații de exploatare economică, ci ca pe rezultatul politic al acțiunii de uniformizare și unificare economică și socială impusă de comerț⁸. Deși nu contesta realitatea luptei de clasă, el aprecia că aceasta nu putea explica toate aspectele vieții sociale, politice și culturale⁹. În plus, în cazul societății românești Ștefan Zeletin a negat rolul istoric – ca factor de progres – al luptei de clasă, susținând existența unei identități de interes între burghezie și proletariat¹⁰.

Toate aceste constatări ne conduc la concluzia că autorul *Burghezel române* nu a fost un adept al materialismului istoric. Dacă determinismul, evoluționismul și relevarea importanței

³ *Ibidem*, p. 70-77, 84.

⁴ *Ibidem*, p. 75.

⁵ Această abordare „tehnică” i-a permis autorului să facă trimiteri bibliografice atât la Karl Marx și Werner Sombart, cât și la Charles Diehl și Nicolae Iorga, fără a deveni incoherent din punct de vedere teoretic. Am putea spune că, într-un fel, prin deschiderea către concepte și concluzii din sisteme de gândire diferite, modalitatea de analiză a lui Ștefan Zeletin a anticipat pragmatismul metodologic al lui Paul Feyerabend.

⁶ *Ibidem*, p. 118.

⁷ *Ibidem*, p. 141-147.

⁸ *Ibidem*, p. 84.

⁹ *Ibidem*, p. 273-274.

¹⁰ *Ibidem*, p. 274-275.

economicului ar însemna marxism, atunci ar putea fi considerați marxiști și Alexis de Tocqueville, John Stuart Mill, Herbert Spencer sau Mihail Rostovțev.

Perspectiva lui Eugen Lovinescu asupra modernizării românești s-a situat la antipodul celei a lui Ștefan Zeletin: „Fără a tăgădui deci însemnatatea, în unele privințe, a acțiunii factorilor economici, vom dovedi, în procesul formației noastre, anticiparea influenței ideologice sociale asupra influenței capitalismului apusean. Dezvoltându-se târziu, capitalismul național n-a avut nici un rol în epoca croică de renaștere a poporului român; numai după 1866 se poate vorbi de o burghezie cu anumite tendințe de clasă și de acțiune politică. Procesul economic n-a fost depășit de procesul ideologic numai ca punct de plecare, în timp, ci și prin mijloacele lui de penetrație: puterea de difuziune a ideilor e mult mai mare. [...] Aprinzându-și tortă mai întâi, ideea a creat forme de viață corespunzând mai mult unor tendințe morale ale timpului decât unor realități sociale; venind mai târziu și străbătând mai încet, cum era și firesc unor raporturi economice mai complicate, capitalismul și-a impus după aceea normele”¹⁰.

Așadar, în optica lovinesciană modernizarea societății românești nu s-a datorat în primul rând unor cauze materiale, ci contactului cultural și moral cu Occidentul, asimilării ideologiei revoluționare franceze prin intermediul tinerilor aflați la studii la Paris¹¹. Revoluția ideologică a premers revoluția economică¹², iar acea parte a boierimii române care și-a însușit noile valori liberale nu a făcut decât să acționeze împotriva intereselor sale de clasă – idealul a prevalat asupra materialului¹³. Potrivit lui Eugen Lovinescu, civilizația – ca ansamblu social, artistic, filosofic – era produsul concepțiilor oamenilor despre lume, cu alte cuvinte, o materializare a subiectivității, a spiritului¹⁴. Prin urmare, cele mai importante forțe revoluționare și reacționare nu erau atât cele politice sau economice, cât cele spirituale; factorul cel mai profund în modelarea unui civilizații era sufletul omenesc¹⁵.

Din perspectiva lui Eugen Lovinescu, principiul formării instituțiilor tuturor popoarelor era imitația¹⁶. Există un spirit al timpului care conducea la imitație și astfel la interdependența civilizațiilor (legea sincronismului)¹⁷. Din secolul al XIX-lea, în condițiile îmbunătățirii mijloacelor de comunicare, puterea de difuzare a imitației a devenit aproape nelimitată, de unde și tendința accentuată de uniformizare a obiceiurilor și instituțiilor¹⁸.

În această viziune, un anumit rol revenea temperamentului și originii etnice și sufletești (rascii) latine ale românilor¹⁹. Temperamentul și rasa nu erau însă considerate într-o accepție organicistă, ca matrice spirituală a românițăjii, ci numai ca factori corelativi ai modernizării, alături de factori cu caracter istoric – ideologici și economici²⁰.

Deosebirea dintre concepția lui Ștefan Zeletin și cea a lui Eugen Lovinescu se întrevede chiar și numai din titlurile lucrărilor: Ștefan Zeletin trăea despre *Burghezia română*, ceea ce însă însemna

¹⁰ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, București, [1924], p. 46-47.

¹¹ *Ibidem*, p. 45-46, 120-121.

¹² *Ibidem*, p. 212-213.

¹³ *Ibidem*, vol. III, [...], p. 84-85.

¹⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 36.

¹⁵ *Ibidem*, vol. II, [1925], p. 227.

¹⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 71-72.

¹⁷ *Ibidem*, p. 32-38.

¹⁸ *Ibidem*, p. 77.

¹⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 64, 83-84, 118, 217.

²⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 189.

că accentul cădea pe elementele social-economice, în timp ce Eugen Lovinescu trata despre *Civilizația română*, accentul căzând astfel pe elementele culturale și morale.

În concluzie, se observă cum analiza procesului de modernizare a societății românești a fost întreprinsă din două perspective intelectuale diferite: legea integrării economice capitaliste presupunea prevalența factorilor obiectivi, iar cea a sincronismului cultural, prevalența factorilor subiectivi. La Ștefan Zeletin întâlnim, prim urmare, o perspectivă deterministă, iar la Eugen Lovinescu una voluntaristă. Cea dintâi avea ca substrat o filosofie a necesității, cea de-a doua – o filosofie a liberului arbitru.

Deși diferite, aceste perspective au fost totuși complementare, ele exprimând împreună paradigmă epistemică a modernității, desăvârșită în secolul al XIX-lea. De la cartesianism cel puțin, principiile structurante ale demersurilor filosofic și științific au fost antropocentrismul, raționalismul, ideea de legitate și ideea perfectibilității omului și societății. În secolul al XIX-lea, sub forma individualismului, scientismului, determinismului și progresismului, aceste principii au ajuns la deplina lor elaborare teoretică. Le regăsim ca atare și în modelele interpretative ale lui Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu.

Atât Ștefan Zeletin, cât și Eugen Lovinescu au surprins câte un fenomen caracteristic al modernității, manifestat cu pregnanță în secolul al XIX-lea: acțiunea forțelor impersonale ale capitalismului integrator, respectiv afirmarea declarativă a personalității umane. Determinismul viziunii lui Ștefan Zeletin traducea realitatea legilor economiei capitaliste, care acționau în mod obiectiv, cu necesitate, independent de voința oamenilor, impunându-se – potrivit unei formule a lui Karl Marx – cu puterea cu care se impunea legea gravitației atunci când se prăbușea casa peste tine. Voluntarismul viziunii lui Eugen Lovinescu traducea realitatea consacrárii valorice a individului, care acționa pe baza proprietății subiectivității, liber de constrângerile autorităților tradiționale, impunându-se cu puterea cu care se impusea ghilotina atunci când îi tăiașe gâtul lui Ludovic al XVI-lea. Secolul al XIX-lea a cunoscut, în egală măsură, cererea și oferta și crizele economic periodice – pe de o parte –, liberalismul și anarchismul – pe de alta. Legitatea economică a fost dublată de voluntarismul politic. La nivelul activității intelectuale, acestora le-au corespuns hermeneutica necesității (concepțiile deterministe), respectiv acreditarea individului ca agent moral liber (concepțiile voluntariste).

Modernitatea intelectuală a lui Ștefan Zeletin și a lui Eugen Lovinescu se relevă în faptul că au interpretat acțiunea forțelor impersonale și a personalității individuale din perspectiva ideii progresului, pe care l-au considerat o lege a devenirii umane. Amândoi au identificat modernizarea însăși – ca proces – cu progresul. Pentru Ștefan Zeletin, occidentalizarea economică a însemnat o probă de vitalitate trecută cu succes de poporul român²¹. Pentru Eugen Lovinescu, occidentalizarea ideologică a însemnat începutul eliberării de forțele ancestrale ale obscurantismului și ale inertiei²². Este semnificativ faptul că ultimul capitol al *Burgheziei române* se intitulează „Reacțiunea împotriva burgheziei române”, iar volumul al doilea al *Istoriei civilizației române moderne* – „Forțele reacționare”. Cu alte cuvinte, cei care se opuneau modernizării în sens capitalist și liberal erau evaluați ca adversari ai progresului ca atare. În acest fel, poziția intelectuală a celor doi autori a corespuns, chiar în mod declarat, cu poziția practică a Partidului Național Liberal. Din acest unghi de vedere, demersurile lor analitice pot fi considerate drept încercări de legitimare a capitalismului și ideologiei liberale în România, împotriva reprezentanților „culturii reacționare” – junimisti, sămănătoriști și chiar socialisti –, dominanți în câmpul intelectual. Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu

²¹ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 122.

²² Eugen Lovinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 22.

ar putea să considerați teoreticieni tardivi ai Partidului Național Liberal*. Totodată, identificând progresul și modernitatea cu capitalismul și liberalismul, ei s-au afirmat ca promotori ai viziunii specifice secolului al XIX-lea, prezentă inclusiv la adversarii progresului și modernității; o modernitate asimilabilă, în ultimă instanță, cu ordinea burgheză.

Progresul, ca structură a umanității, nu era însă un proces transparent la nivelul observației empirice. Convingerea că progresul era cognoscibil, în esență și determinările sale, prin pătrunderea rațională a legilor devenirii sociale, i-a confirmat pe Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu drept adepti ai scientismului. În interpretările lor iraționalul și supranaturalul nu-și găsesc nici un loc, întregul efort de cunoaștere vizând evidențierea unei cauzalități naturale – obiectul de cercetare al științei. Ei și-au formulat concepția gnoseologică în termeni aproape identici, fără echivoc. „Se vede bine – preciza Ștefan Zeletin – că toți cei ce au scris la noi asupra dezvoltării burgheziei noastre, în treacăt sau mai de aproape, au stat sub înrăurirea covârșitoare a criticii Junimii, deci au privit burghezia din punctul de vedere al reacțiunii. De aceea ei au atitudine critică, neștiințifică: ei nu constată, ci apreciază; nu explică, ci judecă și osândesc așezăminte noastre burgheze. Lucrarea de față părăsește această direcție, apucând calea *cercetării obiective a faptelor* (s.n.)”²³. La rândul lui, Eugen Lovinescu sesiza cum „generația critică de mai târziu (începând de la Kogălniceanu și trecând la P.P. Carp, T. Maiorescu, Eminescu și cei mai mulți membri ai Junimii, N. Iorga, C. Rădulescu-Motru) s-a format în mediul evoluționismului german; cu iluzia unui punct de plecare strict științific, toți acești cugetători au avut o atitudine neștiințifică față de fenomene sociale care, *prin faptul existenței lor, trebuiau explicate și nu condamnate principial* (s.n.)”²⁴. În acest sens, amândoi au căutat să demonstreze, de pildă, caracterul de „necesitate sociologică” al instituțiilor românești moderne, care nu erau rezultatul întâmplării, ci al legii integrării economice capitaliste²⁵, respectiv al legii sincronismului²⁶. Caracterul științific al demersului decurgea, astfel, din împlinirea a trei criterii: 1) obiectul de studiu erau faptele (sociale); 2) analiza era făcută în mod obiectiv, pentru a explica, nu pentru a judeca (oarecum în maniera naturalistului)*; 3) rezultatul analizei era relevarea rațională a unei cauzalități și a unei legități naturale, fără conotații metafizice sau etice.

Deși scientismul propunea o cunoaștere de tip pozitiv, fără conotații metafizice, în substratul său intelectual se găsea o concepție existențială, „filosofică”: antropocentrismul, din care a decurs individualismul modern. Antropocentrismul și individualismul au condus, în gnoseologie, la scientism, care nu a însemnat numai o formă de cunoaștere pozitivă, ci și afirmarea capacitații omului (individului) de a explica, prin știință, viața întregului univers. Scientismul a rezultat, aşadar, în privința suportului ideatic, din concepția existențială care a transferat atributul omniscienciei de la Dumnezeu la om. În teoria cunoașterii, scientismul a fost expresia ultimă a antropocentrismului, deci a modernității.

* Această întârziere a teoricii liberale în raport cu practica liberală nu a fost întâmplătoare și a fost explicitată chiar de Ștefan Zeletin și de Eugen Lovinescu: în perioada acțiunii de construcție a societății moderne liberalii nu au mai avut timp pentru o reflecție sistematică: drept urmare, câmpul intelectual a rămas la dispoziția reprezentanților culturii critice, mai puțin solicitați în practica edificării instituțiionale.

²³ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 48.

²⁴ Eugen Lovinescu, *op. cit.*, vol. II, p. 187-188.

²⁵ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 176.

²⁶ Eugen Lovinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 201.

* În secolul al XIX-lea științele naturale constituiau modelul gnoseologic eminent, influențând conceptual și metodologic și alte domenii intelectuale: a se vedea, de exemplu, influența pe care a exercitat-o darwinismul asupra științelor sociale.

Ştefan Zeletin şi Eugen Lovinescu nu și-au declarat formal convingerile antropocentriste, pe care, de altfel, nici nu le-au împins până la limita extremă reprezentată de materialism. În „subtextul” analizelor lor, însă, era sesizabilă ideea că omul putea cunoaşte în mod absolut, în cazul de faţă legile devenirii sociale – ca parte integrantă a devenirii universale. Cunoaşterea legilor – structuri invariabile ale existenţei – însemna o cunoaştere absolută (exhaustivă). Prin ştiinţă, omul reușea să cuprindă cu inteligenţa lui o realitate care îl transcendea; își transmuta în acest fel condiţia (creaturală), integrându-și ordinea superioară a lucrurilor. Ştiinţa era „calea regală” ce se oferea individului modern, autosuficient ontologic, pentru a accede la omnisciencă.

În perspectivele conceptuale ale lui Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu se regăsesc, prin urmare, reperele fundamentale ale modernității intelectuale: individualismul, scientismul, determinismul și progresismul. Consacrarea deplină a acestor principii în cultură a corespuns în mod semnificativ evoluției civilizației românești. Noua societate burgheză intrase, din fază construcției, în fază propriilor structuri, atât materiale, cât și ideale.

REFORME ÎN BASARABIA ÎN PRIMII ANI DE AUTONOMIE (1812–1818)

ANGELA COLIN

După anexarea Basarabiei de către Imperiul rus, conform Tratatului de pace de la București semnat cu Poarta la 16/28 mai 1812, puterea civilă și militară în regiune a fost încredințată amiralului rus Pavel Vasilievici Ciceagov (1765-1849), comandant șef al trupelor rusești din Țara Românească și Moldova¹. Guvernul de la Sankt Petersburg l-a însărcinat să organizeze administrația, iar amiralul, la rândul său, i-a trasat contelui Ioannis Capodistria (1776-1831) misiunea de a alcătui un proiect în acest sens.

Alegerea nu a fost întâmplătoare, dat fiind că ideile reformatoare ale lui Capodistria erau cunoscute, ca de altfel și implicarea lui în chestiunea orientală². Se dorea ca noua provincie rusească să reprezinte un model pentru popoarele creștine din Balcani. În acest spirit a fost redactat proiectul *Regulamentului privind instituirea administrației provizorii în Basarabia*³, supus aprobării țarului la 2 august 1812. Aceleași principii stătuseră și la baza organizării celorlalte teritorii anexate Imperiului rus la începutul secolului al XIX-lea: Gruzia, anexată în 1802⁴, care, asemenea Basarabiei, avea statut de autonomie, Marcele Ducat Finlandez, anexat în 1809⁵, și regatul polonez, anexat în 1815⁶; toate cu constituții proprii.

La 1 februarie 1813 a apărut decretul senatului referitor la organizarea guvernului provizoriu în regiunea Basarabia, numindu-l guvernator civil pe hoierul român Scarlat Sturdza⁷, căruia î se încredințează *Regulamentul privind instituirea administrației provizorii din Basarabia și instrucțiunile*⁸ de aplicare. P.V. Ciceagov, într-o scrisoare adresată țarului Alexandru I, îl caracteriza pe Sturdza ca fiind „cîndit, onest, principal, mai mult decât oricine altcineva din această regiune, își cunoaște patria și toate colțurile ei”⁹. Scarlat Sturdza a fost singurul guvernator de origine română al Basarabiei pe durata ocupației rusești¹⁰.

¹ Arhivele Naționale ale Republicii Moldova (în continuare ANRM), fond 1, dosar 3622, f. 23.

² Angela Colin, *Contele Ioannis Capodistria – reprezentant al unor concepții libere la începutul secolului al XIX-lea*, în „Revista istorică”, t. XIII, 2002, nr. 3-4, p. 223-224; *Jean Capodistria 1776-1831. Visionnaire et précurseur d'une Europe unie*, ed. Hélène E. Koukou. Paris, 2003, p. 10.

³ ANRM, fond 1, dosar 3995, f. 3-14

⁴ *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii* (în continuare PSZ). 1-e sobranie, Sankt Petersburg, 1830, t. 26, nr. 19721.

⁵ *Nacionalnâe okrani Rossiykoj Imperii. Stanovlenie i razbitie sistemi upravlenija*, Moskva, 1998, p. 221.

⁶ A.A. Kornilov, *Russkaja politika v Polje so vremen razdelov do naceala XX veka*. Petrograd, 1915, p. 24.

⁷ ANRM, fond 5, dosar 1, f. 3-4.

⁸ *Zupiski Bessarabskogo Statisticheskogo komiteta*, vol. 3, Chișinău, 1868, p. 110-112.

⁹ P.V. Chichagov, *Mémoires de l'Amiral Tchitchagoff (1767-1848)*, Leipzig, 1862, p. 79-84.

¹⁰ Scarlat Sturdza era fiul marelui vornic Dimitrie Sturdza și al Ruxandrei, fiica lui Grigore II Ghica. Și-a făcut studiile în Germania; era un om de cultură, foarte înstărit, posedând întinse moșii în Moldova. A fost căsătorit cu Sultana, fiica domnitorului Constantin Moruzi. În timpul războiului austro-ruso-turc din 1787-1791 a făcut parte din Divanul țării. După pacea de la Iași (29 decembrie 1791) se refugiază, împreună cu familia, în Rusia, mai întâi la Sankt Petersburg, apoi pe moșile sale de la Moghiliov (Belarusia). În anul 1812 este trimis de către Alexandru I la București, împreună cu fiul său Alexandru, în calitate de consilanți, făcând parte din delegația rusă însărcinată cu tratativele de pace; Paul Cernovodeanu, *Romanii și rușii. Politică și incursiuni*, în „Magazin istoric”, 1996, nr. 4, p. 66-67.

„Revista istorică”, tom XVI, 2005, nr. 5 – 6, p. 131 – 144

Comform *Regulamentului*, regiunea care cuprindea în frontierele sale teritoriul dintre râurile Nistru, Prut, Dunăre și Marea Neagră a fost numită pentru prima dată oficial „regiunea Basarabiei”¹¹. Acest teritoriu avea o suprafață de 44.422 km², fiind împărțită – la momentul anexării – în 14 unități administrativ-teritoriale: ținuturile Soroca, Orhei, Greceni, Codru, Hotăniceni, părți din ținuturile Iași și Fălcu, raiaua turcească Hotin și Basarabia propriu-zisă cu raialele turcești Bender, Akkerman, Chilia, Căușeni (centru administrativ al fostului Bugeac tătăresc), Reni (Tomarov) și Ismail. Prin *Regulament* Basarabia era divizată în 12 ținuturi: Greceni, Codru, Hotăniceni, Orhei, Soroca, Hotin, Bender, Akkerman, Chilia, Căușeni, Reni și Ismail, cu 17 orașe, 693 localități și o populație de 43.160 de familii¹². Înținem să menționăm că datele referitoare la numărul populației din Basarabia nu sunt complete, diferind în funcție de izvoare.

În instrucțiunile date de P.V. Ciceagov lui Scarlat Sturdza se sublinia că: „Este necesar să se dea posibilitatea locuitorilor din Basarabia să resimtă avantajele unei administrații părintești și generoase și să se atragă, în chip ingenios, atenția popoarelor vecine asupra acestei provincii. Ultimul război [războiul rusu-turc din anii 1806-1812 – n.n.] a înflăcărat mișcările și speranțele moldovenilor, valahilor, grecilor, bulgarilor, sârbilor și ale altor popoare atașate de Rusia [...]. Prin urmare este necesar să menționăm atașamentul acestor popoare [...]. Basarabia are nevoie de o creștere a populației. Bulgarii, sârbii, moldovenii și valahii sunt în căutarea unei patrii. Dumneavaastră le puteți oferi aşa ceva în acest ținut”¹³. Pentru realizarea obiectivului, Ciceagov îi sugera lui Scarlat Sturdza: „Trebuie să creați o bunăstare reală pentru locuitorii Basarabiei, pentru a cultiva în sufletele lor dragostea de patrie și stima față de conducerea ei. Ocupați-vă, printre altele, de instituirea unei școli primare, ca tinerii să învețe cel puțin să citească și să scrie.”¹⁴. Ciceagov recomanda, de asemenea, să fie atrasă vreo casă de comerț din străinătate cu proprietari greci (de la Viena, Triest, Genova, Livorno ori Veneția) pentru a dezvolta comerțul exterior în Basarabia, căci situația momentului îl obligă să considere acest teritoriu un adevărat „depozit de alimente pentru necesitățile armatei țariste”¹⁵. Aceste instrucțiuni indicau scopul stăpânirii țariste din acea perioadă în Basarabia, folosirea regiunii nou acaparată (creând o reală bunăstare locuitorilor ei) ca punct de referință pentru popoarele balcanice aflate sub stăpânirea otomană, în vederea întăririi pozițiilor rusești în Balcani.

Situația internațională a obligat guvernul țarist să stabilească în Basarabia o organizare corespunzătoare propriei sale politici de la acea dată față de celelalte provincii anexate, situate la granița europeană a imperiului (Polonia, Finlanda, Gruzia), luându-se însă în considerație și particularitățile locale. Pentru a-i îndemna pe locuitori la fidelitate și dragoste față de patrie și conducătorii ei, amiralul Ciceagov îi sugera lui Sturdza: „Depuneți toate eforturile ca funcțiile publice să fie repartizate echitabil, ca dreptatea subalternilor Dumneavaastră să-i facă pe locuitorii basarabeni să uite lipsa legilor care se sistematizează”¹⁶.

Imperiul a căutat să-și formeze în regiunile nou anexate (Polonia, Finlanda, Gruzia, Basarabia) aliați în rândul elitelor locale. De aceea guvernul de la Sankt Petersburg, luând în

¹¹ ANRM, fond 1, dosar 3995, f. 11-14.

¹² Ibidem, f. 12-15; *Zapiski Bessarabskogo Statisticeskogo komiteta*, p. 108.

¹³ *Zapiski Bessarabskogo Statisticeskogo komiteta*, p. 110-111.

¹⁴ Ibidem, p. 112-113.

¹⁵ Ibidem, p. 113.

¹⁶ Ibidem, p. 112.

considerare interesele boierilor și funcționarilor români, a păstrat, în primii ani de ocupație, vechea administrație, legile și obiceiurile pământului, cu unele excepții. Toate aceste măsuri s-au aplicat temporar în toate regiunile nou anexate, cu excepția Marelui Ducat Finlandez. Finlanda și-a păstrat corpul legislativ și sistemul social. La 28 martie 1809 țarul Alexandru I a onorat cu prezența prima adunare a Dietei de la Porvoo și a declarat: „Eu am promis că voi păstra constituția și legile voastre. Adunarea aceasta confirmă îndeplinirea promisiunilor mele”¹⁷. Noile relații cu Rusia, care confereau Finlandei o independență internă considerabilă, erau destinate să servească drept model experiențelor reformatoare, caracteristice politicii țarului Alexandru I. Țarul, angajat în marea reformă, întreruptă doar în timpul războiului cu Napoleon, era interesat în mod special de statutul liber al țărănimii finlandeze și de faptul că aceasta avea reprezentanți în Dieta¹⁸.

Și în Basarabia noul *Regulament* păstra vechea structură de organizare (din timpul războiului din 1806-1812). În regiune existau guvernatorul civil și cel militar, iar puterea supremă îi revenea comandantului armatei rusești, amiralul P.V. Ciceagov. Guvernatorul civil și cel militar țineau legătura cu suveranul și curtea imperială prin intermediul amiralului Ciceagov și erau numiți în funcție de împărat.

Guvernator militar al Basarabiei a fost numit general-maiorul Ivan Markovici Harting (1756-1831), olandez de origine, pe numele său real Jean Festus Harting¹⁹. Intrat în serviciul Rusiei, ca mulți alii străini (nobili, militari, ingineri ori simpli aventurieri) care au căutat adăpost și au făcut carieră în această țară care ducea lipsă de specialiști în modernizarea imperiului – acțiune începută încă de Petru cel Mare –, el a făcut parte din administrația militară rusă din țările române în timpul războiului română-turc (1806-1812). După încheierea Păcii de la București, Harting este desemnat în funcția de guvernator militar al Basarabiei²⁰, pentru ca mai târziu, în mai 1813, să dețină și postul de guvernator civil al Basarabiei²¹.

Conform *Regulamentului*, guvernatorului militar îi era încredințată puterea în cele cinci cetăți: Hotin, Bender, Ismail, Chilia și Akkerman. El nu avea voie să se amestece în administrația internă, însă era obligat, la cererea guvernatorului civil, să-i acorde ajutor militar, atât pentru serviciul de gardă și executarea ordinelor civile, cât și în cazuri excepționale²². Poliția din orașele-cetăți se supunea comandanților de cetăți²³. În această privință *Regulamentul* introdus în Basarabia se deosebea de formele de administrație din Gruzia, unde administrația militară nu numai că se implica în problemele locale (civile), dar administrația locală chiar era reprezentată de ofițeri ruși care purtau denumirea de „căpitani ispravnici”²⁴.

La Chișinău (oraș devenit centrul administrativ al regiunii Basarabia) și Hotin au fost instituite posturi de poliție care aplicau legislația rusească, dar se supuneau guvernatorului civil. În Chișinău poliția orășenescă a fost formată la 28 octombrie 1812, șef

¹⁷ *Naționalnâe okrainî Rossijkoj Imperii*, p. 221-222.

¹⁸ *Ibidem*, p. 224-226.

¹⁹ Dinu Poștarenco, *O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1940)*, Chișinău, 1998, p. 72.

²⁰ ANRM, fond 5, dosar 1, f. 3-4.

²¹ *Ibidem*, fond 2, dosar 36, f. 13.

²² *Ibidem*, fond 1, dosar 3995, f. 12.

²³ I.A. Anțupov, V.I. Jukov, *Reformî v upravlenii Bessarabiejj s 1812 po 1828 gg.*, în „Ucenâe zapiski Kișinevskogo gosudarstvenogo universiteta”, t. 26, 1957, p. 148.

²⁴ *Naționalnâe okrainî Rossijkoj Imperii*, p. 252.

fiind numit consilierul titular Dicescu, de origine română, pentru ca ultelior acesta să fie înlocuit de colonelul adjunct Poltavțov, de origine rusă²⁵. Direcția Poliției din ținutul Hotin păstra vechea denumire de pârcălabie, iar cea din județul Orhei de serdărie²⁶. *Regulamentul* prevedea, de asemenea, că guvernatorul civil al Basarabiei era obligat să alcătuiască proiectele de funcționare a instituțiilor judecătorești și administrative din provincie și să stabilească drepturile și privilegiile ce pot fi acordate locuitorilor. În conformitate cu instrucțiunile primite de la P.V. Ciceagov. Se menționa că populația Basarabiei își va păstra legile²⁷. Dar legile locale erau utilizate doar în procesele civile și penale, funcțiile polițienești exercitându-se conform legislației rusești²⁸.

În baza *Regulamentului* și a instituțiunilor s-a elaborat, la începutul anului 1813, *Legea privind instituțiile de stat din Basarabia*²⁹. Conform acesteia, în Basarabia se păstrau, în cea mai mare parte, vechile forme de guvernare. Ca urmare, în 1813 s-a format un guvern condus de un guvernator civil. În guvern erau aleși boieri autohtoni, funcționari ruși și români în proporție de șapte la cincisprezece³⁰. Guvernul avea o adunare generală comună și două departamente. Adunarea generală comună îl avea ca președinte pe guvernatorul civil și era constituită din toți consilierii departamentalni ca membri³¹. Adunarea generală (sau comună) examina și adopta cu majoritate de voturi deciziile și hotărârile luate de departamente, precum și propunerile venite din partea guvernatorului civil. Hotărârile adoptate în adunarea comună erau considerate definitive.

În comparație cu guvernul din Gruzia, cel din Basarabia era avantajat, deoarece hotărârile sale erau definitive, fără drept de apel, în timp ce împotriva celor ale guvernului din Gruzia se putea face recurs la Senatul din Sankt Petersburg³². În 1815, la 26 octombrie, a fost emis un ucaz al Senatului în care se menționa: „Procesele (acțiunile) hotărâte de către adunarea comună a regiunii Basarabia să fie examineate în departamentul al patrulea al Senatului până vor fi create în Basarabia judecătorii”³³.

Primul departament care urma să se ocupe de procesele judiciare a fost inaugurat oficial la 2 februarie 1813 la Chișinău³⁴ și era structurat pe trei secții. Prima secție se occupa de procesele civile. În componența ei erau aleși patru consilieri, dintre boierii români. A doua secție avea în competență să să judece procesele penale și era de asemenea compusă din patru consilieri, dar numai trei de origine română, al patrulea fiind numit din rândul ofițerilor ruși. Cea de a treia secție supraveghează poliția internă (urbană și rurală) a regiunii și era condusă de un consilier rus³⁵. Departamentul trebuia să aplice, în rezolvarea problemelor, legile și obiceiurile locale.

²⁵ A. Nakko, *Ocerk grajdanskogo ustrojstva Bessarabskoj oblasti s 1812-1898 g.*, în „Zapiski Imperatorskogo Odesskogo Obscestva Istorii i Drevnostej”, t. XXII, 1900, p. 113.

²⁶ J.A. Anțupov, V.I. Jukov, *op. cit.*, p. 148.

²⁷ *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo komiteta*, p. 109.

²⁸ *Ibidem*, p. 114.

²⁹ *Ibidem*, p. 114-115.

³⁰ *Ibidem*, p. 115.

³¹ *Ibidem*, p. 114.

³² A.V. Fadeev, *Rossija i Kavkaz pervoi treti XIX veka*, Moskva, 1960, p. 242.

³³ PSZ, nr. 26008.

³⁴ ANRM, fond 5, dosar 2, f. 1-2.

³⁵ *Ibidem*, fond 2, dosar 65, f. 3.

Cel de-al doilea compartiment, deschis oficial în aceeași zi cu primul, era constituit și el din trei secții. Prima secție se ocupa de statistică, trebuind să organizeze recensământul populației, să stabilească proprietățile funciare ale provinciei, să întocmească o descriere geografică și istorică a regiunii, însoțite de o hartă a provinciei nou anexate. Această secțiune urma să fie condusă de un consilier capabil să îndeplinească aceste obligații, fie dintre boierii români, fie dintre ofișerii superioiri ruși³⁶. A doua secție se ocupa cu administrarea finanțelor, respectiv cu încasarea impozitelor care treceau în proporție de 90% în vîstieria Imperiului rus, precum și cu toate cheltuielile și veniturile regiunii. Consilierul acestei regiuni era obligat să prezinte semestrial un raport privind cheltuielile și veniturile din regiune în cadrul adunării comune a departamentelor³⁷. În sfârșit, cea de a treia secțiune a celui de al doilea departament se ocupa cu comerțul intern și extern din regiune.

În departamente actele se întocmeau în limbile română și rusă și de aceea fiecărui departament și corespundeau două cancelarii. În comparație cu Basarabia, unde limba română a fost înlocuită treptat cu cea rusă (până în 1828, când limba română a fost înlocuită cu cea rusă în toate sferele, rămânând doar folosirea ei în biserică, pentru ca, ulterior, să fie înălțat și aici), în Marele Ducat Finlandez a avut loc fenomenul invers. Odată anexată Rusiei, Finlanda și-a păstrat nu numai particularitățile politice, juridice și economice, ci și pe cele din domeniul culturii și al limbii. În primii ani ai ocupării rusești, limba oficială folosită în Finlanda era cea suedeza. Rusia a susținut eforturile Finlandei de a promova o cultură autohtonă, distinctă de a Suediei. Era deci firesc pentru Finlanda să reziste oricărei tentative suedeze de recucerire, obiectiv care coincidea cu interesele strategice ale guvernului țarist. Încă de pe la 1810 funcționarii din administrație și justiție au fost obligați să cunoască limba finlandeză, pentru ca mai târziu țarul Alexandru al II-lea (1855-1881) să semneze un decret prin care să-i confere limbii finlandeze statutul de limbă administrativă și juridică³⁸.

Conform *Regulamentului*, în Basarabia se păstra vechea împărțire teritorială în ținuturi. Fiecare ținut era subdivizat în ocoale sau plăși, iar plășile se compunau din sate și târguri. Aceeași împărțire teritorială a fost reintrodusă de ruși și în fostele raiale turcești (Hotin, Bender, Akkerman, Ismail, Reni) și în centrul Bugeacului tătăresc, Căușeni. Până în 1806, teritoriul Basarabiei era împărțit artificial în trei părți, fiecare având propria formă de administrație, legile sale, unitățile sale de măsură. În partea centrală ținuturile erau administrate ca și în Principatul Moldovei, partea de sud sau Bugeacul se afla sub administrația tătarilor, iar cetățile și raialele turcești, sub administrația militarilor turci. În actuala împărțire fiecare ținut era condus de către un ispravnic (uneori chiar doi) care deținea puterea administrativă și judecătoarească, numiți fie din rândul românilor care depuseseră jurământ de credință țarului, fie dintre ruși³⁹. La rândul lor, plășile sau ocoalele erau conduse de ocolași și căpitanii de mazili, în timp ce satele și târgurile erau conduse de căpitanii de târguri sau vornici, numiți în aceste funcții de ispravnicii ținutului.

Particularitatea principală a *Regulamentului* din 1813 – după cum remarcă și Leon Kasso – era subordonarea exclusivă a guvernatorului Basarabiei față de comandantul trupelor rusești, reprezentant al guvernului de la Sankt Petersburg⁴⁰.

³⁶ Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo komiteta, p. 115.

³⁷ Ibidem, p. 116.

³⁸ Naționalnâa okraini Rossijkoj Imperii, p. 226.

³⁹ Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo komiteta, p. 109.

⁴⁰ L.A. Kasso. Rossiya na Dunae, Moskva, 1913, p. 213.

Situată din regiune era totuși destul de grea din cauza nesfârșitelor războiului care au provocat un adevărat dezastru economic, a frecvențelor epidemiei și a impozitelor grele pe care trebuiau să le plătească țărani, nemaivorbind de prestațiile pentru întreținerea armatelor de ocupație rusești. Prin regiune se răspândiseră și diverse zvonuri cum că, odată cu venirea rușilor, țărani își vor pierde libertatea, aidoma țăraniilor ruși. Această situație i-a determinat pe mulți țărani să-și părăsească locurile natale, refugiindu-se peste Prut. Fenomenul a fost sesizat chiar din primii ani ai ocupației rusești și confirmat într-un mesaj adresat generalului Mihelson, comandant al armatelor ruse, de către generalul maior Ilie Cartagi⁴¹, care deținea funcția de guvernator la Căușeni și Tighina. El menționa că „locuitorii Basarabiei, din cauza prestațiilor în folosul trupelor militare rusești, care au fost și sunt în trecere, au săracit și s-au împrăștiat într-un număr mare în hotarele Moldovei și alte locuri neștiute de administrație”⁴². Îar mai târziu, prin 1815, din Basarabia se refugiaseră peste 38.000 de familiile⁴³, fapt confirmat de către P.D. Kiselef într-un raport către Alexandru I⁴⁴. Situația din regiunea nou anexată a provocat neliniște la curtea de la Sankt Petersburg, fapt pentru care țarul i-a trimis un rescript mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1746-1821), confirmând încă o dată „păstrarea legilor locale și a obiceiurilor pământului”, cât și scutirea de impozite a populației timp de trei ani, iar de serviciul militar pe o perioadă nelimitată⁴⁵. Concomitent, administrația din Basarabia a primit indicații de la guvernul țarist să-i întoarcă forțat la locurile de baștină pe țărani români care încercau să treacă Prutul⁴⁶. Menționăm că peste Prut treceau nu doar țărani, ci și unii boieri, fapt care confirmă ineficacitatea guvernului lui Scarlat Sturdza.

Fenomenul a fost sesizat și consulul francez de la Iași, Fornetti, care – într-o scrisoare adresată șefului său de la Istanbul, datată 23 februarie 1813 – relata următoarele: „Malul stâng al Prutului devine ermetic închis sub pretextul răspândirii ciumei, care există ... doar în fantezia șefului de la Chișinău... Locuitorilor de peste Prut le este interzis să treacă pe malul drept al râului”⁴⁷. După două luni Fornetti scria din nou: „Toate legăturile cu teritoriul din dreapta Prutului sunt întrerupte cu scopul de a evita exodusul țăraniilor care nu vroiau să trăiască sub administrația rusească pe malul stâng al Prutului”⁴⁸.

În anul 1813 administrația de la Chișinău a închis frontieră cu Moldova sub pretextul răspândirii ciumei care afectase Țara Românească și Moldova. În conformitate cu Tratatul de pace de la București, locuitorii Moldovei (se înțelegea teritoriul ei întregit de până la 1812 –

⁴¹ Ilie Catargi (1747-1822) a fost hatman în Moldova. După pacea de la Iași s-a refugiat în Rusia și a intrat în slujba țarului, ajungând general-major în armata rusă. În 1813 a fost propus de boierimea locală în funcția de guvernator civil al Basarabiei, însă țarul Alexandru I nu a acceptat propunerea boierilor.

⁴² Arhivele de Stat Istorico-Militare ale Rusiei, fond 14209, r. 5/165, dosar 41 (1), f. 31, apud I. Chirtoagă, *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei* (sec. al XIV-lea – începutul sec. al XIX-lea), Chișinău, 2004, p. 268.

⁴³ P. Svinin, *Opisanie Bessarabskoj oblasti v 1816 g.*, în *Zapiski Odesskogo Obscestva Istorii i Drevnostei*, t. VI, Odesa, 1867, p. 228.

⁴⁴ A.M. Zabolotki-Desyatkovski, *Graf P.D. Kiselev i ego vremja*, vol. I, Sankt Petersburg, 1882, p. 33.

⁴⁵ A. Stadnițkij, *Gavril Banulescu Bodoni, exarh moldo-vlahijskij i Mitropolit Kișiniovskij (1813-1821)*, Chișinău, 1894, p. 272-274.

⁴⁶ *Trudi Bessarabskoj ucenoj arhivnoj komisii*, vol. III, Chișinău, 1907, p. 226-229.

⁴⁷ E. de Hurmuzaki, *Documente*, II, 1781-1814, București, 1885, doc. DCCCCXXII, p. 706, Fornetty către Otto, 22 februarie 1813, Iași.

⁴⁸ *Ibidem*, doc. DCCCCXXV, p. 709.

n.n.), aveau dreptul, timp de opt-sprezece luni, să se strămute dintr-o parte în celalaltă a râului Prut (boierii din Basarabia erau obligați să-și vândă moșiile aflate în Moldova și respectiv cei din Moldova pe cele din Basarabia – n.n.). Administrația rusească era îngrozită de pierderea majorității populației, împiedicându-i să plece cu orice preț. De la Sankt Petersburg au fost trimiși în Basarabia împuerniciți, care trebuiau să depisteze cauzele dezordinii din regiune. În același timp, guvernul țarist căuta o ieșire din situația dificilă în care se afla Basarabia prin întărirea puterii supreme din regiune, largirea atribuțiilor consilierilor regionali și cumularea funcțiilor de guvernator militar și civil. Astfel Alexandru I emite un decret imperial la 17 iunie 1813, trimis ministrului de interne al imperiului, S.C. Viazmitinov, în care menționa că „Scarlat Sturdza s-a îmbolnăvit grav, așa încât nu sunt speranțe ca să-și mai poată îndeplini cândva obligațiile, din care cauză I. Harting a preluat funcțiile acestuia. Iar pentru ca acest ținut să beneficieze de o administrare potrivită, funcția respectivă să fie exercitată de generalul-major Harting, cumulând funcțiile de guvernator militar și civil”⁴⁹.

Dezastrul economic din Basarabia se mai poate explica și prin lipsa piețelor de desfacere după 1812, atât interne cât și externe (Imperiul otoman, Austria și altele), dat fiind că în Rusia nu existau încă piețe de desfacere pentru produsele agricole din Basarabia. Motivele care au determinat lipsa piețelor de desfacere pentru Basarabia ne-au fost relevate într-un document din Arhivele Naționale ale Republicii Moldova. În registrul ședințelor guvernului Basarabiei din 1813 există un raport al guvernatorului I. Harting⁵⁰, prin care el îl acuza pe șeful postului de frontieră Sculeni că a permis boierilor români din Basarabia să ducă în Moldova pâine și alte produse agricole. Pentru a curma această situație, Harting trimite un ordin șefului postului de frontieră Sculeni, interzicând trecerea în Moldova a grâului și a altor produse agricole fără o aprobare scrisă din partea guvernatorului. În caz contrar, săptășului urma să i se aplice o amendă enormă. Este clar că guvernatorul primea indicații din partea guvernului țarist să reducă la minimum legăturile cu Moldova, deși acestea nu erau în detrimentul Basarabiei.

Până în 1830 pe Nistru exista o linie vamală și abia din anul 1815 Basarabia a început să exporte cereale prin Ismail și prin Sulița Nouă în Austria⁵¹.

Este de remarcat că locuitorii români din Basarabia au sperat mult timp după încheierea Păcii de la București că într-o bună zi rușii vor înapoia pământul luat și că va avea loc o întregire a țării în hotarele ei firești. Mai mult decât atât, majoritatea locuitorilor de la sate nu luaseră cunoștință de rezultatele păcii încheiate între Imperiul otoman și cel țarist. Faptul este confirmat de o serie de documente inedite pe care le-am aflat în arhivele naționale din Republica Moldova.

În aceste condiții, I. Harting l-a însărcinat pe secretarul cancelariei rusești a guvernului, Somov, să alcătuiască un proiect de guvernare a Basarabiei după modelul celor rusești, cu excepția câtorva elemente care mai amintea de autonomia regiunii în cadrul Imperiului rus. Acest proiect a fost adresat, în decembrie 1813, lui A.U. Bolotnikov, membru al Consiliului de Stat, care l-a propus spre examinare Consiliului de miniștri⁵². În martie 1814 Harting revine cu aceeași solicitare făcută ministrului de interne S.C. Viazmitinov care o

⁴⁹ *Trud Bessarabskoj*, vol. II, Chișinău, 1902, p. 35.

⁵⁰ ANRM, fond 5, dosar 3, f. 6.

⁵¹ Ia.S. Grosul, *Trud po istorii Moldavii*, Chișinău, 1982, p. 152.

⁵² Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 84.

transmite, la rândul său, Consiliului de miniștri⁵³. I. Harting mai trimite la Sankt Petersburg o scurtă descriere a administrației Basarabiei, punând neajunsurile de aici pe seama lipsii unor legișlații rusești, precum și a numărului majoritar de consilieri români în aparatul administrativ al regiunii⁵⁴. Harting a supus unei critici aspre componența guvernului Basarabiei, în special pe consilierii români, cerând schimbarea lor anuală pe motiv că aceștia atunci „când are loc examinarea proceselor, își unesc voturile mai de grabă ei în de ei, decât cu cele ale consilierilor ruși... Boierii români caută, prin toate mijloacele și în toate cazurile, să se susțină unul pe altul împotriva rușilor, chiar cu osensarea ultimilor, față de care sunt foarte nebinevoitori, manifestând dezgust față de legile rusești... dispunând de cancelaria lor moldovenească, ei răpesc consilierilor ruși posibilitatea de a participa cât de cât la examinarca cauzelor în limba română, nu numai a celor civile și penale, ci și a celor executorii...”⁵⁵.

Numai analizând aceste documente întocmite de guvernanții ruși reușim să înțelegem care era de fapt situația în Basarabia, poziția boierilor români în administrarea provinciei și „colaborarea” lor cu consilierii ruși. Istoriografia de până acum acredita uncori ideea că boierii români au fost oportuniști, colaborând cu rușii. Dar convingerea noastră este că această caracterizare nu poate fi generalizată. Excepția o formează acea parte a noii boierimi, îmbogățită în urma războiului. Despărțiti de țară, români se străduiau totuși să acioneze în folosul neamului lor, unindu-și voturile doar în interesul național.

I. Harting propunea limitarea drepturilor adunării comune și a celor două departamente, unde majoritatea era deținută de consilierii români, lărgind prerogativele guvernului, altfel spus el propunea centralizarea puterii și limitarea autonomiei locale. În fața tuturor acestor propuneri insistente venite din partea lui I. Harting, instanțele superioare de la Sankt Petersburg au răspuns categoric că, până la luarea unor noi dispoziții imperiale, Basarabia trebuia să rămână în situația stabilită, lucru adus la cunoștință fostului guvernator civil Scarlat Sturdza în anul 1813⁵⁶.

Frecvențele demersuri ale lui I. Harting întreprinse către diferiți oficiali de la Sankt Petersburg cu scopul de a schimba organizarea politică din Basarabia au provocat temeri întemeiate boierilor români, în frunte cu mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni. El reprezentau opoziția care apăra autonomia pe baza legilor locale și a obiceiurilor pământului. În anul 1814 Gavril Bănulescu-Bodoni a fost desemnat ca intermediar pentru a adresa petiții țarului Alexandru I, Consiliului de Stat și Consiliului de Miniștri⁵⁷, documente prin care erau combătute incriminările lui I. Harting la adresa lor și se contesta opinia conform căreia în Basarabia, fost teritoriu al principatului Moldovei, ar fi lipsit legile, deși ele rămăseseră în vigoare. În acest sens, boierii menționau, printre altele: „Binevoiește, Mărite Împărat, ca mitropolitul și arhipăstorul nostru să fie ca pe vremuri, de la începutul Moldovei, și mai multe bisericii, și primul om la județ, fiindcă aceasta este o lege pământească în Moldova; la fel dăruie-ne nouă Auguste Monarh, un cărmuitor civil pentru această provincie dintre boierii locali... care să cunoască familiile boierești, obiceiurile și legile noastre și țările vecine nouă; deoarece nu avem un asemenea cărmuitor, fiind înstrăinăți, pe zi ce trece, de obiceiurile și legile noastre și ne cărmuim de hotărârile luate, neobișnuite nouă, săntem cuprinși împreună

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo komiteta, p. 118-146.

⁵⁵ Ibidem, p. 125-127.

⁵⁶ A. Nakko, *op. cit.*, p. 26.

⁵⁷ A. Stadnițkij, *op. cit.*, p. 284-285.

cu țărâimea noastră, de frică și ne pierdem nădejdea într-o viitoare bunăstare...”⁵⁸. În acest scop ei îl propuneau pe boierul român Ilie Catargi. Dar atât prima rugămintă, aceea ca mitropolitul să dețină primul loc în instanță de judecată, cât și cea de a doua, referitoare la alegera guvernatorului civil, nu au fost acceptate la Sankt Petersburg.

Încă din primii ani de la anexarea Basarabiei la Imperiul rus, boierii români au format o opoziție care ținea să-și păstreze limba, legile locale și obiceiurile pământului. Toate acestea fiind garantate prin *Regulamentul* de la 1812. Cert este faptul că guvernatorul țarist intenționa totuși să reorganizeze administrația politică din Basarabia, introducând cu timpul instituții de stat de tip rusesc, păstrând însă, în prima etapă de colonizare, aparența unei colaborări cu boierii români pentru ca apoi, treptat – și nici într-un caz aşa cum propunea I. Harting – să fie modificată administrația conform celei din guberniile rusești. În aceasta situație, guvernul de la Sankt Petersburg trimite la Chișinău un funcționar din cadrul Ministerului Afacerilor Externe, Pavel Svinin⁵⁹, pentru a studia eficacitatea aplicării legilor locale în regiune și a aduna informații despre situația generală a Basarabiei⁶⁰. La rândul ci, administrația locală l-a desemnat pe Costache Stamatî să-l ajute pe Svinin în misiunea sa, fiindu-i în același timp și translator. Tot atunci au fost desemnați și unii reprezentanți ai vechii boierimi moldovenești pentru a oferi informații despre legile în funcțiune, cât și despre drepturile și privilegiile acestora⁶¹. La 24 decembrie 1815 Pavel Svinin scria într-un raport adresat Comitetului de Miniștrii de la Sankt Petersburg că boierii români din Basarabia l-au trimis la Iași pe consilierul titular Sandulachi pentru a căuta în arhive „unele documente importante” pe care nu le aveau la Chișinău. Acesta a fost primit de domnitorul Moldovei, Scarlat Calimachi (1812-1819), din cărui poruncă s-a constituit la Iași un comitet alcătuit din cei mai importanți reprezentanți ai boierimii pentru a satisface cererea lor din Basarabia. În sprijinul acestei acțiuni P. Svinin dă exemplul Bucovinei, unde guvernul Austriei, după anexarea ei în 1775, a cerut Divanului din Moldova informații despre legile și obiceiurile locale pe care se baza administrația acestei regiuni⁶². La începutul anului 1816 P. Svinin se întoarce în Rusia, unde a prezentat Consiliului de Miniștrii o descriere – credem noi mai exactă, a realităților din Basarabia decât cele ale predecesorilor săi și chiar a guvernatorului I. Harting. Aceasta va fi publicată ulterior în revista „Zapiski Odesskogo istoriceskogo obšestva i drevnostei”⁶³, unde afirma, printre altele: „este incorrect să afirmi că Moldova nu are legile sale; poporul are legi bune, care favorizează prosperarea societății și au la baza lor obiceiurile și drepturile locale”⁶⁴. În privința locuitorilor Basarabiei, autorul scria următoarele: „În genere, moldovenii au un caracter liniștit, bland și bun; oamenii ce aparțin păturii de mijloc și de jos sunt simpli, ospitalieri, neclintiți în ce privește credința și fidelitatea, docili față de autorități; dar în urma neîncetărilor violente ei au devenit sfioși și

⁵⁸ Ibidem, p. 284.

⁵⁹ Pavel Svinin (1788-1839), scriitor rus, fondatorul primei reviste de istorie și arheologie din Rusia, „Otechestvennie zapiski”, autorul lucrării *Kartini Rosii i băt raznoplemennih e narodov*. St. Petersburg, 1839. L-a cunoscut pe Capodistria în insula Corfu, împărtășindu-i părerile. În calitatea sa de funcționar al Ministerului Afacerilor Externe este trimis în Basarabia în 1815.

⁶⁰ ANRM, fond 88, dosar 5, f. 2.

⁶¹ Ibidem, f. 16.

⁶² Ia. S. Grosul, *op. cit.*, p. 221.

⁶³ P. Svinin, *op. cit.*

⁶⁴ Ibidem, p. 223.

neîncrezători în guvern”⁶⁵. P. Svinin a propus schimbarea guvernatorului Basarabiei, pe care-l socotea vinovat în cea mai mare măsură de prostul mers al lucrurilor în întregime. Și tot în acest sens, la 1 februarie 1815 a fost creat la Sankt Peterburg un comitet menit să se ocupe alcătuirea unor legi privind organizarea politică a Basarabiei, coordonat de contele Ioannis Capodistria, bun cunoscător al realităților locale și apărător al menținerii obiceiurilor și legilor existente⁶⁶. Cert este că I. Capodistria nu a pregetat, să încerce aplicarea unora din concepțiile sale. La 25 ianuarie 1816, I. Capodistria a primit din partea acestui comitet registrul ședințelor, redactat în limba franceză (la începutul secolului al XIX-lea toată corespondența Ministerului de Externe din Imperiu rus era redactată în limba franceză – n.n.), unde erau expuse principalele probleme discutate, printre care și rugămintea locuitorilor Basarabiei de a le prelungi termenul scutirii de impozit (înital, conform *Regulamentului* din 1812, ei au fost scuți de impozit timp de trei ani – n.n.) și a li se permite comerțul cu cereale cu Turcia etc. Tot aici se menționa simpatia locuitorilor față de P. Svinin și necesitatea introducerii funcției de guvernator plenipotențiar (*namestnik*) a Basarabiei, funcție care urma să pună capăt tuturor neînțelegerilor din regiune⁶⁷. Raportul lui P. Svinin prezentat Consiliului de Miniștri a urgentat demiterea lui I. Harting, în ianuarie 1816, din ambele posturi de guvernator⁶⁸, numindu-l în locul său pe grecul Calagheorgie, guvernator al guberniei Ecaterinoslav⁶⁹. Tot acum apare în Basarabia și funcția de guvernator plenipotențiar, în care a fost numit general-locotenentul rus A.N. Bahmetiev (1744-1841), care deținea concomitent și postul de guvernator militar al Podoliei⁷⁰.

Guvernatorul plenipotențiar al Basarabiei, A.N. Bahmetiev, a primit instrucțiunile Consiliului de Miniștri pentru organizarea administrației regiunii Basarabiei⁷¹, prin care i se cerea să îmbunătățească viața în regiune, să încurajeze comerțul cu cereale și produse agricole, să lichideze toate neajunsurile din administrația politică, înlăturând opoziția formată din boieri români, să întocmească un „Cod civil” pentru regiune. Reorganizarea regiunii oglinda desigur și o tendință de expansiune a Imperiului în Balcani, prin promovarea cu succes a politicii sale externe. Numirea oficială a lui Bahmetiev în postul de guvernator plenipotențiar a fost confirmată prin rescriptul țarului Alexandru I din 21 mai 1816, în care, printre altele, se menționa: „Basarabia este o regiune deosebită, care se conduce după legile locale și obiceiurile pământului, suficiente pentru a satisface drepturile și privilegiile tuturor claselor sociale”⁷². Aceste afirmații demonstrează că guvernul țarist era obligat să ia în considerație realitățile din regiune, ținând cont de doleanțele opoziției, dar și să încerce a liniști populația care continua să imigreze peste Prut. Mai mult decât atât, instrucțiunile date guvernatorului plenipotențiar subliniau că organizarea politică trebuia să mențină autonomia Basarabiei ca și în celealte teritorii anexate: Gruzia, Marele Ducat Finlandez și Regatul Poloniei⁷³.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 219.

⁶⁶ ANRM, fond 2, dosar 380, f. 15-16.

⁶⁷ Arhivele Iсторice ale Federației Ruse, fond 1308, dosar 1, f. 7-9, *apud* Ia.S. Grosul, *op. cit.*, p. 223.

⁶⁸ ANRM, fond 4, dosar 80, f. 1-1v.

⁶⁹ *Ibidem*, dosar 48, f. 8-8v.

⁷⁰ *Ibidem*, fond 17, dosar 15, f. 7-7v.

⁷¹ PSZ, 1816, nr. 26271.

⁷² ANRM, fond 17, dosar 15, f. 7.

⁷³ PSZ, 1816, nr. 26271.

Cele două acte oficiale, rescriptul țarului și ucazul Senatului pentru desemnarea unui guvernator plenipotențiar în Basarabia ne demonstrează importanța care era acordată acestei regiuni. Și totuși, dacă autonomia Basarabiei a fost temporar păstrată, atribuțiile guvernatorului erau limitate.

Așadar, introducând funcția de guvernator plenipotențiar, Imperiul țarist mai săcea un pas în direcția adoptării unui model asemănător celui din guberniile rusești. Bahmetiev și-a început activitatea prin restructurarea organelor administrative și prin destituirea unor funcționari, atât din rândul rușilor numiți în funcții în mare grabă, cât și dintre români care, chipurile, ar fi aplicat „metode înveciate” în administrarea provinciei. Scopul era însă altul: se știe că I. Harting ceruse în repetate rânduri guvernului țarist permisiunea de a numi în funcții mai mulți funcționari ruși, învinuindu-i pe cei români de nereușitele administrației de la Chișinău. La 4 iulie 1816 a fost creat la Chișinău Comitetul provizoriu al Basarabiei, numit și Comitetul lui Kalagheorghie⁷⁴. Kalagheorghie, guvernatorul civil al Basarabiei, era președintele acestui Comitet, format din zece membri, dintre care opt aleși din rândul boierimii române iar doi numiți de guvernul Basarabiei. Componența Comitetului era următoarea: general-maiorul Ilie Catargi, consilierul titular Ghica, consilierul titular Krupenskij, consilierii Iusnevskij și Milo, asesorul de colegiu, spătarul Bucșenescu Iordache, spătarul Panait Cazimir, spătarul Iancu Sturdza, banul Teodor Bașotă, stolnicul Matei Râșcanu și căminarul Pruncul. Șef al cancelaricii a fost numit consilierul Iusnevskij⁷⁵. Comitetul era o instituție superioară guvernului provincial⁷⁶, fiind însă în subordinea guvernatorului plenipotențiar. Principala sarcină a comitetului era de a alcătui un nou proiect de guvernare al Basarabiei. Totodată, deținând funcțiile unui organ suprem al puterii, comitetul trebuia să îmbunătățească structura administrativă și cea guvernamentală, schimbând pe unii funcționari. De asemenea, Comitetul trebuia să perfecționeze sistemul fiscal, să stăvilească abuzurile săvârșite în timpul colectării impozitelor, numindu-se și în acest scop revizori de județ cu împuterniciri depline. Pe lângă acestea, comitetul trebuia să controleze activitatea ispravnicilor și, la rigoare, să pună capăt abuzurilor acestora; să înființeze un serviciu poștal permanent, să organizeze serviciul de pază al frontierelor, să întărească disciplina polițienească, să cerceteze plângerile locuitorilor împotriva funcționarilor din administrația regională și județeană, să stabilească, conform legilor locale, drepturile și obligațiile claselor privilegiate, să întocmească listele boierilor români din Basarabia. Toată această bogată activitate este reflectată de registrul ședințelor comitetului. Practic, zilnic aveau loc ședințe după amiază, de multe ori și duminică; un lucru însă îl deranja pe membrii comitetului: lipsa unui local permanent. Inițial, Comitetul se instalase în locuința jitnicerului Glavce, iar din ianuarie 1817 s-a mutat în casa boierului Krupenskij, care avea opt camere și o sală mai mare, chiar fiind de 4000 ruble pe an⁷⁷.

În prima ședință au fost citite instrucțiunile guvernatorului plenipotențiar A.N. Bahmetiev, în care, printre altele, se menționau următoarele: „ar fi util ca membrii

⁷⁴ ANRM, fond 2, dosar 463, f. 1.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, fond 4, dosar 48, f. 8.

⁷⁷ A. Nakko, *op. cit.*, p. 154.

Comitetului să aibă în vedere legile și tradițiile Moldovei, de care s-au folosit până la anexarea teritoriului la Imperiul rus”⁷⁸. În ședința din 6 iulie 1816 s-a stabilit cancelaria Comitetului, condusă de consilierul titular Iușnevskij și formată din doi secretari, unul rus și celălalt român, un registrator, un translator (Ianovskij), un arhivar și patru funcționari ai cancelariei⁷⁹.

Comitetul primea plângerile populației împotriva ispravnicilor și a altor administratori din provincie, dar numărul acestora era atât de mare încât Comitetul nu reușea să le rezolve pe toate⁸⁰. La următoarea ședință, cea din 10 iulie 1816, au fost desemnați și ispravnicii: La Hotin spătarul Panait Cartagi și consilierul titular Iamandi; La Soroca serdarul Panait Leonard și medelnicerul Constantin Rusu; la Iași serdarul Vasilaki și armașul Constantin Toader; la Orhei căminarul Zamfirache Ralli și clucerul Dumitraci Donici; la Bender paharnicul Doni Nicolae și căpitanul Nicolae Salo; la Hotârnicieni Ion Cantacuzino; la Greceni slugerul Iordachi Theodor; la Codru dvoreanul Costachi Russu; la Tomarov jitnicerul Simeon Glavce. Tot în aceeași ședință au fost aleși și sameșii de județ: la Hotin medelnicerul Costea Vasiliu; la Soroca registratorul colegial Enache Crușevan; la Orhei Isaia Lupu; la Bender registratorul colegial Nicolae Bibir; la Hotârnicieni Ioan Bogdan; la Codru Chiril Sișcan; la Tomarov Alexandru Donici⁸¹.

Conform instrucțiunilor date comitetului de către Bahmetiev, se continuă perfeționarea structurii administrative, introducându-se funcția de revizor de județ. Astfel, în ședința din 26 iulie 1816 au fost numiți următorii revizori: la Hotin ofițerul în rezervă Ivatskij; la Soroca consilierul titular Stepanov; la Orhei serdarul gubernial Panovskij; la Bender căpitanul Gembici; la Iași consilierul titular Lugovoi; la Codru căpitanul în rezervă Golîțan; la Greceni căpitanul în rezervă Mokovskij; la Ismail consilierul colegial Pizani⁸². Revizorii acționau conform instrucțiunilor date de guvernatorul plenipotențiar. Ei supravegheau activitatea ispravnicilor, făcând imposibile abuzurile. Dacă ispravnicii și sameșii erau aleși dintre boierii români, în schimb revizorii erau ruși. Evident că autoritățile rusești nu aveau încredere deplină în boierii români, numind în posturile de revizori în județe numai funcționari ruși.

Între timp s-au făcut și unele schimbări în guvernul Basarabiei. Primul departament trebuia să se ocupe cu problemele de guvernare, cel de-al doilea – de judecată – cu procesele penale și civile. Primul departament avea în componență să trei secții: prima secție se ocupa de problemele administrației, a doua cu problemele de statistică, comerț și dirijarea bunurilor statului, iar a treia de veniturile statului⁸³. Al doilea departament era împărțit în două secții: una se ocupa de procesele civile, compusă fiind dintr-un președinte și patru consilieri aleși dintre boierii români; cealaltă – de procesele penale și avea doi consilieri ruși și doi români.

⁷⁸ ANRM, fond 2, dosar 463, f. 4.

⁷⁹ Ibidem, f. 7.

⁸⁰ Ibidem, f. 15, 16, 16v, 17, 17v, 24, 78, 86.

⁸¹ Ibidem, f. 22.

⁸² Ibidem, f. 47-48.

⁸³ Ibidem, f. 72v.

prezidată fiind de unul dintre consilierii ruși⁸⁴. Procesele civile se judecau conform legilor și obiceiurilor locale iar cele penale respectau legislația rusească.

În calitate de guvernator plenipotențiar, A.N. Bahmetiev va acorda o deosebită atenție întocmirii noului proiect de organizare a Basarabiei, menit să minimalizeze opoziția boierilor români și să întărcască poziția țarului în această regiune. Cum întocmirea proiectului se desfășura anevoiește, ea a fost transmisă spre finalizare adunării comune a celor două departamente. Președintele Comitetului și totodată guvernatorul civil Calagheorghie și-a dat demisia, în locul său fiind numit, la 30 decembrie 1817, grecul Constantin Katakazi (1786-1858)⁸⁵.

Încă de la începuturile sale, Comitetul provizoriu nu a avut o activitate susținută și productivă. Boierii români, mai bine zis opoziția, dădeau dovedă de dezinteres și pasivitate în timpul lucrărilor. Absența de la ședințele comitetului demonstra în fapt protestul tacit față de ceea ce se discuta și se aproba acolo. În prima perioadă de lucru a comitetului boierii români adoptaseră o poziție de expectativă, temându-se că odată cu primirea unei noi legi de cărmuire ei vor fi și mai puțin implicați în conducerea Basarabiei. Totuși au avut grija să ceară păstrarea limbii române ca limbă oficială⁸⁶, participând și la lucrările comisiei care se ocupa de drepturile claselor privilegiate, prilej cu care au înțeles că țarismul dorea de fapt să le păstreze vechile drepturi și privilegii, acordându-le chiar drepturi egale cu cele ale dvorenilor ruși⁸⁷.

Comitetul provizoriu, care a funcționat până în anul 1818, a întreprins o serie de restructurări: s-au creat administrații de județ (care aveau în componență lor un ispravnic, un revizor și ocoalași); în aparatul central au fost stabilite funcțiile departamentelor guvernului, precum și o serie de alte măsuri. O altă preocupare a fost cea cu privire la legile locale. Guvernatorul plenipotențiar, printr-o adresă din 15 ianuarie 1817 dădea dispoziții comitetului să aleătuiască o comisie specială compusă din boieri români, buni cunoșători ai legilor locale, pentru a sistematiza legile aplicate până atunci în Basarabia⁸⁸. Din această comisie au făcut parte: Ioniță Bașotă, spătar, membru al Comitetului provizoriu; banul Theodor Bașotă; funcționarul Comitetului Angelo Galio; juristul și translatorul din grecă V. Costici⁸⁹. Lucrările comisiei au durat mai mulți ani, dar rezultatele acestei activități nu au putut fi valorificate, deoarece fiind trimise la Sankt Petersburg au rămas în arhivele de acolo.

⁸⁴ Ibidem, fond 4, dosar 48, f. 12-20.

⁸⁵ Ibidem, fond 5, dosar 281, f. 6. Constantin Katakazi (Constantinopol, 1786 – 1858). A fost adus în Moldova Tânăr de domnitorul Constantin Ipsilanti. A fost căsătorit cu una dintre fiicele domnitorului, și i s-a conferit titlul de căminar (postelnic în alte izvoare). După pacea de la Iași (1791) s-a refugiat în Rusia, unde primește titlul de consilier de stat și intră în slujba țarului. În 1817 este numit guvernator civil al Basarabiei, funcție pe care o deține până în 1825. A fost decorat în 1825 cu ordinul Sf. Vladimir, dar este apoi demis din funcție deoarece era „grec, ginerele lui C. Ipsilanti și putea da naștere unor suspiciuni din partea Porții otomane, cu care noi [rușii] voiam cu orice preț să ameliorem relațiile” (F.F. Vigel, Zapiski, vol. II, Moskva, 2003, p. 1172).

⁸⁶ L. Kasso, *op. cit.*, p. 216, scrisoarea boierului M. Krupenskij către contele Capodistria din 18 iunie 1817.

⁸⁷ ANRM, fond 88, dosar 30, f. 3-5.

⁸⁸ Ibidem, fond 4, dosar 80, f. 1-IV.

⁸⁹ Ibidem, f. 2-4.

Se poate spune că în primii ani ai anexării Basarabiei la Imperiul rus, administrația acesteia se deosebea de cea a guberniilor rusești. Autonomia regiunii în componența Imperiului rus, era similară celei a Marelui Ducat Finlandez sau a regatului Polonici. În acest sens *Regulamentul* din 1812 poate fi considerat asemănător unei constituții originale a provinciei. Însă *Regulamentul* a provocat divizarea puterii supreme din regiune în două tabere: cea condusă de I.M. Harting și funcționarii ruși, care tindea la suprimarea autonomiei locale și transformarea provinciei în gubernie rusească, iar cealaltă tabără, condusă de Scarlat Sturdza și mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care opta pentru menținerea autonomiei Basarabiei în componența Imperiului rus și aplicarea legilor și tradițiilor locale.

O altă etapă în istoria Basarabiei începe din anul 1816, când se înființează funcția de guvernator plenipotențiar, reprezentând încă un pas spre limitarea autonomiei.

RELATII INTERNATIONALE

STUDII DOCUMENTARE

RELATIILE ROMÂNO-ELENE (TOAMNA 1939-TOAMNA 1940)

RADU TUDORANCEA

Fără urmă de îndoială, evenimentele care s-au succedat de-a lungul perioadei pe care o avem în vedere (de la debutul celui de-al doilea război mondial până la momentul ultimatumului italian adresat Greciei) una extrem de densă și de complexă de altfel -, au influențat și ansamblul relațiilor româno-elene¹, sub toate aspectele. Pentru a putea explica mai bine evoluția relațiilor româno-elene² în perioada care face obiectul studiului de față este necesară și o scurtă evaluare privind desfășurarea evenimentelor anterioare.

Anul 1939 a debutat într-un mod promițător pentru relațiile bilaterale dintre România și Grecia, dat fiind faptul că la 1 ianuarie 1939 relațiile diplomatice dintre cele două state au fost ridicate la rangul de ambasadă, urmare a strângerii legăturilor politice și economice dintre cele două state membre ale Întelegerii Balcanice. Pe de altă parte, hotărârile conferinței de la München, din 29 -30 septembrie 1938, precum și ocuparea Cehoslovaciei, în martie anul următor, produsescă neliniște, în egală măsură, atât la București cât și la Atena, în legătură cu disponibilitatea și capacitatea de intervenție a democrațiilor occidentale în vederea protejării intereselor statelor mici. Îngrijorarea celor două state era dublată și de anaploarea valului revizionist din Ungaria și Bulgaria, vizibil amplificat după conferința de la München³.

Direcțiile politicii externe ale guvernelor de la București și Atena au vizat în continuare obiectivele anterior exprimate, anume apărarea *statu-quو*-ului teritorial și a suveranității naționale, precum și apropierea și extinderea cooperării în cadrul entității regionale reprezentată de Întelegerea Balcanică. La fel de adevărat este că după episodul München, politica statelor mici și mijlocii, în rândul căror se aflau și România și Grecia, devenise în mod evident una extrem de prudentă, în condițiile în care puteri precum Franța și

¹ Este important de menționat că începând cu anul 1934, anul constituirii Întelegerii Balcanice, relațiile dintre România și Grecia s-au dezvoltat în cadrul acestei entități regionale.

² Relațiile economice și culturale dintre cele două state fac obiectul unor subcapitole independente, referatură de față limitându-se la aspectele de ordin politic.

³ Pentru poziția României privind episodul München, vezi Viorica Moisuc, Gheorghe Matei, *Politica externă a României în perioada Münchenui (martie 1938-martie 1939)*, în vol. *Probleme de politică externă a României 1919-1939*, București, 1971.

Anglia dovediseră ele însele un spirit conciliant în fața presiunilor venite din partea Germaniei.⁴ De altfel, Armand Călinescu arăta clar opțiunile României în noul context european, subliniind că Bucureștiu nu puteau fi nici cu rușii, nici cu germanii, atitudinea cca mai potrivită fiind una „netă, demnă, independentă”⁵.

Recrudescența valului revizionist determinase luări de poziție ferme din partea guvernelor de la București și Atena. Astfel, în vreme ce încă din 25 noiembrie 1938, premierul grec I. Metaxas declarase în mod ferm caracterul inviolabil al frontierelor elene „atât în caz de război, cât și față de mijloacele pacifice de revizuire”⁶. Nicolae Petrescu-Comnen dădea, la rândul său instrucțiuni reprezentantului României la Sofia, Aurelian, să intervină pe lângă Kiosseivanov, într-o manieră oficială, ce viza stoparea atacurilor din presă, a întrunirilor și discursurilor „atât de puțin conforme acordului de la Salonic, într-un demers care întrunise acordul tuturor statelor din Înțelegerea Balcanică și care înlocuia, pentru moment, o propunere înaintată de guvernul de la Atena privind un eventual demers colectiv pe lângă Sofia, soluție care putea fi luată în considerare de către cei patru membri ai Înțelegerei Balcanice, în cazul în care acțiunile revizioniste ar fi continuat.”⁷

De asemenea, o dată cu criza cehoslovacă din martie 1939, s-a făcut simțită o creștere a tensiunii între România și Ungaria, pe fondul mobilizării de către guvernul de la Budapesta a unor contingente de rezerviști și a masării acestora la granița cu România, fapt ce a determinat guvernul de la București să adopte, în martie 1939 unele măsuri de „concentrare preventivă” de trupe la frontieră cu Ungaria.

La Conferința Consiliului Permanent al Înțelegerei Balcanice de la București (20-22 februarie 1939) a fost abordată, între chestiunile principale și cea reprezentată de revizionismul bulgar, ale cărui manifestări îngrijorau pe toți participanții. Îngrijorarea statelor membre ale Înțelegerei Balcanice survenise pe fondul unor poziții exprimate chiar de primul ministru bulgar, Kiosseivanov⁸, de-a lungul unei discuții pe care a purtat-o cu ministrul de Externe turc, Saracioglu, în care arăta că „singurul lucru ce interesa Bulgaria ar fi o cesiune teritorială”, solicitând, în același timp, abandonarea, de către statele membre ale Înțelegerei Balcanice, a „intransigenței excesive a clauzelor teritoriale ale Pactului”⁹.

În timpul lucrărilor Conferinței, premierul grec I. Metaxas observa, în deplină consonanță cu punctul de vedere românesc, că „orice slăbiciune, concesie, mărește și agravează pretențiile Bulgariei”, în condițiile în care doar „printr-o atitudine hotărâtă vom izbuti mai bine să impunem Bulgariei o înțelegere”¹⁰.

⁴ Frederic C. Nanu, *Politica externă a României 1919-1933*, Iași, 1993, p 39.

⁵ Armand Călinescu, *Insemnări politice 1916-1939*, București, 1990, p 391.

⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), fond România, vol. 104, telegrama nr. 2205 din 26 noiembrie 1938, de la reprezentantul României la Atena, Filotti.

⁷ Ibidem, fila 422, telegrama nr. 73783 din 30 noiembrie 1938, adresată de Nicolae Petrescu-Comnen misiunilor diplomatice ale României de la Atena, Belgrad și Ankara.

⁸ Declarația primului ministru Kiosseivanov a surprins întrucât acesta era considerat ca aparținând aripei moderate a politicienilor bulgari.

⁹ AMAE, fond 71/ Turcia, vol. 61, Nota privind convorbirea Saracioglu-Gafencu din data de 20 februarie 1939, filele 4-5.

¹⁰ Ibidem, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 19, filele 293-299.

Metaxas arăta că statele Înțelegerii Balcanice se aflau în fața a două axe, „una staționară și așezată pe desensivă și alta dinamică, activă și sprijinind uneori revisionismul bulgar și maghiar”¹¹. Analiza lui Metaxas continuă cu enunțarea soluțiilor care stăteau în fața membrilor Înțelegerii Balcanice în caz de război, situație în care, premierul elen sublinia: „neutralitatea ar fi idealul; în orice caz nu putem însă rămâne cu mâinile încrucișate. Nu putem rămâne pasivi. Trebuie să găsim mijlocul de a face o politică comună”.¹² Metaxas insistă în același timp că neutralitatea, o dată hotărâtă, trebuie sprijinită prin sincronizarea pozițiilor statelor membre („trebuie să urmăm o politică în patru. Aceasta mărește autoritatea și suprafața noastră”)¹³. La nedumerirea aparentă a lui Markovic, care întreba dacă Pactul obliga pe cei patru membri ai săi să se apere în comun împotriva oricărei puteri, Metaxas avea să îi răspundă negativ, subliniind în același timp, însă, că „aceasta nu ne împiedică să facem o politică comună [...] să rămânem uniți și să ne apărăm de a fi atrași în tabere potrivnic unui împotriva altora”.¹⁴ Procesul verbal al sesiunii de la București avea să stipuleze condițiile în care România, Grecia, Iugoslavia și Turcia puteau continua politica de colaborare cu Bulgaria, esența fiind atitudinea „fermă și intransigentă în ceea ce privește toate revendicările teritoriale”¹⁵.

Luna martie a anului 1939 avea să marcheze încheierea, de către România și Germania, a unui acord economic controversat, pe fondul unui context internațional tot mai tensionat, situație care a exercitat presiune asupra negociatorilor români¹⁶. În același timp, în Grecia, schimburile economice eleno-engleze, ce deținuseră supremacia în structura schimburilor comerciale ale Atencii, își diminuaseră drastic ampioarca, locul Marii Britanii fiind luat de către Germania, care deținea o poziție de cvasi monopol pe piața de import elenă.¹⁷ Apropierea economică germano-elenă data încă de la sfârșitul anului 1936, atunci când între Germania și Grecia se încheiască un important angajament finanic, prin care statul elen începea dezvoltarea unui ambicioz program de înzestrare a armatei prin procurarea de importante cantități de avioane, tunuri grele și ușoare, tunuri antiaeriene și antitancre, mitraliere, precum și a unor unități navale ușoare și a materialului de apărare maritimă. Valoarea cumulată a materialelor amintite se ridică la suma uriașă de 6150 milioane de drahme, iar în condițiile în care resursele bugetare reduse ale Greciei nu permiteau achitarea sumei, guvernul de la Atena

¹¹ Ibidem, fila 299.

¹² Ibidem, fila 300. Metaxas deplângea în continuare faptul că statele membre ale Înțelegerii Balcanice nu izbutisceră să se consulte nici măcar o dată în timpul conflictului cehoslovac.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, fila 301.

¹⁵ Ibidem, fila 228.

¹⁶ Tratatul economic dintre cele două state, încheiat pe o perioadă de cinci ani, avea în vedere strângerea legăturilor dintre economiile semnatariilor, prin intermediul companiilor mixte și coordonării. O atenție sporită era acordată materiilor prime românci, pentru care statul german manifesta un interes deosebit, mai ales în privința petrolierului. În același timp, România găsea în Germania, pe de o parte, un segment de piață ce putea absorbi cantități considerabile de cireale românești, la prețuri avantajoase și pe de altă parte, un furnizor de materiale și echipamente militare pentru înzestrarea armatei române.

¹⁷ Arhiva de microfilme a Centrului pentru studierea istoriei moderne a Greciei (mai departe ACIMG)-microfilme cuprinzând documente provenind de la Public Record Office(PRO), Foreign Office(FO) R 441/441/19, Doc. 77, The political review of the year 1939, sent by M. Palairet to Viscount Halifax, on January 1, 1940.

a trebuit să obțină pe de o parte livrarea pe credit și pe de altă parte posibilitatea de a achita anuitățile prin soldul activ al conturilor de clearing, condiție care făcea de la început ca materialul să fie comandat exclusiv din Germania, stat care prin importurile de tutun și de alte produse elene, acumulase un important sold activ ce fusese blocat la Banca Reichului.¹⁸ Întrucât ministrul elen al finanțelor, Zavitsanos, făcuse publice condițiile în care fusese încheiată această înțelegere, acest fapt atrăsese protestele Germaniei, care insista pe caracterul secret al înțelegerii și implicit anunțarea dobânzii, în condițiile în care ea însăși se afla în căutare de resurse financiare.¹⁹ Esența acestei înțelegeri era reprezentată de faptul că Germania absorbea cea mai mare parte a producției grecești, pentru a-și asigura rambursarea creditului, concurența celoralte industriei de armament pe piața din Grecia fiind înlăturată. În mod incontestabil, prin angajamentul semnat între cele două state, Germania își consolida poziția pe piața elenă, tînzând să dețină un rol dominant în comerțul exterior elen. Programul, inițiat în 1937, urma să se desfășoare pe durata a șase ani (cuprinzând aşadar și segmentul de timp care face obiectul studiului nostru), urmând ca din totalul de 6150 milioane de drahme, 2500 milioane să fie plătite pe loc, plecând de la cele 1400 milioane de drahme ce erau blocate în Germania.²⁰ Putem aşadar considera că între cele două state-România și Grecia, exista o similitudine și din acest punct de vedere, accea legată de poziția deținută de statul german în structura relațiilor comerciale ale acestor state.

Revenind la tratatul economic româno-german, este important de menționat că în timpul desfășurării negocierilor privind semnarea amintitului document avea să survină un eveniment important, anume „lovitura finală” dată Cehoslovaciei, la 15 martie, fapt ce a mărit presiunea la București și a provocat îngrijorare autorităților române legată de posibilitatea ca statul român să fie următoarea victimă a Germaniei. În acest context avea să survină inițiativa lui Tilea, diplomat român la Londra, care a notificat Foreign Office că statul român deținea date ce conduceau la concluzia că România urma să fie următoarea victimă a Germanicii, după cazul Cehoslovaciei. În ciuda unor detașări ale Bucureștilor față de inițiativa lui Tilea, această situație avea să conducă în cele din urmă la o schimbare de abordare în cadrul politiciei britanice, a cărei atitudine conciliatoare fusese până atunci evidentă. În acest context, la 13 aprilie 1939, atât guvernul României, cât și cel al Greciei, au reușit obținerea, din partea Marii Britanii și Franței, prin intermediul unei declarații unilaterale, a asigurării potrivit căreia, în cazul în care ar fi fost inițiată o acțiune ce punea în pericol independența celor două state, Parisul și Londra urmău a le oferi „de îndată toată asistența ce le sta în putere”.²¹ Oferta de a asigura asistență în mod unilateral Greciei și României venea la numai o săptămână de la

¹⁸ AMAE, fond Grecia, vol. 71, fila 313, Raportul nr. 50 din 5 ianuarie 1937, de la Legația României de la Atena, semnatură ilizibilă.

¹⁹ Ibidem, Raportul nr. 236 expediat de Legația Români din Atena la 26 ianuarie 1937, fila 316.

²⁰ Raportul expediat de Legația României de la Atena sublinia că poziția dominantă a Germaniei pe piața elenă, era de natură să îi asigure la un moment dat Germaniei și un ascendent politic asupra statului grec.

²¹ Este important de menționat că deși atât pentru guvernul elen cât și pentru cel român aceasta nu putea fi decât un succes, ambele state au avut grija să sublinieze caracterul unilateral al declarației. Guvernul elen a manifestat o prudență extremă, declarația fiind prezentată în presă cu sublinierea caracterului absolut spontan și unilateral, precum și cu o timidă exprimare a gratitudinii.

ocuparea de către Italia, la 6 aprilie, a Albaniei. Oficialii de la Atena făceau referire la evenimentele lunii aprilie 1939 și mai ales la cel privind ocuparea Albaniei de către Italia în mod rezervat, Metaxas considerând că „italienii au avut totdeauna un picior în Balcani, de data aceasta îl au militarește”²², precum și că „pericolul italian nu pândește Grecia”. În momentul în care ministrul României la Atena, Djuvara, aborda chestiunea bulgară, Metaxas enunța un punct de vedere interesant, care s-a dovedit a fi foarte aproape de adevăr, anume : „[...] orice cunoșcător al Bulgariei știe că ei nu se schimbă niciodată și că, după împrejurări, nevoie, scot sau pun în buzunar amenințarea”, exprimându-și în același timp convingerea că „bulgarii singuri n-ar mișca ci vor sta cu ochii așintiți la balanța sorșilor de izbândă înainte de a da lovitura [...]”²³

În decursul unui turneu diplomatic efectuat în luna iunie 1939, de către ministrul de Externe al României, Grigore Gafencu, în Turcia și Grecia, au fost evaluate, în discuțiile cu oficialii din cele două state, dar și cu reprezentantul diplomatic englez și cu cel bulgar în capitala Turciei, chestiunea atragerii Bulgariei în Înțelegerea Balcanică. Reprezentantul britanic insista că Bulgaria s-ar fi mulțumit, în opinia acestuia, doar cu o parte din Dobrogea de Sud, și apoi ar fi devenit un aliat credincios. Iluziile britanice au fost risipite de către Gafencu, care aflase dintr-o con vorbire cu ministrul bulgar de la Ankara, Cristoff, că Bulgaria nu se mulțumea decât cu și tisfacerea integrală a chciunilor ei teritoriale față de România, Grecia și Iugoslavia și că o soluționare parțială nu „mulțumea poporul bulgar și nu aducea pacea în Balcani”.²⁴ Pe fondul acestor pretenții înaintate de către Bulgaria, atât Gafencu cât și Saracioglu au decis să nu mai adreseze vreun îndemn guvernului de la Sofia de apropiere față de Înțelegerea Balcanică, hotărârea acestora fiind apoi făcută cunoscută guvernelor grec și iugoslav. Vizita ministrului de externe al României, Grigore Gafencu, a continuat apoi în capitala Greciei, Atena, iar înaltul oficial român a putut constata că guvernul elen se afla pe aceeași poziție cu cea a României și Turciei în legătură cu pretențiile bulgare și hotărârea de a întrerupe demersurile pe lângă guvernul de la Sofia.²⁵ Premierul elen I. Metaxas avea să sublinieze în discuțiile pe care le-a avut cu oaspețele român că politica Greciei coincidea cu cea a României, atât în ceea ce privește Înțelegerea Balcanică cât și Bulgaria.²⁶

Către sfârșitul verii anului 1939, pe măsură ce situația internațională se deteriora vizibil, oficialii de la București au inițiat unele contacte cu ceilalți membri ai Înțelegerei Balcanice, dar și cu guvernul francez și cel englez, în vederea clarificării poziției sale și a aliașilor săi, în eventualitatea unui atac al Germaniei. Urmare a consultărilor, Grigore Gafencu exprima, într-o telegramă expediată reprezentanțelor diplomatice ale României de la Paris și

²² AMAE, fond Grecia, vol. 86, telegrama no. 854, de la Ambasada din Atena din 2 mai 1939, semnată Djuvara, fila 38.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, fond Turcia, vol. 14, telegrama nenumerotată din 12 iunie 1939 de la Ankara, semnată Gafencu, filele 208-209.

²⁵ Ibidem, Fond Grecia, vol. 77, telegrama din 16 iunie 1939 de la Atena, semnată Gafencu, filele 166-167.

²⁶ Poziția adoptată de oficialii celor trei state nu a fost primită la fel și de Iugoslavia, iar Marcovic, deși excludea la rândul său varianta unor cesiuni teritoriale, înainta varianta oferirii altor concesii Bulgariei.

Londra, decizia oficialilor de la Bucureşti de apărare a independenței și suveranității teritoriale, oficialul român nutrind speranța că „apropierea și coordonarea acțiunilor țărilor Înțelegerii Balcanice”²⁷ va continua.

Pe de altă parte, treptat, aveau să se înmulțească acțiunile Germaniei ce vizau asigurarea obținerii neutralității României, iar la 4 septembrie, la patru zile de la începerea războiului, reprezentantul Germaniei la Bucureşti a solicitat oficial României să facă o declarație de neutralitate. Totuși, în discuția pe care a avut-o cu reprezentantul Germaniei, premierul român, Armand Călinescu, s-a eschivat în privința emiterii unei declarații oficiale de neutralitate, subliniind însă că neutralitatea Români era evidentă pentru toată lumea prin actele ei „fără echivoc”.²⁸

La numai două zile de la reunirea cabinetului de miniștri din 4 septembrie care insistă pe menținerea unei atitudini pașnice, de bună înțelegere cu vecinii a României, fără a menționa, formal, neutralitatea, la 6 septembrie 1939, Consiliul de coroană se pronunță în unanimitate pentru neutralitate, subliniindu-se că statul român se angaja să respecte cu strictețe „regulile neutralității”²⁹. Este important de menționat că înainte de hotărârea Consiliului de coroană din 6 septembrie 1939, oficialii de la Bucureşti au luat inițiativa de a propune partenerilor din Înțelegerea Balcanică, inclusiv Atenei, adoptarea unei atitudini comune față de situația existentă, reprezentanții României la Belgrad, Atena și Ankara urmând a tatona modalitatea în care se putea „statornici o asemenea atitudine comună”³⁰. În vreme ce de la Ankara, reprezentantul României transmitea că oficialii turci se arătaseră de acord cu inițiativa românească, la Atena, o parte din autorități, în frunte cu subsecretarul de stat, Mavrudis, și-au exprimat de la început scepticismul și rezerva față de o asemenea inițiativă.³¹ După ce la 6 septembrie autoritățile de la Bucureşti își declaraseră oficial neutralitatea, ambasadorul Greciei la Bucureşti, Collas, a solicitat să fie primit în audiență la secretarul de la MAE, Alexandru Cretzianu și i-a prezentat acestuia poziția guvernului elen, subliniind că, date fiind obligațiile pe care statul grec și le asumase față de Franța și Anglia, Grecia nu își putea declara neutralitatea.³² În consecință, România nu a putut decât să ia act de poziția exprimată de Atena. Dincolo de acest lucru, pe filieră elenă aveau să parvină Bucureștilor informații privind continua apropiere între reprezentanții diplomatici ai Iugoslaviei și Bulgariei în capitala Greciei. Astfel, după ce Bucureștii percepeau un tot mai puternic curent venind din partea Iugoslaviei, privind atragerea Bulgariei în Înțelegere

²⁷ AMAE, fond 71/Turcia, vol. 53, telegrama expediată la 28 august 1939 către misiunile diplomatice ale României de la Londra și Paris, semnată G.Gafencu, filele 53-54.

²⁸ Ibidem, fond 71/Germania, vol. 78, nota privind con vorbirile din 4 septembrie 1939 dintre Armand Călinescu și Fabricius, fila 2.

²⁹ În cehiunica Consiliului de Coroană din 6 septembrie 1939, vezi, de asemenea Ion Calafeteanu, „Diplomatica românească în sud-estul Europei 1938-1940”, București, 1980, pp. 147-154.

³⁰ AMAE, fond 71/1939 E 9, vol. 14, telegrama din 5 septembrie 1939 către misiunile diplomatice ale României de la Belgrad, Atena și Ankara, semnată Grigore Gafencu, fila 24.

³¹ Ibidem, fond România, vol. 115, telegrama din 6 septembrie 1939, de la Ambasada României de la Atena, semnată Djuvara, fila 209. La rândul său, guvernul iugoslav își declarase „neutralitatea absolută” la 4 septembrie.

³² Ibidem, fond 71/ 1939 E 9, vol. 92, Nota asupra con vorbirii din 8 septembrie 1939 dintre Al. Cretzianu și Collas, ambasadorul Greciei la Bucureşti, fila 12.

Balcanică prin intermediul „rezolvării chestiunii bulgare”, ambasadorul român la Atena transmitea în țară informații privind legătura permanentă a legației Iugoslaviei la Atena cu legația Bulgariei în capitala Greciei.³³

Un moment care a demonstrat poziția apropiată pe care oficialii de la Atena și București o împărtășeau față de condițiile de luat în seamă în vederea unei eventuale accederi a Bulgariei în Înțelegerea Balcanică, a fost legat de planul schițat de ministrul de Externe iugoslov, Markovic, care într-un dialog pe care l-a avut cu ambasadorul României la Belgrad, insista pe ideea intrării Bulgariei în Înțelegerea Balcanică, urmând ca în viitor să fie analizate într-un spirit amical, revendicările sale de ordin teritorial.³⁴ În vreme ce oficialii români, deși nu au refuzat să ia în discuție un asemenea plan, au precizat că în căutarea unei soluționări a problemei bulgare, nu trebuia dat uitării scopul inițial al Înțelegerii Balcanice, anume „consolidarea hotarelor în Balcani”.³⁵ Atena era chiar mai tranșantă, Mavrudis declarând ambasadorului României la Atena, Djuvara, că guvernul elen refuza orice propunere ce deschidea calea revizionismului, fie aceasta chiar și „amicală și pașnică”³⁶. La doar câteva zile, însuși premierul elen, Ioannis Metaxas avea să se pronunțe în mod ferm împotriva planului inițiat de Markovic.³⁷ Impulsionate de atitudinea Greciei, autoritățile române au transmis oficialilor eleni că România era în mod categoric împotriva revizionismului, chiar și dacă prin unele concesii de acest tip s-ar fi putut obține aderarea Bulgariei la Înțelegerea Balcanică.³⁸

În condițiile în care pozițiile României și Greciei deveniseră cvasi identice, cele două state aveau să decidă, la 14 septembrie 1939, să renunțe la planul inițiat de Iugoslavia.

Autoritățile române au trecut apoi din nou la susținerea unei propunerii anterioare, ce privea adoptarea unei atitudini comune a statelor din Înțelegerea Balcanică, propunere ce fusese respinsă cu puțină vreme înainte de către oficialii eleni. Planul viza o declarație de neutralitate în cinci (cei 4 membri ai Înțelegerii Balcanice plus Bulgaria), chestiunea legată de doleanțele bulgare fiind omisă în oricare formă.. Dată fiind această situație, autoritățile elene și-au dat acordul față de propunerea venită de la București, premierul Ioannis Metaxas subliniind că atâtă vreme cât „nu se vorbește de revizuire nici sub forma amânării”³⁹, se declara dispus să accepte. În același timp, faptul că România și Grecia erau în egală măsură înțâta revendicărilor teritoriale ale Bulgariei era demonstrat și de poziția adoptată de Metaxas,

³³ Ibidem, fond România, vol 115, telegrama nr. 1808 din 6 septembrie 1939 de la Ambasada din Atena, semnată Djuvara, fila 214.

³⁴ Ibidem, telegrama nr. 4114, din 9 septembrie 1939, de la Ambasada României de la Belgrad, semnată Cădere, fila 299.

³⁵ Ibidem. vol. 116, telegrama nr. 57760 din 15 septembrie 1939 , semnată Grigore Gafencu, fila 4

³⁶ Ibidem, fond 71/1939 E9, vol. 92. telegrama nr. 1824 din data de 11 septembrie de la Ambasada României din Atena, semnată Djuvara, fila 17.

³⁷ Ibidem, fond România, vol. 115, telegrama nr. 1882 din 14 septembrie 1939 de la Ambasada României din Atena, semnată Djuvara, filele 479-480.

³⁸ Ibidem, fond. 71/ 1939 E 9, vol.92, telegrama nr. 1824 din data de 11 septembrie 1939 de la Ambasada României din Atena, semnată Djuvara.

³⁹ Ibidem, fond România, vol. 115, telegrama nr. 1882, din data de 14 septembrie 1939, de la Ambasada României la Atena, semnată de Djuvara, fila 479.

care îi declara lui Djuvara că imixtiunile din partea iugoslavilor deranjau și că Belgradul nu ar fi trebuit să intervină în chestiuni în care nu erau „direct interesați, ca noi”⁴⁰ (Grecia și România n.n.).

Chestiunea unui bloc balcanic, (proiect în care oficialii de la București își puneau mari speranțe) care să se bazeze exclusiv pe principiul neutralității, l-a determinat pe premierului elen să se adreseze ministrului englez la Atena, pentru a cunoaște punctul de vedere englez asupra chestiunii în discuție.⁴¹ În răspunsul guvernului britanic se arăta că era important să se ajungă „la o mai mare solidaritate între statele balcanice”, precizându-se că guvernul regal „nu ar fi chiar opus dacă în circumstanțele actuale această solidaritate s-ar manifesta sub o formă de neutralitate, cu condiția ca aceasta să nu fie de natură a slăbi rezistența acestor state la agresiunea germană [...]”⁴². Franța, la rândul său, a susținut de asemenea punerea în practică a proiectului românesc ce viza crearea unui bloc balcanic, situându-se pe aceeași poziție cu Anglia(de altfel, la momentul asasinării primului ministru român Armand Călinescu, ambele state s-au temut că acest eveniment se va repercuta asupra punerii în practică a planului românesc).⁴³

La întâlnirea din 19 septembrie 1939 de la Jebel, dintre G. Gafencu și C. Markovic, ce a luat din nou în discuție chestiunea atragerii Bulgariei în Înțelegerea Balcanică, pe fondul înfrângerii Poloniei de către armatele germane(factor de presiune suplimentar în cadrul discuțiilor), cei doi miniștri de externe au luat în discuție și eventualitatea satisfacerii unor revendicări de ordin teritorial venite din partea Bulgariei, însă cu îndeplinirea a trei condiții. Prima dintre ele viza respectarea, după accederea Bulgariei la Înțelegerea Balcanică, a sumei angajamentelor asumate de ceilalți patru membri. O altă condiție făcea referire la faptul că eventualele concesii care s-ar fi făcut Bulgariei, trebuiau să reprezinte o contribuție pe care „fiecare stat membru al Înțelegerei Balcanice o aduce comunității balcanice”, situație improbabil de atins dat fiind faptul că o unanimitate a statelor Înțelegerei Balcanice în chestiunea cedării de teritorii era cvasi imposibilă. De altfel, guvernul elen respinsese ferm orice dialog privind o eventuală satisfacere a oricărui tip de revizuire teritorială în favoarea Bulgariei și își menținea punctul de vedere exprimat anterior. În scurt timp, poziția elenă a fost consolidată după ce Ioannis Metaxas a primit unele asigurări de la oficialii turci, care precizau că se abțineau de la a exercita presiuni asupra Atenei cu scopul de a determina schimbarea atitudinii Greciei în chestiunea eventualelor cedări teritoriale către Bulgaria. Dată fiind această situație, posibilitatea atragerii Bulgariei în Înțelegerea Balcanică, pe baza chestiunilor luate în discuție la Jebel, era tot mai îndepărtată.

O dată ce chestiunea atragerii Bulgariei în Înțelegerea Balcanică devinea tot mai puțin plauzibilă, iar realizarea proiectul blocului balcanic tot mai dificil de elaborat, Bucureștii au început să ia tot mai mult în considerare și să promoveze ideea unui bloc al neutrilor, începând cu luna octombrie a anului 1939. După ce Italia își arăta reluctanța în

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, fond România, telegrama din 14 septembrie 1939, de la Ambasada României la Atena, semnată Djuvara, fila 480.

⁴² Ibidem, fond 71/1939 E 9, vol. 92, telegrama nr.1920, din 19 septembrie 1939, de la Ambasada României la Atena, semnată Djuvara, filele 20-21.

⁴³ Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1972, pp. 321-322.

privința preluării inițiativei de creare a unei astfel de grupări, oficialii de la București au decis să își asume această responsabilitate, mai ales că reacțiile venite din partea guvernelor englez și francez erau favorabile. Pe de altă parte, semnarea tratatului anglo-franco-turc atrăsese reacții de nemulțumire din partea Italiei și Germaniei, prin prisma faptului că unele prevederi din tratat erau incompatibile cu o eventuală participare a Turciei (ce își asumase obligațiile de asistență mutuală față de două state beligerante), dar și a Greciei și României (ambele menționate în tratatul în cauză privind garanțiile cu caracter unilateral anglo-franceze), la un eventual bloc al neutrilor.

După ce, la 30 octombrie 1939, avuseseră loc la București unele consultări cu șefii misiunilor diplomatice românești pentru definitivarea punctului de vedere românesc privind chestiunea constituuirii unui bloc al statelor neutre, oficialii de la București au trecut apoi la informarea guvernelor statelor din Înțelegerea Balcanică. Primul guvern consultat, încă din 30 octombrie, a fost cel elen, Djuvara prezentând chestiunea atât premierului elen Ioannis Metaxas cât și lui N. Mavrudis, subsecretar de stat la Ministerul de Externe elen. Urmare a discuțiilor, ambii înalți oficiali eleni și-au arătat interesul pentru chestiunea expusă de Djuvara, însă au solicitat un răstimp pentru a examina propunerea, urmând ca un răspuns ferm să fie înaintat în săptămâna următoare.⁴⁴ Deși și din partea celorlalte două state membre ale Înțelegerii Balcanice sosiseră răspunsuri încurajatoare, curând, obiecții aveau să fie ridicate de Franța, prin intermediul reprezentantului diplomatic la Ankara, Massigli, care a subliniat că ideea participării Italiei la respectiva construcție inițiată de România putea conduce blocul spre o cale diferită de cea a neutralității. Curând, avea să devină evident că înalții oficiali francezi de la Paris erau consecvenți în ceea ce privește participarea Italiei. Totuși, în atitudinea Franței avea să apară o nuanțare în ceea ce privește chestiunea participării Italiei, astfel încât nu mai târziu de 13 noiembrie 1939 ambasadorul Franței la București făcea cunoscut lui Gafencu că Franța nu se opunea în mod vehement participării Italiei, însă nu dorea ca aceasta să dețină un rol conducător în viitorul bloc al neutrilor.⁴⁵

De altfel forma în care Italia ar fi urmat să participe la viitoarea entitate proiectată de diplomația de la București preocupa foarte mult și pe oficialii de la Atena. Astfel, la momentul discuției dintre Djuvara și Metaxas, acesta din urmă își manifestase îngrijorarea privind locul Italiei în bloc, oficialul român risipindu-i însă bănuielile.⁴⁶

Cursul evenimentelor, care avea să evidențieze opoziția fermă mai întâi a Germaniei, apoi și a Italiei, avea să își pună amprenta și pe soarta proiectului inițiat de diplomația română. Astfel, deși statele membre ale Înțelegerii Balcanice, începând cu Grecia, (ce a fost prima care a furnizat un răspuns Bucureștilor, la 16 decembrie 1939), continuând cu Turcia și Iugoslavia, și-au exprimat acordul privind proiectul românesc, încrucișat Italia și Bulgaria au refuzat participarea planul nu a putut fi continuat, în ciuda eforturilor Bucureștilor.

⁴⁴ AMAE, fond 71/1939 E 9, vol. 92, telegrama nr. 2188 din data de 2 noiembrie 1939, de la Ambasada României la Atena, semnată Djuvara, fila 108.

⁴⁵ Ibidem, telegrama din 15 noiembrie 1939, către Franassovici, (Paris) semnată Gafencu, fila 211.

⁴⁶ Ibidem, telegrama nr. 2188 din 2 noiembrie 1939, de la Ambasada României de la Atena, semnată Djuvara, fila 108. Temerile înaltului oficial elen erau legate de o eventuală constituire a blocului neutrilor sub egida Italiei.

Pentru a surprinde în termeni obiectivi poziția celor două state de-a lungul anului 1939, și mai cu seamă raportarea acestora la evenimentele ultimei părți a acestui an, ar putea fi utilă o analiză cuprinsă într-un raport al Foreign Office, din perioada amintită. Astfel, poziția Greciei, dar și cea a României, de-a lungul anului 1939 aveau să fie surprinse fidel într-o evaluare a reprezentantului britanic la Atena adresată lui Halifax, la începutul anului 1940. În analiza diplomatului britanic se arăta că Grecia se simțea tot mai expusă față de amenințarea italiană și avea de înfruntat presiunile economice venite din partea Germaniei.⁴⁷ Potrivit raportului, dată fiind situația în care se afla „una neconfortabilă”, Grecia nu a avut altă cale decât să urmeze „o extrem de prudentă cale de mijloc („an extremely cautious middle course”), căutând să evite a deranja pe cineva”⁴⁸. Analiza britanică sublinia că era sugestivă în acest sens, atitudinea Greciei după dezmembrarea Cehoslovaciei, când, deși și-ar fi dorit ca toate celelalte state balcanice să reziste dominației germane, „nu a îndrăznit să ia inițiativa în privința extinderii obligațiilor din Întelegerea Balcanică pentru a acoperi cazul agresiunii venite din partea unei puteri alta decât Bulgaria”, privind către guvernele britanic și francez pentru „călăuzire” (guidance).⁴⁹ Mai mult, potrivit aceluiași raport, Grecia lăsase responsabilitatea privind înaintarea oricărui tip de propunerii pe seama României, ca membră a Întelegerii Balcanice a cărei amenințare părea cea mai apropiată, preferând să ignore că România avea „motive și mai puternice să nu acționeze” („had even stronger reasons to make no move”).⁵⁰ Se sublinia în același timp că o mărturie clară a slăbiciunii generale a Întelegerii Balcanice era faptul că inițiativa de a stimula crearea unui sistem de apărare colectivă înainte de a fi prea târziu fusese lăsată pe umerii ministrului României la Londra.⁵¹ În privința căii de mijloc în politica externă adoptată de guvernul elen, diplomatul britanic arăta de asemenea în raportul său că aceasta era o reflectare a politiciei interne, întrucât Grecia continua să reprezinte, în mod paradoxal, un stat în mod predominant liberal, aflat însă sub un guvern autoritar, căruia îi lipsea sprijinul popular și organizațiile de tipul celor din care își derivau puterea regimul fascist și cel național socialist.⁵²

Debutul anului 1940 avea să fie marcat, pentru statele Întelegerii Balcanice, de Conferința Consiliului Permanent al Întelegerii Balcanice de la Belgrad, din 2-4 februarie 1940. În preajma întrunirii de la Belgrad oficialii de la București resimțeau acutizarea propagandei maghiare împotriva României, atmosfera generală fiind „netcd desfavorabilă

⁴⁷ ACIMG, microfilme cuprinzând documente de la FO: PRO / Foreign Office 444/441/19, London, Correspondence respecting Southern Europe. Doc. No. 77, The Political Review dealing with the general attitude of Greece during 1939, sent from Athens on 1 January 1940, signed by M.Palairet.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem. „[...] it was apparently left to the private initiative of the despairing Romanian Minister to London to launch a canard about a German economic ultimatum to Romania, in order to stimulate the formation of some system of collective defence before it was too late”.

⁵² Ibidem. În ciuda lipsei sprijinului popular, generalul Metaxas continua să se bucură de încredere regelui, însă în afara de aceasta, potrivit raportului, acesta era menținut la putere mai ales din cauza incertitudinii situației internaționale și în particular pericolului reprezentat de Italia, din partea căreia se putea aștepta o intervenție în eventualitatea unor fricțiuni interne în Grecia, motivată de prezența a numeroși italieni pe teritoriul elen.

nouă,⁵³ în fața diplomației românești la întunirea de la Belgrad, se aflau ca obiective fundamentale obținerea „sprijinului deplin al aliaților noștri politici pentru a întări o politică care trebuie să fie o politică de conciliațuni și nu de abdicare”⁵⁴.

Grigore Gafencu descrie în notele sale pe marginea Procesului verbal al Conferinței presiunile „reale”, pe care oficialul român le-a resimțit, acestea fiind mai „stăruitoare” din partea ministrului de externe iugoslav, Markovic și mai „delicate din partea Turciei”, toate având drept țintă să il convingă „să fie mai înțelegerător față de Bulgaria și Ungaria”⁵⁵. Poziția cea mai apropiată de cea a României din rândul celor trei aliați din Înțelegerea Balcanică în chestiunea legată de revendicările bulgare și ungare a aparținut Greciei, poate și datorită faptului că și acest stat resimtea la rândul său, campania revizionistă bulgară.⁵⁶

Ministrul de Externe român a respins opiniile exprimate de reprezentanții iugoslav și turc, reușind să determine abandonarea proiectului de comunicat iugoslav și impunerea proiectului românesc, care includea „spiritul conciliant însă fără a deschide porțile revizionismului”⁵⁷. Urmare a acestei finalități, ministrul de Externe al României expedia o circulară tuturor ambasadelor și legațiilor României, în care se sublinia că cele patru state ale Înțelegerii Balcanice au dovedit „spiritul lor de conciliație exprimând convingerea că, în cadrul unor Înțelegeri regionale se vor putea găsi formule de apropiere”, ele „fiind de acord de a nu lua în împrejurările actuale, în cercetare și nici măcar în considerație, revendicări cu caracter teritorial”⁵⁸. Mai mult, în urma discuțiilor, cei patru miniștri de externe concluzionau că nici o „primejdie iminentă nu amenință pacea sud-estului Europei”, constatarea sprijinindu-se pe asigurările date atât de reprezentanții Germaniei, cât și de reprezentanții Angliai și Franței în capitalele balcanice, precum și de atitudinea Italiei „care sprijinea pe față pacea, ordinea și siguranța în Balcani”⁵⁹.

Întors în țară, Grigore Gafencu avea să informeze Marele Stat Major român despre chestiunile cu caracter militar abordate în timpul reuniiii Înțelegerii Balcanice de la Belgrad. În urma unei propunerii venite din partea lui Metaxas, se luase hotărârea ca în locul conferinței obișnuite a Șefilor de Stat Major, să se stabilească în noile circumstanțe un contact discret dar direct între cele patru părți, cu scopul de a se putea studia diferitele probleme de apărare ce puteau interesa pe cei patru membri.⁶⁰ Urmare a propunerii venite din partea aceluiași

⁵³ AMAE, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 20, notele pe marginea Procesului verbal al Conferinței Balcanice de la Belgrad, fila 158.

⁵⁴ Ibidem, fond 71-Iugoslavia, vol 52, „Darca de seamă despre întrevederea pe care am avut-o la Vârșeț cu dl C. Markovic, la 20 ianuarie 1940, document elaborat de G. Gafencu, fila 247

⁵⁵ Ibidem, fond Înțelegerea Balcanică vol. 20, notele pe marginea Procesului verbal al Conferinței Balcanice de la Belgrad, fila 159

⁵⁶ Ibidem, vol. 24, Procès verbal de la 8 eme session ordinaire du Conseil Permanent de l'Entente Balkanique.

⁵⁷ Ibidem, vol.20, notele pe marginea Procesului verbal al Conferinței Balcanice de la Belgrad, fila 161.

⁵⁸ Ibidem, telegrama nr. 658 cuprinzând circulara adresată tuturor ambasadelor și legațiilor României din 5 februarie 1940, semnată de G. Gafencu, fila 203

⁵⁹ Ibidem, fond Grecia v. 1 telegrama nr. 6662 din 5 februarie 1940, expediată de către Grigore Gafencu tuturor ambasadelor și legațiilor României, fila 124

⁶⁰ Ibidem, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 38, adresa nr. 6859, din 6 februarie 1940, către Ministerul Apărării Naționale, semnată Gafencu, fila 329.

Metaxas, cele patru State Majore aliate trebuiau să stabilească contacte pentru studierea ipotezei de a opune unei eventuale invazii forțele reunite ale celor patru state membre ale Înțelegerei Balcanice, conform unui plan de cooperare stabilit dinainte.⁶¹ În același timp se convenise ca fiecare Stat Major să înceapă imediat studierea ipotezei unui atac îndreptat împotriva sud-estului european de la nord-vest sau de la nord-est, precum și condițiile în care putea fi derulată cooperarea între armatele și flotele celor patru state membre.⁶²

În ceea ce urmă, cursul evenimentelor din vara anului 1940 avea să demonstreze că întrunirea de la Belgrad, cu ezitările și îndemnurile venite din partea unor membri, de cedare în fața unor pretenții teritoriale mai mici sau mai mari ale Bulgariei și Ungariei nu făcea decât să prefigureze transformările care au survenit pe harta Europei. Pe fondul demonstrării superiorității armatei germane și a schimbării raportului de forțe la nivel continental, oficialii de la București au fost nevoiți să își reconsideră opțiunile de politică externă.

Tatonările inițiate de România, legate de o apropiere dintre România și Germania aveau să primească un răspuns îngrijorător pentru București, dat fiind faptul că guvernul german condiționa orice apropiere între România și Germania de modalitatea în care Bucureștii ar fi acționat în vederea rezolvării „definitive” a sferelor balcanice, înaintându-se chiar și chestiunea legată de disponibilitatea pe care o manifesta guvernul român privind o cerere de revizuire venită din partea URSS, în problema Basarabiei.⁶³

Foarte curând, Bucureștii îi făceau cunoscut lui Fabricius că guvernul român urmă să înceapă con vorbiri cu URSS în vederea clarificării relațiilor dintre cele două state.⁶⁴ Disponibilitatea manifestată de partea română de a discuta cu vecinul de la răsărit avea însă să fie devansată de URSS, care la 26 iunie adresa deja prima notă ultimativă guvernului de la București prin care solicita înapoierea cu orice preț a Basarabiei, dar și a părții de nord a Bucovinei. De îndată ce conținutul notei ultimative sovietice a devenit cunoscut Bucureștilor, oficialii români au trecut imediat la informarea guvernelor de la Atena, Ankara și Belgrad, dar și a celor de la Berlin și Roma. După ce expunea situația existentă, guvernul român sublinia că dorește să cunoască „cât de curând”, care era sentimentul guvernelor german, italian, grec, turc și iugoslav față de această atitudine.⁶⁵ Guvernul român arăta că România era dispusă să discute într-o manieră amicală, orice chestiune interesând relațiile cu URSS, însă nu era dispusă să accepte un ultimatum cu caracter militar. Mai mult, România își arăta hotărârea fermă de a se apăra față de agresiunea sovietică și în același timp sublinia că lăua în considerare și mobilizarea generală.⁶⁶

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, fila 330. Se stabilise de asemenea, urmare a propunerii venite din partea șefului oficial ellen, ca în cursul lunii martie, atașații militari ai României, Iugoslaviei și Turciei la Atena urmau să fie puși la curent de Statele Majore amintite în legătură cu rezultatele unor asemenea evaluări, pentru ca apoi aceștia să le poată confrunta, în capitala Greciei, în timpul unei întâlniri cu caracter secret, cu cele înaintate de reprezentantul Marelui Stat Major ellen.

⁶³ Ion Calafeteanu, *Raporturile României cu celelalte țări din sud-estul Europei în anii 1938-1941*, București, 1976, p.141.

⁶⁴ AMAE, fond 71/Germania, vol.79, rezumat al comunicării făcute de primul ministru Gheorghe Tătărescu, lui Fabricius, la 20 iunie 1940, fila 54.

⁶⁵ Ibidem, fond Grecia, vol. 86, telegrama nr. 38918, semnată Gigurtu, fila 161.

⁶⁶ Ibidem.

Prin prisma subiectului studiului de față, vom insista pe poziția Greciei față de această situație. Cu ocazia ultimatumului sovietic, guvernul român comunica la Atena, atât prin intermediul ambasadorului român la Atena, cât și prin intermediul ambasadorului elen la București, decizia de a se apăra și chestiona guvernul elen dacă în ipoteza unei atitudini amenințătoare a Bulgariei, sau a unei agresiuni bulgare, România putea sau nu conta pe sprijinul militar al Greciei împotriva Bulgariei, potrivit Pactului Balcanic.⁶⁷

Înainte de a prezenta reacția părții elene, și de altfel pentru a înțelege poziția acestui stat, este necesar să evidențiem modul în care s-a raportat guvernul de la Atena față de Pactul Balcanic, de-a lungul vremii, începând cu anul 1934, anul constituirii Înțelegerii Balcanice. Astfel, trebuie subliniat că încă de la început, atitudinea guvernului elen față de angajamentele pe care și le asuma prin semnarea Pactului, a fost una ezitantă, întrucât, dat fiind faptul că opoziția venizelistă exercita puternice presiuni împotriva Pactului, s-a făcut simțit foarte curând un curent de opinie, ce și-a găsit susținători și în Parlamentul elen, potrivit căruia, în cazul în care s-ar fi ajuns la ratificarea Pactului și implicit la asumarea angajamentelor din cadrul Pactului Înțelegerii Balcanice, Grecia ar fi fost expusă în față Italiei, riscând să fie antrenată fără voie într-un conflict cu acest stat.

Temerile opoziției elene erau legate de prevederile articolului 3 al Protocolului anex al Pactului, articol ce menționa și situația în care una din părțile contractante era victima unei agresiuni din partea unui stat nebalanic, însoțită de intervenția simultană sau ulterioară a unui stat balcanic, caz în care Pactul devinea de asemenea efectiv.⁶⁸ Presiunile venite din partea opoziției l-au determinat pe ministrul de Externe, Maximos, să accepte să prezinte o „declarație interpretativă” a textului pactului. Ministrul de Externe elen a fost nevoit să accepte în fața opoziției elene că „[...] nu comportă, pentru Grecia, în executarea izvorând din pact, obligațiunea de a recurge, în vreun caz, la război în contra unei mari puteri”⁶⁹. Cu toate că această interpretare avea să tempereze pentru moment elanul venizelistilor și a permis votarea proiectului de lege de ratificare a pactului, curând aveau să apară noi fricțiuni, odată cu unele declarații pe care ministrul de Externe Maximos le făcuse presei elene, prin care acesta aprecia că „interpretarea” pactului nu înlătura semnificația articolului 3 al protocolului anex, fapt ce a determinat iritarea lui Venizelos.⁷⁰

Chestiunea modului în care se raporta Grecia la Pactul Înțelegerii Balcanice a stârnit nemulțumire la Belgrad, dat fiind faptul că Grecia era dispusă a încheia convenții militare vizând doar reacția împotriva unui atac al Bulgariei singură sau al Bulgariei și al Ungariei, lucru ce satisfăcea România, nu și Iugoslavia, întrucât Grecia nu era dispusă să cuprindă într-

⁶⁷ Ibidem, Referatul intitulat „Criza în relațiunile noastre cu Grecia”, elaborat la 20 ianuarie 1941, fila 211.

⁶⁸ Pactul Înțelegerii Balcanice, Protocolul anex, art.3. Textul exact al articolului era: „Totuși, dacă una din Înaltele Părți Contractante este victimă unei agresiuni din partea oricărei alte puteri nebalcanice și dacă un stat balcanic se alătură la această agresiune, fie simultan, fie ulterior, Pactul Înțelegerii Balcanice își va produce deplinele sale efecte, față de acest stat balcanic.

⁶⁹ AMAE, fond Grecia, vol. 19, telegrama nr. 605 din 6 martie 1934 de la Legațiunea de la Atena, semnată Langa Rășcanu.

⁷⁰ Ibidem, vol. 15, raportul nr. 1031 de la Legația României de la Atena, semnat Langa Rășcanu, fila 107.

o eventuală convenție militară prevederă unui atac al Bulgariei și al Italiei, decât cu riscul ca guvernul Tsaldaris să fie răsturnat. În consecință, chestiunea încheierii unei convenții militare în patru a fost amânată și s-a trecut la încheierea de convenții militare bilaterale.⁷¹

Nici după dispariția lui Venizelos situația nu se schimbase. Astfel, la demersul inițiat de Stoïadinovici, care chestionase pe liderii politici eleni asupra atitudinii ce ar fi fost adoptată de Grecia în cazul unui război cu Italia, Ioannis Metaxas a răspuns la 5 mai 1936, precizând că în ipoteza unei confruntări care să includă Italia împotriva Înțelegerii Balcanice, Grecia consideră că n-ar fi fost implicată în mod automat în conflict și ar fi rămas neutră. Grecia înțelegea să își ia angajamente militare doar în ipoteza unui conflict pur balcanic, adică în cazul în care unul din statele Înțelegerii Balcanice ar fi fost victimă unei agresiuni venind din partea Bulgariei sau Albaniei, acționând fie singură, fie împreună una cu cealaltă, fie împreună cu Ungaria singură. În aceste condiții Grecia era dispusă să încheie o convenție militară în patru, act ce fusese amânat până atunci.⁷²

După ce Grecia informa celelalte guverne ale statelor din Înțelegerea Balcanică că, în conformitate cu stipulațiile scrisorii din 5 mai 1936, Statul Major grec era pregătit să înceapă discuțiile militare, șefii de Stat Major grec, român, turc și iugoslav aveau să se întâlnească în noiembrie 1936 la București, unde aveau să încheie două convenții militare, „convenția militară în trei” și „convenția militară în patru”⁷³.

Noile precizări venind din partea lui Metaxas reprezentau fără îndoială o restrângere a angajamentelor cuprinse în articolul 3 al Protocolului anex la Pactul Balcanic, potrivit căruia obligația de asistență subzista chiar și în cazul în care statul balcanic agresor nu ar fi acționat singur, ci s-ar fi asociat la agresiunea unei puteri nebalcanice, indiferent care ar fi fost aceasta.

Pentru a concluziona, potrivit scrisorii lui Metaxas și implicit potrivit Convențiilor militare încheiate în noiembrie 1936 la București, România nu mai putea spera la asistență venită din partea Greciei decât în varianta unei agresiuni venite din partea Bulgariei, acționând fie singură, fie împreună cu Ungaria, altă situație fiind exclusă. De altfel, în mod îndreptățit, C. Cesianu evalua rezerva Greciei ca fiind apropiată de cea exprimată de Turcia, la momentul semnării Pactului Înțelegerii Balcanice, față de „orice acțiune îndreptată împotriva URSS”⁷⁴.

Revenind la poziția adoptată de Atene față de întrebarea venită de la București în legătură cu o eventuală agresiune a Bulgariei împotriva statului român, în aceeași zi în care și s-a fuseseră prezentate condițiile ultimatumului sovietic, către orele prânzului, reprezentantul

⁷¹ După consultări aveau să fie semnate convențiile militare bilaterale româno-turcă, turco-iugoslavă și turco-grecă. Pentru chestiunea în cauză, vezi, pe larg, C. Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, București, 1967, precum și Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1972.

⁷² AMAE, fond Grecia, vol. 39, Referatul elaborat de C. Cesianu la 24 decembrie 1943, „La Roumanie et l’Entente Balkanique”, fila 450.

⁷³ Ibidem, fila 451. Pentru considerații pe marginea celor două convenții militare, vezi, de asemenea, și Gh. Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic, 1919-1939*, București, 1981, precum și Mihai Retegan, *În balanță forțelor. Alianțe militare românești interbelice*, București, 1997, p. 147-153.

⁷⁴ Ibidem, fila 472

Greciei la București aducea răspunsul guvernului său, potrivit căruia în situația unei eventuale agresiuni venite din partea Bulgariei, Grecia „își rezerva facultatea de a se înțelege cu Turcia și cu Iugoslavia”⁷⁵. Spre seară, în jurul orelor 18, premierul elen Ioannis Metaxas preciza la rândul său atașatului României la Atena că pentru moment nu putea adăuga nimic la comunicarea transmisă de Collas, pentru că aștepta răspunsurile de la Ankara și Belgrad.⁷⁶ Peste doar două zile, Djuvara transmitea că în momentul în care a solicitat o clarificare a poziției Greciei față de situația existentă, Mavrudis a transmis oficialului român, subliniind însă caracterul de „schiță de răspuns”, că Grecia avea să urmeze atitudinea Turciei.⁷⁷

În cele din urmă, evaluând situația existentă, precum și semnalele pe care le-a primit atât de la statele membre ale Înțelegerii Balcanice cât și de la Berlin și Roma, guvernul român a decis să cedeze cererii sovietice. În acest context, poate fi sugestiv de menționat că, încă din debutul anului 1940, atașatul militar al Marii Britanii la București, locotenent-colonelul Macnab, susținea într-un raport adresat Londrei că un mare număr de telegramme indicau totala lipsă de încredere în rândul capitalelor vecine Bucureștilor, cu privire atât la hotărârea căi și la abilitatea României de a rezista unui atac venit din partea URSS, având ca prim obiectiv Basarabia.⁷⁸ Același oficial britanic cu rang diplomatic de la București, își exprimase totuși încrederea că, date fiind declarațiile emise de către Statul Major General român începând cu luna martie 1939, care reafirmau hotărârca de a rezista agresiunii venite din orice parte, nu „există nici un dubiu că, în cazul în care ar fi fost atacată de către URSS, armata română ar fi ripostat” („, there is no doubt that, if attacked by Russia, the army will fight”).⁷⁹ Succesiunea evenimentelor avea să contrazică concluziile oficialului britanic.

Deși oficialii de la București cunoșteau condițiile în care Atena acceptase să semneze acea convenție militară în patru, condiții care fusese să precizeze în mod amănuntit în scrisoarea din 5 mai 1936 elaborată de Metaxas, partea română a considerat totuși că ultimatumul sovietic fusese un moment de încercare a „alianței noastre cu Grecia”, și că aceasta se dovedise inoperantă. De altfel, acest punct de vedere al oficialilor români avea să fie menținut de-a lungul întregului an 1940. Către sfârșitul anului, după ce generalul Antonescu precizase că România considera Pactul Înțelegerii Balcanice ca fiind perimat⁸⁰, reprezentantul Greciei la București, sesizând că de partea autorităților române dăinuia sentimentul că în momentele dificile pe care România le traversase începând cu ultimatumul sovietic, Înțelegerea Balcanică și Grecia implicit nu avuseseră atitudinea la care statul român se aștepta (și că în realitate nu România fusese cea care adusese prima lovitură Pactului

⁷⁵ Ibidem, fond Grecia, vol. 86, Referatul intitulat „ Criza în relațiunile noastre cu Grecia”, elaborat la 20 ianuarie 1941, de către atașatul de Legație Emil Buznea, fila 211.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ ACIMG, microfilme cuprinzând documente de la FO: PRO/ Foreign Office 434 / 7-9, R 832/437/37, Report(enclosure) no 85, by Lieutenant-Colonel Macnab to Sir R.Hoare, sent from Bucharest on January 7, 1940.

⁷⁹ Ibidem. Analiza arăta în același timp că, dacă mai exista vreun dubiu privind hotărârea de a răspăti agresiunii, acesta fusese eliminat odată cu discursul Regelui de Anul Nou, ținut la cartierul general al trupelor din Basarabia.

Declarația fusese dată într-un interviu acordat ziarului „Völkischer Beobachter” la 13 octombrie 1940.

Balcanic, ci celealte trei state membre), a considerat necesar să expună punctul de vedere elen.⁸¹ Într-o primă fază, explicațiile reprezentantului Eladei au pornit de la nemulțumirea părții române legate de faptul că la momentul în care Grecia fusese chestionată privind asistența pe care o putea furniza României în cazul în care Bulgaria ar fi atacat, guvernul elen răspunse evaziv, precizând că urmează să se consulte cu ceilalți doi membri, deși Pactul Balcanic nu prevedea o consultare prealabilă.⁸²

Reprezentantul Greciei sublinia că nu îi puteau fi aduse nici un fel de reproșuri Greciei, de a fi ezitat, la momentul ultimatumului sovietic, să își îndeplinească obligațiile de aliat. Diplomatul elen continua prin a arăta că, de fapt, Grecia nu avea nici un fel de obligație față de România decurgând din Pactul Balcanic, date fiind explicațiile cuprinse în scrisoarea din 5 mai 1936, adresată de către Președintele Consiliului de Miniștri al Greciei, Metaxas, Președintelui Consiliului Înțelegerii Balcanice.⁸³ Or, potrivit actului amintit, „în ipoteka unui conflict pur balcanic, Grecia va participa la conflict cu forțele convenite”, iar Convenția militară urma să se aplice doar în cazul în care „unul din statele balcanice este victimă a unei agresiuni venite din partea Bulgariei și a Albaniei, acționând fie singure, fie împreună, fie cu Ungaria singură”⁸⁴. Dată fiind această situație, reprezentantul elen considera că răspunsul pe care îl dăduse Grecia întrebării adresate de către România, anume că urma să se pronunțe după consultarea celorlalte două state pe marginea unui caz care se afla „pe de – a întregul în afara obligațiilor sale de aliat”, reprezenta o clară mărturie de amicitie față de o putere aliată.⁸⁵

Dincolo de așteptările oficialilor români privind reacția Greciei la situația apărută o dată cu notele ultimative sovietice, putem afirma fără îndoială că autoritățile române cunoșteau foarte exact faptul că scrisoarea lui Metaxas, din mai 1936, limita vizibil angajamentele Greciei, însă la momentul chestionării părții elene, în iunie 1940, aleseră să acționeze ca și cum acestea nu ar fi existat, sau au dat alt înțeles acestora. De altfel, într-un document intern al Ministerului de Externe român, se și menționa că „rezerva greacă fusese acceptată de Consiliul Înțelegerii Balcanice în sesiunea de la Belgrad”, sublinindu-se în același timp că la apelul către guvernul elen din perioada de după primirea notei ultimative, acesta din urmă „nu a înțeles să se prevaleze, sau a scăpat din vedere să o facă, de rezerva conținută în scrisoarea lui Metaxas”⁸⁶.

Este important de menționat că încă înainte de momentul notelor ultimative sovietice, existau semnale privind prezența unor tensiuni în relațiile româno-elene. Astfel, într-un raport expediat la 20 iunie 1940 de la reprezentanța României la Atena, Jurașcu se întreba dacă nu cumva „atitudinea noastră de veșnică milogeală nu ne pune într-o poziție de

⁸¹ AMAE, fond Grecia, vol. 86, Nota cu nr. 83932 bis, expediată la 20 decembrie 1940, de către reprezentantul Greciei la București, destinată Secretarului General al Ministerului Afacerilor Străine, Alex Cretzianu, fila 201.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, fila 202.

⁸⁶ Ibidem, Referatul intitulat „Criza în relațiile noastre cu Grecia”, elaborat la 20 ianuarie 1941 de Emil Buznea, fila 211.

inferioritate față de greci, care în toate ocaziilor se arată duri, agresivi și intransigenți⁸⁷. În același timp, diplomatul român susținea că dată fiind „mentalitatea aceasta balcanică, asemănătoare cu totul celei iugoslave”, ar fi putut fi util să se încerce un ton mai hotărât la Atena, eventual și față de ambasadorul Greciei la București, cu scopul de a se reuși întrucâtva „modificarea situației în folosul nostru”.⁸⁸ Ținta finală a căii propuse de diplomatul român era aceea ca, „atunci când ne va fi mai bine, atât cât ar fi nevoie, să-i facem să priceapă că trebuie să își schimbe politica față de noi”⁸⁹. Propunerea venită de la diplomatul român a fost primită bine la București, Alexandru Cretzianu dându-și acordul pe marginea chestiunilor înaintate de Jurașcu, cu singura mențiune că problema urma a fi ridicată „când circumstanțele politice aveau să o permită”⁹⁰. Desfășurarea evenimentelor nu a mai făcut însă posibilă adoptarea unei asemenea atitudini din partea oficialilor români față de guvernul de la Atena. Deși diplomatul român nu făcea referire în nici un fel la motivele pentru care grecii se arătau mereu „duri, agresivi, intransigenți” și nici la rostul „acțiunii noastre de veșnică milogeală”, considerăm că acestea ar putea avea la origine chestiunea macedo-românilor în ansamblul relațiilor româno-elene, un subiect mai tot timpul delicat și care stârnea tensiuni între cele două state. De altfel, situația macedo-românilor și felul în care autoritățile elene se raportau la această comunitate au cunoscut o agravare de-a lungul anului 1940, punctul culminant fiind atins o dată cu agresiunea Italiei asupra Greciei, moment în care autoritățile elene au inițiat unele acțiuni de deportare a unor familii macedo-române, a profesorilor și preoților din această comunitate, sub pretextul că aceștia ar fi simpatizat cu trupele italiene și ar fi „dat concursul trupelor inamice”⁹¹.

Revenind la situația României, pierderea Basarabiei și a Bucovinei de Nord avea să fie urmată de pierderea Ardealului de Nord și de cea a Dobrogei de Sud. După pierderile teritoriale înregistrate de București, acceptarea garanțiilor oferite de Germania și Italia față de noile frontiere ale statului român însemna în același timp și schimbarea orientării politice. La 28 septembrie 1940, ministrul de externe Mihail Sturdza declară că, urmare a acceptării garanțiilor germano-italiene, era evident că toate angajamentele politice anterioare ale României căzuseră de la sine, fie acestea, regionale sau mai îndepărtate⁹². În consecință, legăturile statuante de Înțelegerea Balcanică între România și celelalte trei state balcanice, deci implicit cu Grecia, nu mai existau.

În analiza evoluției celor două state care fac obiectul studiului nostru, este important de subliniat că între ele a existat o deosebire fundamentală în ceea ce privește modul în care acestea au reacționat în fața ultimatumurilor sau presiunilor externe. Astfel, în vreme ce România a cedat fără luptă teritoriul substanțial, Grecia a ales să respingă ultimatumul italian.

⁸⁷ Ibidem, Raportul nr. 37406/1940, din 20 iunie 1940, fila 100, semnat D. Jurașcu.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem, Telegrama nr. 3341, din 25 noiembrie 1940, de la Legația României de la Belgrad, semnată Cădere, fila 190, precum și referatul „Criza în relațiunile noastre cu Grecia”, elaborat de către Emil Buznea, la 20 ianuarie 1941, fila 208.

⁹² Ibidem, fond Înțelegerea Balcanică, vol. '39, „La Roumanie et l'Entente Balkanique”, referat elaborat de Constantin Cesianu, la 24 decembrie 1943, fila 475.

La 28 octombrie 1940, ambasadorul Italiei la Atena, Grazzi, însărcinat de guvernul italian să înainteze guvernului de la Atena un ultimatum prin care Italia solicită ocuparea de baze și teritoriilor de pe teritoriul grec, avea să primească un răspuns pe loc, Metaxas respingând imediat ultimatumul⁹³. Ziua în care guvernul elen a respins ultimatumul italian avea să devină sărbătoare națională în Grecia, ziua „ochi”(„nu”). La fel de adeverat este însă că, deși cu suprafața substanțial diminuată, România a continuat să existe, situându-se însă în rândul sateliștilor Axei, în vreme ce Grecia avea să fie ocupată, în ciuda rezistenței eroice a armatei și populației mai întâi în fața trupelor italiene, apoi și în fața celor germane și bulgare.

---

⁹³ Apostolos Vakalopoulos, *Histoire de la Grèce moderne*, 1975, p.265.

OPINII

„NIMIC DE GLUMĂ SĂ NU VĂ PARĂ!”: AUTORITATEA DOMNEASCĂ ȘI PERICOLUL DERIZIUNII

OANA RIZESCU

Adresându-se în scris sătenilor din Jibleni și Călimănești la 12 mai 1646, Matei Basarab le impută că strică ordinea în țară și nesocotesc autoritatea domnească prin atitudinea lor batjocoroitoare și calomnioasă față de egumenul mănăstirii Cozia. Nu numai că sătenii ară abuziv – „v-ați ridicat de intrați în moșia sfintei mănăstiri de o arătă unde vă i voia, fără dă știrea egumenului”¹ -, dar și încearcă să-l denigreze pe egumen pe cale juridică - „v-ați sculat cu pără asupra lui” -, cu scopul de a schimba un raport ierarhic și de putere la nivel local: „[...]i-ați aruncat prihană și-i faceți multe lucruri și amestecături, ca niște câini ce v-ați îngrășat. Iar acum, voi veți să-i rădicați coarne, ca să fie în voia voastră și de ce vă dă poruncă și învățătură, voi nu ascultați de părintele, ci umblați voi, dând capetele voastre, ca niște oameni neînțelegători”. Că este vorba de calomnie, o spune chiar domnul după ce-și manifestă indignarea față de această lipsă de respect: „De care lucru, ce feciori de câine sănătei voi, de vă sculați asupra egumenului? Că bine știu domnia mea că acest egumen easte de treabă și om bun”. Informațiile deținute de domn sunt suficiente pentru a tranșa cazul. Domnul face uz de autoritatea personală și de amenințarea cu o pedeapsă drastică, pentru a preîntâmpina eventuale contestații din partea sătenilor. El îl cere acestora din urmă să respice obligațiile ce le revin față de egumen - „voi să căutați să aveți a asculta de toate lucrurile de ce vă va da părintele Ștefan, egumenul, învățătură” - și îl descurajează să mai înceapă vreun proces pe viitor: „și să nu mai înteleg domnia mea că vă sculați asupra egumenului cu pără, că volu să trimit domnia mea pre toti să vă spânzure pre dâna întea caselor. Nimic de glumă să nu vă pară!”

Recunoscut pentru maniera sa de adresare directă, Matei Basarab îmbogățește vocabularul documentelor emise cu „însăși spusa domnului”, deci a poruncilor administrative și execuțiilor judecătoarești, cu expresii și termeni noi, al căror sens nu este întotdeauna foarte clar. Am mai remarcat și cu un alt prilej acest fapt, atunci când am analizat funcția punitive a cuvântului *scârba*, reliefând importanța dispoziției personale a domnului, a stării lui suflarești, pentru circumstanțele derulării procesului de judecată². În cazul de față, sătenii „aruncă prihană” asupra egumenului (strică o reputație), fac „multe lucruri și amestecături” (instigă la nesupunere sau chiar acționeză negativ), și o fac precum niște „câini” ce s-au

¹ Documenta Romaniae Historica. Seria B, Tara Românească, vol. XXXI (1646), întocmit de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Constanța Chițulescu, Andreea Iancu, Oana Rizescu, București, 2003, doc. 141.

² Un termen punitive din poruncile și sentințele de judecată domnești: *scârba*, în „Revista istorică”, t. XIII, 2002, nr. 3-4, p. 261-270.

, „îngrășat” și vor să „ridice coarne” egumenului, „umblând din capul lor”, ca să fie „în voia lor”! Poruncile domnești sunt clare pentru fapte de acest fel, care implică nerespectarea autorității domnului: „cine se va ispiti a sări peste ceastă carte a domni*<î>*i mele, bine să știe că de mare pradă va fi și bătaie”³. Tot astfel, slujbașii ce abuzează de funcție, luând, de exemplu, rumâni pentru a-i face călărași, își riscă poziția pe care o ocupă: „că apoi bine să știi că rea scârbă vea avea de către domnia mea”⁴.

Nu cunoaștem sigur care era finalitatea acestor amenințări, însă poruncile domnești mai fac referire, tot pentru nesupunere, și la „tăiatul urechilor”⁵, ca și cum organul urechii ar fi răspunzător pentru această lipsă de comunicare. Pravila bizantină tradusă în românește prevede pedepse exemplare dure⁶, însă nu avem certitudinea punerii în aplicare a acestor prevederi. Și nu cunoaștem nici gradul de eficiență al acestor amenințări sau reacțiile întâmpinate de executorii domnești din partea celor penalizați. Duritatea tonului întrebuițat ar sugera că, la nivelul practicii, ordinele nu erau atât de ușor de impus. Cum altfel ar fi putut preciza domnul că cele spuse de el nu sunt o glumă? Este adevărat însă și că societatea nu-și manifestă dezacordul într-o formă activă, preferând calea pasivă⁷ sau pe cea a procesului purtat de mai multe ori în fața divanului, care, cu procedura sa acuzatorială, oferea posibilitatea confruntării părților și reluarea procesului ori de câte ori probe noi puteau fi aduse în discuție. Această cale, a „pării” la divan, teoretic deschisă oricui, este cea blocată în cazul analizat mai sus, unde se vădește incapacitatea mediului judiciar de a oferi forme alternative de recurs. „Învățătura” domnească nu va fi corectată decât mai târziu, când principiul argumentării în sfera judiciarului va câștiga teren, contrapunându-se judecata divină sanctiunii domnești.

Astfel, mult mai târziu decât momentul Matei Basarab, ca răspuns la destituirea sa de către Constantin Brâncoveanu, Antim Ivireanul va opune „pohtei” domnești argumente juridice, făcând o adevărată pledoarie⁸ care, în mod asumat, se vrea un exemplu: „să se afle la cei de pre urmă, spre aducere-aminte și să cunoască fieștecine și nevinovăția noastră”⁹. El amintește domnului sursele autorității sale, punându-l pe beneficiarul grației divine în afara

³ DRH, vol. XXXI, doc. 176, 30 mai 1646.

⁴ *Ibidem*, doc. 72, 31 martie 1646 pentru Paul căpitan; vol. XXXII (1647), întocmit de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, București, 2001, doc. 202, 10 iulie 1647 pentru Gherghie vistier, ispravnicul scaunului București; *Catalogul documentelor Tării Românești din Arhivele Statului*, vol. V (1640-1644), întocmit de Marcel Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătu-Găitan, București, 1985, doc. 339, 2 aprilie 1641.

⁵ DRH, vol. XXXI (1646), doc. 252, 19 august 1646.

⁶ *Îndreptarea legii*, 1652, ed. Andrei Rădulescu, București, 1962, bătaie cu toiege, gl. 302, zac. 55-56; pe uliță, prin târg, când vinovatul este purtat gol și bătut: gl. 237, zac. 2, gl. 357, zac. 1.

⁷ Florin Constantiniu, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. VII, 1974, p. 90: „Pentru a supraviețui tuturor „răutăților” pentru a răspunde challenge-ului lor, țăraniul român al evului de mijloc a recurs la o detașare, amestec de înțelepciune, indiferență, ironie și condamnare. Și totuși, dincolo de această desprindere de realitate ca atitudine mentală, s-a manifestat din plin și refuzul de a accepta injustiția unui sistem-ca cel feudal - care, condamnându-l să țină pe umerii săi o întreagă societate, îl excludea de la împărțirea privilegiilor”.

⁸ *Scrisoare ce au scris vladica Anthim către măria-sa Constantin vodă Brâncoveanu, la leat 7220 [1712], în luna lui ghenarie 13, și Duminică la februarie 3 zile, răspunsul ce am dat a doa oară*, în vol. Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempl, București, 1972, p. 226-234.

⁹ *Ibidem*, p. 206.

dreptului proclamat chiar de către el: „Și cum că poți măria-ta să faci ce vei vrea, după pohta măriei-tale, iaste lucru adevărat; iar eu încă zic să faci și după pohta lui Hristos”¹⁰. Mitropolitul este parte activă la judecățile domnești și la conducerea țării, astfel că apelul la moderăție pe care îl susține vizează și modul de administrare generală a țării: „Și precum nu te pripești la cele politicești a face răsplătire pentru cinstea domniei, aşa nu te pripici nici la cele besericești, pentru cinstea lui Dumnezeu; că răul a se face iaste lesne, iar a să desface iaste cu nevoie”¹¹.

Din nou, este invocată „gluma”, într-un context în care judecata umană este raportată la modelul judecății celei de pe urmă: „Iară pentru paretisis ce mi-au venit poruncă de la măria-ta ca să fac, zic că nu îndrăznesc [...] să facem paretisis însine noi, de voia noastră, căci călcăm porunca și făgăduiala, și Dumnezeu nu glumește [s.n.]. Că zice marele Pavel: fiecare, unde a fost chemat, acolo să rămână. Iar pentru dragostea măriei tale, de ne vei porunci, vom face, pentru ca să nu socoți că-ț stăm împotrivă”.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, „Oglinzile principilor” oferă domnitorilor modele de comportament cotidian, contribuind la civilizarea moravurilor și la reprimarea unor gesturi în spațiul public. Alexandru Duțu semnală anumite faze în evoluția mentalităților, pe care le dezvăluie „cărțile de înțelepciune”, subliniind raportul dintre tradiție și inovație. Poruncile lui Matei Basarab se plasează într-o epocă a mentalului tradițional românesc, am spune „neafectat” încă de asemenea evoluției. Va fi nevoie ca dezvoltarea retoricii să influențeze păturile educate ale societății românești¹², ca instituțiile judiciare să dezvolte tehnica anaforalei iar cărțile populare să se răspândească mai profund în societate¹³, pentru ca maniera de adresare directă, ce presupune un spațiu de dialog și prezența fizică a doi protagonisti, să se atenueze în sistemul judiciar.

Gluma, râsul și derizoriul sunt invocate, în exemplele de mai sus, în contexte punitive, ale sancțiunii. Semnificațiile psihologice și culturale ale binomului râs-plâns au fost studiate în cadrul sistemului cultural global al Euvilui Mediu occidental, remarcându-se asocierea glumei cu păcatul¹⁴. S-ar părea că Antim Ivireanul face și el, indirect, o asemenea asociere, atunci când îl atenționează pe domn că, în clipa Judecății de Apoi, Dumnezeu nu mai glumește.

După toate aparențele, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, adresarea directă exprimă încă un raport mai direct și un contact aproape fizic între domn și supuși, ce poate fi privit ca un reflex al procedurii de judecată. Atunci când admonestarea se face pe cale scrisă, aceasta se întâmplă doar pentru că domnul nu poate face personal, ca în cazul unei judecăți derulate în fața sa, la divan. Limbajul actelor emise de domn reflectă și ele procedura de judecată orală, acuzatorie, în care părțile se confruntă „de față”. În divan, măcar că o parte „asupriește, căce are gură multă și plângе, iar nu e cum zici el”¹⁵, cealaltă, „dacă i se pare cu

¹⁰ Ibidem, p. 231-232.

¹¹ Ibidem, p. 233.

¹² Cărți românești de artă oratorică, ed. Mircea Frânculescu, București, 1990, p. V-LXIV.

¹³ Alexandru Duțu, Cărțile de înțelepciune în cultura română, București, 1972, „Drumul sinuos al civilizației”, p. 83-89; Daniel Barbu, O economie politică a lecturii, în Scrisoare pe nisip, Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea, București, 1997, p. 59-76.

¹⁴ Jacques LeGoff, Une enquête sur le rire, în „Annales, HSS”, t. 52, 1997, nr. 3, p. 449-455.

¹⁵ DRH, vol. XXXII (1647), doc. 75, 12 martie 1647.

strâmbu", are posibilitatea să se apere. De aceea considerăm că și descrierile la manifestări corporale ale împriținațiilor pot fi puse în legătură cu aceeași procedură orală de judecată.

Asocierea glumei, în plan imediat, cu ideea de pedeapsă, are rolul de a preîntâmpina derizunca față de autoritatea domnească. Din perspectiva domniei, situația ar deveni comică dacă, amenințând încontinuu cu spânzurătoarea, tăierea urechilor, plimbarea rușinoasă prin târg, domnitorul nu ar mai fi luat în serios de supușii tentați să desconsidere amenințările tocmai din cauza grozăviei lor, ce pare să nu mai țină de domeniul realului. Supușii ar putea crede că domnul nu este capabil să-și pună în aplicare decizia, suspectându-l chiar că practică un discurs dublu. Desigur că nu râsul ce provine din fericiră comuniiunii cu natura¹⁶, din „dragoste frâțească” asociată cu banchetul și petrecerea¹⁷, expresie a unci bucurii împărtășite¹⁸, este ccl vizat de limbajul poruncilor domnești, ci râsul duplicitar, fătarnic și viclean.

¹⁶ Viața Sfântului Vasile cel Nou și vămile văzduhului, ed. Maria Stanciu-Istrate, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. IV, București, 2004, p. 182.

¹⁷ Istoria lui Polițion și a Militinei, ed. Florina Racoviță-Cornet, în *Cele mai vechi cărți populare*, vol. VII, 2003, p. 59 și 109: „mult s-au vesălit cu Poliționu și mare bencheturi au făcut, pentru ca să poată face pe Poliționu să-i uite jalea lui”.

¹⁸ Violeta Barbu, *Viața lui Esop. Studiu critic*, București, 1999, p. 197.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE „NICOLAE IORGĂ”, 6-7 iunie 2005

Sesiunea anuală de comunicări a membrilor Institutului de istorie „Nicolae Iorga” s-a desfășurat în zilele de 6 și 7 iunie 2005.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de directorul Institutului, prof. univ. dr. Ioan Scurtu.

În prima zi, la tema *Tratatul de la Varșovia în istoria românilor*, moderată de domnul director, s-au prezentat în plan următoarele comunicări: Alexandru Duțu, *Însinarea Tratatului de la Varșovia; poziția României între 1955-1970*; Mioara Anton, *Relațiile româno-sovietice între 1960-1965*; Petre Otu, *Tratatul de la Varșovia și România, în august 1968 (invadarea Cehoslovaciei)*; Constantin Olteanu, *Dispute în cadrul comandamentului Tratatului de la Varșovia în anii '80 ai secolului XX*; Eugen Denize, *Tratatul de la Varșovia și propaganda românească*; Constantin Hlihor, *Percepția adversarului în disputa Est - Vest în timpul războiului rece*; Cosmin Popa, *Concepția sovietică despre securitate în perioada postbelică – 1945-1991*; Mihail E. Ionescu, *Contextul istoric al dezvoltării Tratatului de la Varșovia*.

A doua zi, 7 iunie, lucrările sesiunii științifice s-au derulat în două secțiuni: prima *Istorie medievală, diplomație și societate*, moderată de Ștefan Andreescu și Violeta Barbu; a doua *Europa și spațiul românesc în secolele XIX-XX*, moderată de Eugen Denize și Daniela Bușă.

În prima secțiune au prezentat comunicări: Virgil Ciocîltan, *Cumanii în Tara Bârsei și Tara Făgărașului*; Ovidiu Cristea, *Etnonime medievale și dezbateri istoriografice: studiu de caz: „bulgarii” în cronica lui Guillaume de Tyr*; Ștefan Andreescu, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul în Transilvania – Hrizan armașul*; Nagy Pienaru, *Diplomație și confesiune. Două documente otomane emise de Gaspar Grațian*; Adrian Tertecel, *Campaniile militare ruse antiotomane din 1687 și 1689*; Ileana Căzan, *Tipuri de ambarcațiuni folosite de flotila austriacă pe Dunărea de Jos în secolul al XVIII-lea*; Gheorghe Lazăr, *Negustori mecenă (Tara Românească sec. XVII-XVIII)*; Irina Gavriliă, *Principii fundamentale în proiectarea marilor baze de date istorice*; Viorel Achim, *Un dicționar latin-român întocmit de un misionar franciscan în Tara Românească (cca 1830)*.

În a doua secțiune au susținut comunicări: Raluca Tomi, *Dimitrie Crețulescu – Mărturii inedite din fața Sevastopolului (1855)*; Adrian Silvan Ionescu, *Coduri de poziționare a modelelor în fotografie secolului al XIX-lea*; Marian Stroia, *Reacția Rusiei la abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza*; Lucia Taftă, *Victor Hugo despre unitatea europeană în anul 1877*; Daniela Bușă, *Consecvență și concesii în politica comercială a României 1878-1914*;

Alexandru Mamina, *Tactica revoluționară: de la revolta armată la protestul social*; Mihai Sorin Rădulescu, *Dumitru Bodin în istoriografia română*; Radu Tudorancea, *Relațiile comerciale româno-elene: repere interbelice*; Cezar Măță, *Conflictul greco-italian și serviciile de informații române, octombrie 1940 – februarie 1941*; Cristian Vasile, *Impunerea controlului comunista asupra culturii, 1948-1953 – aspecte instituționale*.

Nivelul ridicat al comunicărilor prezentate în cadrul sesiunii, urmate de discuții și dispute științifice, a contribuit la asigurarea succesului întrunirii anuale a membrilor Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”.

Nagy Pienaru

**SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ: „60 DE ANI DE LA SFÂRȘITUL
CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL”, INSTITUTUL DE ISTORIE
„NICOLAE IORGĂ”, 16 mai 2005.**

În ziua de 16 mai 2005 în Institutul de istorie „Nicolae Iorga” s-au desfășurat lucrările unei sesiuni dedicate fațetelor multiple (politice, militare, diplomatice) ale implicării României în cel de-al II-lea război mondial. Lucrările au fost moderate de directorul Institutului, prof. Ioan Scurtu, în a cărui alocuție de deschidere s-a subliniat rolul distinct jucat de România în ultima conflagrație mondială.

Sesiunea a cuprins următoarele comunicări:

Radu Tudorancea, *Relațiile României cu Grecia în 1930-1940*; Lia Benjamin, *Evreii în istoriografia română, privind cel de al doilea război mondial*; Viorel Achim, *Deportările în Transnistria în cadrul politicii etnice a guvernului Antonescu*; Eugen Denize, *Războiul din Est și propaganda românească*; Mioara Anton, *Inevitabilul eșec. Războiul din Răsărit și diplomația sfelerelor de influență (1943-1944)*; Anatol Petrencu, *Despre aşa – numita „eliberare” a Moldovei de ocupația fascistă*; Nicolae Enciu, *Considerații privind caracterul participării României la războiul împotriva URSS (1941-1944)*; Gheorghe Cojocaru, *Consecințele denunțării pactului sovieto-german din 23 august 1939 asupra evoluției URSS*.

Nagy Pienaru

**SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL: „MIZE POLITICE, ECONOMICE
ȘI MILITARE ÎN MAREA NEAGRĂ DIN EVUL MEDIU PÂNĂ ASTĂZI”,
10-14 iunie 2004**

Marea Neagră a fost mereu o miză economică și politică între țările riverane sau între acestea și țările continentale care doreau să-și deschidă accesul la bazinul pontic. Placă turnantă a comerțului internațional, lac otoman între 1453 și 1774 și rând pe rând „mère

nourricière” a Greciei, Genovei, Constantinopolului sau Istanbulului, interesul pentru Marea Neagră s-a intensificat mai ales după tratatul de la Adrianopol (1828) iar, odată cu dislocarea blocului sovietic, problema Mării Negre a depășit cadrul strict regional. Prăbușirea regimului sovietic și nașterea numeroaselor state independente în jurul acestei mări au repus problemele împărțirii și utilizării apelor Mării Negre. Au apărut mize noi: transportul petrolierului de la Marea Caspică; instabilitatea în Georgia; bazele americane în România; integrarea mai multor țări riverane în Uniunea Europeană; instalarea noilor frontiere pe țărmurile Mării Negre. Pentru a se evita noi conflicte a luat ființă în anul 1991 Cooperarea Economică a Mării Negre (BSEC).

Acestui îndelungat proces de modificare și de recompunere a bazinului pontic, cu toate prelungirile lui în contemporaneitate, i-a fost consacrată reuniunea româno-franco-bulgară *Mize politice, economice și militare în Marea Neagră din Evul Mediu până astăzi* care a avut loc în luna iunie a acestui an. Organizatorii reuniunii au fost: Institutului de istorie „Nicolae Iorga” (Anca Popescu), în colaborare Muzeul din Brăila (prof. univ. dr. Ionel Cândea, directorul acestui muzeu) și cu Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO) din Paris (prof. Faruk Bilici). Au participat cercetători și universitari, români și străini, specialiși ai studiilor pontice de la cele trei instituții inițiatore precum și de la Collège de France, Universitatea din Varna, Institutul pentru Studii politice, Apărare și Istorie militară din București și Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați.

Programul reuniunii științifice a cuprins: o masă rotundă la Brăila (10 iunie), colocviul de la București (13-14 iunie) și o excursie arheologică și istorică în Dobrogea (11-12 iunie). La sediul Muzeului de istorie din Brăila, discuțiile s-au purtat pe marginea următoarelor teme: *Influences culturelles grecques et hellénistiques sur les Géto-Daces, I^e s. avant J. Chr.-I^e s. après J. Chr.* (dr. Valeriu Sîrbu, Muzeul Brăilei); *La campagne de 1552 et la conquête ottomane de Temesvar* (prof. Gilles Veinstein, Collège de France); *La cité de Braila au XVIe s.* (prof. dr. Ionel Cândea, Muzeul Brăilei); *La céramique ottomane dans le sud de la Moldavie, XVIe s.* (drd. Niculina Dinu, Muzeul Brăilei); *La monnaie ottomane dans la région de Braila-Galatz aux XVIe-XVIIIe s.* (Doina Aftene, Muzeul Brăilei); *La France et la mer Noire sous la Restauration, 1815-1830* (prof. Faruk Bilici, INALCO); *Batoum, port du Caucase* (prof. Charles Urjewicz, INALCO); *Constanza, de la guerre froide à la guerre anti-terroriste* (prof. Catherine Durandin, INALCO); *Les premiers pas de la pénétration consulaire française en Bulgarie: le consulat de Varna* (dr. Ivan Rusev, Universitatea din Varna); *La politique britannique au Bas Danube, 1856-1871* (drd. Constantin Ardeleanu, Universitatea din Galați).

Colocviul de la București și-a ținut lucrările la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, cu următoarea participare: prof. dr. Ștefan Andreescu, Institutul „Nicolae Iorga” (*Les contributions roumaines à l'histoire de la mer Noire après 1989*); prof. Gilles Veinstein (*À partir de quand le sultan ottoman est-il devenu le calife des musulmans?*); prof. dr. Virgil Ciocîltan, Institutul „Nicolae Iorga” (*Genèse de la politique pontique de la Horde d'Or*); Sergiu Iosipescu, Institutul pentru Studii politice, Apărare și Istorie militară (*La façade maritime des pays roumains au Moyen-Âge*); dr. Ovidiu Cristea, Institutul „Nicolae Iorga” (*Vénise et la mer Noire aux XIVe-XVe siècles*); Anca Popescu, Institutul „Nicolae Iorga” (*La*

mer Noire ottomane: mare clausum? mare apertum?); dr. Ivan Rusev („La Question d'Orient” et le début de la pénétration consulaire dans les ports bulgares de la mer Noire); Nagy Pienaru, Institutul „Nicolae Iorga” (La politique pontique de Chah Abbas, 1578-1629); dr. Illeana Căzan, Institutul „Nicolae Iorga” (Commerce et stratégie au Bas-Danube: la navigation autrichienne au XVIIIe siècle); prof. Faruk Bilici (Rêves français d'Orient); Catherine Durandin (Elargissement européen et relations transatlantiques); dr. Șerban Rădulescu-Zoner, Institutul „Nicolae Iorga” (La mer Noire – lac russe: une inquiétude de la diplomatie roumaine pendant la première Guerre Mondiale); prof. Charles Urjewicz (La Géorgie et son histoire: un rapport difficile).

Simpozionul s-a completat fericit prin excursia efectuată în perioada 11-12 iunie de oaspeții străini la obiective istorice, antice și medievale, reprezentative pentru istoria Dobrogei: Isaccea/Noviodunum, Tulcea/Aegyssus, Babadag (cu mormântul – *türbe* – a lui Sarı Saltuk Dede și greamia Gazi Ali Paşa), Hârșova/Carsium, Constanța, Adamclisi/Tropacum Traiani, Dervent/Păcuiul lui Soare.

Această dezbatere internațională asupra istoriei Mării Negre, organizată în cadrul institutului Nicolae Iorga – pe fâșașul coloconului română-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV”, din anul 1975 – este o consecință a activității sistematice în domeniul studiilor pontice a echipei de cercetare de la institutul „Nicolae Iorga”, al cărei inițiator, în anul 1990, și mentor este profesorul Șerban Papacostea. Programul de studii pontice reînfișipat după 1989 continua o direcție fundamentală a istoriografiei române antebelicice – curmată sub avataurile ocupației sovietice și regimului comunist – ale cărei realizări emblematic sunt *Chestiunea Dunării* a lui Nicolae Iorga și *La Mer Noire* a lui Gh. I. Brătianu. Tot în anii '90, a luat ființă și o revistă internațională a istoriei Mării Negre, editată la București, *Il Mar Nero* (director: Șerban Papacostea și Petre Alexandrescu). Acum când evoluțiile istorice în bazinul Mării Negre în epoca post-comunistă și post-sovietică, a extinderii europene și nord-atlantice, au focalizat interesul lumii politice asupra acestui spațiu, stimulând și cercetarea științifică asupra domeniului, este cu atât mai importantă dezvoltarea activității acestui program de istorie pontică în cadrul căreia dialogul cu lumea științifică internațională din același domeniu să nu rămână eveniment izolat și întâmplător.

Întâlnirea de anul acesta a fost cu puțință, în actualele condiții financiare ale institutului, grație munificenței Băncii Naționale a României, Fundației Kretzulescu și a Muzeului Brăilei, precum și a mai multor contribuții amicale.

Anca Popescu

CONFERINȚELE „CUVÂNTUL”: „GRUPUL DE LA PĂLTINIȘ: O SITUARE ÎN EPOCĂ”, București, 25 august 2005

Joi 25 august 2005, în sala Liviu Rebreanu a Teatrului Național „I. L. Caragiale” din București, s-a desfășurat o nouă reuniune organizată de revista „Cuvântul”, care i-a avut ca invitați pe profesorii Mircea Martin (Facultatea de Litere din București) și Sorin Antohi

(Universitatea Central Europeană, Budapesta). Tema conferințelor din luna august a fost *Grupul de la Păltiniș: o situație în epocă*.

Profesorul Mircea Martin a susținut prima conferință, intitulată *Cărțile fondatoare*, aluzie la *Jurnalul de la Păltiniș* (1983) și la *Epistolar* (1987), două lucrări care, în opinia sa, ignorau cu o nonșalanță programată contextul social-politic al deceniului nouă. Conținutul lor vădește o reducere la minimum a autocenzurii, într-o epocă în care această practică era curentă. Însă Mircea Martin a insistat mai mult asupra demontării acuzațiilor formulate de Gabriel Liiceanu în cuprinsul celor două cărți, acuzații nediferențiate care vizau critica literară a anilor 1980 („În loc să recunoască faptul că această critică literară a recuperat filosofia lui Constantin Noica, Gabriel Liiceanu calcă în contradicții cu o inconștiență de artist” și „dă dovadă de lacune de informație”). Mircea Martin a apreciat că Gabriel Liiceanu operează cu generalizări abuzive și că uneori negarea criticii literare se face cu o patimă oarbă. În plus, atât la Gabriel Liiceanu, cât și la Constantin Noica se observă absența analizei silogistice. Conferențiarul a sugerat că publicarea celor două volume, precum și virulența tonului fac parte dintr-o strategie de afirmare: în fapt, cci doi cărturari de la Păltiniș (maestru și discipol) nu concurau cu alți filosofi, ci cu elita criticii literare, iar în cadrul acestei competiții miza cra cucerirea scenei *literare românești* care asigura vizibilitatea maximă în spațiul cultural autohton. Pe de altă parte, în *Jurnalul de la Păltiniș* se simte o vitalitate care este absentă în alte scrieri filosofice: „această vitalitate literar-artistică îi face atât pe Liiceanu, cât și pe Andrei Pleșu, în moduri inconfundabil diferite, să fie niște gânditori atrăzieri și chiar accesibili, în ciuda unor teme adeseori dificile și a elitismului lor funciar (s. n.)”.

În comunicarea sa, intitulată „*Grupul* de la Păltiniș: o propunere analitică”, Sorin Antohi s-a concentrat asupra cadrului de emergență și a modalității de elaborare a unei „biografii colective” a „Grupului”. Sorin Antohi consideră că situația în epocă a „Grupului” de la Păltiniș trebuie să țină seama de două exigențe metodologice: empatia hermeneutică și adevararea inteliectului la lucruri. Adică, mai pe scurt, este nevoie de o privire istoristă care să reconstruiască în amănunt contextul istoric specific pentru a judeca trecutul în termenii săi proprii, evitând anacronismele. În plus, mai este necesară reconstituirea analitică a cadrului discursiv care domina România deceniului nouă. Doar în acest fel sunt create *condițiile de posibilitate* ale „Grupului” și se poate stabili ce (și cum) se putea gândi în anii 1980. La fel ca și M. Martin, Sorin Antohi a trecut *Jurnalul de la Păltiniș* și *Epistolarul* în categoria surselor esențiale, dar a mai propus ca izvor important și bibliografia utilizată de membrii „Grupului”, pentru a vedea „ce era în mintea lor atunci”. În încheiere, conferențiarul a propus două modele pentru scrierea biografiei colective a „Grupului”, inspirate din lucrările *Posthistoire. Ist die Geschichte zu Ende?*, semnată de Lutz Niethammer, și *The Reckless Mind. Intellectuals in Politics*, aparținând lui Mark Lilla.

Conferințele au fost urmate de discuții aprinse, redate doar parțial de revista „Cuvântul” în numărul din septembrie 2005 (nici textul conferințelor nu a fost reprodus integral). Ca martor privilegiat al acestor conferințe, îmi permit să remarc că subtitlul ales de redacția publicației sus amintite pentru a ilustra dezbatările (*Marginalii la Conferință. O dispută cordială*) nu redă în integralitate nici atmosfera în care s-au purtat discuțiile, nici

succesiunea exactă a vorbitorilor și a discursurilor (o relatare mai vie, dar ușor malicioasă, vezi la Florina Pîrjol, „*Stupoarea*” lui Noica, după întâlnirea cu Simion și Manolescu, în „Observator cultural”, nr. 27, 1-7 septembrie 2005, p. 5. În plus, audiența a fost mai numeroasă decât sugerează Florina Pîrjol). Discuțiile au fost dominate de intervenția inițială a lui Andrei Pleșu care, pe un ton ridicat și pătimaș, a remarcat ironic – polemizând cu Mircea Martin – că „este o măgărie filosofică să mai vorbești după cele ce s-au spus”. „Sunt distribuit într-un rol pe care mi-l impune contextul – a continuat Pleșu. Noi [membrii Grupului de la Păltiniș] trebuie să mărturisim și să ne apărăm, ca și cum am făcut o drăcie, o nefăcută! Acest rol mă plăcăsește, ca și tipul de dezbatere. Astfel lucrurile cad în deriziune. Suntem cățiva care am trăit acolo, la Păltiniș, o experiență de viață. Când ai o întâlnire decisivă, fie că e vorba de o carte, de o femeie sau de un maestru, e foarte greu s-o comunică altora”. Or, multe din afirmațiile lui Gabriel Liiceanu, incriminate de M. Martin, trebuie „citite ca fiind rezultatul efectului halucinatoriu pe care îl are o mare întâlnire, o întâlnire decisivă care își schimbă viața”. În continuare, Andrei Pleșu și-a explicitat opțiunea pentru textele lui Constantin Noica, pe care le-a apreciat ca fiind „peste nivelul «Eugen Simion» și peste nivelul «Nicolae Manolescu»”. Rectorul Colegiului Noua Europă nu a ascuns perplexitatea lui Noica după întâlnirile cu Eugen Simion și Nicolae Manolescu. După întâlnirea cu primul critic literar, Noica i-a mărturisit, palid, de intenția lui Eugen Simion, proaspăt beneficiar al unei burse la Paris, de a lucra în capitala Franței la un proiect, o monografie dedicată lui... Marin Preda, ceea ce echivala cu o lipsă flagrantă de instinct cultural. Noica ar fi fost supărăt și pe Nicolae Manolescu: era mirat de planul cronicarului de la „România literară” de a scrie o monografie consacrată lui Titu Maiorescu ignorând sursele de inspirație ale celui din urmă. Andrei Pleșu susține că afirmarea lui Noica pe scena literară trebuie înțeleasă în condițiile în care scena filosofiei era monopolizată de nechamați „filosofi” precum Boboc și Cazan.

Referindu-se la presupusa acuzație de elitism, Andrei Pleșu a declarat răspicat: „Din când în când apare un cuvânt infamant: *elitist*. Se vorbește despre elitismul nostru, al grupului de la Păltiniș. *Elitismul* a devenit un fel de porcărie, cum erau pe vremuri termenii *burghez*, *burghezo-moșieresc*; acum se spune *elitismul funciar* sau alte chestii de-aștea”. Apoi, scuzându-se pentru *furor*-ul de care s-a lăsat cuprins și, după clarificarea adusă de Mircea Martin, care a susținut că nu a dat o conotație peiorativă sintagmei *elitism funciar*, Andrei Pleșu a renunțat la tonul polemic, admînd că stilul aplicat, critic al lui Mircea Martin anunță o optică benefică de aplecare asupra subiectului numit Grupul de la Păltiniș, în răspîr cu abordările din presă, inclinate spre băscălie. Totuși, Andrei Pleșu a ținut să precizeze că dihotomia dintre literatură și filosofie este marginală în *Jurnalul de la Păltiniș* și că G. Liiceanu și Noica nu au construit o *strategie* de promovare, ci au publicat doar o carte (care a putut apărea datorită lui Ion Ianoși). Andrei Cornea a încercat la rândul său să lămurească rădăcinile disputei dintre filosofie și literatură și a lansat o întrebare, care a rămas fără răspuns: de ce a permis, totuși, cenzura apariția *Jurnalului*.

În încheiere, Sorin Antohi a scos în evidență o anumită ambiguitate a lui Noica, care este de regăsit și în dualismul generației interbelice, care a oscilat între autohtonism și

modernism. Sorin Antohi a mai dezvoltat și o observație, făcută inițial de Sorin Vieru, privind delimitarea recentă a lui Gabriel Liiceanu de fenomenul Păltiniș, care s-a vădit odată cu afirmația aparent şocantă, cum că „Noica ne pregătise pentru un meci care nu era al nostru”.

Cristian Vasile

PROGRAMUL: „EUROPA CENTRALĂ, ȚĂRILE ROMÂNE ȘI SPAȚIUL PONTIC”. LISTA COMUNICĂRILOR DIN OCTOMBRIE 2004-IULIE 2005

I. Miercuri 20 octombrie 2004: 1. Andrei Pippidi, *Criza politică din Moldova anilor 1547-1564: o mărturie neașteptată*; 2. Ștefan Andreeescu, *Caffa, hanul crâmlean Hadji Ghirai și Moldova: noi știri dintr-un act genovez*.

II. Vineri 3 decembrie 2004: 1. Nagy Pienaru, *Un proiect pontic al șahului Abbas I cel Mare*; 2. Anca Popescu, *Giurgiu – Sam Giorgio – Yergöyü*.

III. Marți 25 ianuarie 2005: Sergiu Iosipescu, *Cartografia nautică a Pontului Stâng: de la finele Evului Mediu la începutul epocii moderne*.

IV. Luni 28 februarie 2005: Ovidiu Cristea, „*Pactul cu diavolul*”: proiecte de alianță veneto-otomană în timpul domniei lui Baiazid al II-lea.

V. Miercuri 13 aprilie 2005, 1. Ștefan Andreeescu, *Principatul Mingreliei și Poarta otomană: raporturi politice și comerciale*; 2. Ovidiu Cristea, *Un fiu al lui Ștefan cel Mare?*.

VI. Miercuri 11 mai 2005, Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Politica și economie în emisiunile monetare ale lui Ștefan cel Mare*.

VII. Marți 28 iunie 2005, Sergiu Iosipescu, *Forța maritimă a țărilor române în evul mediu: câteva observații*.

VIII. Joi 28 iulie 2005, Tatiana Cojocaru, *Comerțul Poloniei cu Imperiul Otoman. Pe marginea unei lucrări recente*.

În cadrul programului s-au prezentat călătorii de studii în Bulgaria, Franța, Rusia, Austria (Anca Popescu, Adrian Tertcel, Ileana Căzan), s-au discutat și avizat lucrări de plan și s-a lansat, în ianuarie 2005, volumul dedicat lui Ștefan cel Mare (actele simpozionului internațional de la Putna).

PROGRAMUL: „SURSE, INSTRUMENTE DE LUCRU ȘI ISTORIE SOCIALĂ”.

LISTA COMUNICĂRILOR DIN Ianuarie-Septembrie 2005

I. 24 ianuarie: 1. Maria Pakucs, *Negustorii din registrele vamale ale Sibiului 1500-1597*. 2. Gheorghe Lazăr, *Negustorimea în Țara Românească. Activitatea economică și strategii de integrare socială (sec. XVII-XVIII)*; 3. Andreea Iancu, „*Legături de suflet,*

legături de sânge". Reprezentări ale familiei și practica adopției în testamente (Țara Românească, sfârșitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea).

II. 6 februarie: Florina Constantin, *Robii țigani din proprietatea Bisericii în Țara Românească în secolul al XVII-lea.*

III. 23 martie: Andreea Iancu, *Moartea este tatăl care mă naște. Reprezentări ale morții ca naștere și forme de pietate în testamente (Țara Românească, secolul al XVII-lea).*

IV. 14 aprilie: Maria Crăciun, *Poliptice rurale din Transilvania și experiența religioasă a comunității săsești (sec. XV-XVI)*. Proiecție cu diapoziitive.

V. 16 mai: Alexandru Ciocîltan, *Catolicii din Țara Românească în secolul al XVII-lea, între identitate și asimilare.*

VI. 3 iulie: Kovacs Andras, *Instituția voievodului ardelean secolele XIII-XV*. Teză de doctorat, conducător acad. Demény Lajos.

VII. 11 august: Ședința de lucru: 1. Stabilirea planurilor de cercetare pentru anii următori; 2. Propuneri editoriale pentru Institutul Cultural Român.

VIII. 14 septembrie: 1. Mariana Lazăr, *Domeniul funciar al mănăstirii Cotroceni. Constituire și evoluție (sec. XVII-XVIII)*. Teză de doctorat, conducător Paul Cernovodeanu; 2. Tüdös Kinga, *Diplomatarium secuiesc. Testamente sec. XVII*, vol. X, lucrare de plan. Referente Violeta Barbu, Demény Lajos.

În cadrul ședințelor programului s-au purtat discuții referitoare la editarea documentelor medievale și s-au prezentat recente publicații românești și străine.

NOTE ȘI RECENZII

**Pisma i bumaghi imperatora Piotra Velikogo*, vol. XIII/2, ed. N. F. DEMIDOVA, T. S. MAIKOVA, L. A. NIKIFOROV, E. P. PODIAPOLSKAIA, A. A. PREOBRAJENSKI, Izdatelstvo „Drevlehranilișce”, Moskva, 2003, 680 p.

După o întrerupere de 11 ani, celebra colecție de documente intitulată *Pisma i bumaghi imperatora Piotra Velikogo* (Scrisori și hârtii ale împăratului Petru cel Mare), inițiată în 1887, s-a îmbogățit cu un nou volum (XIII/2). Acesta acoperă perioada 14/25 iunie 1713 – 31 decembrie 1713 și ianuarie 1714. Editorii acestui volum sunt prestigioși istorici ruși, foarte buni cunoscători ai istoriei Rusiei în timpul domniei țarului Petru cel Mare (1689-1725).

Volumul începe cu o *Prefață* (p. 3-4), urmată de *Lista abrevierilor* (p. 5-7). În continuare sunt publicate actele oficiale și scrisorile particulare emise de Petru cel Mare în perioada sus-amintită (p. 8-247). Urmează amplele și bogatele *Note de subsol* (p. 248-580). Împreună cu acestea sunt publicate, integral sau fragmentar, și numeroase alte documente din acea perioadă. Este vorba despre scrisori și rapoarte trimise țarului, precum și despre scrisori făcând parte din corespondența între importante persoane terce. Foarte utilii *Indici* (p. 582-677) și *Sumarul* (p. 679) încheie acest volum.

Majoritatea documentelor publicate în cadrul acestui volum se referă la probleme militare și politico-diplomate. Totuși, nu lipsește nici documentele privitoare la probleme economice și sociale, precum și la aspecte ale organizării interne a statului rus în acea vreme. După cum era de așteptat, cele mai multe informații privind participarea Rusiei la „Războiul nordic” antisuedez (1700-1721). În 1713, trupele ruse au repurtat importante victorii împotriva trupelor suedze în Finlanda și în Pomerania. Există și informații referitoare la evoluția relațiilor ruso-otomane în acea vreme. După semnarea tratatului de pace rusuo-otoman de la Edirne (13/24 iunie 1713), au urmat ratificarea acestuia și începerea operațiunilor de trasare pe teren, la nord de Marea Neagră, a graniței dintre cele două imperii. În acest context, apar și câteva știri privitoare la Moldova și Țara Românească. Conducătorii Rusiei doreau să folosească ajutorul acestor state pentru consolidarea puterii ruso-otomane și pentru obținerea de noi informații din interiorul Imperiului otoman. De asemenea, ci se străduiau să păstreze relații bune cu conducerii români în vederea declanșării unui nou război antilotoman (după încheierea „Războiului nordic”).

Lucrarea se prezintă în condiții grafice deosebite, după cum stă bine unui volum al unei astfel de colecții de documente. Salutăm apariția sa și sperăm în continuarea acestui îndelungat și mare efort al istoricilor ruși. Este evidentă marea importanță a acestui volum și a întregii colecții pentru toți specialiștii care studiază istoria Rusiei și a statelor vecine cu aceasta (inclusiv a Țărilor Române) în secolul al XVIII-lea, dar și în secolele următoare.

Adrian Tertecel

* *Un suflet pentru Europa. Dimensiunea religioasă a unui proiect politic*, coord. Radu Carp, Edit. Fundației Anastasia, București, 2005, 370 p.

Editura Fundației Anastasia a publicat recent, sub titlul *Un suflet pentru Europa. Dimensiunea religioasă a unui proiect politic*, lucrările seminarului de la Sibiu, din 16-19 noiembrie 2004, organizat de Fundația Konrad Adenauer în colaborare cu Biserica Stavropoleos și Academia Evanghelică din Sibiu. Dezbaterile, devenite anuale, au reunit la Academia Evanghelică și Mănăstirea Sâmbăta teologi, preoți, istorici, filozofi, politologi, pentru a reflecta, dincolo de discursul tehnic cu care ne-au obișnuit până acum analizele integrării europene, asupra dimensiunii spirituale a integrării europene.

Spre deosebire de anul precedent, lucrările par a fi răspuns mai direct temei, depășind limitele stricte ale disciplinelor universitare și oprindu-se asupra redefinirii valorilor, secularizării, a legitimității proiectului ambicioș al unificării europene, care poate fi asigurată numai de valori împărtășite. Au fost contribuții pe tema dialogului între anglicani și protestanți (Ionuț Tudorie), contribuția gânditorilor anglicani la proiectul european, apărută după conferință, în spiritul acesteia (Mihail Neamțu și Geoff Kimber), despre iudaism și integrare europeană (Harry Kuller), pe tema rădăcinilor culturale romane ale Europei unite (Alin Tat), a doctrinei sociale a bisericilor (Violeta Barbă, Rudolf Uertz, Ionel Ungureanu), a moștenirii părintelui Scrimă și „ecumenismul contemplativilor” (Bogdan Tătaru-Cazaban), despre secularizarea în Europa occidentală (Ulrich Ruh) și o privire asupra opoziției față de secularizare a bisericilor majoritare din Estul Europei (Dorina Năstase), despre rolul laicatului în Biserica Ortodoxă Română (Nicolae Stroescu-Stănișoară, Florin Frunză), elementele unui program creștin-democrat în România (Marius Băzu), Biserica Ortodoxă Română și integrarea europeană (Iulia Conovici, Radu Carp, Radu Preda), dimensiunea religioasă a Europei (Ioan I. Ică Jr.). Editorul volumului a fost Radu Carp, jurist și conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității din București. Debutul cuprinde un cuvânt înainte din partea Dr. Gunter Dill, directorul Fundației Konrad Adenauer, și a Ierom. Iustin Marchiș, parohul Bisericii Stavropoleos.

Dacă limitele disciplinelor universitare au fost ceva mai puțin stricte în 2004, s-au menținut însă bariere în zona teologică propriu-zisă, contribuțile scrise din partea clericilor altor confesiuni lipsind din păcate din volumul. De asemenea, este regretabilă absența comunicării Mirunei Tătaru Cazaban, care s-a opus asupra amintirii și operei profesorului Alexandru Duțu, text care ar fi putut de altfel oferi, alături de evocarea personalității părintelui André Scrimă, un cadru spiritual cuprinzător și deschis unui dialog real inter-confesional. O absență notabilă este și cea a intervenției spumoase a lui Toader Paleologu, prezent la conferință, în pofida perioadei electorale.

S-au conturat câteva teme care oferă un cadru de dialog interconfesional real, printre care la loc de cinste se află poziționarea față de social a confesiunilor, urmând lupta cu indiferența religioasă și implicarea în problemele lumii de azi.

Alte teme, care vizau direct problematica dezbatării, au putut fi atinse din păcate numai prin exprimări aluzive ori au fost total eliminate. Dacă dialogul între religii îndepărțate de ortodoxie sau aluzii la bazele spirituale ale Europei unite au fost preferate de o serie de vorbitori, fiind acceptabile pentru majoritate, discursul general al reprezentanților altor culte se datoră printre altele omisiunii din partea organizatorilor de a informa unele culte minoritare asupra temei și mizei conferinței. Aceleași omisiuni s-au regăsit din nefericire în editare, astfel rezultatul fiind o limitare a diversității și a deschiderii față de cei care nu au fost prezenti și rezultatelor zilelor de reflecție. Tema propriu-zisă a dialogului ecumenic între confesiunile creștine a fost abordată numai indirect sau mai degrabă în pauze.

În mod surprinzător, timpul alocat unei intervenții care trasa o paralelă între rezistența la secularizare a două biserici majoritare est-europene, Biserica Catolică Poloneză și Biserica Ortodoxă Română, s-a sfârșit brusc în momentul în care intervenția a atins problema încălcării libertății religioase în Transilvania de către Biserica Ortodoxă Română. De aceea nu putem decât să remarcăm cu tristețe faptul că editorul a simțit nevoie să sublinieze contrariul în cuprinsul cuvântului său înainte, și anume faptul că „părintele Iustin Marchiș a moderat fără părtinire dezbatările din cadrul seminarului” (*Introducere*, p. VIII).

Ultima parte a seminarului a fost de altfel destul de animată și dominată de preocuparea reprezentanților laicatului ortodox din țară față de imaginea Bisericii Ortodoxe Române în Occident. Desigur, reprezentanți ai altor culte au remarcat, în măsura în care moderarea „nepărtinitoare” le-a permis, faptul că o reprezentanță a Bisericii Ortodoxe Române cu statut diplomatic și finanțare de stat ar identifica pe plan juridic statul român și biserică majoritară.

Să fie oare secularizarea abia la început în România, „afectate fiind doar media și unele organizații care militează pentru laicism?” (Ierom. Iustin Marchiș, p. XV). Sunt secularizarea și provocările post-modernității echivalente, aşa cum pare să sugereze părintele Marchiș? Oare surpriza Ierom. Marchiș față de prezența tinerilor nu sesizează mai degrabă avansul implacabil al secularizării? Dar de ce să vedem în secularizare numai versantul negativ, pentru că, aşa cum remarcau profesorii germani prezenți, secularizarea a adus cu ea și elemente pozitive, obligând mai ales confesiunile creștine tradiționale la o mai mare implicare socială, la revalorizarea rolului laicatului și în general la reformularea raporturilor lor cu alte confesii, sub presiunea non-discriminării impuse de instituțiile europene, care par a valoriza uneori mai mult demnitatea umană decât o face creștinismul instituționalizat?. În acest sens, Dr. Gunter Dill sublinia faptul că în UE „s-a intensificat mai degrabă distanțarea de Biserică, făcându-i pe mulți să devină neîncrezători față de mesajul salvator care a avut ca rezultat excluderea și discriminarea” (p. XII). Astfel este poate de preferat o mai mare autonomie a religiei față de stat, fără ca aceasta să însemne cu necesitate o dezangajare socială. Directorul reprezentanței Fundației Konrad Adenauer din România atrage atenția în finalul intervenției sale asupra faptului că „biserica majoritară din România va avea un statut minoritar în UE”. Probabil că acest statut va duce și la îndepărțarea autocolantelor de pe ușile chiliilor de la Mănăstirea Sâmbăta de tipul „accesul interzis ereticilor”...

Dorina Maria Năstase

VIOREL ACHIM, CONSTANTIN IORDACHI (coord.), *România și Transnistria: problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, Edit. Curtea Veche, București, 2004, 376 p.

În 2004 a apărut la editura Curtea veche volumul *România și Transnistria: problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, coordonat de Viorel Achim și Constantin Iordachi. Este vorba despre editarea unor comunicări prezentate în cadrul coloquiu *Studiul Holocaustului în istoriografia română recentă: Dezbateri teoretice, perspective comparative și aspecte etice*, organizat în iunie 2002 de Civic Education.

Prin această colecție de studii, coordonatorii și-au propus să ofere un forum de discuție istoricilor Holocaustului în România în contextul profesionalizării treptate a cercetării.

Contribuțiile semnate de autori de prestigiu sunt grupate în patru părți: *Problema Holocaustului în studiile românești. Politicile față de evreii și țiganii din România în perspectivă regională. Chestiunea evreiască în România. Aspecte legislative și ideologice în context internațional și Implicații juridice contemporane.*

Grupajul dedicat istoriograficii românești a Holocaustului este deschis de studiul lui Constantin Iordachi, *Problema Holocaustului în România și Transnistria – dezbatere istoriografică*. Autorul arată că relativă noutate a preocupărilor pe această temă a istoricilor români și ignorarea dezbatelor teoretice și metodologice din istoriografiile vest-europene și nord-americane sunt motivele pentru care istoriografia română a Holocaustului este încă într-o fază incipientă, mai mult descriptivă decât analitică. Autorul constată însă o evoluție a cercetării în sensul încercării de explicare a evenimentelor, fie ca rezultat al influenței externe (teoria funcționalistă), fie al evoluțiilor interne a societății românești (teoria intenționalistă).

Prin contribuția sa intitulată *Reflecții pe marginea nouă istoriografie despre Holocaust din România*, Irina Livezeanu dezvoltă discuția asupra lipsei de comunicare dintre istoriografia românească și cea internațională. Ignorând rezultatele cercetărilor realizate de alți istorici înaintea lor, istoricii români se văd adesea în situația de a reface drumul deja parcurs de aceștia, fără sprijinul metodologic existent.

Analiza este continuată pentru istoriografia moldovenească de Igor Cașu, în studiul intitulat *Problema exterminării evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial în istoriografia moldovenească post-sovietică*. Autorul pune în evidență politicizarea problemei Holocaustului. Astfel, istoriografia „comunizantă” utilizează această temă pentru atacarea României, în timp ce istoriografia „naționalizantă” o abordează prea puțin, fie din lipsă de interes, fie în încercarea de evitare a aspectelor incomode ale istoriei românești. Igor Cașu pledează în încheiere pentru o abordare mai puțin ideologizată a istoriei Holocaustului în Transnistria și pentru aceeași racordare a cercetării locale – în spățiu și în timp – la cea internațională.

În grupajul dedicat perspectivelor regionale asupra politicii evreiești și țigănești din timpul celui de-al doilea război mondial, Mariana Hausleitner publică un articol intitulat *De la modernizarea Bucovinei la Holocaust, 1918 – 1944*. Autoarca analizează Holocaustul evreilor bucovineni din perspectiva politicii de românizare a provinciei după 1918, radicalizată în condițiile crizei economice din prima jumătate a anilor '30, care a dus la violențele și expulzările din anii premergători celui de-al doilea război mondial. Ea subliniază rolul jucat de inteligențialitatea naționalistă românească din epocă și atrage atenția asupra riscului idealizării acelei generații de către societatea românească și readucerii în actualitate a discursului șovinist pe care aceasta l-a practicat.

Urmează studiul lui Victor Neumann despre *Ebreii din Banat și Transilvania de Sud în anii celui de-al doilea război mondial*, care oferă o explicație a supraviețuirii evreilor din aceste regiuni în epocă. Autorul argumentează că deși statul român i-a privit cu suspiciune pe evrei bănățeni și ardeleni, aceștia au fost cruțați de la deportare datorită unui complex de factori interni și externi. Astfel, pe fundalul incertitudinii lui Antonescu privind soarta teritoriilor de Vest ale țării la sfârșitul războiului, presiunile internaționale și demersurile liderilor locali, atât evrei, cât și creștini, și-au atins scopul, amânând până la abandonare planurile de deportare.

În studiul său privind *Transnistria: câteva considerații despre semnificația acesteia pentru Holocaust din România*, Dennis Deletant consideră că „la baza politicii lui Antonescu față de evrei a stat obsesia sa cu privire la pericolul bolșevic” (p. 164). În viziunea sa, aceasta explică tratamentul diferențiat aplicat evreilor din regiunile de graniță cu URSS. Basarabia și Bucovina, deportați masiv, și celor din restul provinciilor, în mare parte cruțați. În privința politicii de deportare, autorul identifică două etape distincte: până în 1942, perioadă în care autoritățile române și germane au

cooperat, și după 1942, când autoritățile române s-au desprins de direcția germană, refuzând soluția finală și încetând deportările evreilor în Transnistria. Dennis Deletant explică aceasta prin efectele dezastrului de la Stalingrad, dar și ale protestelor familiei regale române. Această modificare de politică din 1942 a dus, în opinia sa, la specificul Holocaustului din România: spre deosebire de evreii din Ucraina de peste Bug, evreii din Transnistria au murit mai lent, de foame și boli, dar au avut și un grad mai ridicat de supraviețuire la sfârșitul războiului.

O notă aparte face în acest volum contribuția lui Viorel Achim, care se referă la problema adesea omisă de istoricii Holocaustului, a deportării țiganilor în Transnistria în perioada 1942-1944: *Atitudinea contemporanilor față de deportarea țiganilor în Transnistria*. Autorul arată că pe fundalul lipsei unei propagande antonesciene antițigănești de anvergura celei antievreiești, opinia publică românească a fost luată prin surprindere de aceste deportări și nu le-a privit favorabil. Ca dovedă, protestele diverselor comunități care cereau crucea grupurilor de țigani din localitate, argumentând importanța lor în viața economică și socială locală. Cu toate acestea, protestele cu motivele principiale venind din partea unor asociații mai largi nu au fost la fel de numeroase.

Următoarea secțiune a volumului, dedicată abordării în context internațional a aspectelor ideologice și legislative ale Holocaustului din România, grupează două studii care analizează natura politicii antievreiești a lui Ion Antonescu și legăturile sale cu fascismele contemporane. În contribuția sa *Bazele doctrinare ale antisemitismului antonescian*, Lya Benjamin contestă teoria naturii conjuncturale a antisemitismului antonescian, afirmând, din contra, existența unui antisemitism doctrinar, bază a unui program antievreiesc bine conturat. Autoarea consideră antisemitismul antonescian ca având un trunchi comun cu fascismul italian și cel german, identificându-i ca surse teoriile antisemite ale lui A.C. Cuza și doctrina statului etnocratic a lui Nichifor Crainic și ca elemente de bază naționalismul, xenofobia și rasismul. Autoarea face în final o diferență între antisemitismul antonescian și nazism, în sensul că în timp ultimul a urmărit exterminarea completă a evreilor, primul a avut ca scop purificarea etnică a României prin orice mijloace, printre care exterminarea fizică a fost doar unul (p. 250).

În continuarea contribuțiilor Lyei Beniamin și Dennis Deletant, studiul lui Ottmar Trașcă, *Relațiile româno-germane și chestiunea evreiască: august 1940 – iunie 1941*, oferă o analiză elaborată a influenței ideologice naziste și a politicii hitleriste asupra politicii antievreiești antonesciene. Teza articoului este că declanșarea Holocaustului în România a avut două cauze majore, interconectate: influența germană și antisemitismul lui Ion Antonescu. În acest sens, autorul dezvoltă teza susținută și de Lya Beniamin, aducând argumente variate, de la afirmații și note ale mareșalului, până la mărturii ale unor observatori din epocă.

Ultima parte a volumului readuce discuția în prezent, printr-un studiu asupra aspectelor jurice contemporane, realizat de România - Elena Iordache: *Protecția demnității umane versus limitarea libertății de exprimare: Ordonanța de Urgență nr. 31 din 31 martie 2002*. Pornind de la încercările de stabilire a unor standarde internaționale în acest domeniu și modelele american, francez, german și maghiar, autoarea analizează principalele prevederi legale românești care interzic propaganda neo - nazistă și negarea Holocaustului, constatăndu-le punctele slabe, parte a explicației faptului că rămân în mare parte neaplicate.

Adriana Gheorghe

IGOR ANDREEV, *Aleksei Mihailovici, Molodaia Gvardiia*, Moskva, 2003, 640 p.

De-a lungul veacurilor, istoria Rusiei s-a împălit strâns cu istoria a numeroase state și popoare (inclusiv cu cea a românilor). Din această cauză, se cuvine să acordăm multă atenție lucrărilor importante privitoare la acest subiect. Printre aceste lucrări se numără și monografia istoricului rus Igor Andreev dedicată vieții și domniei țarului Aleksei Mihailovici Romanov (1645-1676). Precizăm că acest țar a fost fiul țarului întemeietor de dinastie Mihail Fiodorovici Romanov (1613-1645) și tatăl țarilor Fiodor Alekseevici Romanov (1676-1682) și Petru cel Mare (1689-1725), precum și al prințesei regente Sofia Alekseevna Romanova (1682-1689).

Lucrarea are următoarea structură. Ea începe cu o *Prefață* (p. 5-6) scrisă de autor. Acesta subliniază motivațiile elaborării lucrării (marea importanță a subiectului și unele lipsuri în cercetarea sa) și își exprimă speranța de a fi reușit să aducă noutăți importante, atât prin abordarea globală a problematicii respective, cât și prin amplă și atentă utilizare a rezultatelor obținute de istoricii predecesori, precum și a izvoarelor istorice de epocă. În timpul domniei țarului Aleksei Mihailovici Romanov, Rusia a făcut primii pași pe calea modernizării, s-a întărit pe plan intern, a cucerit noi teritorii în Europa și în Asia, iar prestigiul său internațional a crescut. Din aceste motive, epoca respectivă este foarte importantă, atât pentru istoria Rusiei, cât și pentru istoria altor state și popoare.

Mulășteptatul fiu de țar este titlul capitolului I (p. 7-72) al acestei lucrări. Sunt prezentate nașterea (19/29 martie 1629) lui Aleksei Mihailovici Romanov, precum și copilaria și adolescența sa până în momentul urcării sale pe tronul Rusiei (13/23 iulie 1645). De asemenea, capitolul conține și câteva pagini referitoare la domnia țarului Mihail Fiodorovici Romanov, precum și la starea în care se afla Rusia atunci când acesta a lăsat-o moștenire fiului său.

Capitolul al II-lea se intitulează *Vremea răscoalelor* (p. 73-134). Primii ani (1645-1650) ai domniei țarului Aleksei Mihailovici Romanov au fost foarte dificili. Tânărul și neexperimentatul suveran rus s-a confruntat atât cu lupta pentru supremație între principalele grupări nobiliare, cât și cu răscoale ale orășenilor din Moscova, Novgorod și Pskov. Îmbinând folosirea forței cu tactul și acordarea unor concesii, țarul a reușit, în final, să stabilizeze situația. De asemenea, el a început consolidarea Rusiei pe plan politico-administrativ, juridic, militar, cultural-religios și economic.

Perioada consolidării este titlul capitolului al III-lea (p. 135-260) al acestei lucrări. Se abordează perioada 1650-1654. A fost continuată intens activitatea de consolidare a statului rus începută în perioada anterioară. În 1652, Nikon a devenit patriarhul bisericii ortodoxe ruse. În anul următor (1653), cu sprijinul țarului, el a început aplicarea celebrei sale reforme bisericești. În mod practic, aceasta însemenă corectarea cărților de cult și a ritualurilor bisericii ortodoxe ruse pentru a le pune în concordanță deplină cu cele ale bisericii ortodoxe grecești. Astfel, Rusia se întărea pe plan intern, iar prestigiul său în fața popoarelor creștin-ortodoxe (aflate sub stăpânire sau suzeranitate otomană și poloneză) creștea. Profitând de răscoala antipoloneză a cazacilor ucraineni (1648-1654), Rusia a început să pună în practică vechile sale planuri de creare a unui imperiu panortodox sub conducerea țarului. Polonia și Portii urmău să le fie smulse întinse teritorii (inclusiv Moldova, Țara Românească și bazinul Mării Negre). În ianuarie 1654, Rusia a anexat fostele provincii poloneze aflate în regiunile centrale și estice ale Ucrainei de astăzi. Astfel a început războiul rusu-polono-crimeean din 1654-1667.

Capitolul al IV-lea poartă titlul *Perioada confruntărilor* (p. 261-350). Anii 1654-1658 au adus Rusiei atât confruntări militare și politico-diplomatice pe plan internațional (cu Polonia și Hanatul Crimeii, dar și cu Suedia), cât și o importantă confruntare pe plan intern (între țar și patriarhul Nikon). Marile succese militare rusești din 1654-1655 au fost puse sub semnul întrebării

prin declanșarea de către țar a unui război rusu-suedez (1656-1661), după ce se încheiașe doar un fragil armistițiu rusu-polonez (1656). Contraofensiva polono-crimeeană, declanșată în 1658, a obligat Rusia să treacă la defensivă. Tot în 1658, fără să demisioneze sau să fie demis, patriarhul Nikon a părăsit scaunul patriarhal și s-a retras la o mănăstire. Toate aceste evenimente au produs neliniște în interiorul Rusiei și au determinat scăderea prestigiului său internațional (inclusiv în rândurile românilor și ale popoarelor creștin-ortodoxe din Imperiul otoman).

Istoria Rusiei în anii 1658-1667 este analizată în capitolul al V-lea, intitulat *Marele monarh* (p. 351-530). Trupele poloneze și crimeene au reocupat cea mai mare parte a actualelor teritorii ale Lituaniei și Bielorusiei, precum și Ucraina de la vest de Nipru. În același timp, în interiorul Rusiei au avut loc câteva răscoale având cauze economice, sociale, religioase și etnice. Cu calm și fermitate, țarul a făcut față cu succes tuturor acestor provocări. Anul 1667 a adus suveranului rus succese decisive atât pe plan internațional, cât și pe plan intern. În ianuarie 1667, a fost încheiat la Andrusovo (lângă Smolensk) un armistițiu rusu-polonez pe termen de 13 ani și 6 luni. Reînnoit în 1678, acest armistițiu va fi înlocuit în 1686 printr-o „pace veșnică” rusu-poloneză. Polonia recunoștea oficial anexarea de către Rusia a regiunii Smolensk, a Ucrainei de la est de Nipru, a orașului Kiev și a regiunii Zaporozie (Pragurile Niprului). Astfel, începea satelizarea lentă, dar sigură, a Poloniei de către Rusia. În același timp, statul rus obținea o excelentă bază de pornire la atac în vederea ocupării și anexării teritoriilor otomano-tătare de pe litoralul nordic al Mării Negre. Pe plan intern, în 1667, după ce înăbușise răscoalele anterior menționate, țarul a organizat un sinod creștin-ortodox internațional. În cadrul acestuia, Nikon a fost demis din funcția de patriarh al bisericii ortodoxe ruse și a fost exilat la o mănăstire. Astfel, în 1667, țarul a triumfat atât asupra adversarilor externi, cât și asupra celor interni.

Spre sfârșitul vieții este titlul capitolului al VI-lea (p. 531-616), ultimul al acestei lucrări. În anii 1667-1676 (cei din urmă ai domniei țarului Aleksei Mihailovici Romanov), Rusia și-a continuat consolidarea internă și expansiunea teritorială. Colaborarea rusu-poloneză începută în 1667 a neliniștit Poarta și Hanatul Crimeei (vasal al sultanului începând din 1475). În anii 1667-1672, între blocul rusu-polonez și blocul otomano-crimeean a fost pace tensionată. După înfrângerea răscoalei cazaco-țărănești conduse de Stepan Razin (1670-1671), țarul și-a întărit controlul asupra cazacilor de pe Don și a celor de pe Nipru. El plănuia ca, după câțiva ani, folosind Polonia în scop de diversiune, să atace blocul otomano-crimeean pentru a pune stăpânire pe litoralul nordic al Mării Negre. La rândul său, Polonia spera ca, utilizând ajutorul Rusiei, să reanexeze Ucraina dintre Bug și Nipru (controlată de hatmanul cazac filootoman Doroșenko) și chiar să-și instaureze stăpânirea asupra Moldovei și Țării Românești. Planurile Porții prevedeaau scoaterea Poloniei de sub influența Rusiei și formarea unei bariere antirusești polono-ucrainene. Războiul polono-otoman din 1672-1676 a fost declarat și câștigat de Poartă. Otomanii au anexat provincia poloneză Podolia. Dar Polonia a devenit un apăr dușman al Porții, așteptând doar momentul potrivit pentru a-și lua revanșa. Știind că Rusia va fi următoarea țintă atacată de blocul otomano-crimeean (care nu putea tolera consolidarea stăpânirii rusești în Ucraina de la est de Nipru și în regiunea Pragurilor Niprului), țarul a declarat războiul rusu-otoman din 1673-1681. În anul 1675, teritoriul căzăcesc filootoman dintre Bug și Nipru a fost alipit Rusiei. În decembrie 1675, țarul a hotărât organizarea unei mari campanii militare rusești având ca țintă Peninsula Crimeea. Însă la 29 ianuarie/8 februarie 1676, Aleksei Mihailovici Romanov a închetat din viață. Conducerea Rusiei și a războiului antotoman i-a revenit fiului său Fiodor Alekseevici Romanov (în vîrstă de 15 ani).

În concluzie, în posida marilor dificultăți interne și externe întâmpinate, domnia țarului Aleksei Mihailovici Romanov a fost benefică pentru Rusia. Țara s-a întărit pe plan intern și a făcut primii pași spre modernizare (mai ales pe plan militar și tehnico-științific), fiind aduși specialiști

occidentali și producându-se primele spărțuri în zidul care o despărțea de Occident. S-a pregătit astfel terenul pentru mariile reforme întreprinse mai târziu de Petru cel Mare. Pe plan internațional, Rusia și-a continuat expansiunea în Siberia, ajungând până la Oceanul Pacific și devenind vecină cu China. În Europa, Rusia a smuls Poloniei importante teritorii și a început satelizarea acesteia. Respectivele teritorii au devenit o excelentă bază de atac pentru viitoarea ocupare și anexare de către Rusia a teritoriilor otomano-tătare de pe litoralul nordic al Mării Negre. Astfel, țarul Aleksei Mihailovici Romanov a lăsat moștenire urmașilor o Rusie mai puternică atât pe plan intern, cât și pe plan internațional, dormică și capabilă să se extindă spre Marea Neagră, Polonia și Marca Baltică.

Notele de subsol (p. 617-633), *Lista abrevierilor* (p. 634), *Tabelul cronologic* (p. 635-636) și *Sumarul* (p. 637-638) întregesc, în mod binevenit, această lucrare.

Meritele acestei lucrări sunt indiscutabile. Avem în fața noastră o monografie amplă și unitară care prezintă, coerent și convingător, atât viața și activitatea sus-amintitului țar, cât și evoluția Rusiei pe plan intern și internațional în acea vreme. Lucrarea este foarte bine documentată, autorul dovedind o mare putere de sinteză și aducând numeroase nouățiți. Expunerea este împedite și cursivă. Concluziile sunt clare și, în majoritate, pertinente.

În mod inevitabil, o lucrare atât de complexă și dificilă are și unele lipsuri. Astfel, lucrările științifice turcești și izvoarele istorice otomane nu au fost deloc folosite. De asemenea, au fost insuficient utilizate lucrările științifice și izvoarele istorice occidentale. Pe plan interpretativ, autorul recunoaște că, în 1654, Rusia și-a început expansiunea spre Marca Neagră și Țările Române. Însă pretinde (incorrect) că Rusia a urmărit, în primul rând, nu obținerea de avantaje economice și politice, ci eliberarea popoarelor creștin-ortodoxe de sub stăpânirea Poloniei și a Imperiului otoman.

Cele câteva lipsuri sus-menționate nu scad însă valoarea acestei lucrări a experimentului istoric rus Igor Andreev. Ea este foarte importantă și utilă pentru toți istoricii care studiază istoria Rusiei și a statelor europene vecine cu aceasta (inclusiv a Țărilor Române) în secolul al XVII-lea, dar și în secolele următoare.

Adrian Tertecel

CAROL AL II-LEA REGELE ROMÂNIEI, *Însemnări zilnice*, vol. IV (8 septembrie 1940 – 19 mai 1941), Edit. „Scripta”, București, 2003, 366 p.

Recent, la editura bucureșteană „Scripta”, a apărut cel de al patrulea volum continuând însemnările zilnice ale Regelui Carol al II-lea din perioada 8 septembrie 1940 – 19 mai 1941, ediție științifică îngrijită, note, glosar și indice de conf. univ. dr. Nicolae Rauș, studiu introductiv semnat de prof. univ. dr. Ioan Scurtu. Volumul este necesar, atât exogezei istorice, cât și mediilor de cititori, înlesnind o mai bună înțelegere a vieții politice românești înainte de intrarea României în cel de al II-lea război mondial, la 22 iunie 1941.

Dacă însemnările din primele trei volume au fost așternute de Carol al II-lea în timp ce era încă rege al României, putând fi verificate prin confrontarea cu datele apărute în presă sau în diferite documente oficiale ori cu informații obținute din cadrurile guvernamentale sau ale Palatului Regal, de data aceasta însemnările sunt ale unui „om obișnuit”, cu strâmantările și preocupările legate de viața personală și de relațiile cu Elena Lupescu, dar din care nu lipsesc interesante informații referitoare la întâlnirile cu oameni politici români și străini care aduceau știri asupra situației din țară, dar și

aprecierile vizând viața politică românească, precum și evoluțiile europene și mondiale la începutul celei de a doua mari conflagrații a secolului trecut.

Astfel, am putea vorbi de față nevăzută a lui Carol al II-lea, aflându-i reflecțiile asupra acestor evoluții și a celor privindu-i pe Regele Mihai I, mareșalul Ion Antonescu și alte personalități care continuau să fie la conducerea țării și după plecarea sa în exil. Volumul al III-lea, apărut în anul 1998, se încheia la 7 septembrie 1940, cu însemnările lui Carol despre trecerea prin Iugoslavia după mai multe încercări de atacare a trenului în drumul pe teritoriul României, fapt care îl determinase să ceară sprijin lui Paul Karagheorghewici, pentru a-i asigura securitatea până la granița cu Italia. Speriat, în ziua de sămbătă, 7 septembrie consemna: „Crezusem că ieri a fost ziua cea mai groaznică din viața mea. Am greșit. Azi a fost mai rău. A fost cea mai oribilă, acea care mă umple de dezgustul cel mai cumplit și-ți face rușine că te-ai născut român și om.”

Zilele de început ale exilului sunt creionate de fostul suveran cu durere și revoltă. Nu se putea acomoda cu condiția de om obișnuit, văzându-se fără puterea sceptrului regal, dar are conștiința durabilității scrisului, ceea ce îl face să fie foarte grijilu cu formularea însemnărilor. În ziua de vineri, 13 septembrie, scrie: „... Vine de la Franco un răspuns indirect .... că, pentru siguranța regelui Mihai și a României, sunt rugat să primesc ospitalitatea spaniolă .... Indignarea mea este extremă .... ajuns pe teritoriul spaniol sunt reținut de forță, un procedeu nemaiauzit în analele internaționale, care calcă orice principiu de onoare și drept de azil”. În 16 octombrie, consemna: „E ziua mea. Tristă aniversare în acest exil și în acest prizonierat din Spania.” Sâmbătă 23 noiembrie, așteptând să găsească o posibilitate de a părăsi Spania pentru a trece în Portugalia, face o confesiune autocritică surprinzătoare: „Gândindu-mă la trecut, văd clar că cea mai mare greșeală a mea și cea care a adus toate nenorocirile ce au urmat a fost cedarea în chestia Basarabiei. Ce cumplit de orbi au fost acei politicieni cari n-au voit să mă susție pentru rezistență.” (p 99). În Portugalia avea să ajungă pe căi lăturalnice, clandestin, dar în mai 1941 se va întrepta spre Cuba. E mai linistit, fapt ce îi permite să analizeze situația din țară, la 10 mai, consemnând: „Azi, la noi, e sărbătoare națională. Primul 10 mai fără mine ... Faptul că pe Mihai I-l au făcut mareșal este pentru mine extrem de semnificativ. Antonescu și-a pregătit terenul pentru el însuși ... că e hotărât a antrena România în război.” Avea dreptate, în luna următoare la 22 iunie 1941, generalul Ion Antonescu dădea ordin: „Ostași, vă ordon, treceți Prutul!”.

Lectura volumului este incitantă și instructivă deopotrivă pentru cercetătorul istoric și pentru cititorii îndeobște. Înțelegerea conținutului însemnărilor, a numeroaselor referiri la politica internațională, la nume de persoane și localități, este ușurată de multitudinea notelor explicative alcătuite de îngrijitorul ediției, conferențiarul universitar dr. Nicolae Rauș, care urmărind o metodologie științifică modernă de editare a documentului istoric, realizează, realmente, o carte în carte, făcând și mai benefică, mai prodigioasă cunoașterea unor aspecte esențiale din viața politică a României interbelice.

Gelcu Sefedin Maksutovici

MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU, *Bucovina în al doilea război mondial*, Edit. Junimea, Iași, 2004, 484 p.

Partea de nord-vest a Moldovei, cunoscută sub numele de Bucovina, măsurând 10 442 km, se bucură de o atenție neobișnuită, aparte, din partea istoricilor și cercetătorilor preoccupați de destinul acestei provincii românești aflată, timp de 144 de ani, sub administrație habsburgică (1774–1918).

Cartea supusă analizei noastre, cu o prefată de Gheorghe Buzatu, reprezintă materializarea editorială a tezei de doctorat a istoricului sucevean Mihai-Aurelian Căruntu, susținută în 2002 la Facultatea de Istorie, Geografie și Filosofie din cadrul Universității din Craiova, sub îndrumarea competență a binecunoscutului istoric Gheorghe Buzatu. Mihai-Aurelian Căruntu, muzeograf la Complexul Muzeal Bucovina din Suceava, este cunoscut cititorilor datorită contribuțiilor publicate în paginile unor publicații precum „Suceava” (Anuarul Complexului Muzeal Bucovinei), „Țara Fagilor”, „Europa XXI” (revista Centrului de Istorie și Civilizație Europeană, Filiala Iași a Academiei Române) și a. Volumul supus atenției noastre, masiv prin numărul de pagini și bogăția surselor documentare consultate de către autor, reflectă travaliul științific depus de către acesta, pe parcursul mai multor ani de cercetare în Arhivele Iсторice Centrale, Direcției Arhivelor Statului Suceava, extinsă în bibliotecile din Suceava, Iași, București, Craiova. Cartea lui Mihai-Aurelian Căruntu se impune în peisajul istoriografic actual nu atât prin dimensiuni ci, mai ales, prin originalitatea și densitatea demersului științific, întrucât în istoriografia problemei nimeni, până acum, nu a mai abordat această temă.

Volumul este structurat în 6 capitole și anume: I. *Bucovina la începutul celui de al doilea război mondial*, II. *Anexarea nordului Bucovinei în urma ultimatumului sovietic din iunie 1940*, III. *Drama refugiaților*, IV. *Nordul Bucovinei în perioada ocupării bolșevice (28 iunie 1940–9 iulie 1941)*, V. *Bucovina de la ultimatumul sovietic la războiul de reîntregire*, VI. *Considerații asupra situației Bucovinei în perioada iulie 1941–martie 1944, Încheiere, Izvoare și bibliografie selectivă, Anexe și Indice de persoane*.

Capitolul I analizează pe un spațiu generos – valorificând o bibliografie impresionantă – problema Bucovinei la începutul celui de al doilea război mondial, punând în lumină originile, declanșarea și primele desfășurări ale războiului în perioada 1939–1945. Succesiv, sunt abordate și analizate: situația geostrategică a României în 1939; Bucovina și drama Poloniei în septembrie 1939; România și problema Bucovinei în contextul raporturilor dintre Germania și URSS; situația României în primăvara anului 1940 și până la capitularea Franței. Situația refugiaților polonezi în Bucovina (septembrie 1939) formează tematica unui subcapitol aparte, autorul urmărind – în baza cercetărilor efectuate preponderent în arhivele sucevene – situația demnitarilor, militarilor și civilor polonezi, atitudinea autorităților române, sumele cheltuite de către acestea pentru cazare și a. În total, între 1939–1946, arată Mihai-Aurelian Căruntu, quantumul sumelor lunare cheltuite de către autoritățile române s-a ridicat la suma de 2 116 milioane de lei (p. 35). Autorul analizează succint caracterul alianței româno-polone (încheiată la 3 martie 1921) subliniind că, aceasta neavând un caracter *erga omnes* (față de toți – n.n.), nu a permis României, aflată într-un context politico-diplomatic și militar dificil, intervenția armată în sprijinul Poloniei. În schimb, a permis demnitarilor, militarilor și civilor polonezi să se refugieze pe teritoriul său – evacuându-i apoi în taberele plasate în sudul țării – asigurând tranzitarea tezaurului polonez prin teritoriul românesc spre Constanța, o parte fiind păstrat în seifurile Băncii Naționale până la 17 octombrie 1947, când a fost predat autorităților poloneze. Poate s-ar fi impus – una din scăderile istoricilor noștri care tangențial s-au ocupat de această problemă – apelul la valorificarea aparițiilor istoriografice poloneze (Tadeusz Dubicki cel mai avizat) în coroborarea unor informații și date relative la refugiații polonezi în România.

Piesa de rezistență a volumului (capitolul al doilea) – un veritabil excurs politico-diplomatic asupra momentelor care au precedat anexarea nordului Bucovinei de către Uniunea Sovietică – îi permite autorului să realizeze un studiu amănunțit asupra conținutului notelor ultimative din 26–27 iunie 1940, adresate României de către Uniunea Sovietică, o demonstrație clară de forță indusă de Moscova asupra Bucureștiului. Nordul Bucovinei nu s-a aflat niciodată sub ocupație rusă sau sovietică, nefigurând în sfera pretențiilor revizioniste ale Moscovei, motivație pentru care a

surprins până și Germania lui Adolf Hitler, în provincie trăind o populație multietnică, printre care se aflau și numeroși germani, puși – e drept – la adăpost, prin intermediul înțelegerii dintre autoritățile germane și sovietice.

Consecințele cedării – fără luptă – a nordului Bucovinei (alături de ținutul Herța și Basarabia) a luat prin surprindere populația din localitățile de frontieră. Aici locuitorii „s-au trezit pur și simplu cu blindatele sovietice în fața lor!” Autorul prezintă – în baza mărturiilor de arhivă, a memoriei, presei, studiilor – drama retragerii trupelor române, a administrației și a populației civile în fața înaintării trupelor sovietice.

Episodul tragic al refugiaților, deveniți prin forța unor împrejurări vitrege o problemă națională, este analizată și reflectată în baza unui bogat material de arhivă – multe dintre documente fiind inedite – în cadrul capitolului al III-lea. Autoritățile române, societatea civilă s-au organizat pentru ajutorarea refugiaților, oferindu-le hrana, adăpost, bani și asigurându-le cazare. În vremuri grele gesturile umanitare ne înnobilează existența, astfel Ilie Dugan a primit, „fără obligații de restituire”, 5 000 de lei de la bucovineanul I. E. Torouțiu, directorul revistei „Convorbiri literare” și membru corespondent al Academiei Române. „El, prietenul vechi de la Școala Militară din Botoșani și de prin închisoarea preventivă din Dorohoi - erau 23 de ani de-atunci - nu m-a uitat – nota autorul cronicii negre din istoria noastră – dar văzându-mă numai, mi-a înțeles situația”(p. 168).

În capitolul al IV-lea sunt analizate – în baza unei bogate bibliografii – măsurile introduse de către autoritățile sovietice în teritoriile anexate samavolnic, detașându-se represiunea stalinistă drept principala formă de manifestare a regimului sovietic.

Capitolul V analizează evoluția Bucovinei în intervalul temporal cuprins de la ultimatumul sovietic până la fireasca sa reîntregire în structurile statului român, autorul realizând o minuțioasă analiză asupra conținutului notelor ultimative sovietice din 26–27 iunie 1940.

Evoluția Bucovinei între 1941–1944 pe multiple planuri formează tematica (substanțială ca dimensiune) a capitolului VI. Reinstaurarea administrației românești în Bucovina precum și organizarea Guvernământului Bucovinei reprezintă teme generos abordate și analizate de către autor, prezentându-se dificultățile întâmpinate de către autoritățile române în urma „distrugerilor materiale și cumplitelor suferințe prin care au trecut locuitorii provinciei în timpul ocupației rusești și al operațiunilor militare”(p. 342).

În *Încheiere* autorul constată: „Ca urmare a împărțirii sferelor de influență între cel de-al treilea Reich, prin încheierea pactului din 23 august 1939, Bucovina deși nu era menționată în mod expres în protocolul adițional secret, a fost plasată pe aceeași linie de fractură geopolitică ce diviza continentul de la Baltica la Marea Baltică” (p. 385). În continuare, el extinde analiza până în actualitatea cotidiană punând, subtil, problema situației fostei Bucovinei istorice, împărțită între România și Uniunea Sovietică în conformitate cu hotărârile Tratatului de Pace de la Paris, semnat la 10 februarie 1947. Actualmente, majoritatea județului Suceava, alături de ce al regiunii Cernăuți, recompun (însă separat) teritoriul fostei Bucovinei istorice, autorul referindu-se în analiza sa la consecințele semnării (în mare grabă) a tratatului în 1997 dintre România și Ucraina, respectiv între Emil Constantinescu și Leonid Kucima. O bibliografie impresionantă, precum și un număr de 58 de *Anexe*, alături de *Indice de nume*, completează solida monografie a istoricului sucevean Mihai-Aurelian Căruntu, un excurs competent și justificat în istoria Bucovinei (străvechi colț de românism), o întreprindere științifică deopotrivă necesară și actuală. Scrisă într-un stil plăcut, concis, elevat, valorificând o bibliografie impresionantă, rod al unor cercetări de mai mulți ani efectuate prin arhive și biblioteci, cartea lui Mihai-Aurelian Căruntu se impune, prin claritatea discursului istoric, analiza și sinteza științific realizate, drept o veritabilă monografie a Bucovinei în perioada celui de al doilea război mondial.

Daniel Hrenciuc

ADELIN GUYOT, PATRICK RESTELLINI, *Arta nazistă. O artă de propagandă*, Edit. Corint, București, 2002, 244 p. + il.

Într-o perioadă când, în principiu, au dispărut tabuurile din istoriografia contemporană, o lucrare dedicată creativității artistice din perioada guvernării naziste a Germaniei este binevenită. Un asemenea titlu nu ar fi putut să întâlnit în librăriile românești din perioada comună decât dacă, eventual, conținutul ar fi avut o acuzată notă critic-ironică prin care s-ar fi însierat orice producție cu caracter artistic din acea epocă. Totuși, în anii '80 ai veacului XX, în Statele Unite ale Americii a existat un real interes pentru acest aspect, mai ales în planul plastică, fiind organizată o expoziție căreia presa i-a consacrat ample spații de exgeză (în special în revistele „Art in America”, „Horizon” și „Smithsonian”).

Cartea de față, *Arta nazistă*, este structurată în două mari capitole cu subcapitole scurte și concise. În cel dintâi capitol intitulat *Goebbels și nazificarea culturii*, se insistă asupra fundamentelor ideologice ale creației artistice din intervalul 1933-1945 și a aportului esențial al ministrului propagandei, dr. Joseph Goebbels, la această orientare. Autorii nu-și disimulează admirația față de calitățile excepționale ale acestui ideolog al mișcării căruia Führerul îi acorda totală încredere și puteri nelimitate în domeniul său de activitate. Goebbels se făcuse util pentru N.S.D.A.P. încă din 1926, ca *Gauleiter* al Berlinului, când impusese și întărise partidul într-o zonă puternic comunizată; atunci își dovedise „genialitatea în materie de sloganuri, talentele sale de organizator cu imaginție debordantă, de mare demagog și de polemist cu inepuizabilă invenție verbală” (p. 16). Cultivat și cu propensiune spre arte – chiar dacă admira și pe unii dintre creatorii de „artă degenerată”, precum Van Gogh și Edvard Munch și poseda lucrări de Emil Nolde în colecția personală – el a știut ce să ceară artiștilor înregimentați și cum să le folosească opcrele în interesul partidului. Și-a revizuit, însă, preferințele estetice în funcție de acelea ale Führerului – care nu depășeau clasicismul și academismul în care practicase și el acuarela, în tinerețe, ca aspirant la un loc între studenții Academiei de Belle-Arte – pentru a-și păstra poziția și și-a retras protecția față de creatorii pe care-i aprecia dar care nu corespundeau normelor impuse de partid. De aceea, în expozițiile etichetate drept *Entartete Kunst* (artă degenerată), organizate la Nürnberg și München, vor fi panotate, pe lângă lucrări de artiști evrei precum Chagall, Kandinsky, Klee, Grosz, Pechstein, Franz Marc, și ale unor arieni care nu convenau guvernului, Dix, Kirchner, Kokoschka și chiar Nolde, vechi membru al N.S.D.A.P. Artiștilor cu cetățenie germană care intraseră în această categorie li s-a luat dreptul de a profesa și expune. Unii se exilează, ca Max Beckmann, alții se sinucid, ca Ludwig Kirchner. Cei de alte naționalități sunt expulzați. Majoritatea le sunt retrase tablourile din muzee ori acestea sunt vândute amatorilor externi iar dacă nu au cumpărători, sunt arse. Astfel a fost distrus un număr de 4.829 de picturi și sculpturi (p. 63). Pe 3 mai 1938 a fost emisă o lege privind arta degenerată sub incidență cărcia au fost luate asemenea decizii cu urmări grave pentru arta timpului. În unica anexă a lucrării este reprobusă integral această lege.

Este evidențiat faptul că această atitudine față de arta considerată degenerată era strâns legată de încercarea Celui de-al Treilea Reich de a șterge urmele culturale lăsate de perioada de destindere și de libertate a creației – marcată, ce-i drept de excese și libertinaj – din timpul Republiei de la Weimar. Nu neapărat asupra artei se manifesta adversitatea nazisților căt asupra oamenilor de stat care guverneră în acel răstimp și, în opinia Führerului, permise că Germania înfrântă în război să fie înjosită prin acceptarea tratatului de la Versailles. De aceea, ceremonialul și regia apariției Führerului la mariile congrese ale partidului aveau mare importanță pentru recăptarea mândriei naționale și creșterii spiritului de corp în S.A. și în S.S.

În al doilea capitol, care dă și titlul cărții, *Arta nazistă, o artă de propagandă*, este subliniat modul cum a fost întrebuințată muzica, literatura și, mai ales, plastica și filmul, pentru succesul ideologic partidului în rândul maselor largi și pentru susținerea de către acestia a proiectelor războinice în vest și est. Cultul Führerului este edificat, cu tenacitate, prin mijloace artistice. Așa cum se precizează, el a fost „omul cel mai fotografiat din epocă” (p. 92). Regizoarea Leni Riefenstahl contribuie în mod esențial la instaurarea acestui cult prin filmele sale de mare forță, *Victoria credinței* (1933) și *Triumful Voinței* (1935), pentru care a primit întregul concurs și sume uriașe din partea Ministerului Propagandei. Pentru a păstra memoria Jocurilor Olimpice din 1936 tot ei i s-a dat să facă filmul *Zeii stadionului*, care glorifica frumusețea trupului uman și efortul fizic ce dădea expresivitate acestuia.

În dorința de a-și impresiona adversarii externi cu forța reînnoită a Germaniei, Adolf Hitler a inaugurat un program arhitectonic de anvergură în care a beneficiat de serviciile arhitecților Ludwig Troost – din păcate, mort înainte de a-și duce la bun sfârșit opera de factură clasică – și Albert Speer. Cel din urmă este numit, în 1937, Inspector general al Construcțiilor, iar Führerul petreccea multe ore în compania sa discutând și analizând proiectele și machetele propuse. Speer a supraviețuit încarcerării în urma procesului de la Nürnberg și a putut să-și scrie memoriile care constituie un important document de epocă și pe care autorii volumului l-au fructificat din plin.

Pentru ornamentarea uriașelor construcții, a arterelor și piețelor proiectate de Speer, sculptorii Joseph Thorak și Arno Breker au realizat impresionante monumente de tip public. Pictorii au abordat un repertoriu menit să revalueze valorile morale ale poporului german: munca, familia, natura patriei și, evident, figura cu aură mesianică a Führerului, prezentat în mijlocul poporului sau a armatei, la tribuna congreselor partidului sau în chip de cavaler teuton, călare și în armură, purtând în mâna o falmură cu zvastica. Graficienii aveau de onorat două teme majore în afișele lor: glorificarea Reichului și stigmatizarea iudeo-comuniștilor.

Adelin Guyot și Patrick Restellini au scris o carte informativă fără a fi, totuși, definitivă. Ei prezintă, în extenso, cauzele care au generat programul artistic nazist fără, însă, aprofunda efectele acestora, fără o analiză plastică pertinentă a operelor create și fără suficiente date despre plasticienii angajați în servirea N.S.D.A.P. În acest fel, volumul este mai degrabă o dizertație pe o temă politică decât pe una artistică. Ar fi fost bine venită o prezentare detailată a creațiilor plastice, prea puțin cunoscute. La fel ca și a autorilor lor, cu date despre proveniența acestora, unde și cu cine și-au efectuat studiile, ce au lucrat înaintea și, mai ales, după căderea nazismului. Tocmai de acești creatori, aproape nuckenoscuți și totalmente uitați astăzi, care și-au pus talentul și energia în slujba cauzei – unii realmente dotați și demni să fie păstrați în paginile istoriei artei universale – pentru ca apoi să fie acoperiți de oprobriul sub care a căzut întreaga mișcare nazistă, ar fi fost necesar să se ocupe cei doi autori. Dintre toți cei menționați, ceva mai cunoscuți sunt doar Albert Speer (1905-1981) și, în special, longeviva Leni Riefenstahl (1902-2003), ambii ocupându-se încă din viață de posteritatea lor, cel dintâi scriindu-și memoriile iar cea din urmă dând interviuri și la vîrstă înaintată, continuând să facă filme documentare cu populațiile africane ori cu fauna subacvatică și apărând ea însăși într-un documentar biografic iar, imediat după moarte, apărând un imponant album monografic.

Indicele de nume care completează lucrarea și care ar fi putut fi un folositor instrument de lucru, nu este ceea ce s-a dorit pentru că minimele date biografice oferite despre cei menționați nu sunt nici complete nici unitar prezentate, iar câteodată sunt de-a dreptul eronate: Max Beckmann nu moare în 1923, cum apare în carte, ci în 1950; lui Egon Schiele, Gustav Klimt și Edvard Munch nu le sunt precizați anii vieții, iar celui din urmă nici prenumele; la fel, nici cineastului sovietic Pudovkin, nu-i este trecut prenumele, Vsevolod, și anii vieții; și, în mod uimitor, nu sunt trecute prenumele compozitorului Paul Hindemith și al dirijorului Carol Kleiber: numele sculptoricei și graficienei Käthe

Kollwitz este conotat greșit (Kollowitz) iar din informațiile oferite reiese că ar fi fost ... bărbat („pictor al Germaniei proletare”, p. 232).

Din această cauză *Arta nazistă* nu poate fi considerată o lucrare completă și total utilă. Ea este doar un început care se cere continuat și aprofundat.

Adrian-Silvan Ionescu

MARIN IONIȚĂ, *Kiseleff 10. Fabrica de scriitori*, Edit. Paralela 45, Pitești, 2003, 270 p.

La sfârșitul deceniului cinci, deși Facultățile de Filologie trecuseră deja prin severe epurări, iar programa lor fusese schimbată astfel încât să corespundă comandamentelor ideologice totalitare, conducerea comunistă de la București a decis înființarea Școlii de Literatură și Critică Literară „Mihail Eminescu”, ca structură în cadrul Uniunii Scriitorilor din R.P.R. Nou-creata Școală, deschisă în toamna anului 1950, era concepută după modelul Institutului de literatură „Maxim Gorki” de la Moscova și oferea studenților cursuri și seminarii de marxism-leninism, literatură rusă și sovietică, literatură română, teoria literaturii. Obiectivul principal al Școlii era formarea unor scriitori și critici literari care să fie pe deplin devotați ideologiei Partidului unic și care să fie înarmați în acest institut de învățământ superior cu „combativitatea revoluționară” necesară. Evident, selecția viitorilor studenți se făcea mai ales pe baza unui dosar din care să reiasă originile sociale „sănătoase” ale candidaților.

Unul dintre acești studenți, Marin Ioniță, a publicat în anul 2003 un important volum memorialistic, intitulat *Kiseleff 10. Fabrica de scriitori* (editorului i s-a părut prea excesiv titlul inițial: *Ferma de scriitori!*). Datorită cărții beneficiem de o amplă reconstituire a vieții de student în cadrul acestei Școli, prin care au mai trecut scriitori și critici importanți ai literaturii române: Nicolae Labiș, Lucian Raicu, Ion Gheorghe, Gheorghe Tomozei, Radu Cosașu, Florin Mugur, Fănuș Neagu, Alexandru Andrițoiu, Dumitru Micu (p. 7). În afara celui din urmă, nici unul din cei enumerați nu a oferit o evocare amplă a studenției petrecute la Școala de Literatură de pe Șos. Kiseleff nr. 10.

Între cadrele didactice ale Școlii s-au numărat Mihail Novicov, Mihai Gafîa și Alexandru Hoaje (cel mai detestat de studenți). Cel din urmă, director de studii și „profesor” la catedra de marxism-leninism, apare în cartea lui Marin Ioniță sub numele de *Coajă* (cf. Dumitru Micu, *Timpuri zbuciumate. Reconstituiri subiective*, București, 2001, p. 156), deoarece memorialistul s-a temut „să nu ajungă în justiție” (p. 44). Dar între cadrele didactice nu se aflau numai zelosi activiști de partid, precum Hoaje, ci și reputați profesori de la Universitatea din București, invitați să țină cursuri (Tudor Vianu, de exemplu).

Frecventau Școala de Literatură, tot în calitate de invitați, mai ales la festivitățile inaugurate, importanți prozatori și poeți ai epocii, precum Mihail Sadoveanu. În cazul principalilor scriitori care s-au acomodat cu regimul comunist, Marin Ioniță nu insistă asupra etichetei de „colaboraționiști”. Sadoveanu apare în memoriile lui M. I. ca „trădător și colaboraționist” doar într-o singură mențiune (p. 54). În schimb, memorialistul remarcă festivitatea de deschidere a cursurilor Școlii, din 1952, când același Sadoveanu declara, în răspîr cu obiectivele enunțate de regim, că „nu poate fi făcut nimeni scriitor dacă nu a fost făcut mai dinainte de Dumnezeu sau de Mama-Natură” (p. 19). Prin urmare, Sadoveanu lăsa să se înțeleagă că instituția care l-a invitat este inutilă: scriitorul există sau nu există; nu poate fi fabricat într-o instituție patronată de Partidul Comunist (p. 55).

Însă, în concepția oficială, Școala era menită să-i transforme pe studenți în adevarăți „ingineri ai sufletului”: tinerii cursanți constituau „materia primă din care să fie turnate, strunjite, presate, șlefuite, vopsite, lăcuite și însurubate în sistem piesele de fabricație comunistă” (p. 19).

Totuși, Marin Ioniță susține că Școala de literatură nu a reușit să-i uniformizeze pe studenți (p. 100). Mai mult, tocmai poetul în care puterea politică își punea mari speranțe că o va legitima, Nicolae Labiș, era cel care dădea tonul la capitolul sfidare: Tânărul scriitor ctea literatură subversivă și, mai mult, introducea în interiorul Școlii cărți interzise, creații ale literaturii burgheze „decadente” (p. 41). Existau și alte forme de evadare din universul sufocant dominat de imensa bibliografie alcătuită din lucrări realist-socialiste: de exemplu, frecvențarea cursurilor facultative de literatură comparată ținute de G. Călinescu la Universitate (p. 64), dar și a Mărtisorului (p. 158 și urm.), de unde Tudor Arghezi abia era scos din izolare printr-o decizie politică a autorităților comuniste. În plus, iubirea, formarea și consolidarea de cupluri de îndrăgostiți în cadrul Școlii era o altă modalitate de a te salva parțial de sub influența ideologiei (pp. 50-51). Comuniștii nu știau cum să califice apropierile sentimentale dintre studenți, după cum remarcă Marin Ioniță: „... condescerea Școlii se afla în derută. Nu știa dacă aşa ceva trebuie condamnat sau stimulat” (p. 234).

Însă, în cazul unei chestiuni mai sensibile, cea a prostituției, condescerea PMR fusese mult mai radicală cu câțiva ani în urmă. Rămâne memorabilă scena descinderii Liubei Chișinevski, într-un bordel ce tocmai era desființat, în mijlocul unor prostitute care trebuiau convinge să-și schimbe meseria (p. 198) – poveste aflată de memorialist de la o fostă prostituată, devenită în anii '50 lucrător pe macara (studenții Școlii de literatură erau nevoiți să meargă pe săntiere și în fabrici în cadrul unor așa-zise deplasări de documentare; aici li se prezenta muncitori/muncitoare model, care să le servească drept sursă de inspirație pentru viitoarele creații literare. Însă modelul repartizat pentru discuția cu Tânărul Marin Ioniță s-a abătut de la clișeele impuse de propagandă descriind propriul parcurs de la statutul de femeie ușoară la cel de stahanovistă îmbătrânită înainte de vreme).

Coleg de cameră cu Nicolae Labiș într-o epocă în care talentul poet avea ușile deschise la marii scriitori ai vremii și la importanți fruntași comuniști, precum Paul Georgescu, Marin Ioniță este o sursă prețioasă, demnă de a fi exploatață. În plus, în calitate de delegat, din partea studenților Școlii de literatură, la ședințele de partid din cadrul Uniunii Scriitorilor, memorialistul a asistat la discuții ce merită consemnate.

Multă vreme cazul Alexandru Jar a reprezentat o necunoscută pentru istoricilor români. Pledoaria sa din primăvara anului 1956 în favoarea destalinizării a ridicat numeroase semne de întrebare, mai ales că venea, cum bine observa Vladimir Tismăneanu, din partea unui scriitor mediocru, promotor al realismului-socialist, ale cărui merite în Rezistența franceză nu justificau poziția importantă pe care o ocupase în viața literară postbelică (vezi *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. de Cristina și Dragoș Petrescu, Iași, 2005, p. 185). Teza politologului româno-american este aceea că însuși Gh. Gheorghiu-Dej l-a încurajat pe Alexandru Jar în 1956 să-și exprime nemulțumirea în public față de dictatura Partidului asupra literaturii. A fost o provocare a lui Dej care i-a permis liderului PMR să arunce în derizorii o chestiune serioasă, deoarece Alexandru Jar era profund disprețuit în sănul breslei pentru dogmatismul său.

Or, însemnările lui Marin Ioniță întăresc ipoteza că Dej cunoștea bine răbufnirile lui Alexandru Jar de după 1953, în cadrul ședințelor de partid, și că, la momentul potrivit le-a speculat în folos personal, împiedicând o reală destalinizare. Marin Ioniță consemnează că, la o reuniune a Uniunii Scriitorilor, care s-a derulat după moartea lui Stalin în contextul reconciliierii dintre URSS și Iugoslavia lui Tito, același Alexandru Jar vitupera împotriva inconsecvenței politicii Partidului Comunist față de liderul de la Belgrad: „Alexandru Jar nu a avut răbdare să se declare ședința

deschisă sau închisă și a făcut explozie. Oful lui era că a scris împotriva lui Tito pentru că a crezut în cuvântul Partidului. «Cine era Tito cel adevărat, cel de acum sau cel de atunci? Când am fost mințiți, atunci sau acum? Cine răspunde pentru aceste minciuni? De ce am fost compromiși?» (p. 52).

Școala de literatură și critică literară a funcționat doar 4 ani, între 1950-1954, în condițiile în care durata studiilor era de un an, iar concluzia lui Marin Ioniță este aceea că „întâiul mare rateu de cadre” al regimului comunist a fost chiar falimentul acestei instituții de fabricat scriitori (p. 131). Totuși, merită adăugat faptul că, până la urmă, prin multe cursuri și ședințe s-au inculcat studenților teama și conformismul. Intelectualii români, formați sau nu la Școala de literatură, nu s-au putut constitui, precum confrății lor din Europa Centrală (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria) într-o contrraelită și contracultură care să sfideze regimul comunist și să caute aliați în rândul altor categorii sociale.

Alte afirmații comportă unele nuanțe. La p. 180, Marin Ioniță remarcă faptul că Zaharia Stancu, „ca director al Teatrului Național, dă acestei instituții o strălucire care nu păruse posibilă”. Teatrul Național din București a avut momente de glorie și înainte de venirea lui Zaharia Stancu la conducerea sa și, în plus, sub directoratul său s-au produs și abuzuri ca, de pildă, îndepărțarea celebrei actrițe Marioara Voiculescu.

Încercând să facă o periodizare în funcție de raportarea literaturii române din epoca stalinistă la modelele sovietice și autohtone, Marin Ioniță susține că „după defecțiunea cu Ana Pauker, Vasile Luca și Chișinevski, a început să se simtă și la noi o adiere subțire de vânticel de naționalism” (p. 200), concretizată prin evocarea mai frecventă a unor personaje precum Vasile Roață, Ilie Pintilie, Olga Bancic și Filimon Sărbu. În primul rând, se cuvine să facă o delimitare: „defecțiunea” din 1952 îi are ca protagonisti doar pe Ana Pauker și Vasile Luca (secondați de Teohari Georgescu); Iosif Chișinevski va fi înălțat de Gheorghiu-Dej abia în 1957, în contextul dezbatării privind destalinizarea. În al doilea rând, nu se poate afirma că în 1952 gruparea lui Gheorghiu-Dej ar fi reprezentat în PMR „linia națională” opusă „moscovitilor” reunite în jurul Anei Pauker. De asemenea, este discutabil faptul că, imediat după moartea lui Stalin, „Gheorghiu-Dej eliberează din închisori majoritatea deținuților politici și mulți dintre ei sunt repuși în drepturi” (p. 164).

Referindu-se la pocziile penibile ale lui A. Toma din decenile cinci și șase, Marin Ioniță le numește „produse proletcultiste” (p. 161), deși sintagma este inadecvată. „Proletcultismul” ca atare a fost condamnat în perioada stalinistă, iar o formulă mai potrivită pentru creațiile literare elaborate în acea epocă este aceea de „produse jdanoviste”. Se mai cuvine să se menționeze că numele corect al editorului de la Humanitas este Doina Jela, nu Jelea (p. 5).

Dincolo de aceste observații, *Kiseleff 10. Fabrica de scriitori* este o carte captivantă, un volum de memorii bine scris, în care se regăsesc numeroase portrete (Mihail Sadoveanu, George Călinescu, Tudor Arghezi, Zaharia Stancu, Nicolae Labiș, Mihail Novicov, Petre Iosif etc) și care descrie în mod credibil o epocă agitată prin care a trecut literatura română. Multe informații furnizate de memorialist sunt relevante nu numai pentru istoria literară, ci și pentru cea politică.

Cristian Vasile

TEODOSIE PETRESCU, ADRIAN RĂDULESCU, *Mitropolia Tomisului. Tradiție și actualitate*, Edit. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2004, 190 p.+ 1 hartă.

Lucrarea apărută în colecția Dobrogra creștină prezintă evoluția vietii creștine și a organizării bisericesti în teritoriul dintre Dunăre și Mare din cele mai vechi timpuri până astăzi.

Cei doi autori, Teodosie Petrescu și Adrian Rădulescu, au beneficiat în demersul lor științific de sprijinul consultanților Nicolae Dură, Virgil Coman, Cosmin Oprea, Ionuț Vladescu, Lucia Teodorescu și Ștefania Rădulescu.

Un prim capitol tratează problema apostolicității creștinismului românesc. Sunt amintiți ca propovăduitori ai creștinismului în Dobrogea Sfântul Apostol Andrei și Sfântul Apostol Filip. Al doilea capitol este dedicat martirilor creștini din Scythia Minor. Mărturiile documentare și narrative corroborate cu rezultatele cercetărilor arheologice au ajutat la întregirea cunoașterii numelor martirilor dobrogeni de la Tomis, Halmyris, Axiopolis, Durostorum Noviadunum, Adamclisi și Dinogetia. Un alt capitol prezintă ierarhii și organizarea ecclaziastică a Scythiei Minor (secolele VI-XIV): arhiepiscopii autocefali de Tomis din secolele IV-V și mitropolia de Tomis continuată de cea de Vicina. Bazilicile și monumentele creștine dobrogene din secolele III-VII fac obiectul altui capitol.

Autorii abordează apoi problema continuității elementului creștin și assimilarea popoarelor migratoare prin creștinare. Sunt investigate evoluțiile istorice și administrative ale mitropolilor Proilavici, Dristrei și a celei de la Tulcea. Organizarea ecclaziastică a Dobrogei în perioada modernă și contemporană constituie obiectul ultimului capitol. Aici sunt marcate momentele și procesele fundamentale care au caracterizat viața bisericescă a spațiului dintre Dunăre și mare: reînvierea vieții creștine după 1878, reînființarea Episcopiei Tomisului, reorganizarea ecclaziastică din perioada comunistă și reactivarea Arhiepiscopiei Tomisului.

În anexă este cuprins apelul istoricilor, oamenilor de cultură și al întregii suflări creștine dobrogene pentru reactivarea Mitropoliei Tomisului (10 septembrie 2003). În acest scop s-a constituit un grup de inițiativă condus de Petru Diaconu.

Lucrarea conține indice de nume și de locuri, bibliografie selectivă și generală, o prezentare în limba engleză, o hartă istorico-arheologică a Dobrogei și fragmente din presă care fac referire la reactivarea Mitropoliei Tomisului.

Alexandru Cioclan

MICHELE RALLO, *Albania și Kosovo*, Edit. Sempre, București, 2004, 170 p.

Cercetatorul italian Michele Rallo cunoscut îndeosebi prin publicarea lucrărilor din seria „Epoca revoluțiilor naționale din Europa, 1919-1945” în care volumul III a fost dedicat României, apărut și în limba română la editura Sempre, iar volumul IV „Albania și Kosovo”, la aceeași editură în traducerea lui Nicolae Luca și Harieta Topoliceanu, contribuind la o mai bună cunoaștere a spațiului danubiano-balcanic în contextul politicăi europene.

Deși din punct de vedere geografic distanța dintre România și Albania nu este prea mare, cunoștințele despre Albania au fost mai întotdeauna precare, uneori eronate sau chiar tendențioase, în funcție de situația politică din țările vecine sau interesele marilor puteri europene pentru regiunea balcanică. Astfel, apariția unei lucrări de sinteză care aduce o serie de clarificări privind politica Italiei, cu deosebire față de Albania, în prima jumătatea a secolului al XX-lea cu date și fapte interpretate și expuse cu competență științifică, trebuie salutată și primită cu satisfacție de cei interesați să cunoască întreaga evoluție a istoriei contemporane, mai ales în condițiile actuale când, aşa cum afirma Peter Leuprecht, austriac de origine, european prin vocație, tendința este de a europeniza Balcanii, și nu de a balcaniza Europa.

Timpul a dovedit că nu este suficient să ai intenții bune fără a le transpune în practică. Să ne amintim că începutul celui de-al doilea război mondial a distrus toate alianțele, regiunea Balcanilor devenind din nou un focar de disensiuni etnice și teritoriale, unele nerezolvate nici astăzi. Michele Rallo are dreptate să trateze Albania ca „o fostă provincie balcanică a Imperiului Otoman locuită de o populație cu străveche ascendență ilirică diferită din punct de vedere etnic și lingvistic de popoarele vecine de origine slavă și greacă” și mai ales să sublinieze dramatismul în care s-a aflat Albania în timpul primului război balcanic (1912) când a fost invadată de trupele sârbe, muntenegrene și grecești și că, „Intențiile ocupanților erau clare: sârbii voiau Kosovo și aproape întreaga Albania de centr-nord (lăsând muntenegrenilor regiunea Scutari), iar grecii voiau Epirul și toată Albania central-meridională...” (p. 12). În această situație disperată albanezii, sub conducerea lui Ismail Kemali, unul din promotorii mișcării antiotomane și ai autonomiei Albaniei, convoacă Adunarea Națională la Vlora unde, la 28 Noiembrie 1912, unde a fost proclamată Independența de stat a Albaniei și s-a constituit Guvernul provizoriu, în care s-au aflat și câțiva albanezi din România ce îl însoțiseră pe Ismail Kemali în drumul său de la București, (unde la începutul lunii noiembrie s-a ținut o mare adunare în care s-a luat hotărârea proclamării Independenței Albaniei) la Vlora, orașul de la Marea Adriatică. În vederea soluționării pe plan european a noii situații create în Balcani se convoacă Conferința Ambasadorilor Marilor Puteri de la Londra în decembrie 1912, ale cărei lucrări vor continua în anul 1913 când se va recunoaște de facto Independența Albaniei, iar Kosovo va intra în stăpânirea Serbiei. Izbucnirea primului război mondial în 1914 va complica și mai mult situația, teritoriul albanez fiind ocupat de diferite trupe străine. Normalizarea se va face la Conferința de Pace de la Paris, iar în anul 1920 Albania va fi admisă în Societatea Națiunilor, încheindu-se astfel o perioadă de incertitudine privind consacrarea independenței și suveranității țării. Amintim că delegația albaneză la Conferința de Pace a folosit în argumentarea drepturilor istorice lucrarea savantului român Nicolae Iorga *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanaise*, București, 1919, publicată într-o limbă de circulație internațională care cuprindea prelegeri susținute în primul curs de istorie a Albaniei, ținut la Institutul de studii sud-est europene în anul 1914.

Michele Rallo se dovedește a fi un bun cunoșător al politicii Marilor Puteri în Balcani corelând diferite evenimente în explicarea concretă și analizarea pertinentă dintr-o anumită țară, cum este și cazul Albaniei, privind situația politică și economică în evoluția generală a dezvoltării societății europene. În acest sens, pe bază de documente irefutabile, în parte inedite, prezintă politica Italiei față de Albania interbelică explicând căile de penetrare în toate straturile societății, îndeosebi în domeniile economice prin semnarea a numeroase acorduri și tratate de alianță politică și militară, care mandatau Italia să gestioneze complet economia albaneză. În acest sens cităm *Pactul de prietenie și securitate italo-albanez*, aşa zisul Pact de la Tirana, care valida includerea Albaniei în sfera influenței politice a Romei, urmat de un *Tratat de alianță defensivă* (Tratatul de la Tirana) care afirma o puternică prezență a Italiei în Balcani, întărand exclusivitatea italiană în conducerea treburilor albaneze, dar în același timp limita orice tentativă a Serbiei de a mai anexa teritoriul din nordul Albaniei. La 1 septembrie 1928, printr-o hotărâre a Adunării Naționale Constituante, Republica Albania este transformată în Regatul Albaniei, iar Președintele Ahmet Zogu este încoronat cu titlul de *Rege al albanezilor*, o formulă care se adresa, de fapt, și populației albaneze de dincolo de granițele imediate ale țării (Kosovo sau albanezii din vestul Macedoniei și nordul Greciei).

Ceea ce impresionează în scrierile lui Michele Rallo este detășarea de orice influență, făcând numeroase comparații, tratarea evenimentelor „sine ira et studio” îi conferă credibilitate și prestigiu. Fiecare personalitate politică este caracterizată în funcție de contribuții, de modul în care acționează în anumite perioade. Despre controversata personalitate a lui Ahmet Zogu, omul care a marcat întreaga politică a Albaniei interbelice, afirmă că în calitate de Rege al albanezilor, „a început

reformele care, urmând modelul revoluției naționaliste laice a lui Mustafa Kemal Ataturk din Turcia, ar fi trebuit să ducă și Albania la o modernizare de matrice europeană” (p. 59). O comparație onorantă, găsită pentru prima dată atât în istoriografia albaneză, cât și cea străină, personal și autorul acestei prezenteri a făcut unele referiri influențate de istoriografia antimonarhică albaneză, mai ales în legătură cu înfeudarea economică a Albaniei și părăsirea țării în momentul invadării ei de trupele Italiei fasciste la 7 aprilie 1939. Autorul relevă și faptul că: „un Decret Regla privind disciplina confesiunilor religioase stabilea nu numai termenii unei laicizări radicale a statului (mult mai evident în domeniul dreptului familiei, prin abolirea poligamiei musulmane și prin introducerea divorțului), dar și primul pas concret în direcția unificării morale a Albaniei și a construirii unui adevărat naționalism” (p. 59). De semnalat că prim-ministrul al Albaniei în această perioadă era Pandeli Evangeli, albinez din România, care îndeplinise și funcția de Președinte al Senatului Albanei, militant pentru Autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze.

În ultima perioadă a deceniului al IV-lea, după atacarea Etiopiei de către Italia în octombrie 1935, se produc noi schimbări în politica internațională cu consecințe asupra echilibrului european, ce se vor referi și la țările din Balcani. Albania intrase definitiv în sfera de influență a Italiei, mai ales prin înfeudarea economică. În ianuarie 1937 s-a semnat un Pact de pace și prietenie veșnică între Iugoslavia și Bulgaria, iar în martie Pactul Adriatic dintre Italia și Iugoslavia. Noul ministru de externe al Italiei contele Galeazzo Ciano, ginerele lui Mussolini, a trimis ca ambasador la Tirana un diplomatabil în persoana lui Francesco Jacomoni di San Savino care i-a organizat o vizită oficială lui Ciano în Albania, iar acesta intors la Roma avea să-i trimită Regelui Zogu o primă listă cu candidați pentru o viitoare căsătorie. Zogu a considerat-o nepotrivită chiar și pe o descendenta a lui Skanderbeg, pentru că nu dorea să fie legat definitiv de Italia. În februarie 1938 a fost anunțată logodna Regelui albanezilor cu unguroaică Geraldina, fiica contelui Apponyi, ce avea o semnificație antiitaliană, chiar cu încercarea de a salva aparențele invitându-l pe Ciano de a fi naș mirelui. Ungaria era o națiune legată de Austria, iar germanofilia familiei Apponyi era notorie. Ciano în mai 1938 intr-un „Raport despre călătoria în Albania” evidenția o stare de spirit ostil Regelui Zogu din partea pădurilor mai puțin avute, înfuriate de fastul festivităților în comparație cu mizeria generală, propunând „o afirmație italiană, pe cât posibil cu caracter definitiv și totalitar”, care ar fi folosit la „contrabalanșarea creșterii vizibile de greutate pe care Reichul o dobândise în Balcani” (pag. 76). Anul 1939 grăbește derularea evenimelor. În martie 1939 Slovacia și-a proclamat independența, iar Germania a invadat Cehia. Ducele a lăsat să se înțeleagă că va răspunde cu o lovitură la Tirana, trimițând ultimatumuri Regelui Zogu, care a cerut unele amânări ce au fost respinse. În dimineața zilei de 7 aprilie 1939 se declanșează „Operațiunea OMT” (Oltremare Tirana), trupe italiene debarcând pe litoralul albanez al Mării Adriatice la Durres, San Giovanni Medua, Vlora și în sud Santi Quaranta (Saranda, visavi de insula Corfu). Regele Ahmet Zogu și camarila au părăsit țara spre frontieră cu Grecia. Albania s-a aflat printre primele victime ale fascismului, premergător începerii celui de-al doilea război mondial, declanșat la 1 septembrie 1939 prin atacarea Poloniei de către armata Germaniei hitleriste.

Partea cea mai importantă a cărții se referă la anii 1939-1944, cu elemente noi asupra luptei de eliberare a poporului albinez în viziunea proprie a autorului despre forțele aflate în confruntarea spre alte teritorii – Kosovo și Macedonia – începând cu capitolul IX intitulat „Războiul din Epir și nașterea Marii Albanei (1940-1941)”. Belgradul, cât și Atena, luaseră act de faptul că Italia devenise o mare putere în Balcani. Adeptii intervenției în Albania au revendicat Ciamaria, zonă din Grecia locuită de albanezi, iar în Italia exista teama că teritoriul elen va fi folosit de Marea Britanie pentru atacurile aeronavale asupra coastelor italiene. La 28 octombrie 1940 a început războiul italo-grec. În ciuda primelor succese în Ciamaria, italienii au fost opriți în Macedonia egeeancă de o contraofensivă

a grecilor care au respins invazia și au invadat Albania meridională. Grecii au respins și contraofensivele italiene de la începutul anului 1941, dar în primăvară germanii au atacat Grecia de la bazele din Bulgaria (Operațiunea Maritza). O lovitură de stat filoengleză în Iugoslavia (27 martie 1941) l-a obligat pe prințul Pavle Karagheorghевич să abdice, creându-se premisele unei invaziilor sârbe în nordul Albaniei. În aceste condiții, în dimineața zilei de 6 aprilie 1941 Germania și Italia au atacat Iugoslavia. După două săptămâni armatele germane și italo-albaneze, cărora li s-au alăturat și unități maghiare și bulgare au dus la capitularea Iugoslaviei în 17 aprilie, urmată de cea a Greciei la 23 aprilie, ceea ce avea să creeze o nouă reașezare a granițelor în Balcani.

În ceea ce privește Albania i-a revenit Kosovo, (mai puțin Mitrovița), Ciamaria, partea occidentală a Macedoniei și mici bucăți din Muntenegru, dar mai rămâneau încă în discuție o serie de probleme legate de împărțirile făcute, privind revendicările albanezilor asupra Macedoniei occidentale și, mai ales, asupra regiunii lacului Ohrid, la sud de Dibra. Dificultăți au apărut în legătură cu anexarea Ciamariei la Albania, deoarece exista o împotrivire a populației grecești, macedonene și aromâno-valahe, iar mulți albanezi erau conștienți că în Epirul central și meridional numai exista echilibrul etnic de odinioară. Totuși se crease Marea Albanie, Albania etnică, rezultată din unirea miciei Albanii cu Kosovo și Dibra, chiar dacă lipsea Ciamaria.

Intrarea Uniunii Sovietice în război la 22 iunie 1941 va schimba situația internațională. În afara evenimentelor de pe fronturile de luptă, U.R.S.S. a mobilizat și implicat partidele comuniste în mișcări de rezistență antifascistă, cu consecințe însemnante pe plan politic și economic, în organizarea armată în unități de partizani și alte forme de luptă legale și ilegale. Spre deosebire de istoriografia albaneză din a doua jumătate a secolului al XX-lea care supralicita rolul Partidului Comunist Albanez, înființat în Albania abia la 8 noiembrie 1941, în organizarea luptei antifasciste și a mișcării de eliberare națională, Michele Rallo face referiri la toate forțele politice existente în Albania, cu caracterizări pertinente referitoare la acțiunile și conducătorii acestora, redând, pe cât este posibil, cât mai multe date concluzante.

Demnă de semnalat este analiza făcută „ocupăției italiene” și a atitudinii cercurilor politice albaneze ce s-au grupat în mai multe organizații clandestine, de opozиie, cum au fost „Balli Kombëtar” (Frontul Național) a cercurilor burgheze republicane, „Legalitet” (legalitatea) cu simpatizanții fostului rege, considerată de autor „paravan al spionajului englez” și mișcarea de partizani aflată sub influența Partidului Comunist Albanez care ulterior a creat Armata de Eliberare Națională Albaneză ce avea să preia conducerea țării după eliberarea ei de ocupația trupelor italiene (septembrie 1943) și a celor germane (29 noiembrie 1944).

Capitolul XIV al cărții este intitulat sugestiv „Sfârșitul Marii Albaniilor”, în care se arată: „După capitularea României plutea în aer cea a Bulgariei, fapt ce ar fi permis sovieticilor unirea cu trupele lui Tito în Macedonia. La 14 octombrie Armata Roșie intra în orașul Niš, de unde ținta spre Kosovo, și la 20 octombrie, în Belgrad” (p. 127).

În Albania, după retragerea nemților între 12 și 16 noiembrie, partizanii comuniști în frunte cu Enver Hodja au intrat victorioși în Tirana, iar la 29 noiembrie când a fost eliberat și orașul Shkodra din nord, a fost proclamată eliberarea completă a Albaniei, guvernul de la Tirana preluând conducerea întregii țări.

Autorul ne arată că: „În același timp, în Kosovo și în Albania de sus a început rezistența anticomunistă. În Kosovo mișcarea anticomunistă coincide din punct de vedere politic cu „Liga a două de la Prizren” (p. 128). Guvernul condus de Enver Hodja a instituit teroarea comunistă, descrisă de Michele Rallo: „epurarea albaneză a fost destul de dură iar morții s-au numărat cu zecile de mii.

Zece mii condamnați și execuțiați în cadrul „curăteniei” din centrul și sudul țării; treizeci de mii dintre cei căzuți în lupte și execuțiați (și de iugoslavi) în cadrul „cuceririi” Albaniei de Sus și Kosovo; două mii de execuții „exemplare” în timpul colectivizării agriculturii, operațiune care va fi urmată de o grea perioadă de foamete” (p. 129).

În același timp Armata Populară de Eliberare a Iugoslavie a înăbușit la Mitrovița rezistența Ligii a doua de la Prizren, iar în februarie 1945 au fost „restituite” Iugoslaviei Kosovo și Dibra unde s-a instituit legea marșală, în martie fiind anihilate și mișcările insurecționale din Drenița, urmată de „pacificarea” care a dus la sfârșitul rezistenței kosovare și deci, și la destrămarea Albaniei Mari.

Fapt important, mai puțin cunoscut, este modul în care a continuat rezistența anticomunistă până în anul 1950, îndeosebi rezistența armată a Ligii Naționale a Munților și aceea a mediilor catolice, cu imense sacrificii umane și represalii. Se știe că Albania a avut una dintre cele mai draconice dictaturi, fiind țara care s-a declarat „atee” cu desființarea tuturor cultelor religioase, iar Enver Hodja a fost unul dintre cei mai longevivi conducători comuniști.

Traducătorii cărții în limba română Nicolae Luca și Harieta Topoliceanu s-au străduit și au reușit cu excelență, să redea cât mai fidel textul autorului, controlând cu sagacitate fiecare expresie, denumire de persoane sau localități în pronunția albaneză și română, redând cititorului posibilitatea să înțeleagă cât mai corect o lucrare de istorie de maximă importanță în cunoașterea evenimentelor din sud-estul Europei, îndeosebi pentru perioada celui de-al doilea război mondial. Este și motivul pentru care am insistat în redarea unor situații mai puțin cunoscute până acum, recomandând cu căldură lectura integrală a cărții lui Michele Rallo care se dovedește a fi un competent cunoșător al istoriei moderne și contemporane a Europei.

Gelcu Maksutovici

OCTAVIAN ȚÂCU, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919 – 1939)*, Edit. Prut Internațional, Chișinău, 2004, 272 p.

La sfârșitul anului trecut, la Editura „Prut Internațional” din Chișinău, a apărut, într-o formă grafică deosebită, volumul lui Octavian Țâcu, Tânăr istoric basarabean. Absolvent al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, doctor în științe istorice al respectivei instituții, Octavian Țâcu ne propune, în lucrarea de față, un interesant și original excurs asupra relațiilor Basarabiei și a raporturilor sovieto-române din perioada interbelică (1919–1939). Axul central al relațiilor sovieto-române în perioada interbelică a fost reprezentat de problema Basarabiei, respectiv a tezaurului, două probleme distințe dar care au afectat considerabil traseul relațiilor dintre Regatul României Mari și Uniunea Sovietică. Format la solida școală istorică ieșeană, reîntors, ulterior, în Republica Moldova pentru a preda în învățământul superior (Universitatea Liberă Internațională din Chișinău), Octavian Țâcu are, desigur, motivații sentimentale dublate, firește, de argumente raționale în abordarea problematicii basarabene integrată în planul mai larg al legăturilor româno-sovietice interbelice. Echilibrul emoțional nu afectează însă, nicidecum, demersul științific al autorului – cum lesne se poate observa parcurgând textul volumului – realmente analitic și deopotrivă autentic.

Volumul este structurat în cinci capitole: I. Recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei cu România, II. Problema Basarabiei între oportunismul și intransigența diplomației sovietice (1920–1924), III. Tendințe de destindere a relațiilor româno-sovietice (1925–1933), IV.

Spre pactul Molotov-Ribbentrop (1934–1939), V. Basarabia în cadrul României Întregite – consecințele unei incertitudini de politică externă, Concluzii și Documente.

Capitolul I dezvoltă analiza recunoașterii internaționale a Basarabiei în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919 – 1920) care, în vizuarea autorului dezvăluie două elemente esențiale: „1. Valorile permanente, de ordin istoric, geografic și istoric, oprimate în secolul al XIX-lea, dar care au reapărut în baza puterii naturale o dată cu revoluția rusă, valori care au fost recunoscute de civilizația europeană; 2. Considerațiile de oportunitate politică, legate de apartenența Basarabiei la problema rusă și relațiile României cu Marile Puteri, care au tratat problema Basarabiei în funcție de interesele proprii”.

Problema Basarabiei în perioada 1920–1924, cea mai delicată în plan extern pentru diplomația sovietică, reprezintă substanța capitolului al II-lea. Situația în plan internațional a guvernului sovietic – între războiul sovieto-polon (25 aprilie–10 octombrie 1920) și recunoașterea sa diplomatică de către Franța și Marea Britanie – arată autorul, a „provocat la Moscova numeroase ezitări”(p. 21). În România, problema restabilirii relațiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică a determinat o întreagă dezbatere în interiorul șeschierului politic, transferată inclusiv în presă. Chestiunea în sine, subliniază autorul, era, totuși, mai delicată în cazul României, întrucât „insecuritatea frontierei de est, contestată de guvernul sovietic, precum și problema tezaurului constituiau elemente importante care defavorizau România, atât în plan extern cât și în intern”(p. 66).

În capitolul al III-lea sunt analizate, succint, elementele și fazele diplomatice care au premers destinderii în relațiile româno-sovietice în intervalul cronologic 1923–1933. Autorul analizează demersurile diplomatice aferente ratificării protocolului din 18 octombrie 1920, extinzându-și cercetările în sensul prezentării valabilității acestuia, succedată, ulterior, de problema împrejurărilor politico-diplomatice care au provocat eșecul negocierilor pentru semnarea Tratatului de neagresiune sovieto-român din 1932. Franța a solicitat României și Republicii a II-a Polone semnarea concomitentă a unui tratat de neagresiune cu Uniunea Sovietică – parte a sistemului securității colective – însă diplomația română a conexat această problemă de chestiunea Basarabiei, în timp ce, în cazul Poloniei, s-a materializat o anumită grabă, justificată de coordonatele politicii celei de a Treia Europe, promovată cu obstinație de către colonelul Józef Beck, ministru de externe polonez.

Problema raporturilor internaționale premergătoare pactului Molotov-Ribbentrop (23 august 1939) – piesă de rezistență a volumului supus analizei noastre – formează tematica capitolului al IV-lea. Autorul analizează, *in extenso*, împrejurările interne și externe din preajma semnării pactului Molotov-Ribbentrop, intrigile poloneze și germane pentru înlăturarea lui Nicolae Titulescu, degradarea accelerată a contextului politico-diplomatic internațional, semnalând succint – în finalul capitolului – momentul semnării pactului de neagresiune germano-sovietic, la 23 august 1939. Analiza consecințelor pactului de neagresiune germano-sovietic – respectiv a protocolului său adițional secret – este realizată pe un spațiu tipografic restrâns, dar care nu scade valoarea de ansamblu a lucrării. S-ar fi cuvenit, însă, valorificarea surselor arhivistice provenite din Arhivele Federației Ruse, preferabile unor volume de documente publicate anterior anului 1989.

Evoluția Basarabiei în cadrul Regatului României Mari, prezentată într-o strânsă legătură cu incertitudinile diplomației române, este dezvoltată în cadrul capitolul al V-lea. Autorul simte nevoie să-și explice motivațiile unei atari opționi – prezentarea consecințelor și a implicațiilor problemei basarabene asupra politiciei europene – prin faptul că, „chestiunea implicațiilor pe care le-a avut acest stat în situația internă a Basarabiei a fost evitată tendențios de către istoriografie”(p. 188). Analiza autorului desprinde concluzia că nerecunoașterea internațională a Basarabiei a afectat, implicit, datele procesului de integrare a provinciei „dând apă la moară propagandei sovietice”(p. 188). Aplicarea unei politici de mână forte de către autoritățile de la București în Basarabia – arată Octavian Tâcu – a

„generat nemulțumiri latente în ținut, a căror consecință a fost aversiunea față de regimul de la București și crearea unui teren propice pentru propaganda sovietică” (p. 189).

Raporturile sovieto-române în contextul evoluției Basarabiei în cadrul *României Întregite* în perioada interbelică au fost atent decantate de către autor care, în final, constată faptul că semnarea unui tratat între București și Moscova n-ar fi rezolvat oricum problema Basarabiei. Prin urmare, conchide el „îi dăm dreptate lui Gheorghe Tătărăscu care, retras la Poiana-Gorj, scrie, în 1943, că nici un pact n-ar fi putut împiedica Kremlinul să reclame provincia dintre Prut și Nistru. Dorind, parcă, să răspundă celor ce i-au reproșat nesemnarea pactului sovieto-român, fostul prim-ministru constata că aşa cum Uniunea Sovietică a violat pactele cu Polonia, cu Estonia și Lituania, tot astfel ar fi fost violat pactul pe care l-ar fi încheiat cu România” (p. 183). Subscriem și noi, în totalitate, la această opinie.

Concluziile, pertinente și analitice, reflectă capacitatea autorului, demonstrând însușirile sale de istoric: „Politica externă și jocul diplomatic urmărite de Moscova față de România în cazul Basarabiei, în corelație cu imixtiunea Kominternului în afacerile interne românești din provincie și blocada economică impusă României la Nistru, au deformat substanțial procesul de integrare a ținutului dintre Prut și Nistru în structurile românești. Aceasta a fost cauza majoră pentru care România a dorit cu insistență să obțină, în tratativele cu Moscova, recunoașterea Basarabiei ca teritoriu românesc. Privită prin prisma ultimatumului din iunie 1940 și a situației internaționale existente la acel moment, un astfel de acord asupra acestei probleme pare inutil. Însă, din perspectiva istoriei interbelice a Basarabiei acest tratat a fost o necesitate” (p. 220).

Un număr de 29 de documente (edite), publicate în anexa cărții, completează, mod fericit, sinteza semnată de către Octavian Tăcu. Stilul plăcut, capacitatea de analiză și sinteză demonstrată de către autor cu acest prilej, corroborate cu valorificarea unor numeroase documente, majoritatea în limba rusă – o calitate să recunoaștem, mai rar întâlnită la tinerii istorici noștri de astăzi – recomandă lucrarea semnată de către Octavian Tăcu drept una de reper în istoriografia problemei basarabene.

Daniel Hrenciuc

LILIA ZABOLOTNAIA, Raporturile dinastice și rolul „Diplomației de maraj” în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XV-lea, Chișinău, 2004, 192 p. + anexe.

Recent a apărut la Chișinău, sub egida prestigiosului Institut de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, în condiții grafice excelente, volumul Liliei Zabolotnaia, *Raporturile dinastice și rolul „Diplomației de maraj” în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XV-lea*. Având un *Cuvânt înainte* semnat de un reputat istoric, în persoana lui Demir Dragnev, membru corespondent și director al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, purtând binecuvântarea Preafericitului Anton Cornă, episcop de Chișinău, volumul Liliei Zabolotnaia reprezintă o certă apariție istoriografică, de o indiscutabilă valoare științifică, consacrat unui fenomen foarte puțin abordat de către istorici și anume rolul jucat de către „diplomatica de maraj” în ansamblul raporturilor moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XV-lea.

Volumul în discuție reprezintă, prin urmare, o premieră editorială care umple un gol în istoriografia relațiilor moldo-polone, reflectând capacitațile de analiză și sinteză ale Liliei Zabolotnaia, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii

Moldova. Valorificând o vastă bibliografie, depistată în arhive și biblioteci din Republica Moldova, Rusia, România și Polonia, autoarea, o competentă și pasionată cercetătoare a raporturilor internaționale în epoca medievală în general, a celor moldo-polone în special, introduce astfel în spațiul dezbatelor științifice o lucrare absolut inedită, după știința noastră, impunând, prin valoarea demersului și a concluziilor desprinse, reevaluarea rolului și locului „diplomatiei de maraj” în arhitectura relațiilor geopolitice dintre Moldova și Regatul polon în perioada amintită.

Volumul este armonios compartimentat în 7 capituloare și anume: I. *Relațiile dinastice moldo-polono-lituaniene în a doua jumătate a sec. al XIV-lea*; II. *Relații moldo-polone în prima jumătate a sec. al XV-lea*; III. *Relații moldo-polone în timpul lui Ștefan cel Mare*; IV. *Relații moldo-polone în prima jumătate a sec. al XVI-lea*; V. *Relații moldo-polone în perioada domniei lui Petru Rareș (1527–1538; 1541–1546)*; VI. *Relații dinastice moldo-polone în a doua jumătate a sec. XVI-lea*; VII. *Relații dinastice moldo-polone la sfârșitul sec. al XVI-lea – mijlocul sec. al XVII-lea*.

În capitolul I, autoarea analizează raporturile dinastice statuite între Marele Ducat al Lituaniei, regatul Poloniei și Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea. Recurgând la o bibliografie consistentă, prezentând ansamblul raporturilor internaționale stabilite între cele trei state (Lituanie, Moldova și Polonia), începând cu analizarea crizei dinastice înregistrate în țările central-europene, Lilia Zabolotnaia inserează în acest context importanța alianței moldo-polone, stabilită în 1387, prin depunerea omagiului de vasalitate de către domnul moldovean Petru I Mușat, în fața regelui polon Władysław I Jagello. Păstrarea statalității Moldovei, în contextul pretențiilor anexioniste manifestate de către regatul maghiar, a reprezentat, prin urmare, un element esențial indus pe filiera relațiilor speciale cultivate între Moldova și Polonia și asigurat prin prestarea succesivă a jurământului de vasalitate de către domnii Moldovei.

Capitolul al II-lea analizează dinamica relațiilor moldo-polone în prima jumătate a secolului al XV-lea, respectiv epoca lui Alexandru cel Bun. Domnia lui Alexandru cel Bun (1400–1432), fiul lui Roman I și a doamnei Anastasia Koriat (fiica lui Władysław al II - lea Jagiełło) a debutat cu o încordare a relațiilor cu regele polon Władysław al II - lea Jagiełło, însă, ulterior, problemele s-au rezolvat. Domnul moldovean a prestat jurământul de vasalitate la 1 august 1404, la Kamienc, reînnoit apoi la Lwow (1407). Alexandru cel Bun a practicat atragerea negustorilor străini în Moldova, încurajând chiar stabilirea acestora definitivă în târgurile moldave.

În capitolul al III-lea, autoarea, o fină și rasătă cunoșțătoare a relațiilor moldo-polone, dezvoltă și aprofundează informațiile referitoare la contextul raporturilor dintre Moldova și Polonia în epoca lui Ștefan cel Mare și Sfânt, indiscretabil cel mai mare domn al statului moldovean, fixând în spațiul relațiilor internaționale rolul Moldovei de veritabilă „poartă a creștinătății”. Preluând o moștenire grea, lăsată de Petru Aron, Ștefan cel Mare a reușit, în manieră proprie, să rezolve problema Pocuției, prin victoria obținută la Codrul Cosminului (1497) asupra regelui polon Jan Olbracht.

În capitolul al IV-lea, autoarea analizează raporturile moldo-polone în intervalul cronologic reprezentat de secolul al XVI-lea, respectiv domniile lui Petru Rareș (1527–1538; 1541–1546) și ale succesorilor săi. Problema Pocuției – arată autoarea, referindu-se la scrisoarea lui Petru Rareș către regele polon din 1530 – a rămas „una dintre cele mai acute probleme dintre Moldova și Polonia și la momentul respectiv poate fi considerată drept consecință a peșirii săngeroase a lui Bogdan al III-lea”. Încercând recuperarea Pocuției, Petru Rareș a fost învins lângă satul Obertyn (22 august 1531) de către Jan Tarnowski. Tratatul polono-otoman (1533), așa numita „pace veșnică”, „în realitate, confirma drepturile suzerane ale sultanului asupra Moldovei, soluționând, în felul, acesta conflictul moldo-polon”.

Relațiile dinastice moldo-polone în a doua jumătate a sec. al XVI-lea respectiv sfârșitul sec. al XVI-lea – mijlocul secolului al XVII-lea, formează tematica capitolelor VI și VII. Epoca Movileștilor, foarte semnificativă în relațiile moldo-polone, este de asemenea analizată prin prisma legăturilor dinastice și a influențelor reciproce induse pe această filieră. „Căsătoriile fiicelor lui Ieremia Movilă – arată autoarea – cu reprezentanții puternicelor familii nobiliare (Wisniowecki, Korecki, Potocki), au întărit relațiile dintre Moldova și Republica Nobiliară Poloneză („Reczpospolita Polska”).

Concluziile pertinente și competente subliniază profunzimea raporturilor dintre Moldova și Regatul Poloniei în cadrul cărora, arată autoarea, „unul dintre rolurile determinante pentru consolidarea raporturilor interstatale și orientarea politiciei externe a statelor îl juca așa numita diplomație de mariaj”. În continuare, se arată că „diplomația de mariaj în relațiile moldo-poloneze era una decisivă și a făcut ca la sfârșitul secolului al XVI - lea să fie adoptate niște legi de acordare a drepturilor de cetățenie polonezilor în Moldova și moldovenilor în Polonia (indigenatul polon)“.

Valoarea intrinsecă a demersului științific întreprins de către Lilia Zabolotnaia, asigurat de o foarte bună cunoaștere a istoriografiei poloneze aferentă temei în discuție și completată în mod evident de stilul său plăcut, concis și elevat, *Anexele și Tabele* inserate în text alcătuite cu multă minuțiozitate și profesionalism, recomandă lucrarea *Raporturile dinastice și rolul „Diplomației de mariaj” în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XV - lea*, drept una de referință în domeniul. Prin urmare, recomandăm cu căldură acest volum specialiștilor, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor ce sunt interesați să cunoască adevarata și densa istorie a raporturilor moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XV-lea.

Daniel Hrenciuc

Tiparul executat la **S.C. LUMINA TIPO s.r.l.**
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
tel./fax 211.32.60; tel. 212.29.27
E-mail: office@luminatipo.com
www.luminatipo.com

www.dacoromanica.ro

„REVISTA ISTORICĂ“ publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimítă studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celealte rubrici, culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 011851 - București, tel. 212.88.90.

**Publicație apărută cu sprijinul
Ministerului Culturii și Cultelor**

ISSN: 1018 - 0443
www.dacoromanica.ro